MINNEN

AV OCH OM

EMIL KEY.

UTGIVNA OCH UTFYLLDA

AV

Ellen Key

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

3.75

MINNEN
AV OCH OM
EMIL KEY

II: 1

EMIL KEY.

Efter en 1873 i Paris tagen fotografi.

MINNEN

AV OCH OM

EMIL KEY

UTGIVNA OCH UTFYLLDA

AV

ELLEN KEY

II

(FÖRRA AVDELNINGEN)

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Lz Mag 932.1

Mag 932.1

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1916

6809 Mag 932.1

Denna del ägnas

min älskade syster

ADA

som först ensam, sedan samman med sin make, var den ömma vårdarinnan av vår fars ålderdom.

Förord.

I denna del fullföljes samma syfte som i den första. Det måste betonas att detta syfte icke är att skriva Emil Keys biografi. Själv hade han ej stort förtroende till biografier, skrivna av de närmaste, och det skulle ej fallit honom in att be mig utföra en sådan. Hans hopp var att min uppgift endast borde bli utgivarens; att han själv skulle hinna fullborda sina Minnen. Som förebild hänvisade han mig till Min historias historia, där Anders Fryxells dotter Eva utgivit och sammanbundit sin fars anteckningar om tillblivelsen av dennes livsverk.

Men som även detta Emil Keys sista hopp blev sviket, har jag dels genom redan tryckta uppsatser, dels genom egna hågkomster sökt utfylla de få, av min far gjorda anteckningarna.

Emil Key yttrade stundom en avsikt, som han sålunda formulerat:* »Jag har funderat på att ge ut en samling av dels förut tryckta, dels otryckta avhandlingar och tidningsartiklar under titel: Tid efter annan i dagens frågor, dessa vare sig politiska eller litterära. Dels önskade jag samla ihop dem på ett ställe; dels torde de kunna tjäna de idéer i vilkas tjänst jag hela mitt liv arbetat; dels kanske — göra mig litet heder.»

* I ett brev till S. A. Hedlund den 25 augusti 1878.

Denna Emil Keys avsikt har jag här sökt fullfölja genom att meddela uppsatser före riksdagstiden och även några tidningsartiklar under den tiden. Isynnerhet de förra synas mig betydelsefulla såsom bevis för att de meningar, vilka Emil Key som riksdagsman förfäktade, voro stadgade långt före hans riksdagstid. Härav framgår att det icke var för »böndernas intressen» utan för egna åsikter han kämpade. Allra minst var det för sina egna intressen, ty om han haft dessa för ögonen då borde hans väg blivit en helt annan. När en gång lantmannapartiets ännu oskrivna historia får en rättvis skildrare, då torde detta mitt förarbete innehålla stoff till en annan bild av Emil Key än den av partisinnet — först åt förtalet, sedan åt glömskan — överlämnade. Men just för att det meddelade stoffet skall äga en objektivitet, som inger förtroende, har jag såvitt möjligt begränsat mig till berättarens uppgift och lämnat bedömandet åt andra.

Naturligtvis måste denna senare del bli mer personlig än den förra, som stannade vid den tidpunkt i min fars liv då jag själv var i sjuårsåldern. För första delen var jag således huvudsakligen hänvisad till Emil Keys ungdomsskrifter och hans jämnårigas berättelser. Av den unge Emil Key kunde emellertid ingen bättre bild givas än den medelbara, man erhåller genom den starka kärlek han ingav tvenne, i alla avseenden så motsatta, kvinnor som Emilie Högqvist och Sophie Posse. När jag offentliggjorde uttrycken för deras känslor så skedde detta således lika mycket för att belysa föremålet för desamma som deras egna, var för sig utpräglade, personligheter.

*

I denna del kan skildringen bli mer omedelbar, eftersom den behandlar ett skede då jag själv kunnat bedöma de åsikter och avsikter, som bestämde min fars handlingar och iakttaga de omständigheter, som inverkade på dessa. Men även här har min strävan varit att låta Emil Key medelbart skildra sig själv och att icke genom egna omdömen blanda bort den sålunda danade bilden.

Ellen Key.

Strand, Alvastra i oktober 1916.

*

För sammanhangets skull har 1873 års riksdag här icke blivit behandlad, ehuru skildringen i övrigt går in på 1873. Här beröras endast de s e x första riksdagsåren: d. v. s. de två första valperioderna, i vilka Emil Key deltog. De senare e l v a riksdagsåren och de sista levnadsåren behandlas i denna dels senare avdelning, som utkommer strax på nyåret 1917.

I.

Björnö.

Emil Keys »aristokratiska förbindelser», vilka under hans riksdagstid blevo en honom missgynnande omständighet äro redan — å hans egen sida — i förra delen framställda. Här lämnas nu en kort redogörelse för de förbindelser, hans gifte medförde.

Emil Keys svärfar, Carl Posse, var son av landshövdingen A. E. Posse, som var gift med Ch. Ch. von Otter, dotter av landshövding Salomon von Otter på Bergqvara i Kronobergs län*. En annan av landshövding von Otters döttrar var gift med major H. Berg v. Linde, ägare av Axelwold i Skåne, Björnö och Stäflö i Småland. Dessa två gårdar blevo Carl Posses genom hans giftermål med sin kusin Sophie Berg v. Linde.**

*

* Carl Posses farfar var greve till Gottenvik och Rafnäs (Rafvenäs). Hans farmor — född Wrangel — var den vitt bekanta »nattgrevinnan». Efter skrämseln vid en nattlig eldsvåda förvandlade hon dagen till natt; gjorde sina utfärder om kvällarna i spann och vid fackelljus; mottog grannarna endast till aftonbesök och sov om dagarna. På Rafnäs lät hon bygga sin grav i den ängsbacke, där hon nu har sitt vilorum.

** En av hans bröder K n u t — landshövding i Kristianstad — blev ägare till Bergqvara. En annan bror E r i k var

I förra delen omtalades att Emil Key icke var en mycket välkommen måg i det högkonservativa svärföräldrahemmet. Men Sophie Posses hopp — att hennes man snart skulle vinna hennes föräldrar — besannades och förhållandet blev oföränderligt gott. Makarna Keys barn voro de första barnbarnen och omfattades med så innerlig ömhet att morföräldrarna ofta utbådo sig att få behålla den ena eller den andra under en längre tid. Och varje år gjordes någon resa till Björnö, då någon eller några av oss fingo följa med. Landsvägsresorna den tiden voro roligare för barnen än för hästarna, vilka på de tolv milen hade mången svår »hästplåga» (backe) att övervinna. Barnen däremot kände sig fara till paradiset, när täckvagnen stod framme, sakerna voro inpackade i »framsäteslådan», den yttre »baklådan» och »waschen», en platt läderklädd låda av vagnstakets storlek, som bands fast på detta. Matsäck måste medtagas; den hävdvunna herrgårdsmatsäcken var kalla höns och hoprullade sylt-pannkakor. Nattkvarteret var vanligen Getterum eller Påskallavik. Om väglaget ej var alltför dåligt kunde man ena morgon resa från Sundsholm och andra eftermiddagen vara på Björnö.

---

assessor i Bergskollegium och bebodde Gottenvik. Dessa båda bröder voro gifta med var sin syster Hederstjerna. Arvid — justitieminister — var gift med B. B. von Platens dotter, Louise. De vigdes i Linköpings domkyrka och äro begravna i Platens grav i Motala. Carl Posses äldste bror Fredrik var även gift med en kusin född Bennet, ty en tredje av landshövding v. Otters döttrar var gift med friherre W. Bennet på Rosendal i Skåne; en fjärde med friherre J. Staël v. Holstein. Med sin första hustru hade Fredrik Posse flera barn, bland dem sönerna Arvid och Gustaf (Gösta), vilka i det följande ofta omtalas. Fredrik Posse var landshövding i Malmö och efter sin första hustrus död gifte han om sig med hennes syssling, Louise Bennet.

Så reste vi 1862 ned till morföräldrarnas guldbröllop, där den stora barnaskaran var samlad.* Festtalet höll Emil Key och den personliga tacksamhet, som han då frambar, var äkta.

Det var med hjärtklappning av längtan vi åkte uppför den långa allén till Björnö, en allé, som genom stenmurar skildes från de härliga ekängar, vilka till en längd av ¼ mil sträckte sig å ömse sidor om vägen.** På ett ställe vidgades muren till en halvcirkel, vilken omslöt platsen för ett jätteträd, den s. k. riksrådseken, enligt sägnen planterad av en ägare till godset, som inne-

* Av makarna Posses tolv barn voro då tre döda: en son i späd ålder samt de vuxna barnen Knut och Hedda, båda i lungsot. Den äldste sonen Erik var ämbetsman i Stockholm och förblev ogift. Av de båda tvillingsystrarna var Lotten sedan 1853 gift med baron Rosenblad. Henriette förblev ogift. Ingeborg gifte sig 1858 med sedermera ståthållaren på Stockholms slott, greve A. Skjöldebrand. Två söner bodde gifta i närheten: Fredrik, som arrenderade Stäflö och Wisslö, Lage som arrenderade Leckeby. Vardera hade redan 1855 hemfört en ung, vacker och älskvärd hustru: Fredrik Charlotte Ramsay, och Lage Sigrid Barnekow. Yngsta dottern Anna gifte sig 1867 med musikdirektör Beyer och yngste sonen Carl Henrik 1871 med Lotten Nordenstjerna.

Av de vid guldbröllopet levande nio barnen avledo Lotten Rosenblad 1866 och Erik 1868, båda under besök på Björnö; Lage och Henriette 1878; Sophie Key 1884; Fredrik 1895; Carl Henrik 1901; Anna Beyer 1903 och slutligen Ingeborg Skjöldebrand 1914.

Lage Posses änka gifte om sig med svenska ministern i Köpenhamn Lave Beck-Friis, som allt sedan ungdomen ägnat henne en trofast kärlek.

** En resande engelsman vände då allén slutade. »Ty stället kan omöjligt vara så vackert, som uppfartsvägen,» menade han.

haft riksrådsvärdigheten. Där allén slutade skilde ett par stora gallergrindar — med en liten vit smedja å vardera sidan — allén från den stora gårdsplanen med dess höga lindar, lönnar och akacior. Strax till höger om inkörsporten låg det väldiga stallet och mitt emot till vänster den lika väldiga vagnboden — egentligen avsedd till ridhus — med alla dess prydliga nya och fantastiska gamla vagnar och slädar. Båda voro vita och halmtäckta, båda lika rymliga och lockande, den senare som lekplats, den förra för de båda ölänningarnas skull. Med dem fingo barnbarnen roa sig, under det de tolv svarta vagnshästarna icke släpptes till »småherrskapet», ehuru de stora voro mycket sedigare än de trilska ölänningarna, som skenade och durkade när de kände barnahanden. Men det oaktat uppskattade vi i hög grad morfars grundsats att barn borde upp på hästryggen så snart de kunde hålla sig fast i manen och få tag i tömmar så snart handen kunde omfatta dem! Morfars gunst berodde delvis av att man i detta fall ej visade sig »låpig». Och gunsten tog ett hänförande uttryck när en julafton en ölänning vandrade in i Sundsholmssalen.

Alldeles mellan gårdsplanen och Kalmarsund låg huvudbyggningen. Den uppfördes snart efter Sophie Keys bröllop, som hunnit äga rum innan den gamla byggnaden revs, en byggnad om vilken syskonkretsen alltid talade med saknad. Särskilt salen hade gammaldags anordningar. Ena väggen utgjordes uteslutande av inbyggda skåp. Ett väldigt, vitt bord, som kunde utökas och ge plats för ett 40—50-tal sittande gäster, stod mitt på golvet. Gustavianska stolar, vita och skinnklädda, voro uppradade kring väggarna.

I ena hörnet stod en tunna av Höganäslera med

CARL POSSE.

Efter oljemålning av Sophie Adlersparre.

SOPHIE POSSE, född Berg v. Linde.
Efter oljemålning av Sophie Adlersparre.

kran, som var morgon fylldes med friskt dricksvatten. I taket hängde en vacker åttkantig lykta, som firades ned med ett rep då talgljusen skulle insättas eller snoppas. Här samlades man om kvällarna och medan »avisorna» lästes högt, gingo grevinnans och de äldsta fröknarnas spinnrockar snabbt men så ljudlöst att läsningen icke störde. Spånaden förvandlades sedan till de präktiga drällduktyg — med mönstren »Posse-vapnet», »Vandringsman», »Hjärtat» m. fl. — vilka utfördes av gårdens väverska, och duktyg i dessa hävdvunna mönster gåvos åt alla döttrar i utstyrsel. Ville man ha damastduktyg lämnades linnegarnet till en än skickligare yrkesväverska.

Jag minnes endast det nya Björnö, där man redan vid inträdet i den stora, rumslikt inredda förstugan mötte några reliker från gamla Björnö: två porträtt av ett par bland gårdens ägare under 1700-talet, major H. Ulfvenclou och hans hustru, född Cronhjort. Denna senare bar över sin atlasrobe ett gehäng med en bössa, ty hon var en skicklig jägarinna och därtill utmärkt i snickarkonsten. Därom vittnade det stora praktskåp i svart och ljust trä, som stod mellan porträtten och för beundrande åskådare utpekades som hennes verk. Uppe i salongen hängde de här bifogade porträtten av Carl Posse och hans hustru, målade av Sophie Adlersparre 1857, som då hela sommaren vistades på Björnö.*

* Samtidigt målade hon den unga svärdottern, Charlotte Posse, född Ramsay och det treåriga guldlockiga barnbarnet Carl Rosenblad, nu översten och kommendanten i Stockholm.

I övrigt voro tavlorna på Björnö hängda i de båda korridorer — på ömse sidor om den stora vinden — från vilka man hade ingång till de många gästrummen. Det var idel 16- och 1700-talstavlor, utan större värde, men de gjorde högsta våningen mycket tilldragande för bilderlystna barn.

Från salongen kom man ut på den långa balkongen åt sundet, där man hade en storartad utsikt över Öland med alla dess väderkvarnar, skiftande belysningar och fantastiska hägringar. I den väldiga matsalen samlades man till frukost med kaffe klockan 9; till middag 2; klockan 5 inbars det stora ryska teköket och te blev drucket med honingsgåsar och kryddskorpor, ifall ej grannars besök — tetiden var ännu visittid — fordrade rikare »uppbullande». Skymningspratet vid brasan njöt man i förmaket och där tändes ännu under 1850-talet endast talgljus i de väldiga silverstakarna.

»Avisorna» lästes alltjämt högt av den gamla fröken Louise Gyllengam, som varit Sophie Posses avhållna barndomslärarinna och nu i sin älskliga lärjunges hem bereddes en lycklig och vördad ålderdom.

Klockan nio serverades aftonmåltiden med lagade rätter och ölost om vintern.

Bredvid salen låg en handkammare, vars like väl sällan varit skådad. Det var ett stort rum, i vilket en bekväm trappa förde upp till ett övre galleri, fyllt av lådor med alla världens specerier, liksom den nedre avdelningen innehöll all världens bakverk m. m. Med rund hand skedde här mormors utdelningar till barnbarnens »kalas». Lika outtömliga som skafferilådorna, syntes om somrarna fruktkorgarna ur vilka 20—30 personer under veckotal åto sitt lystmäte. Och icke blott av vanliga bär och frukter, utan av på kalljord mognande druvor, persikor, aprikoser och mullbär.

Ett sådant lanthushåll, i vilket trädgårdens, mjölkkammarens, ladugårdens, hönsgårdens i hushållet brukade avkastning icke räknades som »utgifter», är för nutidens förhållanden nästan ofattligt, men sådana hushåll voro typiska för de gamla herregodsen. Nutiden

torde ej heller förstå Carl Posses smak att endast ha äkta bordsilver och möbler av gedigna träslag: galvanoplastik och faner fann han lika motbjudande som vad han kallade »artificiell grace» hos fruntimmer.

Den sista stora festligheten på Björnö var på »gamle grevens» födelsedag, den 20 maj 1867, då han i den rullstol, han de senaste åren mäst bruka, förde sin yngsta dotter till vigseln med en brorson till familjen Posses mångårige vän, hovstallmästar J. W. Beyer på Ottenby. Några veckor senare — 2 juni — slutade Carl Posse sin långa, verksamma levnad. Hans änka satt i orubbat bo med ett stort årsanslag så att hon, utan alla affärsomsorger, kunde fortleva sina dagar, som till stor sorg för barn och barnbarn lycktades redan 1871.

Ej två årtionden efter Carl Posses död skrev Carl Rydström:*

»I södra delen av vårt län har, ända tills för några år sedan, det Posseska Björnögodset varit ett av de allra största. Det utgjorde 35 hela mantal och sträckte sig genom 4 socknar, några mil norr om Kalmar, invid sundet med dess många växlande holmar, vikar och näs. Björnö är från äldsta tider en framstående sätesgård, som ägts av släkterna Ulf, Bure, Bååt och Lewenhaupt m. fl. samt slutligen Berg von Linde, från vilken senare det år 1834 övergick genom dels arv och dels köp till greve Carl Posse och hans grevinna Sophia Berg von Linde. Denne framstående jorddrott, en av ortens rikaste magnater, byggde ett nytt, palatslikt hus på Björnö samt även andra sådana på underlydande gårdarna Stäflö och Leckeby. Efter hans död fördelades själva godset mellan barnen, då huvudgården Björnö tillföll äldsta sonen, Erik, men sedan denne ogift avlidit, först en ogift syster och därefter brodern Carl Henrik.

Denna gård består av 120 tunnland åker, 170 tunnland äng och 250 tunnland de utmärktaste saltsjöbeten. Corps

* I Västerviks Veckoblad 1885.

de logiet, som ligger vid en vik av sundet, omgivet av stora trädgårdar med drivhus och vidsträckt park, är utomordentligt omsorgsfullt och bekvämt uppfört till 3 våningars höjd med 26 rum, oberäknat ekonomirummen, samt försett med vattenledning och lufttelegraf. Alla andra åbyggnader stå också i förhållande härtill och deras brandförsäkringsvärde uppgår, särdeles lågt beräknat, till omkring 70,000 kr. Äng och betesmarkerna äro bevuxna med värdefull ek, björk och barrskog; och saltsjöfisket, som handhaves av 4 särskilda fiskare, anses ganska värderikt.

Denna vackra och betydliga possession försåldes 1885 på auktion av administratorerna för greve C. H. Posses bo till handlanden Bruun i Kalmar för en köpesumma av endast 110,000 kr.

Dess underlydande gårdar utgöra, tillsammans med Björnö, cirka 7 hemman med en sammanräknad areal av 3,930 tunnland, därav 1,163 åker, 585 äng och 2,182 skog och betesmark samt värdefullt fiske, såg och kvarn m. m.

En annan av huvudgårdarna, L e c k e b y, tillhörande änkan och barnen efter framlidne greve Lage Posse, är jämväl utbjuden till salu. Arealen utgör 1,600 tunnland därav cirka 435 åker. Leckeby är slottslikt bebyggt med park, trädgård och orangeri.

På den tredje huvudgården, Stäflö, som äges av hovstallmästaren, greve Fredrik Posse, uppbyggde greve Carl Posse under de senare åren av sin levnad ett egendomligt slott, vilket anses hava fått sitt skaplynne av det gamla Possevapnet, men gör sig bemärkt mera genom sin dyrbara egendomlighet och kanske obekvämlighet, än skönhet eller trevnad. Utmärkande för stället, som omgives av sank mark och ligger alldeles invid sundet, äro också de höga, långa och fullkomligt snörräta, av gravsten uppförda vägar, som sammanbinda Björnö och Stäflö, ävensom det senare stället dels med en större ö och dels med stora landsvägen till Kalmar.

I övrigt bestod godset av en mängd mindre gårdar och byar samt vidsträckta, väl vårdade skogar, men vilka alla för flera år sedan blivit de förra försålda och de senare nedhuggna.

Björnö från Kalmarsund.

Greve Carl Posse var den egentlige ordnaren av denna nästan furstliga besittning. Han utövade även ett mäktigt inflytande på ortens allmänna angelägenheter, och hans husbondevälde var av det patriarkaliska slaget. Som vanligt hos härskarsinnen har tvivelsutan den tanken föresvävat även honom, att ätten till fromma, skapa ett verk, som i långliga tider skulle äga bestånd. Och nu, ej ens tvänne decennier sedan den gamle herren nedsattes i familjegraven har den allt nivellerande tiden sönderbrutit vad han med så mycken möda och omsorg hopfogat och liksom låtit rikedomens glänsande meteor springa sönder i småstycken.»

Ehuru Carl Posse följde den grundsatsen att under hans livstid söner som mågar skulle hjälpa sig själva, hade Emil Keys mågskap till Carl Posse för honom lättat den kredit han behövt för att kunna driva sitt jordbruk rationellt. Hypoteksbankerna beredde nu de lånemöjligheter, som under 1850-talet flitigt utnyttjades av Sveriges godsägare, visserligen till båtnad för jordbruket men till skada för affärsställningen när sedan de dåliga åren kommo.

II.

Jordbrukaren.

Den förra delen av dessa Minnen slutade med några ord av den unge Emil Key, där han uttalade sin visshet att endast genom att »arbeta för det inres och det yttres sammansmältande närmar man sig verkligen idealet».

Det första ideal Emil Key ville förverkliga, sedan han beslutat sig att bli lantbrukare, bar han inom sig sedan ynglingaåren. Han hade då sett det förverkligat isynnerhet genom L. W. Kylberg och Edvard Nonnen.* Som dessa ville han genom nya, rationella metoder dana en mönstergård, där dugliga och nöjda arbetare skulle finna en god bärgning.

Redan i förra delen betonades de svårigheter, som mötte E. K. då han utan föregående praktik skulle omsätta de teorier, han tillägnade sig ur lantbrukslitteraturen.** Därtill kommer att jorden var medelmåttig, del-

* Se sid. 50 i förra delen.

** Därtill kom att driftkapital måste anskaffas genom lån. De båda syskonen Emil och Marie Louise Key erhöllo vid Vindös försäljning 120,000 kr., varav han enligt tidens lag erhöll brorslotten. Men hans resor liksom Stockholmsvintrarna, såsom lönlös ung man i verken, hade varit dyra och när han med 60,000 kr. gjorde sitt egendomsköp och sin bosättning fanns intet driftkapital över.

vis dålig; att den binäring — brännvinsbränningen — genom vilken gårdarna den tiden buro sig genom dåliga tider, av E. K. var nedlagd, och att våldsamt skogshygge var omöjligt för den skönhetsälskande Emil Key. Icke utan sympati hörde denne kapten Hultin berätta om sin svärfar prosten Wännman, som en gång vid jultiden haft rågen obärgad — emedan han glömt den för att spela harpduetter med sin mest begåvade elev, den dotter, som sedermera blev fru Hultin! Sådant hände icke på Sundsholm, men många av nyttans synpunkter veko där för skönhetens. Vid skogshygge var E. K. — i motsats till den tidens vanliga sed — fullt medveten om plikten att återplantera. Tack vare lättheten att i början få driftkapital omskapades gårdens bruk och utseende genom stora nyodlingar, genom införandet av cirkulationsbruk, genom trädplanteringar och genom att den gamla trädgården utvidgades med den storartade nyanläggning, som småningom gjorde Sundsholms trädgård till en av de främsta i orten. I denna blevo utmärkta fruktsorter spridda genom Sundsholms trädskola. Alla torpare under godset fingo därifrån kostnadsfritt träd, liksom hjälp vid dessas plantering och råd om deras skötsel. Det var ej många av de, i Eneroths pomologi upptagna, yppersta fruktslagen som saknades. Trädgårdens inkomster redovisades till husmodern. Den ursprungliga lilla parken invid en vik av sjön var en äng med väldiga ekar och höga björkar. Den utvidgades med gångar, som slingrade sig genom ett bakom den liggande berg- och barrskogsparti och förde upp till ett litet lantligt »tempel», från vilket man såg över hela bygdens då ännu väldiga skogar och över dess blånande åsar ända bort till den i havsbandet vittindrande Spåre båk vid inloppet till

Västervik. Den nya anläggningen gjordes som välkomsthälsning åt Sophie Key då hon återkom från en resa till Karlsbad, dit hon sommaren 1862 följt en sjuk syster. Den nya parken blev sedan till mångårig glädje för oss alla. I den andra parklika ängen invid manbyggnaden planterades en mängd vackra parkträd och blommande

Templet i parken.
Efter teckning.

buskar och mellan alléns väldiga popplar en, senare ymnigt bärande, hasselhäck. Makarnas meningar voro ofta delade i fråga om något träd, som mannen ville hugga men hustrun bevara. Den förre fick vanligen rätt i att »det blev vackrare efteråt». Båda gladde sig tillsammans åt varje ny sak, som än mer framhävde den skönhet, naturen slösat på Sundsholm.

Om denna skönhet må ett betecknande bevis om-

talas. En sommarafton 1860 satt E. K. på sin älsklingsplats vid sidan av gården, där två väldiga ekar och en tät syrenhäck beredde skugga och enskildhet. Själv sålunda osedd såg han en skjutskärra stanna just där gården började. En mörklagd man hoppade ur och började omedelbart med ord och åtbörder uttrycka sin gripenhet av den i aftonens frid och guldglans vilande naturen, där sjön speglade ekkullar, björkuddar och barrskogshöjder. E. K. gick fram, den nykomne föreställde sig som Marcus Larsson och då E. K. med glad överraskning välkomnat honom vände sig Larsson till skjutspojken och utbrast: »Ge dig nu i väg! Jaså, du trodde jag skulle vända om med dig? Men det blir ingenting av. Här har du skjutspengarna.» Så vände sig Marcus Larsson till E. K. och fortsatte på sitt rättframma sätt: »Jag hade hört att Sundsholm skulle vara ovanligt vackert. Det är vackrare än jag tänkte. Men det k u n d e ju hänt att det inte varit vackert i m i t t tycke. Och så visste jag ju inte hur mottagandet kunde bli, ifall herrskapet va högfärdigt. Därför sa jag till pojken att han inte fick köra sin väg utan vänta tills jag sett mig om, för det kunde hända, att jag strax ville vända med honom.» Marcus Larsson stannade några dagar och E. K. ordnade utflykter till sjöss som lands för att visa honom trakten. På en åktur upptäckte Larsson att något var i olag med seldonen. Han hjälpte behändigt kusken att ställa saken till rätta. När kuskens ansikte uttryckte förvåning utbrast Larsson: »Ja, titta bara på mej! En sådan där 'artist' skulle förstås inte begripa seldon? Men jag ska tala om att jag var en duktig sadelmakare innan jag blev målare.»

Några år senare kom den unge, glade och älskvärde Alfred Wahlberg. Han stannade någon vecka på Sunds-

holm och åtskilliga veckor i trakten. Han strövade flitigt omkring och kom var dag hem med nya skisser. Ur en av dessa torde sedan den stora barrskogs- och sjötavlan på Nationalmuseum ha utvecklat sig.

*

I avsikt att »i jämnbredd med ett förbättrat åkerbruk söka åstadkomma en förädlad boskapsavel», beslöto åtskilliga godsägare — eller som de då kallades possessionater — i Tjust att bilda ett bolag för inköp av Ayrshirekreatur. Detta inköp skulle utgöra början till ett enskilt stamholländeri. Bland bolagsmännen var även Emil Key och det blev överenskommet att stamholländeriet skulle mottagas på Sundsholm. Djuren anlände 1 okt. 1856 och ett par veckor senare utbröt lungröta. Icke blott dessa nya djur, som medfört sjukdomen, utan Emil Keys egna — tillsammans 49 — måste nedslaktas, under allas vår sorg och ladugårdskarlens strida tårar. Mjölken måste sedan under ett par år hämtas från utgården Botorp, dyra gödningsämnen köpas i brist på de naturliga och främst bland svårigheterna var att de smittade uthusen måste ombyggas. Detta skedde genom den då nya gjutningsmetoden, som visade sig mycket varaktig. Den sålunda återuppresta ladugården, magasinet, stallet m. m. blevo de ståtligaste i orten. Så ock statbyggnaden, som var välbyggd, med efter den tidens förhållanden ovanligt gott utrymme åt familjerna. Även vid utgårdar och torp gjordes många nybyggnader. De underhavande blevo vana att till husbonden framföra sina önskemål och med ett oändligt tålamod lyssnade E. K. i timtal till såväl dessa som till de personliga angelägenheter, där man var van att begära

hans råd liksom att mottaga hans förmaningar. Till Sophie Key och hennes apoteksskåp vände man sig till vid kroppsliga krämpor och hon vann genom sitt doktorerande nästan lika mycket förtroende som »kapten på Kallernäs». Ensam eller med sin hustru och senare även barnen gjorde E. K. långa vandringar till utgårdar och torp för att tillse arbetets gång eller höra de underhavandes önskemål.

Som andra gårdar den tiden hade Sundsholm sina hantverkare. Där var mjölnaren i den mystiskt lockande kvarnen med två par stenar, såg och benstamp. Där var smedjan, som blev dubbelt tilldragande genom att smeden var malaj och hans mörka ansikte ökade tjusningen i hans hantverk. Där var gårdskomakaren, som bakom sin glaskula försjönk i religiösa begrundanden. Där var gårdsskräddaren, som fått sitt namn Roth av första stavelsen i sin mors. Denna var en ogift fröken Rothlieb, syster till dåvarande ägaren av Vannstad i Locknevi socken. Det hemlighetsfulla begreppet »barnhusbarn» blev genom Roth för oss förbundet med ett annat olycksöde, smittkopporna, som lämnat djupa spår i gårdsskräddarens och sadelmakarens vänliga ansikte. Mer än Roths berättelser från en tung barndom, mer än det glödande järnet och de stora gnistkvastarna i smedjan, mer än slöjdstugans under hyveln blänkande bräder och ringlande spånor, mer än ladugården, där mjölken skummade ned i stävorna och man själv fick försöka sig på någon lättmjölkad ko, fröjdade oss lammen i fårhuset, men isynnerhet deras tvättning och klippning om våren. Några år senare blev fårens herde — som tillika var vedhuggare — den mest fängslande av gårdens folk. Samuel var vad man då kallade »läsare». Med andra ord, han levde av den tro,

jag först blev invigd i den långfredag, då husjungfrun Marie, i sin soliga »palmprydda» kammare, läste passionshistorien för en då ej läskunnig åhörarinna. Senare blev vedbacken den plats där stora religiösa frågor avhandlades. Det grubbel, som dvaldes bakom fåraherdens höga panna, den trosglöd, som sken ur hans djupa, brungrå ögon var av mystisk art. Han såg syner, hörde röster, mottog uppenbarelser och trodde sig kämpa med djä-

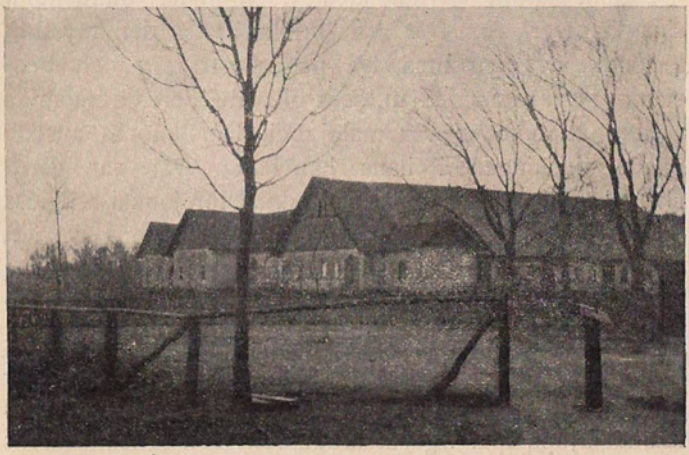

Sundsholm Loge, ladugårdsbyggnader och stall.

vulen i livslevande gestalt. Hans tro på Guds försyn var av det mest omedelbara slag. När hans lilla flicka kommit bort låg han i bön, medan det andra folket höll skallgång. Denna var, menade han, gagnlös: Gud hade lovat hjälpa. Av samma skäl avslog han läkemedel och till och med det hävdvunna bruket att som hälsovårdsmedel årligen låta »slå sig åder» avvisade han.

Ladugårdskarlen åter hörde till de sävliga och helt jordbundna naturerna. Kusken var berömd i hela Tjust

för sitt behagliga utseende och fina väsen. Den präktige trädgårdsmästaren var ej blott skicklig i sitt eget yrke — som hans fem söner togo efter honom — utan en av de händiga tusenkonstnärer, som lantlivet med dess krav på självhjälp så ofta framkallar.

Alla dessa statare hade kommit unga till gården och flera av dem belönades före sin död med medaljen för långvarig och trogen tjänst. På Sundsholm levde det

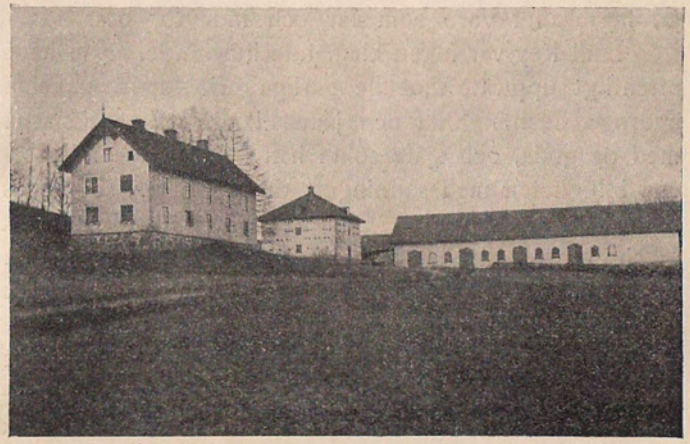

Sundsholm Stathus, magasin och ladugård.

patriarkaliska förhållandet kvar utan de missbruk det medförde. Visserligen hade E. K. i sin heta ungdom givit en och annan drucken dräng eller näsvis betjänt några örfilar. Men i det hela var aktning för människovärdet hans ledtråd även som husbonde. Han hade intresse för alla sina underhavandes skiftande personligheter; han studerade dem psykologiskt och behandlade dem efter deras egenart. De gamla tjänarna yttrade senare med tårade ögon: »en sådan husbonde få vi aldrig

mer». Detta vitsord gällde ej blott hans behandling av sina underhavande utan även den föresyn, som han själv var dem. En av hans underlydande sade mig nyligen: »aldrig var det någon, som såg honom supen; aldrig hade han, som andra herremän, trassel med fruntimmer. Fylleri och misshandel av djur kunde han icke tåla. De, som ville ha trädgårdar, hjälpte han; de som trätte talte han förstånd med och aldrig tröttnade han att höra på en annans bekymmer. Hennes nåd * tog sig an de sjuka: ja, herrskapet voro som far och mor för oss.»

Emil Key var ingen klemande husbonde. Han hade offentligt uppträtt mot de oärliga orlovssedlarna, som bedrogo husbönderna och jämställa de dåliga tjänarna med de goda, och själv sökte han i detta avseende förena billigheten med sanningen, de få gånger, som hans underhavande flyttade. Och han gav följande uttryck åt sin visshet att den nya tiden, i förhållandet mellan husbönder och tjänare, icke kunnat rätta felen i det äldre tillståndet utan att hemfalla till nya fel:

»Om medgivas bör att husbondeväldet fordom varit för långt utsträckt, att de rättigheter lagen lämnat husbonden varit alltför stora och att missbruk och förtryck i följe därav fordom ägt rum (fordom säga vi, ty dessa rättigheter, upphävda av opinionens dom, finnas numera egentligen blott på papperet) så synes förhållandet i våra dagar däremot blivit ett helt och hållet omvänt, så till vida att tjänarens pockande på rättigheter ofta förenas med förnekandet av motsvarande skyldigheter.

Villigt må erkännas att dåliga husbönder finnas

* Sophie Key förvånade sina samtida genom sitt nekande att mottaga den grevinnetitel hennes börd berättigade till. Ej heller tålde hon de kyssar på klänningsfållen, som de gamla gummorna ännu stundom gåvo sina matmödrar.

nu som fordom och som alltid; att även ännu enstaka fall av husbondeförtryck förekomma. Men vi måste dock minnas att undantaget icke bildar regeln, icke heller att opraktiska, folkkrypande deklamatorer — ty även folket, liksom varje annan makt, har i våra dagar sina hovmän, sina hovnarrar, sina smickrare — skildra sanningen.»

En ung man, senare godsägaren Georg Atmer, som 4 år vistades på Sundsholm såsom lantbruksbiträde, bevarade — enligt hans dotters vittnesbörd — livet igenom sin tacksamhet för den kultur och humanitet, han vann på Sundsholm genom Emil Keys föredöme. »Allt vad som rörde Sundsholm var honom städse heligt och beundransvärt.»

*

1865 utgjordes Sundsholms egendom av själva säteriet — tidigare ett s. k. ladugårdsgods under Helgerum — och 1 mantal frälse och 3/4 skatte. Utgårdarna voro Botorp, Strömbo, Uppsala, Ödemåla, Rödsle och Kallernäs.*

Egendomens hela areal var 2,800 tunnland, därav 1,000 tunnland åker och äng, resten hagmark och skog. Årliga utsädet på gårdarna under eget bruk var 170

* Detta sistnämnda ställe hade en herrgårdsbyggnad, uppförd av den tidigare ägarinnan doktorinnan Emerentia Bæckerström. Hennes affärer sköttes av en hovpredikant Lindbeck, synnerligen god vän med teol. doktor Engströms fru. Lindbeck övertalade den barnlösa doktorinnan Bæckerström att testamentera Kallernäs till den då i Västervik boende fru Engström. Men i testamentet inrycktes att Kallernäs ej fick säljas utan att först erbjudas ägaren av Sundsholm. Så skedde och Emil Key köpte sålunda Kallernäs kort efter att han köpt Sundsholm.

tunnor höst- och vårutsäde, varjämte 45 tunnland voro använda till rotfrukter. Gården hade mjölkvarn med 2 par stenar, såg och benstamp. Hela taxeringsvärdet var 130,600 rdr, varav 60,000 rdr för själva huvudgården. Redan 1860 hade Sundsholm nått ett sådant anseende för den där drivna lanthushållningen att där åter anbragtes ett stamholländeri för Ayrshireras och i den bortersta av de vid sjön liggande flyglarna inrättades ett för den tiden storartat mejeri.

Den 21 augusti 1862 höll norra Kalmar läns hushållningssällskap sitt lantbruksmöte på Sundsholm.* Den för tillfället uppförda paviljongen pryddes av sköldar, där man läste alla de i Sveriges lantbruks historia mest berömda namnen. Åtskilliga av dessa namns bärare besökte då — liksom tidigare och senare — Sundsholm, och det intryck en Kylberg, Nathorst, Arrhenius, Juhlin-Dannfelt erhållit av det arbete, som på Sundsholm utfördes, var antagligen orsaken till E. K:s inval i Lantbruksakademien 1865. I norra Kalmar läns hushållningssällskap var han en mycket verksam medlem både i förvaltningsutskottet och som vice ordförande under åren 1870—71 och 1880—82.

Att E. K:s stora som små företag alltid började med rosigt hopp men ofta slutade med förluster är säkert. I ett avseende blevo omkostnaderna så stora och vinsten så ringa att detta bidrog till försvagandet av affärsställningen, nämligen sänkning av sjön Maren, som skedde

* Följande förevisningar ägde rum: skörd med Woodsmaskin, hästräfsning, drilläggning och morotssådd med maskin; hästharvning på tysk metod och harvning med ledharv; olika slag av täckdikning: med sten, tegelrör, aspvirke och enris; sådd med Allerups och Ankarsrums bredsåningsmaskiner, smörkärning och smörets bearbetande på holsteinskt sätt.

för att få några ofta översvämmade marker mer givande och samtidigt erhålla en starkare vattenkraft till driften av en större kvarn och såg än de gamla, vid den lilla vackra, samtidigt sänkta Kvarnsjön. Men sjöarnas stränder voro så steniga att den väntade landvinningen blev obetydlig. Ödeläggelsen av landskapets skönhet blev — på grund av de branta stränderna — icke så stor som vi befarat, en farhåga, som under det fleråriga arbetet var ett ständigt sorgeämne. Det andra målet uppnåddes. Den vackra strömmen vid Rödsle försvann visserligen, men där hade i stället bildats ett vattenfall, vars värde ingen då anade. Nu, i den elektriska driftens tid, ger den kraft åt Gunnebo bruk och denna nutida frukt av anläggningen är mer givande än den kvarn och såg E. K. byggde. Sjösänkningen blev ej endast ett mycket dyrare och långsammare arbete än E. K. och de andra strandägarna beräknat. E. K. hade även, för att få det avsedda gagnet av sjösänkningen, 1864 måst köpa Rödsle gård, genom ovannämnda ström skild från Kallernäs, som redan var i hans ägo. På detta sätt hade hans jordegendom fått en utsträckning, som alltmer försvårade den personliga skötseln.*

Sundsholm stod nu i så högt anseende som mönstergård att 1864 på hösten förlades dit den rättarskola, som förblev där tills de politiska meningsbrytningarna föranledde Emil Key att 1872 själv uppsäga skolan — som han visste att man annars ämnade uppsäga — och den förlades hos hans kusin Axel Fleetwood på Vindö.

---

* De långa avstånden till avsättningsplatser gjorde även svårigheter. Det var 2 mil till närmaste stad, en mil till lastageplatsen vid havet Slingsö, och när äntligen järnväg kom, hade Sundsholm 3/4 mil till närmaste järnvägsstation, Fårhult.

Under dessa jordbrukskrisens och den begynnande arbetarbristens tider blev den sålunda vållade förlusten av arbetskraft ett stort avbräck vid gårdens skötsel. Men isynnerhet orsakade ägarens frånvaro i och för riksdagen och andra allmänna värv att husbondens öga allt oftare fattades.* Ro som håg saknades även att under hemvaron fördjupa sig i alla de enskildheter, på vilka det helas välfärd beror.

De i Småland särskilt svåra nödåren — 1867, med en ytterligt kall vår och svåra översvämningar samt 1868 med en allt förtärande torka — medförde ren missväxt på Sundsholm som annorstädes.

Under dessa år funnos dagar då 30—40-tal av de kritbleka och hålögda människor, som gingo tiggarfärd längs landsvägarna, kunde komma upp till gården för att få ett mål mat.

Men icke blott missväxtår utan även medelmåttiga år blevo farliga. Ty de för odlingar och andra anläggningar upptagna lånen måste ju amorteras och förräntas. Möjligheten att göra detta berodde till stor del på att de nedlagda kostnaderna skulle gjort skördarna allt bättre. Redan under 1860-talet kände Emil Key sin ställning så osäker att han underhandlade om Sundsholms försäljning till brukspatron Tillberg. Saken förföll, men en aldrig stillad ångest levde sedan den stunden i våra hjärtan. När folk i Stockholm gladde sig åt vackert väder, medan vi visste att landet behövde regn, erforo vi med bitterhet hur oförstående stadsbon var —

* Ett enda exempel må anföras: en svår förgiftning av ladugårdsdjuren ägde rum emedan i E. K:s frånvaro vattenrännorna blevo målade och djuren vattnade innan färgen torkat.

och förblivit — i fråga om landsbygdens livsvillkor. Att nästan fysiskt känna jordens krav, blir för äkta lantbarn en andra natur, som fortvarar livet igenom.

*

Efter sin fars död erhöll Sophie Posse sin del av det stora arvet. Det utgjordes av 1/8 — som uppgick till 12 mantal — i Stäflö och Wisslö samt 1/3 i Ebbegärdes väldiga skogsegendom. Där byggdes såg m. m. för att med mesta vinst sälja skogen. Men anläggningarna kostade mer än hela första årets bruttoinkomst d. v. s. 100,000 kr. Och som ingen av ägarna bodde på platsen, saknades trägen tillsyn. Visserligen blevo säljarnas inkomster goda, men köparens — Göteborgsfirman Andréns — betydligt större.

Efter slutad riksdagsmannabana insåg Emil Key huru mycket denna, även i medelbar mening, hade kostat honom, liksom huru omöjligt det är att med framgång kämpa för politiska mål och samtidigt klara svåra ekonomiska förhållanden.

Men omkring tjugu år hade dock E. K. med all kraft ägnat sig åt det yrke, som för honom alltid syntes vara det mest välsignelsebringande, betydelsefulla och oberoende. Därunder hade han vunnit många erfarenheter, dem han sedermera omsatte under sin riksdagsmannabana.

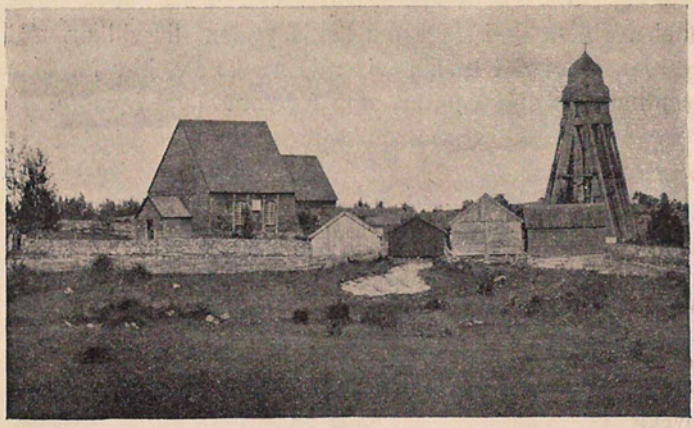

III.

Emil Key i sin socken och hemort.

Sundsholm låg i Gladhammars socken av Södra Tjusts härad, som hör under Kalmar län men Linköpings stift. Invånarna kallas därför »världsliga smålänningar» men »andliga östgötar». Under indelningsverkets tid, hörde även Tjusts kompani under Andra livgrenadjärregementet. Sundsholm låg en halv mil från Gladhammars gamla — nu tyvärr rivna — kyrka, som hade en mycket ålderdomlig prägel. Såväl den lilla kyrkan som klockstapeln voro helt och hållet klädda med av ålder svartnade ekspånsfjäll. Innan vägen tog av till kyrkan, for man igenom Lunds gästgivargård, från vilken vägarna gingo i fyra olika riktningar och där lågo i rät vinkel mot en nästan torglik, fyrkantig plan, åtta rödmålade välbyggda tvåvåningshus, två och två bredvid varandra.

I dessa hus bodde de åtta gästgivare, som turvis hade gästgivarplikten. Några av dessa husfäder eller husmödrar hade gamla anor. De härstammade nämligen från den Pehr Olson om vilken våra krönikor veta att berätta.*

* Så läses i Afzelius' Sagohäfder följande, för Karl XI:s tid betecknande skildring:

Några ärestoder eller prunkande gravminnen efter någon bonde hava vi ej; men ett konterfej visas på Drottningholm, å en vacker oljefärgstavla, målad av Ehrenstrahl och föreställande en hederlig smålänning Pehr Olson från Gladhammars socken i Kalmar län, vilken synes hava varit konungen mycket kär. Han var bondeståndets talman det året, då drottning Ulrika Eleonora födde prins Karl Gustaf, och blev av konungen bjuden till fadder...

När döpelseakten var slutad och gästerna voro samlade i gästsalen, där själva barnsölet eller dryckesstämman skulle försiggå, bars där in en skön silverkanna, iskänkt med vin. Den lät konungen bära till Pehr Olson såsom en skänk, den han skulle behålla till minne av sin konungs nåd. Då stod bonden upp, tog kannan emot och drack konungens och drottningens samt de kungliga barnens skål med ett tal, som väl var enfaldigt, såsom det heter i berättelsen om denna tilldragelse, men så förstod han att lägga sina ord, att alla, som det hörde, kände sig upprörda i sitt hjärta. Och till tack för den skålen tog konungen upp sin penningpung och gav honom till Pehr Olson med ett hundrade dukater uti. Än ytterligare fick den lycklige bonden tillåtelse att själv utvälja sig ett hemman, vilketdera han helst ville i Gladhammars socken. Då valde han prästgården, såsom det bäst odlade hemman, det han ock fick skattefritt i sin och sin hustrus livstid, och skulle det sedan med vanlig skatt gå i arv till hans efterkommande. Till prästgård gav konungen då ett annat gott hemman.

Om bondeståndets talman Pehr Olson har riksrådet Erik Lindsköld skrivit följande rim:

På bondeståndets vägnar
Pehr Olson herrdagskarl,

Vid Emil Keys bosättning i socknen funnos icke blott på Sundsholm och andra gårdar bränneri utan husbehovsbränningen blomstrade liksom senare lönnbränneri och lönnkrögeri. Emil Key nöjde sig icke med att själv nedlägga bränneriet utan vakade med iver över de nya brännvinslagarnas efterlevnad. Detta gjorde honom till en början illa tåld. Ja, allt emellanåt blev

En del av Lunds gästgivargård.

han utsatt för stenkastning t. o. m. på Lunds gästgivargård, då han reste genom byn. En annan gång sökte man hejda hästarna och börja ett överfall, som hästarnas snabbhet dock omintetgjorde. Under dessa år reste Emil

---

han sig den nåd tillägnar,
att han tillika var
vittne till prinsens dop.
Han kunde sig väl skicka,
väl tala och väl dricka
för all allmogens hop.

Key alltid försedd med pistoler. Men ingen personlig fara avhöll honom från att fullfölja sitt rensningsarbete. Efter några år började de goda verkningarna att visa sig och redan i slutet av 1850-talet var förhållandet mellan honom och hans sockenbor det bästa möjliga.

Pehr Olson.
Efter Ehrenstrahls tavla.

Utom Lunds myndiga bönder funnos i socknen andra förmögna och duktiga dannemän; även en och annan egendomsägare, med titeln »patron». Men såväl genom börd som bildning var Emil Key »herremannen». Han genomgick en god politisk förskola under bemödandet att få bönderna med sig i fråga om allmännyttiga företag utan att dock på något sätt verka såsom för-

myndare. Tvärtom sökte han inge bönderna ej blott förtroende till sina förslag utan även föreställningen att dessa egentligen stämde med deras väl förstådda gagn. Ofta kom han hem från kommunal- och kyrkostämmor, skolrådsmöten och förlikningsnämnder full av förvissning om böndernas såväl klokhet som medgörlighet, blott man lyckades ta dem — alla i allmänhet och envar isynnerhet — på det rätta sättet. Ett litet drag visar E. K:s fyndighet i att ta sina sockenbor. En storbonde hade köpt den forna herregården Torsfall och berättade för E. K. sin avsikt att hugga ner den ovanligt ståtliga poppelallén. E. K. försökte beveka den envise mannen med skönhetsskäl, men då dessa visade sig förgäves, fortsatte E. K.: »Om rusthållaren hugger popplarna, komma alla, som far förbi, att säga: Nu syns det grant att det är en bonde, som äger gården — och de berömda popplarna voro räddade!» Hur ofta använde ej E. K. liknande argument vid lantmannapartiets överläggningar!

Tillsammans med en särdeles präktig komminister i Gladhammar, F. Kindmark, bildade Emil Key den 7 juni 1860 Gladhammars förlikningskommité. Dess syfte var att bilägga sådana tvister, som annars skulle orsakat långa och dyra rättegångar med dem följande hätskhet. Föreningen omfattade församlingens medlemmar. Förlikningsnämnden bestod »av nio i socknen bofaste män, tre av ståndspersons- och sex av dannemannaklassen»; endast sjukdom eller fyllda sextio år berättigade till avsägelse av förtroendet.

Nämnden valdes per capita av alla, som ägde eller arrenderade jord. De utsedde skulle samlas tre gånger om året i sockenstugan, minst 18 dagar före början av ordinarie häradsting. Kunde de till dem hänskjutna målen ej medhinnas på en dag, fortsattes sammanträdet

nästa helgfria dag. Föremål för förlikningsnämndens verksamhet voro alla inom församlingen förefallande civila tvistemål, ersättningsfrågor och sådana brott, som enligt allmän lag kunna förlikas. Ingen av församlingens invånare borde i någon fråga anlita allmän domstol förrän man hos förlikningsnämndens ordförande gjort sig underrättad om målet laglikmätigt kunde upptagas till förlikning inom nämnden.

Alla de övriga klargörande och rättsvårdande paragraferna kunna här lämnas åsido.*

Här må endast nämnas att med Emil Key som ordförande fick detta försök till självstyrelse på lagskipningens område särdeles goda verkningar. Själv skriver E. K. härom följande: »Denna inom Gladhammars socken med mycken framgång verksamma förlikningskommitté, upphörde ungefär samtidigt med mitt val till riksdagsman 1867, då jag småningom avsade mig det ena kommunala bestyret efter det andra, undantagandes landstingsbefattningen, med vilken jag fortfor till dess jag 1883 flyttade till Hälsingborg.»**

*

* De av idéen intresserade kunna hos mig erhålla aktstycket i dess helhet. Utg. anm.

** Till en annan för socknen gagnande inrättning tog Emil Keys hustru initiativet. Långt före vår, i detta avseende, vakna tid insåg Sophie Key behovet av husmoderlig utbildning för lantflickorna. Hon samlade på Sundsholm socknens få »fruar» och många »madamer», framlade för dem planen att bilda ett skolhem, där man skulle upptaga de flickor, som socknen eljest måste utackordera men nu i stället inackorderade i skolan, där de fingo såväl boklig undervisning som övning i alla husliga sysslor. Där skulle även socknens andra flickor kunna få undervisning i handarbeten av nyttigt slag och bättre boklig bildning än folkskolan då

En fråga åt vilken E. K. ägnade mycket tid och intresse var ortens samfärdsel.

Vissa backar voro livsfarliga, särskilt de på vägen mellan Lunds gästgivargård och Västerviks stad voro olidliga för djur som människor.*

bestod. Planen väckte genklang hos socknens kvinnor. En grundplåt, danades genom en auktion på frivilliga gåvor. Bland dessa var även den käpp med silverknapp, på vilken Pehr Olson stöder sig (se bilden). E. K. inropade den sålunda offrade släktklenoden, som han sedan skänkte till Nordiska museum. För grundplåten anskaffades skolans utrustning, socknen upplät lokal och genom fortsatta »symöten», »ostmöten» och gåvor i natura kunde skolan fortgå på ett gagnande sätt, så länge den ägde stödet av Sophie Keys personliga och offervilliga intresse. Vid sitt silverbröllop skänkte makarna Key en liten fond, som nu — efter skolans upphörande 1885 — användes till ålderdomshem. Ett annat uttryck för Sophie Keys sociala vakenhet är att när hon, genom fröken C. Lindholm vid Stockholms kvinnofängelse, fick veta svårigheten att anbringa utgångna fångar, tog hon tre gånger sådana i sin tjänst.

* En resande berättar att sedan han (1857) rest förbi Sundsholm — »som ligger mycket täckt vid en insjö, men icke synes till landsvägen, och på vars ägor man såg stora odlingar och utmärkt vackra kreatur beta på de stora gärdena» — kom han till Botorps bro med en härlig utsikt å ömse sidor och varest tvenne svåra backar äro förminskade genom brons betydliga höjning. Där vidtager en vild och ödslig natur. Idel skog — men icke skog heller, ty nästan sammanhängande bergåsar hindra skogen att växa. För tjugu år sedan reste jag denna väg och tyckte då, att det var en riktig vargmark. Jag kommer ihåg att där voro många och stora backar och minnes ännu en, som kallades »kohjolpa», som var skjutsböndernas förskräckelse, isynnerhet höst och vår, då den gemenligen var hal. Men vart hade nu dessa backar tagit vägen? Jo, efter att hava rest en halv mil skogsväg, och redan inkommen i Hjorteds socken, tog man av en alldeles ny väg ned till Falsterbo bruk, som

E. K. var en av de drivande krafterna i den vägdirektion som, med major Grafström till rådgivare, satte arbetet i gång. Det pågick mellan 1862 till augusti 1866 och det fullbordade verket framkallade varma uttryck av tacksamhet för det »ovanligt stora besvär, de upp-

Emil Key (1862).

---

ligger djupt och trångt vid en liten sjö. Vägen gick sedan, vid stranden av ett vattendrag, en halv mil alldeles jämn utan en enda backe, men att dess anläggning varit kostsam röjdes av markens beskaffenhet, där den måst brytas.» — — —

Förtjänsten tillkom här brukspatron Tillberg på Falsterbo, om vilken mer sedan.

På Helgerumssidan fanns vid Skaftet — där en vik av Östersjön går fram och bereder en liten hamnplats — en backe, som var en lika ryslig djur- som människoplåga — tills

offringar av tid och kostnader samt den ihärdighet och skicklighet varmed detta långvariga och mödosamma samt maktpåliggande kommunalbestyr blivit av direktionen så förtjänstfullt utfört. Ingen lärer väl numera förneka att den nya vägen ej allenast motsvarar sitt ändamål av god och jämn vägbana, i stället för de svåraste backar; den har även till en betydlig del en ovanligt naturskön belägenhet.»

Med den förbättrade vägen förbättrades småningom postförhållandena. Under 1850- och 60-talen fanns på

---

vägen av baron Carl Raab omlades. Närmare Helgerum fanns Gölpa backe, som vållade den olycka varigenom E. K:s syster, friherrinnan Raab, blev halt för livstiden. E. K:s bästa argument, när det gällde att få socknens bönder med på vägomläggningen, var Balzar von Platens ord att det »är getterna, som stakat ut vägarna i Sverige». E. K. påpekade som bevis »jättebacken» och de två Hörtingerumsbackarna mellan Lund och Västervik, »vilka, då de voro isbelagda, tyckas »neka alla andra varelser än eskimåer eller isbjörnar att komma helskinnade förbi».

En annan förbättring, som E. K. i mitten på 1850-talet föreslog Västervik, var att plantera tallskog på den sandås, man for över under sista vägsträckan mellan Lund och Västervik. E. K. fann Sveriges många sandåsar föga vackra, men »ingen torde», säger han, »vara i den grad kal, ful och ödslig som den vid Västervik: en och annan vresig enbuske, här och var en topphuggen tallbuske, uppstickande mellan stenrösen eller ur den brungrå ljungen: en ödslig, fattig enformighet och så långt ögat ser samma fula, tröstlösa nakenhet. En tallskog bleve här ett välkommet skydd för de skarpa vindarna, en sval och skuggrik tillflykt om somrarna och en vacker förgård till skärgårdslandskapet bortom staden.»

För senare tiders vidare syn på landskapsskönheten blev den ovan skildrade vildmarken mindre frånstötande. G. Kallstenius har t. ex. där funnit några av sina bästa motiv.

de två milen mellan Sundsholm och Västervik intet postkontor utan posten inskickades med tillfälliga stadsbud och väskan avlämnades sedan av postiljonen vid Dockrödsle, en utgård till Sundsholm belägen en fjärdingsväg därifrån vid landsvägen, på vilken postiljonen mellan Västervik och Kalmar åkte fram. Hade man dessemellan något angeläget att befordra kunde man passa på vid Dockrödsle och lämna det som lösbrev.* Paket måste däremot vänta. Så skriver E. K. 1858 att han ej kunnat återfå en till Björnö utlånad bok »emedan ingen resande kommit därifrån och ingen annan befordran fanns sedan ångbåtarna mellan Västervik och Kalmar lagt upp för vintern».

*

Landsvägsbygget hade emellertid en underordnad betydelse bredvid järnvägsfrågan. Redan 1852 — samma år som S. A. Hedlund på hösten övertog G. H. o. Sj. T. — skrev E. K. under intrycket av klen vinter och uselt väglag till honom: »Skaffa oss järnvägar, först mellan Göteborg och Stockholm!»

Några år senare skrev E. K. att han i denna fråga fått en idé i huvudet och »vänder sin flintskalle mot Hedlunds stål för att det skall bli gnistor». Men hellre än ett förhastande ett uppskov! Ty, menar han, vad som

* Posthämtningen vid Dockrödsle gav anledning till ett intressant fall av tankeläsning. Makarna Hultins yngsta dotter blev efter sitt giftermål bosatt i Frankrike, där mystiken under 1880-talet återupplevde. Vid ett tankeläsningsförsök frågade hon fransmannen: var man i hennes barndomsbygd hämtade posten? Hon fick ett felfritt stavat D o c k r ö d s l e till svar av en fransman, som om den frågande ej visste mer än att hon var från »ett land nära Nordpolen».

skall göras för sekler behöver tid att växa: »Insekten är utbildad på ett par dagar och lever ett halvt år; eken växer i tvenne århundraden och står i tusen år.»

Den omskrivna idéen innehölls i ett i början av 1857 * gjort förslag om en järnvägsanläggning, som skulle sammanbinda Östersjön vid Västervik med statens östra stambana, varigenom en tvärbana över hela mellersta Sverige kunde åstadkommas, nämligen en järnväg från Göteborg till Jönköping och Nässjö, som redan då var å bane, och därifrån vidare till Västervik. Han sänder Hedlund artikeln och betonar att regeringens proposition i järnvägsfrågan var ett hast- och fuskverk. »Ty vid uppgörandet av ett järnvägssystem för hela riket och vartill hela riket lämnar bidrag, måste avseende göras icke blott på norra utan även på södra Sveriges behov av lättnader och ökade kommunikationsanstalter.» Sedan E. K. påpekat Göteborgs stora fördelar av den ovannämnda linjen, utbrister han: »Om jag kunde göra dig så varm för denna idé, som jag själv är!» Särskilt betonar han banans strategiska betydelse vid Gottlands försvar, för vilket snabbheten vid överförande av trupper kunde bli avgörande.

Från denna tid upptar järnvägsfrågan mycket av E. K:s tid. Dels genom tidningsartiklar, dels inom landstinget, där han tillsammans med flera andra var motionär i fråga om understöd till järnvägsanläggningar, och slutligen som medlem i de av denna fråga framkallade landstingsutskott, kommittéer och styrelser. Ofta var han författare till de upprop, betänkanden m. m. som beteckna frågans olika skeden.**

* Se Norra Kalmar läns tidning.

** Ett betecknande bevis för ortens behov av järnväg berättar E. K. i en artikel från 1857: på grund av bris-

E. K. inlade under dessa järnvägsstrider sin protest mot »lokalensidighet och avund, mot allt småaktigt byintresse och mot det sålunda tillskapade ordspråket 'den enes död är den andres bröd'. Tvärtom, skrev han, först när litet var förunnas leva med här i världen, först då bliva både enskild och allmän välmåga vad de böra och kunna bliva i vårt land.»

Redan 1860 uttryckte Västerviks borgare genom en adress till E. K. sin tacksamhet emedan han »städse visat intresse för ortens och stadens angelägenheter och särskilt i fråga om den allra viktigaste, en bibana från södra stambanan hit, trätt i spetsen för en agitation, som hitintills medfört det enda resultatet som stått att vinna, nämligen en noggrann undersökning av terrängen, men av vilken nu vore att hoppas så mycket».

Även denna gång slog hoppet fel. Först 23 år efter E. K:s första förslag om en järnvägsanläggning kunde han författa festskriften vid invigningen av Norsholm—Västervik—Hultsfreds järnvägar.

Vid ett tidigare tillfälle — en festlighet i Västervik för ett par medlemmar av regeringens järnvägskommitté — betonade E. K. i en skål för dessa en för honom själv betecknande synpunkt, nämligen att förbättringar i samfärdseln voro ett i sann mening demokratiskt arbete. Han påpekade huru ingenjörsvetenskapen nu bereder de fattiga lättnader, som ännu för många mansåldrar sedan de rikas pengar ej kunde köpa; om huru sagorna bli sanning och djupen fyllas, höjderna jämnas. Visserligen skedde detta, tillade han, för att bereda en kungsväg åt samtidens härskare, industrien. Men den sålunda banade vägen tillhör även tiggaren. »Och,» sporde han,

tande transportmedel i Vimmerby kostade där en famn upphuggen ved 3—4 rdr och rågen 8—12 tunnan, när den vid kusten kostade 15—20.

»äro icke dessa fredliga stordåd, som övergå vår farfars djärvaste drömmar, mycket mer beundransvärda än några krigiska bragder?» Samma synpunkt betonas ånyo i inledningen till nyssnämnda festskrift, där det heter:

»Varje naturalsters framtida storhet och styrka förebådas vanligen av det mera långvariga utvecklingsskede dess fullmognad erfordrar. Även det av människohand tilldanade är i allmänhet varaktigt i samma mån ett större arbete därpå nedlägges. Vildens barkbåt färdiggöres långt hastigare än det skepp, som skall kringsegla jorden. Genvägen över fälten är ett barn av ögonblicket och bekvämligheten, men nutidens kungsväg genom klipporna och över bråddjupen är spåret av ett oförgängligt, som där har framgått. Frågan om järnvägar genom våra bygder är gammal; icke heller den är ett spörsmål från gårdagen. Låtom oss då hoppas att våra nu fullbordade järnvägars långsamma växttid även varit budbärare om ett storverk, ej blott till ådagaläggande av dessa nejders naturliga fägring, utan även till förläning av en ökad andlig och materiell odling med förädlade krafter och rikare bildningsformer. I trafikförmåga och behag förhålla sig nutidens järnvägar till landsvägarna som Sveriges första körvägar till de forna rid- och klövsadelsstigarna. Där nu lokomotivet ilar framåt, förande efter sig täckta passagerarevagnar, i vilka arbetarens hustru likaväl som herremannens fru makligt men hastigt färdas fram till resans mål — antagom detta här t. ex. vara Västervik — där nödgades, för icke längre tid tillbaka än medlet av förra århundradet, den i dessa orter då så mäktiga änkefru Anna Cederflycht på Helgerum färdas ridande in till staden, ofta medförande kalvstekar till försäljning fastbundna vid sadeln.»

Festskriften fortsätter med en nu intresselös redogörelse för alla de olika förslag och alla de samfällda mödor genom vilka banorna tillkommit. Den slutar med en kort skildring av det landskap de genomlöpa. Som denna skildring ger en bild av hela den bygd, inom vilken E. K. — samman med vänner och fränder — hade sin verksamhet, meddelas här några utdrag ur densamma.

Vid Tuna station påminnes om den i grannskapet varande egendomen Tuna, vilken, av Karl den IX förlänad till den bekante Peder Mickelsson Hammarsköld, fortfarande befinner sig i släktens ägo.

Vid Hjorted påpekas den ännu i dag i Tillbergska släktens ägo varande stora bruks- och lantegendomen Falsterbo. Bredvid kyrkan, nära stranden av den vackra sjön Hjorten, har det, även efter denna sjö benämnda, dövstuminstitutet sin gagnande verksamhet.*

Vidare heter det om Ankarsrum, att man »från stationen mellan löv- och barrträd skymtar de talrika, nere i dalen — och där kring det i industriens och odlingens tjänst arbetande vattendraget — belägna bruksanläggningarna. Ankarsrums järnbruk erhöll privilegier redan 1655, men det är först med början och fortgången av detta århundrade, samt i den de Maréska släktens händer, som bruket erhållit den storartade utveckling det för närvarande äger. Sedan banan nått Verkebäcks hamn och lastplats — vid en av dessa orters långt inskjutande smala vikar av Östersjön — stiger järnvägen oavbrutet uppåt utmed viken ända tills den vänder på en udde, varifrån, på höger hand, en synnerligen vacker utsikt öppnar sig

* Den utmärkte labiologen kapten Klingspor ägnade under många år av sin levnad sin verksamhet åt detta institut.

över fjärden med Gunnebo järnbruk på den motsatta stranden. — — — I närheten av Rössle egendom, i vars omedelbara närhet järnvägen framgår, erhåller landskapet en karaktär av rik odling och lövskogsväxtlighet.»

Vid Västervik nämner E. K. att »i dess omgivande vackra nejder endast det hemmastadda ögat varsnar de grusade ruinerna av det gamla Stegeholms slott, om vilket fordom så mången hård strid kämpades och varvid staden gång efter annan blev nedbränd». Västerviks invånare liknade då, för att tala med Sivers (i dess 1758 tryckta »Västerviks stads historia och beskrivning»): »fåglar, vilkas bo av kitsligt folk är förstört. De flyga en stund av ängslan hit och dit; men sedan börja de igen att bära lera, halmbitar, torrt gräs och annat ihop och bygga ånyo; även så gjorde våra borgare. De skulle hava hus igen; så fingo de dem bygga fast uti den oroliga tiden med darrande händer.» Den nu så nätta och välbyggda staden bär även i sin mån vittne om våra trygga och lyckliga dagar. E. K. fortsätter:

»Nästa märkliga station är Almvik i närheten av den betydliga egendomen Blekhem och på dess område. Redan strax innan man uppnår stationen, utbreder Gamlebyviken sin praktfulla vattenspegel ända hän i ett blånande fjärran med lövrika stränder och barrskogsbevuxna höjder. Från Almvik till Gamleby fortlöper vägen utmed denna fagra vik av Östersjön, varvid den resande på höger hand skådar alltjämt växlande landskapstavlor, stundom av överraskande skönhet, alltid av täckt behag. En bland de mera anslående är den, där Kasimirsborgs ståtliga herresäte möter ögat på den motsatta stranden. Gamleby station är anlagd vid slutet av Gamlebyviken och strax utanför Gamleby köping, belägen vid foten av berget Garpedans, vilket enligt sägnen har sitt

namn därav att tyska köpmän under medeltiden (då kallade 'Garpar') stundom haft dansnöjen uppe på detsamma. Köpingens benämning härleder sig åter därifrån, att den är den 'gamla byn' 'Westerwijg', som, i ett brev av Erik av Pommern, redan 1421 omnämnes såsom stad. Denna flyttades emellertid till platsen för det närvarande Västervik och gamla staden blev köpingen Gamleby. Den är nu gemensamt tingsställe för norra och södra Tjusts härader. Vid Överums station är man inne i det för norra Tjust betecknande landskapet, där natursköna utsikter, med sjöar, branta skogiga höjder, lummiga uddar och näs möta ögat. Nära stationen ligga Överums herresäte och järnbruk, vilket sistnämnda erhöll sina privilegier samma år som Ankarsrum. Vid Storsjö har man en präktig utsikt över den mellersta delen av denna för sin skönhet vitt bekanta insjö, tillika en av de större i norra Tjust, med vackra stränder i vilkas rika lövskogar man på avstånd varsnar det gamla, delvis av Bo Jonsson Grip uppförda, herresätet Vinäs. I nordväst går sjön vidare upp till Ukna och i sydost ned till Eds bruk. Uknadalen är berömd för bördighet och skönhet. Av denna senare erhåller man ett överraskande intryck då man, på den närbelägna landsvägen förbi Stensnäs egendom med dess vackra omgivningar, åker upp på höjden vid Ukna kyrka, varifrån man under sig ser den odlade dalen i hela dess vidsträckta skönhet, omsluten av höjder, genomskuren av järnvägen och med Gärdserums vitskimrande kyrka på den motsatta höjden i fonden — — — Falerums station tävlar i storartad fägring med Storsjöns och Överums. Från denna station, belägen högt upp på en sluttning, ser man sjön Åkervristen och tvenne långsträckta bergshöjder, vilka med sina på en gång mjuka och djärva konturer i förgrunden

omgiva sjön, och därefter fortsätta att framträda, den ena efter den andra, under alltmera blånande förtoningar. Sedan går vägen förbi Gärdserums högt belägna kyrka med dess smärta högresta tornspira, samt vidare alldeles vid foten av den Adelsvärdska egendomen Kvistrums vackra park, utmed branta bergsluttningar stundom nästan lodrätt stupande ned i Båtsjön. Banan lämnar nu snart Tjust och man är inne i Östergötland, då man nått Åtvidaberg, där bergshantering redan 1413 idkades. Invid Åtvidaberg ligger Adelsvärdska baroniet Adelsnäs, en possession, som skulle anses för stor i vilket land som helst och i Sverige är en av de största.*»

Sedan E. K. fortsatt skildringen av banan fram till Norsholm — fordom biskop Brasks ryktbara Munkeboda — slutar han sålunda:

---

* Dess tidigare innehavare baron Jan Carl Adelsvärd, hade genom sin originella personlighet under 1840- och 50-talen i hög grad sysselsatt ortens intresse.

Emil Key hade köpt Sundsholm av en byggmästare Jonsson, som ofta blev använd vid de Adelsvärdska godsen och av baron Adelsvärds måg, greve Adolf Stackelberg på Stensnäs. Greve Stackelberg var lika känd för sitt vackra utseende och älskvärda väsen som för sitt s. k. »läseri», vilket bland annat medförde en omfattande predikoverksamhet. Från den tid då greven sysselsatte byggmästare Jonsson — som i hög grad var ett »världens barn» — brukade E. K. berätta följande anekdoter. Det enda kraftord, greve Stackelberg då och då tillät sig, var »ta mig katten». När han en gång vänligt varnade byggmästare Jonsson för dennes rikliga bruk av mustigare eder, utbrast den originelle, fritalige och allt utom kruserlige byggmästaren: »Jag ska säga greven, att grevens 'katten' och min 'fan' ä alldeles samma person!» En annan gång, då greve Stackelberg uttryckte sin glädje över att — för ovanlighetens skull — ha sett byggmästaren i kyrkan, svarade denne: »Vet greven, jag är en så toujours karl att jag kan vara med om lite av varje!»

»Den här ovan i flyktiga drag skildrade bansträckningen — från det inre av Småland till hjärtat av Östergötland — torde i naturskönhet icke eftergiva många av de inom vårt fädernesland, redan även av utlänningar, kända och berömda turistvägar. Jämte denna lockande betydelse äger den en högre och allvarligare: den att sammanföra skogsbygdernas och bergsbrukets alster med slättlandets och bereda samtliga väg såväl till det inre av landet som till havet. Våra fordom, i fråga om denna samfärdsel, delvis vanlottade orter äga nu ett järnvägssystem i stort, och därmed även en oförtröttad och pålitlig tjänare för främjandet av såväl materiell förkovran som andlig utveckling. Banornas kedja har slutligen än mera fästat 'Östersjöns pärla', Gottland, vid moderlandets bröst, och får därigenom i sin mån, icke blott i fredens värv utan även i farans stund, en mera vidsträckt fosterländsk betydelse.»

*

Samma demokratiska synpunkt, som E. K. anlade på järnvägarna, bestämde även hans intresse för ett helt annat företag, nämligen folkhögskolan i norra Kalmar län.

Man kan säga att E. K. var dess egentlige grundläggare, såsom doktor Gustaf Aldén — skolans föreståndare under de första elva åren — kallat honom. Doktor Aldén har skildrat E. K:s insats i följande enskilda meddelande, vars offentliggörande han tillåtit.

»Jag hade tillfälle att övervara norra Kalmar läns landsting 1880, 1881 och 1882. Vid landstingen 1880 och 1881 var Key vice ordförande och vid landstingen 1882 ordförande. Då landstingets område endast omfattar en tredjedel av

Kalmar län och landstingen genom garanti för lån till byggande av Hultsfred—Västervik—Åtvidabergs järnvägar hade sina inkomster i hög grad inskränkta, var det ringa utsikt att få igenom några förslag, som voro förenade med utgifter. Ärendena voro därför varje år nästan desamma: ungefär vart tredje år val av en ledamot i Första kammaren, årligen om sjukhusen i Västervik och Vimmerby, om skottpenningar, länsträdgårdsmästare, undervisning i slöjd och biskötsel m. m. samt uppgörande av utgifts- och inkomststaten.

För båda Tjusts häraden voro mest godsägare landstingsmän. Allmogemännen utgjorde sällan mer än ¼ av antalet landstingsmän. I allmänhet avgjordes ärendena i all endräkt och utan diskussion. Men man var glad över om det någon gång blev debatt mellan tingets vice ordförande E. Key och godsägaren C. Rydström, talman för yttersta högern, vilka båda spetsigt men elegant korsade klingorna. Tingets ordförande, Gustaf de Maré, skötte ordförandeklubban med ovanlig duktighet.

Den enda kulturella fråga, som tinget hade att behandla, var den om folkhögskolan, och det föreföll som C. Rydström särskilt var ogin mot den, medan den alltid varmt försvarades av E. Key.

Förra gången, mig veterligt, som Key offentligt uppträdde för folkhögskolan var i riksdagen 1872, då där var en stor debatt, när för folkhögskolorna statsunderstöd för första gången begärdes. Wennerberg hade då sin pietistiska period som ecklesiastikminister. S. A. Hedin och lantmannapartiet fruktade statskontroll och ville nöjas med kontroll av landstingen.

Key uttryckte i sitt tal först sin glädje över att statsrådet Wennerberg uttalat sig erkännande om folkhögskolan, varefter Key yttrade:

'Folkhögskolan i vårt land har ju hittills, och oaktat den icke varit ställd under någon statskontroll, varken missbrukat de enskilda materiella medel, varav den levat, ej heller de andliga bildningselement, vari den levat. Och om man även här kan säga, att av frukten känner man trädet, så är jag övertygad att den hädanefter som hittills skall uppfylla sitt ändamål även med statsbidrag men utan statskontroll.'

För norra Kalmar läns folkhögskola var Key under dess första årtionde den, som verkade mest i landsting som riksdag.

När motion 1874 först väcktes i landstinget var han den, som i egenskap av utskottsordförande utredde och belyste den kortfattade motionen. Han var ordförande i den kommitté, som uppgjorde förslag till 1875 års landsting och betänkandet är säkert skrivet av Key, enär övriga två kommitterade ej voro inne i frågan.

När vid 1880 års landsting anslaget behövde bli förnyat och ökat för att även få en kurs för kvinnor, väcktes på Keys förslag en 'nettomotion' å 2,000 kr. (den hoppades han alltid få igen) och en motion à 2,500 kr., därav 500 för kvinnlig kurs. Och han lyckades få det högre beloppet igenom med 15 röster mot 7. Storartat i dåvarande tider!

Key var de första fyra åren ledamot av skolans styrelse, men då han, hindrad av många offentliga uppdrag, ej kunde som han ville besöka den avlägsna skolan avgick han 1880. Men han var sedan hos regering som riksdag verksam för skolans bästa, isynnerhet då det gällde anslag till mindre bemedlade elever, särskilt för kvinnor.

Ingen saknade mer än jag för folkhögskolans skull Key i landstinget, där de ledande voro, om ej motståndare så ljumma vänner. Det var först då jag själv ett par år efter Key blev landstingsman och kunde fullfölja Keys verk, som skolans tillvaro blev tryggad.»

Så långt d:r Aldén.

Utskottsbetänkandet vid 1875 års landsting — som till stor del var E. K:s arbete — betonar skillnaden mellan den svenska och den danska folkhögskolan: den svenska hade fått en mera praktisk riktning, stundom på bekostnad av den fosterländskt väckande anda, som präglade den danska folkhögskolan, menar författaren.

Av denna senare hade E. K. ej personligt men genom Björnstjerne Björnson fått starka intryck under

dennes föredrag i Stockholm. När betänkandet sedermera uttalar den meningen att den svenska folkhögskolan, där hon varit som bäst, lyckligt funnit medelvägen mellan det väckande och undervisande, då är det på redogörelser av sina skånska riksdagsvänner E. K. stöder sig. Ola Andersson i Nordanå, Sven Nilsson i Efverröd och Ola Boson Olsson i Maglehult hade nämligen 1868 satt de första folkhögskolorna — de på Hvilan och Önnestad — i gång och utan att närmare känna de danska folkhögskolorna. Under de år dessa skånska och andra folkhögskolor verkat, hade inga av de förutspådda vådorna inträffat, skriver E. K. »Ungdomen hade gått ut med ökade insikter, med öppnare blick såväl för hemmets arbete och plikter som för livets högre mål och fosterlandets framtid.» E. K. påpekade vidare att längtan efter bildning förut drivit allmogens söner att genomgå några klasser i ett elementarläroverk, från vilka de medfört halvbildningens självbelåtenhet och stadslivets oarter. »För varje frisinnad fosterlandsvän måste det därför bliva ett huvudsyfte att söka ej blott åstadkomma en allvarligare och mera ändamålsenlig uppfostran för detta folk, i vars händer den nya representationen lagt ökade politiska rättigheter, utan även att en dylik uppfostran skall kunna försiggå utan att ungdomen ryckes bort från sin omgivning och de sysselsättningar, i vilka vårt lands utveckling och välstånd fordra att flertalet förbliver.» Vidare uttalades hoppet att »folkhögskolan med sann och flärdfri moderskärlek måtte uppfostra kroppsarbetaren. Denne skall då genom en vidgad blick över både rättigheter och skyldigheter vinna en större lätthet att — med en klarnad tankegång samt i ett vårdat språk — hävda de förra och erkänna de senare.»

»Folkhögskolan skall sålunda,» fortsätter E. K., »även i sin mån förmedla övergångarna i samhället, sammansmälta och förbinda olika levnadsyrken, olika förmögenhetsvillkor, olika riktningar. Lyckas den att göra arbetaren icke blott vördnadsfull utan vänligt stämd mot den högre odlingens målsmän och på samma gång nöjd med att i regeln förbliva arbetare, men en arbetare, utvecklad till en sant mänsklig och fosterländsk personlighet; lyckas den att inge ämbets- och vetenskapsmannen verklig aktning för den sålunda bildade kroppsarbetaren — och denna aktning ådagalagd ej blott principiellt utan även i det vardagliga umgänget — då skall folkhögskolan hava åstadkommit ett upplysningsarbete av den ljusstyrka, att det skall genombryta varje samhällsupplösande töcken, som kan finna väg över Östersjön samt kraftigt bidraga att skapa ett fritt men fredligt, ett lagkunnigt men laglydigt folk. Att med kärlek och efter förmåga arbeta härpå är en plikt för varje sann fosterlandsvän.»

I det ovan anförda riksdagstalet yttrade Emil Key även: »Låtom oss medverka därtill att denna vackra institution, ett kraftigt medel till en ökad folkupplysning på en sund väg, fortfarande får fritt utveckla sig. Frihet och upplysning höra tillsammans som klar himmel och solsken.»

*

Åtskilliga av de här ovan nämnda personligheterna stodo Emil Key så nära, att de i denna skildring ej kunna förbigås.

Carl Rydström tillhörde ej de närmare grannarna* men de närmaste vännerna och medarbetarna. Ehuru Carl Rydström med åren gick alltmer åt höger förblev

* Hans ovanligt natursköna egendom Segersgärde låg tre mil från Sundsholm. Den befinner sig ännu i hans enda dotter, Adas, ägo. I sitt stora, ortbeskrivande arbete, Boken om Tjust, har hon givit en sakrik, mångsidig och målande bild av den bygd, av vilken Emil Key på ovan anförda blad gjorde en snabb skiss.

vänskapen mellan honom och Emil Key orubbad. Under deras samarbete i Hushållningssällskapet — där Rydström var sekreterare — i landstinget m. m. föranledde avståndet en livlig, tyvärr förstörd, brevväxling. E. K:s brev voro ofta illustrerade med teckningar och båda vännerna utvecklade helt visst i breven den kvickhet, som gjorde även deras enskilda samtal till »eleganta torneringar». Stundom roade de sig under det allvarliga samtalet med något muntert skämt.*

Jämte Carl Rydström voro medlemmarna av familjen de Maré de ortens invånare med vilka E. K. mest samarbetade. Den gamle brukspatron Baltzar de Maré bebodde med sin hustru** den stora nu rivna herrgårdsbyggnaden vid Ankarsrum.

* Så t. ex. hade Vimmerby hos regeringen klagat över de beslutade järnvägsutgifterna. Carl Rydström och Emil Key sammanskrevo med anledning därav en ny Tragedi i Vimmerby, där driften rör sig omkring Vimmerbys två märkvärdigheter — kringlorna oavsedda. Den ena var att — i en gammal berättelse om tillståndet i riket — staden fått intyget »att Vimmerby är den enda plats, där hädelse mot Gud förekommit» och att i en gammal geografi staden betecknats såsom »en uppstad, som driver stark oxhandel med tusen invånare». I den nya tragedien sjunga Vimmerbyfolket kupletter på den kända trallen »kom ox, kom fä, kom smålänning me», och deras vinkelpolitik sammanfattas i beslutet.

Emot Tjust vi protestera —
må blott Vimmerby florera,
och med gödboskap fournera
svenska kongliga nationen!

** Född Anna Maria Nordenström. Hon var en genom karaktär och själsgåvor ovanlig kvinna. I sin ungdom hade hon i Stockholm rönt mycket inflytande av v. Brinckman, som hon med tacksamhet mindes.

När det gamla paret på herrgården avlidit, flyttade brukspatron Alfred upp i den nu nedrivna, ståtliga herrgården. Den äldsta brodern, Gösta, hade tidigt gift sig med Henriette Cronstedt. De voro först bosatta på Tofverum — där Gunnar Wennerberg senare firade sin förlovning med Henriette de Marés syster Hedda — och sedan 1862 på det gamla godset Nygård, vilket, jämte åtskilliga andra berömda herresäten i Tjust, då kommit i familjen de Marés ägo. Och icke blott herresäten och andra rikedomar utan även hedersuppdrag och ett stort inflytande tillföll de genom mångsidig förmåga och kraft framstående brukspatronerna de Maré, Baltzar och dennes söner Alfred och Gösta.

Gustaf de Maré var vid sin död 1882 — efter en lång och svår sjukdom — endast 57 år gammal och båda hans föräldrar överlevde honom. Emil Key skrev om den dåvarande politiske motståndaren följande:

De Maréska familjen har en egen invigd grav vid Ankarsrums bruk på en liten förtjusande ö, famnad i starka armar av den ström, vid vars ovan- och nedanför belägna vattenfall brodern, fadern och farfadern till den hädangångne

---

Under denna tid hade två av sönerna, Alfred, även han bruksman, och Baltzar, löjtnant vid Smålands husarer, sitt ungkarlshem nere vid bruket. Det upplöstes genom den senares självförvållade död på grund av en hopplös kärlek till en halvfarbroders — landshövding Samuel de Marés — unga hustru. Utom brodern Alfred hade endast Emil Key och läkaren doktor Forling varit närvarande vid dödsfallet i Västervik. Dessa tre lovade varandra att spara de gamla föräldrarna den sorgens bitterhet, som sanningen skulle givit dem. De gamla levde och dogo i vissheten att ett slaganfall berövat dem den älskade och älskvärde sonen och hela orten levde i samma tro. Några år efter broderns död gifte sig brukspatron A. de Maré med den ovanligt musikaliska och älskliga Ottonie Ramsay.

skapat en storartad bruksindustri med dess rastlösa liv och rörelse. Från stränderna dåna hammarslagen i smedjorna, rassla maskinerna i verkstäderna, flamma lågorna från masugnen, och runt omkring, längre bort, resa sig mörka, skogbeväxta bergshöjder. Den lilla, mestadels av lugnvatten omflutna ön, rik på stillhet och ro, på lövgrönska och blomdoft, har år efter år förskönats av den moderskärlek, som här oavlåtet vakat över stoftet av alltflera hädangångna.

När Gustaf de Maré annandag påsk också här nedsänktes till sitt sista vilorum, yttrade den aktade prästman, som förrättade jordfästningen: »Jag vill icke säga leven såsom han, ty vid alla människors levnad råder synd — — — men jag vill i stället säga vid denna grav: l ä r e n a t t d ö s å s o m h a n.»

Vad emellertid Gustaf de Marés levnad i världslig mening inneburit och huru rikt på gagnande innehåll hans liv varit, främst för den ort, inom vilken det blivit tillbragt, härom tillåter sig minnestecknaren, den mångårige vännen, att anföra några vittnesbörd.

Det mest vägande finner E. K. vara minnesrunan från Carl Rydströms »kända och finskurna penna», som skriver:

Vad gav honom hans betydenhet? Det var den starka viljekraften, det klara omdömet, rättrådigheten och orädslan att gå rakt fram på det mål han ville vinna. Lägges härtill hans fäderneärvda stora anseende och betydande samhällsställning samt många övriga egenskaper, som bildade en storslagen karaktär, så måste han bliva självskriven att träda i spetsen för alla våra allmänna angelägenheter och samla omkring sig ej blott beundrare och anhängare, utan även dem som någon gång i något särskilt hänseende skilde sig från hans uppfattning och betraktelsesätt.

Från 1868 hade G. de Maré varit vice ordförande i Kalmar läns norra hushållningssällskap och från 1871 till sin död oavbrutet dess ordförande. År 1872 blev han utsedd till ordförande i Kalmar läns norra lands-

ting och hade sedermera likaledes utan avbrott fått detta förtroende förnyat under tio år. Överallt var han vuxen sin ställning. De ärebetygelser orten visade honom vid hans likfärd vittnade om i vilken grad han överallt varit erkänd. Emil Key avslutar skildringen med följande ord:

»Efter representationsförändringen vald till ledamot av Andra kammaren för Norra Tjust, bevistade han riksdagarna 1867 och 1868, utsågs vid båda till ledamot i bankoutskottet och vid den senare även till statsrevisor. 1868 invaldes han av Kalmar läns norra landsting till ledamot av Första kammaren och bevistade i denna egenskap samtliga riksdagarna från och med 1869 till och med 1879, då han avsade sig riksdagsmannaskapet. De Marés politiska verksamhet, om än icke jämbördig med hans kommunala, torde likväl långt ifrån kunna sägas obetydande, och hans inflytande i Första kammaren var riksdag efter riksdag i ett starkt och jämt stigande. Det begränsade utrymmet tillåter emellertid icke att meddela några av hans stundom verkligt utmärkta anföranden. Det erkännande som kom honom till del även i det politiska livet vilade likväl mindre på någon större talareförmåga än på en ovanlig karaktärsstyrka, mindre på mångfalden av kunskaper än på fastheten av hans övertygelse, mindre på förmågan att alltid välja de bästa orden än på ett aldrig svikande mod att säga sin mening rent ut. Med ett ord, han var framför allt en m a n.»

*

Bland Sundsholms närmare grannar var den redan nämnde brukspatron Johan Tillberg på Falsterbo bruk. Den genom ovanliga egenskaper, ett sällsynt fint och vackert utseende, ett försynt och stilla väsen utmärkte brukspatron Tillberg var en av de s. k. »uppkomlingar», av vilka Sverige då behöll äran och gagnet medan

dessa företagsamma män under senare tider alltför ofta kommit — Amerika till godo!

Emil Key gav vid Tillbergs frånfälle* följande skildring av sin mångårige trogne granne, en skildring vilken har sitt värde även som kulturbild:

Staden Oskarshamn föddes icke med guldsked i munnen. En av våra erkänt yngsta har den icke varit »hugnad» med några av de »härlige privilegier» och »dråplige donationer», som av konungarna i forna tider, »Gud till ära och Sveriges Rike till gagn och godo», slösats på så många av de äldre grannstäderna. Oskarshamn, ett barn av nutiden, har icke ens kunnat kalla den grund varpå han blivit byggd för sin, utan har måst betala tomtören såväl för de kala berghällar på vilka han står, som för varje kvadrataln av det alltjämt ökade erforderliga utrymmet. Däremot har den unga staden haft vad som bättre varit än »härlige privilegier», den har haft en klok, strävsam och ihärdig befolkning, vilken gjort Oskarshamn i ungdomsfrisk tillväxt och tilltagsenhet till det kanske mest amerikanska av våra stadssamhällen.

Dessa småländska yankees fäder, vilka redan i århundradets början, i den då obetydliga köpingen Döderhultsvik, idkade handel med trävaror, anade väl knappast att dessa varor, några årtionden senare, skulle föras till en blomstrande stad, och allra minst att detta skulle ske på den över Smålands kullriga mark nu så ohejdat framrusande »snoa», som det målande folkspråket kallar järnvägen, i stället för de »sakta i backarna» skridande foror, vilka från det inre landet då förde de »förädlade» skogarna till stranden i form av balkar och sparrar, av bräder och plank.

Bland dessa brädkörare, som lastade sina foror på kvällen och på natten begåvo sig i väg för att vid soluppgången vara framme samt innan kvällen hemma igen, syntes ofta vid den tiden en liten pojke, vars kloka, bruna ögon nog sågo annat än bara träd och sten i de skogar och marker, där hans lass i sakta mak, dag efter dag drog fram. Men vilka än de framtidsutsikter kunde varit, som hägrade

* Se Ny Illustrerad Tidning 1878.

från spetsen av de höga uppförsbackarna, icke drömde han väl om att en gång bliva dessa bygders rikaste man. Att han emellertid icke ämnade följa med lasset utför skulle en framtidsspåman redan kunnat sluta därav, att, när äldre och yngre kamrater efter uträttat ärende läto sig av trävarupatronerna i »Vika» väl fägna med brännvin, den klarögde pojken plägade bedja att få slippa »supen» och i stället få »slanten». På den tiden, då brännvinssupandet hade ett skaplynne, mot vilket vår tids är »dubbelrenat», vittnar detta den unge brädkörarens beteende om en lika sällsynt självständighet som förtänksamhet. Och dessa drag hos gossen var det ock som skapade mannens karaktär och grundade hans framtid.

Johan, så hette pojken, var ett fattig mans barn, son av en hälftenbrukare på Tillberga boställe i Målilla socken av Kalmar län, där han föddes 1798, och fick intet annat arv än arbetskraft och arbetslust, som tidigt övades att sätta axeln till hjulspaken. Vilostunderna voro icke många, men de tillvaratogos lika omsorgsfullt som brännvinsslantarna och båda gjordes räntebärande. Ty medan han snart började själv »hälftenbruka» med de senare, ägande först en höna, sedan ett får och, när dessa företag voro tursamma, slutligen en gris till förlagskapital, så använde han de stunder jämnåriga kamrater sovo bort, att lära sig läsa, skriva och räkna, kunskapssmulor, som på den tiden icke erhöllos till skänks i folkskolan, utan av den vetgirige måste mödosamt hopsamlas här och var. Sålunda fick den unge Tillberg, som han efter det ovannämnda bostället kallat sig, den kunskapsgrund han själv börjat lägga, stundtals påbyggd av en häradsskrivare A., vars härmed givna hjälp Tillberg sedan rikligt återgäldade under årtionden till dennes änka och barn. Han visade sig sålunda lika minnesgod för den erhållna lärdomen, som han varit snabbfärdig att inhämta den.

Snart fick den förståndsklare och eftertänksamme ynglingen användning för de kunskaper, han så ivrigt sökt, då han som sjuttonårig blev bruksbokhållare på Ålhult nära Vimmerby, ett gammalt ståtligt säteri med en viss historisk märkvärdighet, sedan den tid det ägdes och beboddes av general Pechlin. Om dennes skräckvälde berättas åtskilliga folksägner i orten, som gör det lätt förklarligt, att han utsattes

för upprepade mordförsök. Dessa lärer han dock icke låtit sig bekomma, såsom t. ex. då en torpare i skymningen genom fönstret sköt på honom men klickade, och Pechlin, som gissade mannen, helt lugnt ropade: »Du skjuter som en stackare, Jan Persson.» En försumlig piga sattes av generalen på brännvinspannan att halvstekas, och den enda gång någon mindes, att han låtit nåd gå för rätt, var när en dräng i arbetsiver kört ihjäl ett par oxar, »förty», menade Pechlin, »jag kan lättare få igen ett par oxar än en dag». Lyckligtvis för Tillberg gick det nu annorlunda till på Ålhult; dess dåvarande ägare, kammarrättsrådet Nordström, var en rikt begåvad och humoristisk man, vars infall riktat ortens anekdotsamlingar, men som därjämte hade stor förmåga att, med andra än de Pechlinska lämporna, framkalla drift och arbetsamhet och därför ytterligare utvecklade de ovanliga anlag, han snart upptäckte hos sin unge bokhållare. Han skaffade 1821 Tillberg förordnande att sköta tjänsten efter dennes förre lärare, häradsskrivaren A., varefter det icke dröjde länge, förrän Tillberg blev kronolänsman i Mörlunda, i vilken egenskap han 1823 förflyttades till Tuna län. Från den ringa början, som nyss är berättad, var redan detta en ganska snabb bana, under vilken han hoppat ned från brädlasset och stigit upp till att vara en statens tjänsteman.

Länsmansbefattningen då för tiden medgav emellertid icke att sätta sig på några höga hästar, minst i Kalmar län under den myndige landshövdingen De la Grange. Då var andra seder än nu minsann: landshövdingen mottogs på sina mönstringsresor med fester, transparanger och äreportar. Det förmäles, att en lokalskald på en av de sistnämnda anbringat följande inskrift:

Till mästerverk naturen tvangs
och skapade en De la Grange!

Till ståten hörde, att skjutshästarna skulle köras mer eller mindre fördärvade, och Tillberg nödgades bidraga till glansen liksom de andra länsmännen, var och en inom sitt distrikt, genom att uppträda på böndernas magra skjutskampar i egenskap av förridare framför »konungens höga befallningshavandes» resvagn.

Åren gingo emellertid, det ena efter det andra, och med varje av dem ökade Tillberg genom lyckliga affärer och växande förtroendeuppdrag, t. ex. vid boutredningar och auktioner, vid vilka hans ordningssinne och redbarhet gjorde honom eftersökt, den förmögenhet han redan 1825 i sitt gifte med hemmansägaredottern Maria Margareta Persdotter erhållit, nämligen hälften av $^1/_8$-dels hemman Grönlid, men $^1/_8$-hemman med flera tusen tunnland. Mera än genom den yttre välmåga, som hans hustru förde i boet, blev detta rikt genom hennes ovanliga husmoderliga egenskaper, som under deras 53-åriga äktenskap gjorde henne till mannens trofasta stöd i alla avseenden. Och vi tro oss ej träda grannlagenheten för nära genom att, som ett bidrag till nutidsfrågan om det nationalekonomiska värdet av kvinnans arbete, nämna, att ensamt genom husmoderns drift och duglighet i husslöjd och binäringar lärer till behållningen ofta influtit ända till tio- eller tolvtusen kr. om året! *

Då makarna Tillberg den 1 juli 1875 firade guldbröllop skrev Emil Key följande dikt, som här må medtagas — med några ändringar från senare tid — såsom ett minne av det vördnadsvärda gamla paret.

Ingen glädje blott för stunden,
intet lätt och ystert skämt
ilar blixtsnabbt genom runden,
som, av högre känsla bunden,
här i dag sitt möte stämt.

---

* Fru Tillberg hade liksom sin man ett vackert utseende och ett lugnt, milt väsen. En överflödande välvilja präglade hennes gästfrihet och en djup skugga av bekymmer låg över det annars så glada och vänliga anletet när någon efter två jätteportioner av någon utmärkt rätt måste avslå den tredje! »Ät, så tycker ja om en,» sade hon hjärtligt till landshövdingen då denne var hennes gäst. Som ett betecknande drag må berättas, att när någon ny tjänarinna anmälde sig, framsattes en väldig måltid i köket och allt emellanåt tittade husmodern genom det lilla fönstret, som fanns mellan köket och det angränsande rummet. Åt flickan med frisk matlust, hade hon goda utsikter att bli antagen. Men stack och valde hon i maten, försämrades hennes utsikter betydligt!

När — som här — bland släkt och vänner
firas glad, högtidlig fest,
ingen vanlig lusteld bränner.
Nej! vad hjärtat vill och känner
renast, kraftigast och bäst!

Detta allt, som annars tiger
slutet som en blommas knopp,
här vår fest till högtid viger.
Ty ett stort förflutet stiger
enkelt, majestätiskt opp.

Tvenne gamle, som ha levat
trofast samman femti år,
städse vilans nöje jävat,
ädelt verkat, mäktigt strävat
som, bland tusen, en förmår.

Flärdfri känsla, kraft i handling,
lugn till ordningssinne lagt,
gav det mindre dess förvandling,
gav det större dess behandling
och på allt sin stämpel bragt.

Så, bland vägars mängd de danat
genom obygd ödemark —
verk man knappast trott och anat —
egen levnadsväg de banat
rak och öppen, ljus och stark.

Icke vittnar här de fyllda
femti årens hedersdag
om det ytligt pliktuppfyllda,
om det skenbart blott förgyllda,
om ett fåfängt självbehag!

Nej! den firar ett förtiget,
ett förglömt av egen mund:
hur de gamles verk är stiget
oavlåtligt och gediget
upp ur egen arbetsgrund.

Och därför, när mål skall hinnas
ställt av arbetslust och hopp;
om ett fjärran stort skall vinnas,
länge man i Tjust skall minnas
desse gamles levnadslopp:

Kärt att minnas, svårt att följa
för envar, som det har känt. — — —

Egendomen ökades visserligen genom tillköp, men först när Tillberg slutligen 1837 tog avsked från länsmansbefattningen, växte hans ägodelar med jättekraft genom det ena egendomsköpet efter det andra, såsom Totebo, Falsterbo, Storebro, Pauliström, Fluxerum m. fl. bruks- och jordegendomar, uppgående sammanlagt till ett hundratal av hemman, ett hundratusental av tunnland samt bebodda av mellan 3—4,000 underhavande. Och när Tillberg den 20 sept. 1878 avled på Falsterbo, ansågs han efterlämna en förmögenhet av omkring tre millioner, utöver vad han redan lämnat ifrån sig till söner och måg.

Det ovan berättade torde redan i och för sig kunna anses för ett tillräckligt märkligt levnadslopp. Men om än vårt land haft ej så få sådana »selfmade men», vilka skapat sig en större samhällsställning, har det helt visst icke haft mången, vilken i lika grad som Tillberg varit en sällsynt personlighet.

Dennes mest kännetecknande egenskaper voro redbar klokhet, enkelhet och lugn; dessa följde honom i alla hans livs skiften. Som ett i våra tider märkligt bevis på den förstnämnda egenskapen må anföras, att han med en trävaruomsättning, som ofta steg till 100,000 kr. om året, gjorde affärer med ett och samma hus utan annat kontrakt än överenskommelsen att lämna bästa vara mot högsta gängse pris; en överenskommelse, som till lika heder för Tillberg som det lübeckska handelshuset fortgick under en tid av omkring 40 år!

Med en mångsidig affärsverksamhet, under vilken ofta omsattes 70—80,000 kr. i månaden, uträttade han själv nästan allt, och syntes dock aldrig hava bråttom; hade alltid tid att

ägna de minsta enskildheter samma noggranna eftertanke som de stora, och alltid samma tålamod att avhöra den enfaldigaste fråga som att utreda det mest invecklade affärsspörsmål. Utan att någonsin förhävas över den oftast självförvärvade medgången var han verkligt stor i att med jämnmod bära förluster, städse motsättande dessa erkänslan för allt vad lyckan vid andra tillfällen skänkt honom.

Utan någon underbyggnad i logik eller språk var han en mästare i brevskrivning; inga telegram kunde vara kortare, men inga brev ämnet mer fullständigt uttömmande. I regeln mycket försiktig i affärer, var han dock stundom djärv ända till överdåd, men även i detta rådde ett lugn, som ingav lyckan förtroende att följa med. Dessutom vann han en människokännedom, som ägde slagruta för allt det väsentliga och karaktäristiska hos envar.

På denna självskapade förmögenhet hade inga underhavandes tårar fallit; det var klokhet, icke förtryck som främjat hans företag. Buren av gamla tjänare till graven, omgavs denna av en böljande folkmängd, i vars deltagande anleten lästes, att det icke blott var en stor »jorddrott» som gått hädan efter en fullbordad livsgärning, utan även en god husbonde. Det kan lättare tänkas än skildras vilken ingripande betydelse den mans verksamhet måst äga, som, rådande över en av vårt lands mest ansenliga jordbesittningar, därjämte ägnade sig personligen åt alla sina underhavandes angelägenheter, så att omtanken räckte till åt allt, rättvisan åt alla, och där den var förbrukad, räckte barmhärtigheten. Denna var tyst men stor som all Tillbergs verksamhet. Ofta mötte han en insaga om överdriven godhet med ordspråket:

> »Det är lättare att sitta vid bordet och ge
> än att stå vid dörren och be.»

I samma mån den personliga begåvningen var rik, insåg Tillberg — och kanske överdrev — värdet av den teoretiska underbyggnad, han kände sig sakna. Han var själv alltför helt vad han var, för att vilja göra något till hälften och avböjde därför alltid och allestädes honom erbjudna offentliga uppdrag. Av yttre utmärkelser tillföll honom endast vasaorden.

Inom orten har han satt sig ett varaktigt minnesmärke i milslånga vägomläggningar, där det fyndiga i utstakningen tävlar med det djärva i utförandet.

Ehuru själv aldrig deltagande i allmänna värv, ägde han likväl en vaken och klar blick även för vårt lands politiska förhållanden. Han hade icke varit häradsskrivare, länsman och ägare till mångfaldiga egendomar av »säteri-, frälse- och kronoskattenatur» utan att hava skarpsinnigt iakttagit och begrundat vårt föråldrade beskattningssystems många orättvisor och brister; och dettas reform stod — jämte många andra — tydligt för honom som oundvikliga och närliggande uppgifter. Under besök i det gammaldags hemmet, med sitt lyckliga familjeliv, gammaltida gästfrihet och enkelhet, hjärtlighet och vänfasthet, har författaren till dessa rader ofta fått tvivel hävda och åsikter stadfästade av honom, som aldrig glömde sitt ursprung och troget bibehöll folkets skaplynne, men återgav dess känslor och tycken renade och vidgade genom ett liv i stora förhållanden.

Skalden eller statsmannen, vilkens namn varit på allas läppar, klandrat eller lovordat i vida kretsar, intager visserligen sin plats i framtidens historia, men övergår stundom mer och mer till en blott skuggbild, ett minne utan att efterlämna varaktiga spår i fosterlandets jord. Men en man som denne, okänd utom sin krets, skall i den ort, där han verkat genom sin klokhet och sitt föredöme, trycka sig djupt in i folkmedvetandet. Och hans minne skall i detta länge och levande hugfästas som en mäktig odalmans, vilken »tyst byggde landet».

*

Jämte sin svåger — och i vissa fall meningsfrände — Carl Raab på Helgerum, hade Emil Key sina morbröder Carl Fleetwood på Vindö och Viktor Fleetwood på Kasimirsborg, och den senares barn Victorine Fleetwood, gift Carleson på Odensviholm, samt Emil och Axel Fleetwood, bosatta inom vad man den tiden räknade som »grannhåll». Ty den tidens släktkärlek för-

enade alltjämt fränderna även när avstånden voro långa och meningsmotsatserna många.

En varm vänskap, grundad på djup sympati, förband Emil Key med ortens utmärkte domare, häradshövding K. P. Carlson, som före V. Fleetwood ägde Kasimirsborg. Om han levat längre, torde Carlsons stora begåvning, kunskapsrikedom och betydande personlighet fört honom till något av landets högsta ämbeten. Själv hyste han ingen sådan ärelystnad, ty han hörde till de världsfrånvända, till dem vilkas hela liv präglades av den djupt kristliga åskådning, som den tiden kallades läseri. I den stora salen på Kasimirsborg höllos av Ahnfelt, Fjellstedt o. a. uppbyggelsemöten under en tid när detta — i ljuset av den då rådande »religionsfriheten» — betraktades ungefär som om en nutida domare skulle lämna sin sal till socialistföredrag.*

En av ortens mest originella personligheter, som ofta besökte Sundsholm, var ryttmästar W. Liljenstolpe på Vinö. Till det yttre liknade han den bild fantasien danat sig av don Quixote och så kallade Emil

---

* Efter häradshövding Carlsons död fick E. K. ett uttryck av hans vänskap därigenom att Carlson utnämnt honom till förmyndare för sina späda döttrar, Ingrid, Brita och Linnea. Den yngsta och äldsta leva ännu, den sistnämnda gift med sin kusin, justitierådet Carl Carlson.

Enligt sin vana fyllde Emil Key uppdraget utan att mottaga något arvode, ehuru ett sådant i detta fall lagligt tillkommit honom. Men han ville i ordets fulla mening göra den saknade vännen den v ä n tjänst, denne av honom väntat. Emil Keys vid alla tillfällen bevisade oegennytta torde varit det, som framför allt befäst det förtroende, han åtnjöt i sin bygd, innan riksdagsstrider och deras ekon i pressen förvanskade hans bild till vad den minst av allt liknade: lycksökarens.

Key honom även, medan Liljenstolpe påstod att E. K. — sedan denne rakat av polisongerna — på pricken liknade Napoleon I.*

Såg man ryttmästar Liljenstolpe bredvid den i hela orten aktade och avhållne doktor Forling i Västervik, kunde man tro sig se don Quixote bredvid Sancho Panza. Doktor Forling var emellertid till sin inre människa långt ifrån jordbunden. Han var en beläst, av dagens religiösa frågor djupt intresserad och frisinnad man, ehuru han under sin studietid levat mitt uppe i romantiken. Han var nämligen systerson till Atterbom — hans far, komministern L. M. Forling var gift med Anna Greta Atterbom. Deras son Lars vistades i diktarens hem under sin studietid i Uppsala, där Israël Hvasser blev hans ledstjärna. Han syntes däremot ha stått ganska oberörd av den romantiska andan och Ava Wrangels sång var det minne, han bäst bevarat ur den Atterbom—Geijer—Silverstolpeska kretsen. Från själva

* Liljenstolpe blev landsberyktad för sin halsstarriga process med sin chef vid Smålands husarer. Liljenstolpes många och långa resor förde honom ända till Palestina, där han från Jordan medförde vatten till sina brorsbarns dop. I Paris kom han, tack vare sin barndomsvän Adelaïde Sparre från Nygård — gift med änklingen efter sin äldsta syster, greve Charles Lewenhaupt — in i Faubourg St. Germains annars för främlingar slutna kretsar. Från Ryssland medförde Liljenstolpe ikoner och från detta som andra land hade den för sin tid ovanligt vida farande mannen mycket av intresse att berätta. För pojkarna i ortens familjer var han dock intressantast genom sin bedrift att rida upp och ned för byggnadsställningen till Lofta kyrka. För flickorna åter stod glans omkring honom såsom en livslång och lönlös tillbedjare av »sitt hjärtas dame», grevinnan Sophie Lewenhaupt, född Bergenstråle, som han, lik en medeltida riddare, prisade som den »skönaste och yppersta bland kvinnor».

det Atterbomska hemmet mindes han framför allt »moster Ebbas» blondhet — han trodde först att hon mjölade sina ögonbryn, så ljusa voro de — hennes hushållsduglighet samt morbrors över alla gränser gående barnslighet i fråga om praktiska ting. Detta gjorde att moster Ebba helst ej anförtrodde morbror större kassa än han nätt och jämnt behövde, och han kunde »stirra på en riksdaler som på en besynnerlig tingest». Han var därför i högsta grad beroende av sin hustrus ömma omvårdnad och gick i hemmet lik ett stort och ganska bortskämt barn, som glimtvis lyste upp vardagslivet med sin poesi men oftare försjönk i drömmeri.

Detta och annat mera — nu känt från I Solnedgången och Malla Silverstolpes Minnen — berättade doktor Forling för Atterbomsvärmaren Emil Key, hos vilken Forling även var den avhållne husläkaren. Hans präktiga hustru, Dora v. Döbeln, var Sophie Keys vän och lika verksam i Västerviks Fruntimmersförening för fattiga flickors uppfostran som Sophie Key inom Gladhammar för samma ändamål.

Orten hade även andra, som personligheter intressanta damer. Så t. ex. den ovannämnda grevinnan Adelaide Lewenhaupt, släkt med släkten. Ty hennes syster Caroline var gift med Emil Keys morbror Carl. Grevinnan Lewenhaupt hade flera år bott i Frankrike — som familjen efter händelserna 1870—71 lämnade — och när hon bosatte sig i Västervik fann hon sig i den grad i landsorten, att hon oförändrade slet ut sina toaletter från 20—30 år tillbaka. I hennes salong hängde porträtten av de historiska förfäderna Königsmarckarna, Lewenhauptarna och Sparrarna, om vilka hon berättade lika roligt som om senare tiders tilldragelser. Hon var en lika skicklig ryttarinna som harp-

spelerska och hon roade herrarna med sina historier, damerna med sina toaletter och alla med sin musik.

En annan begåvad, som personlighet betydande och in i ålderdomen ståtlig dam var friherrinnan Maria Nordenfalk, född Risellschöld, med vilken egendomen Blekhem kom till släkten Nordenfalk, i vars ägo den ännu är. Hon var vid samkvämen gärna inne hos herrarna för att tala politik — och röka en cigarr! Hon hade nämligen fått denna vana, då hon som änka bodde med sina söner i Uppsala och där beredde dem och deras kamrater ett så angenämt hemliv, att sönerna njöto alla universitetslivets fördelar utan dess skuggsidor. Att damer rökte var ännu mycket ovanligt, ehuru den utmärkte Stockholmsläkarn, professor Cederskjöld, redan under 1850-talet fann anledning till varningar mot den hos dem börjande oseden. Det var endast ortens mest frisinnade damer — t. ex. Sophie Key — som funno friherrinnan Nordenfalks cigarr förlåtlig på grund av de omständigheter under vilka vanan tillkommit.

*

År 1785 hade hållits en jordrannsakning, vid vilken ombud från alla Tjusts socknar möttes i Gamleby och ordnade med vägarnas fördelning och vård, vinter som sommar. Då samlades där, utom allmoge och ämbetsmän, en utvald samling av stormän i Tjust: excellensen Lewenhaupt från Vinäs; hans son, kammarherren från Nygård; lagmännen Risellschöld från Blekhem och Granschoug från Odensviholm, baron Fleetwood från Åsvik, häradshövding Key från Vindö m. fl. Och ännu i mitten av 1800-talet voro de flesta av de nämnda och av Tjusts andra egendomar i handen på, om ej avkomlingar så åt-

minstone fränder till ägarna från 1700-talet. Nu befinna sig endast några få egendomar i sådana pietetsfulla händer.

De gamla gårdarna och de gamla gravarna äro minnestomma för de nya ägarna. Somliga av dessa återställa ju med varsam hand. Men de flesta nya händer äro vördnadslösa. De forna ägarnas kamp är — som deras namn — ett väsenslöst skuggspel för ett nytt släkte. Detta anar ej hur mycket hjärteblod de gamla gårdarna kostat de släkten, som nu vila i gräs grodda gravar på kyrkogårdarna i Tjusts socknar.

IV.

Emil Keys tidningsarbete.

I förra delen berättade Emil Key* själv om sitt medarbetarskap i Aftonbladet. Han säger sig under vintern 1848 ha skrivit kåserier om »den förflutna veckans fysionomi», en rubrik, efter vilken jag förgäves letat. Detta tyder på ett minnesfel, vare sig i fråga om tidning eller rubrik. Bland E. K:s papper har jag funnit ett utkast till ett kåseri med underskriften Mäster Erik. Men om eller var han brukat denna signatur, är mig obekant.

Den 5 april 1848 inflöt i Aftonbladet en uppsats om ett medborgargarde i Stockholm; den är endast undertecknad K., men har sannolikt Emil Key till författare.**

Den 8 juni 1848 finns en längre uppsats av Emil Key införd i Aftonbladet, men endast såsom insänd. Där föreslogs att Sleswigfrågan borde ordnas så, att den del av befolkningen, vars språk var flertalets, skulle bli den för nationaliteten avgörande, men att mindretalet skulle ha rätt till sitt språk m. m.

Det är ju möjligt att införandet av artikeln såsom »insänd» föranledde honom att ej vidare lämna artiklar

* Del I, sid. 164.

** Se del I, sid. 183.

till Aftonbladet. Ibland hans anteckningar finnes intet, som bekräftar den uppgift, vilken flerestädes förekommit, att en av Hjerta tillbakavisad artikel skulle varit anledningen till E. K:s avgång som medarbetare i Aftonbladet. Ej heller minnes jag något muntligt yttrande av honom, som ger stöd åt ovannämnda påstående. Att han var en olönad medarbetare vet jag bland annat därav, att han en gång visade mig ett elegant cigarretui av finarbetad sköldpadd och berättade att Hjerta skänkt honom detta såsom honorar för hans artiklar i Aftonbladet.

I brev till Hedlund klagade E. K. över Aftonbladets tillbakagång sedan Hjerta lämnat det,* och offentligt klagade han 1856 över Aftonbladets sätt att göra opposition: »Vår tids religiösa fråga, den viktigaste av alla,» säger Emil Key, »en angelägenhet, som upprör samhället lika i höjderna och på djupet, har Aftonbladet däråt ägnat någon särskild, egen och självständig uppmärksamhet?»

Ej heller hade Aftonbladet med kraft verkat för representationsreformen genom att »utveckla och i folkmedvetandet klargöra behovet av ett friare, men jämt verkande statsliv».

Ej heller hade Aftonbladet kommit med något värdefullt inlägg rörande försvarsverkets omorganisation. Skogslagstiftningen, åkerbruket, omorganisationen av civila och ecklesiastika ämbetsmäns löner, skandinavismen — vad hade Aftonbladet gjort för allt detta? Hade det bidragit att skingra fördomar, rena, begränsa och tydliggöra begreppen, utveckla, befordra och rikta framåtgåendet? Allt besvarade E. K. nekande.

* Se del I, sid. 398.

Frågorna till Aftonbladet visa medelbart för vilka mål Norra Calmar Läns Tidning — där frågorna framställdes — ämnade verka. I och genom sin sakliga, alla personligheter undvikande hållning ville den tillika i sin mån motverka pressens dåliga ton. I detta avseende hade Emil Key redan brutit en lans för sanning och heder under sin strid med Barometern.

I förra delen omnämndes (sid. 240) Emil Keys fejd med C. J. Engström, åren 1841—51, utgivare av Barometern i Kalmar. Striden började 1847 och fördes å E. K:s sida i och genom särskilda flygblad, vilka medföljde Calmarposten.*

Doktor Jon Engström var helt visst en uppriktig folkvän — han visade det mot sina underhavande — men en än mer inbiten adelshatare, och han drev en ihärdig hets mot »högdjuren i Kråkvinkel».

De oupphörliga ägotvisterna och processerna med doktor Engström gjorde A. C. Raab utledsen och föranledde honom att begära lantmäteri och ägobyte. Sammankomster ägde rum på Ryssbylund och husets unga döttrar funno den beryktade »trädoktorn» lika ståtlig till det yttre som intressant i sina samtal och villig att låna dem de bästa böckerna i den nya litteraturen. Deras bror Emil kände honom däremot icke personligen, vilket delvis förklarar den hårda medfarten i ovannämnda polemik.**

* Flygbladen kallades: Till Redaktören af Barometern; Små förtroliga bref till Redaktören af Barometern. 2—5. Ännu ett bref till Redaktören af Barometern samt Doktor Jon Engström såsom publicist och medborgare.

** Då E. K. skrev sin styvfars, i förra bandet meddelade biografi, påpekade han den felaktiga uppgiften att

Särskilt hätsk var han mot sin närmaste granne, A. C. Raab på Ryssbylund, och Carl Posse på Björnö. Han hade redan i nyckelromanen Björn Ulftand et Consortes nedsvärtat dem.*

Såväl i Björn Ulftand, som genom Barometern visade sig doktor Engström vara skandalskrivare, om man därmed menar en författare, som utsprider lögner om personer, vilka dock äro så pass förklädda att de berövas heder och ära utan att lagligt kunna försvara sig mot ärekränkaren.

Emil Key börjar sitt angrepp på Engström med ett harmset utbrott emot denna metod att »utsända gif-

A. C. Raab skulle lämnat Kalmarorten på grund av tvistigheterna med trädoktorn: dessa voro nämligen avslutade omkring tio år före Raabs flyttning till Stockholm.

Här bör tillfället begagnas att rätta ett misstag i förra delen: att Frans Sjöberg var utgivare av tidningen Fäderneslandet. Denna tidning blev i stället den svåraste konkurrenten till den av Sjöberg utgivna Folkets röst. Sjöberg hade studerat i Lund, hade huvud, kunskaper, ett vackert utseende — han var mycket lik den s. k. polske greve v. Engeström — och ett vinnande sätt. Sedan Sjöberg genom sin brist på allvar gjort sig omöjlig på ämbetsmannabanan, blev han tidningsman. Även som sådan nådde han ej djupt politiskt inflytande, men gjorde sig så fruktad av Oskar I att han åt sig lär ha utverkat ett årligt underhåll, som han — bevakade i konungens stärbhus! Själv saknade han ej kvickhet i anfallen på sina personliga fiender, t. ex. Hjerta. Men han blev ett föredöme i hänsynslöst skandalskriveri och man har om hans medarbetare, som saknade hans kvickhet, sagt: att de brukade pennan som andra rövare bruka kniven.

* Se del I, sid. 240. Boken som utkom 1840 hör nu till bokauktionsrariteterna, ty den uppköptes och makulerades dels av de däri utpekade, dels — efter fredsslutet med dessa — av författaren själv.

tiga anklagelser och vidunderliga historier från de kryphål, som publicisten danar åt sig med orden »det berättas», »det förljudes, o. s. v.». Även om man bevisade att Engström »kallat det vitt som var svart, så kanske han medgav att det inte var svart, men blått, eller, om inte blått, så gredelint — de färgerna stå ju varandra så nära!» Ett ärligt erkännande av falskheten i ett rykte han utspritt, kunde man aldrig avpressa honom.*

Naturligtvis var det icke dessa löjliga anklagelser, som föranledde E. K:s polemik utan andra, mot Posses och Raabs heder riktade. Såväl med vittnen som andra bevis kunde E. K. vederlägga dem, utan att detta föranledde någon rättelse i Barometern.

Engström hade börjat ett av sina anfall med föl-

* Som exempel på polemiken må anföras att i Åby — sockenkyrkan — hade Björnö gods en inbyggd läktare. Engström påstod att familjen Posse — alltför högmodig att gå till nattvarden med socknens övriga folk — begärt enskild nattvardsgång, men mellan denna och gudstjänsten i sin läktare låtit uppduka och sin betjänt servera en hel middag! Sanningen var att familjen ville gå till nattvarden samman med ett par söner, som för längre tid skulle lämna hemmet och ej kunde invänta den ordinarie nattvardsgången. Den redan 60-årige greve Posse, som ej mådde väl av att länge vänta på sin middag, hade haft ett par smörgåsar med sig, och förtärde dessa medan kyrkoherden efter gudstjänstens slut tjänstgjorde vid en begravning, som föregick familjens nattvardsgång.

Om Emil Key påstod Engström att han som barn blivit kallad baron och som sådan låtit presentera sig för Ludwig Filip! Denna senare anklagelse kunde E. K. vederlägga med den i del I (sid. 134) anförda berättelsen och om den förra kunde han med all rätt fråga ifall det var hans fel om folket — som sett honom som liten parvel vid sin styvfars, baronens, sida — stundom kallat honom med dennes titel?

jande ord: »Det sker mer i himlen och på Kalmar läns adelsområden än er fantasi kan drömma om.» Emil Key påpekade att det var lätt att ge sig sken av frihet och folkvänlighet genom att hänsynslöst beljuga adeln, men folket kunde jämföra de »blonda fraserna med de mörka handlingarna». E. K. berättade som bevis därpå att åtskilliga bönder bett honom stå på sig i polemiken mot Engström, ty även dessa kände instinktmässigt den moraliskt förslappande verkan av Engströms metoder. Ingen av de stridande skrädde orden. Engström kallade E. K. »en pojkaktig skrikhals», och E. K. talade om de »polemiska gyttjebad» som Barometern serverade och fann dessa metoder upprörande för den, som »ej anser det goda och sanna som maskeradkostymer på världens stora karnaval». Man kan förstå E. K:s upprörda känslor genom hans vittnesbörd: att han vid A. C. Raab var fäst med de »starkaste band av släktskap, tacksamhet och vänskap», och att han på »nära håll under en mängd år lärt sig högakta Carl Posses förmåga», samt att E. K., enligt sina egna ord ej var »gammal nog i världen för att vara en kall och försiktig egoist». Han uttalar sin övertygelse att Engström icke kunde göra sina anfall på god tro. »Ty,» säger E. K. med den ungdomliga ljussyn, som hans egen politiska bana senare berövade honom,

> »hvarje människas rena uppsåt och varma vilja att gagna och göra godt, ger sig, om än tyst och omedelbart, dock oeftergifligt och okufligt gällande äfven inom den hätskaste antagonistens trånga bröst.»

E. K:s sista artikel har mottot: du skall icke bära falskt vittnesbörd emot din nästa och slutar med

uppmaningen att anlägga process, ifall Engström därigenom trodde sig ha något att vinna.

*

Emil Key saknade således icke erfarenheter om pressens skuggsidor när han år 1849 uttalade sina åsikter om Svenska Publicistens Samhällsställning.* Dessa åsikter äro så betecknande för tidsandan, att de här meddelas i något förkortad form.

— — — — — Publicisten är en öfvergångsformation. Mellanlänk mellan litteratören och artisten, tillhör han den förre genom arten af sin verksamhet, och den sednare genom denna verksamhets yttringar. Tidningsskrifvaren står dock — så paradoxt det än må låta — långt mindre nära samtidens litteratörer än dess artister, och bland dessa synnerligen skådespelaren. Utöfvande en i flere afseenden liknande verksamhet, delar han äfven i många fall den sistnämdes öde.

Hvad som först springer i ögonen, vid en blick på skådespelarens verksamhet är det ephemera lif dess skapelser ega, de lefva och dö med honom. Under det målarens och bildhuggarens arbeten trotsa sekler, och genom gravyren, bronzen eller gipsaftrycket försäkras om odödligheten, så grafläggas den sceniska artistens skapelser med individen som framkallat dem. Väl lefva de en tid som minnen, äfven de, sedan tonen och ordet förklingat. Men när den generation dött ut som egt dessa minnen, blifva några osammanhängande hörsagor, utan ande och lif, den enda lott som kommande tider bereda en Talma, en Hjortsberg, en Rachel och en Jenny Lind! — — — — —

Skådespelarens lif, så rikt på omvexling, erbjuder en annan icke mindre märklig kontrast. På samma gång guld och afguderi slösats på artisten, har den enskilda

* I det lilla häfte han kallade Politiska funderingar af en Skandinav. Se del I, sid. 231—240.

personen varit tadlad och föraktad. Halfgudar inom rampen, hafva de med få undantag utom den varit ett slags sociala parias.

De börds- eller penninge-aristokrater, hvilka nyss förut spändt hästarne från vagnen att i triumf draga artisten hem till dess boning, skulle visst icke vilja gå den tio steg till mötes, om samma artist hade djerfheten infinna sig någon mottagningsdag i deras salonger. Den förnäma hand, som under skådespelet slösat med blommor och handklappningar, skulle ögonblicket efter knappast med tvänne fingerspetsar vilja taga den firade i hand.

Det är i dessa tvänne anomalier som likheten mellan skådespelaren och publicisten bjertast framstår. Äfven publicisten lefver ett ephemert lif. Under det ofta ett medelmåttigt arbete uppställes i bibliothekerna, förstöres den bäst skrifna tidningsartikel med bladet hvari den står. Högst sällan vederfares tidningarne den äran att gömmas och sammanhäftas, och när detta någongång sker är samlingen merendels defekt, emedan frun i huset aftagit exemplar till torkning af frukt eller uppläggning af papiljotter!

Den verkan publicisten utövar är, liksom skådespelarens, omedelbar och ögonblicklig. Vetenskapsmännen och »de aderton», de »klassiska» litteratörerna, skåda föraktfullt ned på dessa »slarfvets och ytlighetens prestanda». Ännu torde det behöfvas ett par revolutionära ruskningar innan tidningsartiklarnes författare erkännas hafva varit lika inspirerade som de »officiella» mästarne.*

Man klandrar och synar publicistens uttryck; fäster sig vid detaljer och förbiser det hela. Varen då tillreds såsom han, att genast och stundligen fatta i pennan! Om någonsin ögonblickets inspiration är behöflig, så är det för honom.

* Egenskapen af tidningsskrifvare har t. ex. varit tillräcklig att utestänga Wallmark och Askelöf från Svenska akademien, under det creti och pleti intogos deri att — komplettera samlingen! Båda voro konservativa, således behagliga. Wallmark dertill Akademiens verksammaste försvarare, och Askelöf skref Svenska språket som ingen. Båda voro utmärkta personligheter; deras enda fel, att de voro — tidningsskrifvare!

— — — — Månne ej den art af sinnelag, den själsrigtning detta förutsätter, till en del förklarar hvarför dessa »känslans martyrer» så ofta gå under i verkligheten? — — — — —

Hvilken författare utöfvar under sin lefnad ett så direkt och så mäktigt inflytande på samtiden som han? Hvem kan såsom han sätta massorna i rörelse, eller få deras brusande vågor att lägga sig? — Förunderliga dubbel-lif! Publicisten delar denna inspireringsförmåga med skådespelaren, och herrskar ofta mer än en konung under det den sednare ända till vansinne afgudas; men båda föraktas och nedsättas i det enskildta umgängeslifvet, bådas verksamhet försvinner, och de sjelfve glömmas innan ännu den moderliga jorden hunnit blomsterpryda deras graf! — — — —

Med Publicistens improvisationer för allmänheten följer ödet att ömsom eldas, öfverspännas, förgå sig, slappas, misskännas och förbittras — men huru skulle det kunna vara annorlunda, sålänge han är utestängd från det högre och finare umgängeslifvet, utstött från allt det som mjukar och förfinar, utan beröring med den högre, bildade qvinnan i samhället! — Och ändock fordrar man, att dessa föraktade publicister skola ögonblickligt efter skymfen med sans och måtta besvara anfallet, eller fullt opartiskt och lofordande skildra en person, som smickrar och kryper i enrum, men i sällskap eller på gatan undviker honom! — Med skådespelaren har en förändring börjat ega rum; man har lärt sig inse, att han lefver, om man så får säga för öppna dörrar, och funnit det orätta i att syna lättfunna felsteg utan att afräkna frestelserna. I den mån omdömet blifvit blidare, hafva äfven personligheterna blifvit mera aktningsvärda. Det stundar eller rättare har stundat äfven för publicisten en liknande förändring, ehuru den ställning, som råder hos oss och i Frankrike, har ett svalg emellan sig i hvilket ett par revolutioner störtat ned.

Vi neka icke att hos de svenska publicisterna är mycket att önska annorlunda. Ofta vankas enskilda puffar hvarmed kotterierna hugna hvarandra inbördes; ofta ligger enskild vinning till grund för uttalade åsigter; ofta diktera personlig hämd och afund mer eller mindre hårda omdömen; stundom lekes oförsvarligt och lättsinnigt med riksvigtiga förhållanden

under det medborgarens goda namn och rykte kallsinnigt mördas, hvarvid dolken föres af dolda händer. Allt detta är en sanning. Således kan ej nekas att pressen inom sig hyser en mängd moraliska hamnbusar, men hvilket yrke, hvilken samhällsklass gör ej det? Onekligt är att publicisten ofta kurtiserar opinionen och slafviskt kryper för den, men hvarför icke lika skarpt stämpla den dubbla lågheten att i smyg krypa för publicisten? Deras antal, som ej försmår detta, är lika stort, om ej större, än de krypande publicisternas. — — — — — Publicistens omdömen, hvari sak och person så ofta äro sammanblandade, hvilka stundom icke kunna, icke böra åtskiljas — dessa blandade omdömen, säga vi, hvarmed han ögonblickligt skall vara till hands — detta handterande och formande af ännu brännhet och sjudande politik, är i sanning ett vådligt verk. Huru lätt att förgå, att misstaga sig! Månne Publicisten (så framt han annars är oförvitlig till sin lefnad, och bevis saknas att han med vett och vilja och mot bättre vetande företagit sig att smäda) genast bör stämplas som samhällets afskum, äfven om han någon gång skulle betala tribut till de mänskliga svagheterna och misstagen?

Allt detta oaktadt, eller kanske just derför, är Publicistens kall ett stort och ett stolt. Publicisten är frihetens justitiæ-ombudsman. Må han ihågkomma detta, må han bära aktning för sig sjelf och sitt kall, och han skall, förr eller sednare, erhålla den af sina samtida!

Om detta åter är en sanning, så följer deraf, att icke hvilken liten herre som helst är ämne till en tidningsskrifvare, för det han kan prestera en tillräcklig portion egenkärlek och oförskämdhet. — — — — — Publicisten måste ovillkorligen ega hållning och hafva bannlyst all råhet, med ett ord, han måste besitta humanistisk bildning, så väl i detta ords vanliga som vidsträcktare betydelse. — — — —

*

I den förra delen (sid. 397) omtalas E. K:s avsikt att anonymt medarbeta i den då av S. A. Hedlund omhändertagna Örebrotidningen, som Hedlund dock snart lämnade för G. H. o. S. Tidning, där längre fram — under riksdagstiden — signaturen E. K. någon gång syntes.

Lusten att uttala sig i tidens frågor tillfredsställde E. K. genom ett eget företag.

I första delen omnämndes Sophie Keys svaga hälsa. Denna gjorde närheten till läkarhjälp i hög grad önskvärd, men — på grund av redan omtalade vägförhållanden — var denna under vintertiden svår att erhålla. Därför beslöt Emil Key att köpa ett hus i Västervik — ett tvåvånings trähus vid Gamlebyviken, n:r 9 i det östra kvarteret — för att Sophie Key skulle kunna åtnjuta vår utmärkte husläkares, den ovannämnde doktor Forlings, vård. Hela familjen flyttade in till staden vintrarna 1856—57 och 1857—58. Emil Key reste emellan Sundsholm och Västervik och hans täta besök där möjliggjorde att han kunde vara en flitig medarbetare i det tidningsföretag, till vilket Emil Key och Carl Rydström voro de drivande krafterna och i vilket även ekonomiskt de förnämsta intressenterna. Företaget var Norra Calmar Läns Tidning, som utsände sitt provnummer i december 1855.

Orten hade redan en tidning, Västerviks Veckoblad. Men de framstegsivriga önskade en tidning där deras åsikter kunde få ett språkrör. I anmälan angavs som tidningens huvudändamål att »bidraga till det myckna påbörjades utveckling, som vår tid, vårt land och vår ort i så rikt mått äger». Tidningen ville även deltaga i »behandlingen av dagens stora, allt-

jämt växande, inre och yttre frågor». Bladet utkom om onsdagarna och har ett för den tidens förhållanden förvånande rikt innehåll. Dess redaktör var telegrafkommissarien Gustaf Lybeck, men under första åren voro dess egentliga ledare Carl Rydström och Emil Key. I de tidigare årgångarna finnes knappt något nummer, där ej endera av dem har en ledare, en följetong eller ett poem.

Under det första året hade tidningen en värdefull medarbetare i Paul Améen. Denne var äldre bror till den i förra delen nämnde författaren Georg Améen. Båda voro födda i Karlskrona, där fadern var överste vid flottan. Paul hade blivit skeppsgosse vid 7 år, underlöjtnant vid 17, fick 3 års permission och var då anställd i franska flottan. Som chef för ett kompani hade han deltagit i intagandet av Navarino m. fl. orter. Senare blev han lotsfördelningschef i Västervik. Ehuru äldre än de — han var född 1804 — blev han god vän med Emil Key och Carl Rydström, som trivdes utmärkt med den vittbefarne, intressante och begåvade mannen. Améen tog livlig del i de politiska debatter, dem tidens oro framkallade. Hans deltagande i Greklands befrielse och i franska härens första landstigning i Afrika voro hans främsta krigiska minnen. Men för livet avgörande blev hans eldiga andes tillägnelse av de politiska och religiösa meningar, som framkallade Julirevolutionen. Och detta föranledde att han stängdes från möjligheten att i stort verka för det fullgoda sjöförsvar han drömde om. Han fick stanna i den grad, dit tjänsteåren förde honom och se sig förbigången av yngre och obetydligare kamrater, som ej voro »rabulister».

Denna begåvade och innehållsrika personlighet fann i författarskapet ett medel att ge uttryck åt sina idéer

och få bruk för sin rika bildning och världserfarenhet. Troligen är det från honom den originella tanke kom, som uttalades i en artikel om Opinionen och Pressen. Där beklagas att pressen — publicisterna ex professo fått för stor makt — och en ofta illa brukad makt — såsom opinionsbildare. Som motvikt föreslås i de olika orterna frivilligt pressarbete i ett blad, som skulle ägas och skrivas av ortens dugligaste män inom alla meningsgrupper, där envar kunnig och fosterlandsälskande man kunde verka opinionsbildande genom inga andra medel än begåvning, ärlighet och övertygelse! Man kan säga att N. C. L. T., med sina många självständiga medarbetare inom orten, redan i viss mån var en sådan »publicistisk förening». En stor förlust drabbade den unga tidningen när Améen dog på hösten 1857.*

Trots tidningens knappa utrymme var den ovanligt innehållsrik för dåvarande landsortsförhållanden och mången nutida landsortsblad står sig illa vid jämförelsen. Den tiden användes intet utrymme för stora rubriker och bilder: själva texten härskade enväldigt. Ur andra frisinnade tidningar — Göteborgs H. o. S. T., Ny illustrerad Tidning t. ex. — avtrycktes goda in- eller utländska artiklar. Bland flitiga medarbetare var Rydströms och Keys vän, Onkel Adam, som bland sina många bi-

* Dels i broderns, Georg Améens, periodiska publikationer, dels i några anonyma småskrifter, finnes den litterära kvarlåtenskap, som vid Paul Améens död sålunda vitsordades: »originalet i tankegången, en kärnfull korthet och en sydländsk livlighet i framställningen». Den litteraturforskande torde hos hans ännu levande enda barn, fru Anna Ohlin på Visingsö, kunna få en ledning för återupptäckande av denna intressanta medlem i den begåvade Améenska släkten.

drag även har en vädjan till den »oskäliga människan» för de »osjäliga djuren», där kvinnorna uppmanas att av männen fordra en djurskyddslag. Den ena humanitära frågan efter den andra framföras och förordas. Så t. ex. bekämpas katekesutanläsningen och husagan. Sockenbibliotek anbefallas. Kvinnans emancipation försvaras av E. Key.*

Behovet av en högre kvinnobildning avhandlas genom inlägg för och emot, liksom kravet på flickors undervisning om moderskapets plikter. Religionsfriheten behandlas med en lika fri som from syn och frågans framträdande i riksdagen föranledde en utmärkt artikelserie av Carl Rydström. I viktiga riksdagsfrågor äro referaten lika utförliga som de stora huvudstadstidningarnas. Skandinavismen — som har E. K. till målsman — behandlas med så stor värme att den lilla tidningen ger ut bilagor för att, lika utförligt som den stora pressen, referera det Nordiska studentmötet 1856. Tryckfriheten — mot vilken 1856 det anlopp gjordes vid vilket Talis Qualis skrev Vårt fria ord — hade de varmaste försvarare i N. C. L. T.

Tendenslitteraturens berättigande avhandlades med anledning av Onkel Adams böcker. Emil Keys kusin Carl Geethe började här sin tidningsmannabana med litteraturgranskningar av ett omfång och innehåll, som få landsortsblad den tiden torde bestått sig. Sophie Key översatte följetonger av den tidens franska novellförfattare. Tidningen kom även i tillfälle att först offentliggöra en samling dittills otryckta poem av Stagnelius.

Krimkriget upptog en jämförelsevis liten plats. Tidningen hade lovat »snabba nyheter» och den i

* Se del I, sid. 269—280.

Västervik just införda telegrafen möjliggjorde detta, d. v. s. en gång i veckan då tidningen kom ut!*

Kriget behandlas omedelbart endast under rubriken Utlandet, men det ger medelbart anledning till flera uttalanden av Emil Key i inrikes politiska frågor. Till dessa uttalanden återkommer jag i andra sammanhang. Här må medtagas ett inlägg i den av kriget framkallade frågan om exportförbud.

Författaren — Emil Key — ansluter sig till G. H. o. S. T., som yrkar på frihet; som anser att de höga spannmålsprisen icke berodde på brist utan på att envar spekulerar och gömmer. Han påminde om att det senaste exportförbudet verkat ruinerande på många och han begrundar sitt krav på frihet — och säkerhet för friheten — med följande sats:

»— — — — — Handeln, det rörligaste av allt, denna civilisationens bevingade budbärare, älskar stabilitet i lagstiftning och äger liksom fågeln icke längre trevnad i sitt bo sedan man rubbat detsamma. I våra politiska institutioner kunna vi nog vara stationära, och bibehålla med förkärlek just det, som mest hindrar och förvrider vår utveckling. I vår ekonomiska lagstiftning däremot leva vi för dagen eller åtminstone blott mellan varje riksdag, vid vilka vår ekonomi stupar kullerbytta fram och åter, likt pajazzon i ett karnavalsskämt. — — — —»

* Tidningens redaktör, telegrafkommissarien, inbjöd oss att bevittna det nya underverket, genom vilket vi samtalade med våra släktingar i Kalmar. Vi barn voro naturligtvis lika obegripande som den bonde, vilken under denna första tid trodde sig kunna befordra ett par stövlar till sin son genom att — hänga dem på telegraftråden! Men minnet är oförgätligt liksom av den första järnvägsresan mellan Lund och Örtofta, vars ägarinna, grevinnan Dücker, var Sophie Keys moster och ett besök på Örtofta 1858 medförde nämnda utomordentliga händelser!

E. K. förutsäger att den dag skall komma när den praktiska bildningen och lantmannayrket bestämt veta vad lantbruket behöver, ja, när de statistiska upplysningarna så hastigt och fullständigt kunna erhållas att ingen slumpning, ingen ekonomisk lagstiftning på höft och på hörsagor vidare kommer i fråga. Han jämställer de krigsvållade omkastningarna i statsekonomien med forna tiders barbariska föreskrifter, genom vilka lantmannen var ålagd att på vissa dagar, ensamt till vissa städer och till vissa priser införa och avyttra sina produkter, och då svenska industrien var »en arbetsfånge med handklovar och black».

E. K. behandlar — som ovan påpekades — i flera artiklar järnvägsfrågan. Och såväl han som tidningens andra medarbetare tillhandahålla orten med alla slags allmängagnande meddelanden och väckelser från skilda håll. Då och då skämtar man och vid dessa tillfällen är Carl Rydströms kvicka penna den bästa.*

Prosten Trägen: »Jag tar mig friheten att från högre religiöst-filosofisk synpunkt besiktiga de sköna konsterna. Vad är skön konst och dess ändamål? Vad målarkonstens är veta vi: att på en platt yta föreställa föremål, så att de se upphöjda ut. Således är hela konsten

* Carl Rydström skrev i Nya Dagligt Allehanda under signaturen Anders Petter och genom en — samman med Onkel Adam — förd fejd mot Herrman Bjursten blev »Anders Petter» riksbekant.

Så skrev han i Norra Calmar läns tidning ett stycke kallat Rikets ständer och de sköna konsterna — 1857 hade nämligen en motion blivit väckt om understöd till dessa konster. En efter en framträda konsterna inför ständerna som anslagssökande.

Som ännu tidsenlig må som exempel här anföras riksdagsöverläggningen om målarkonsten.

en lögnens konst, en konst av djävulen — ty han är lögnens fader. Jag avstyrker alla anslag till inköp av dylika alster av lögnens konst, som blott bedrager ögat och gör att vi icke se allt, som det bör ses och vi äro vanda att se det, nämligen i sin största platthet.»

Sadelmakare Tummelin fortsätter: »Denna motion är bara en intrig av den här Larsson, som inte hade ro i sig att sköta sitt ärliga hantverk och bli en ärlig sadelmakare, utan började måla i stället. Sådane där obeständiga sinnen böra icke uppmuntras. Jag hade en lärpojke, som gick från mig och blev trumslagare vid skåningarna, men ett kräk blev han... Jag yrkar avslag.»

Prosten Kryckelin: »Samma sak med den här Höckert, som är borgarson från Jönköping. Jag kände far hans — en duktig och redbar köpman, så att sonen gärna kunnat träda i hans fotspår. Jag förenar mig med prosten Trägen.»

Petter Pehrssohn: »Vad oss bönder anbelangar, så ha vi inte råd att köpa stora tavlor. Om vi vilja pryda våra väggar med sådant, så ha vi nog av Hultbergs tavlor. Dessutom kan oljefärg bättre användas till bestrykning av dragkistor och åkerbruksredskap, som vi se på Överums plogar. Och av väv ha vi icke heller överflöd nog, att förstöra med kludd. Min tanke är, att inga andra målare skulle finnas, än riktiga mästare, som skattade för sin näring. Jag har icke begrepp om hantverkare, som behöva anslag av staten. Jag röstar för avslag.»

Borgmästare Snobb: »Kanske ändå, om konstnärerna ville utfästa sig att bo i Sverige och måla för svensk räkning, kunde något litet beviljas. Detta villkor vore ej mer än skäligt om svenska statsverket skall belastas med utgift för något i det praktiska livet så onödigt som granna målningar. Porträttmåleriet är det enda av värde, ty det avbildar märkvärdiga drag och likheter med vissa namngivna personer, och tillhör på sätt och vis historien. Däremot är landskapsmåleriet onödigt, då man överallt ser berg och backar och trän och sjöar — men vissa personer kan man inte se överallt. Jag tillstyrker understöd åt målare, med förbehåll att de bo kvar i Sverige och måla för svensk räkning.»

Petter Pehrssohn: »Detta är också enligt gällande författningar och boställsordning, att av kreatur, som födas på bostället få icke lämningar bortföras eller avyttras, utan användas vid bostället; i annat fall bara utsuges jorden. Så är ock med detta.»

Greve Albumklotter: »Är det beslutat? (Acklamation — ja! Klubbslag.) Min herr målarekonst! Såvida målarekonstnären önskar understöd av staten bör han beständigt bo i Sverige och måla för svensk räkning, synnerligen porträtter av namnkunnige svenske män, som sedan kunna upphängas där sig vederbör — nämligen i Nationalmuseum, som i kommande kungars tid möjligen kommer under tak.»

Målarekonsten (förargad): »Då ger jag f-n hela anslaget! Få mina dyrkare ej resa till Düsseldorf, Paris, Rom? Få de inte studera konstens mästerverk?»

(Allmänna rop): »Ut med honom — vet han inte hut! Vi behöva ingen målare- och suddarekonst här i Sverige! Behövs det väl målare, när tryckta tapeter fås för 24 sk. rullen? Tavlor äro ändå inte annat än en sorts dyra tapeter, väggprydnader, fåfänglighet och prål. Kan man driva en sqvalta vid Larssons vattenfall kanske? Nej, ingen målarekonst!»

Från Tidningens tryckeri utgåvo Emil Key och Carl Rydström 1858 sina där införda — jämte en del äldre — poem under titeln Tu Tal, poetisk kalender av E. K. och Bernard. Emil Keys nyare dikter voro till största delen satiriska. Bland de övriga märkas en prolog vid en soaré för de nödlidande i Finland 1858. Såsom betecknande för tidsstämningen i fråga om Finland meddelas här nedan några strofer ur densamma.*

* Hälsning till Finland.

Högt reser sig ur östervåg
det brödraland ännu,
som länge vid vårt hjärta låg

Dikten slutar med hoppet att Gud en gång skall »förena all vår Nord». Men den har även en antydan — i femte versen — om de rörelser mot svenskheten,

i liv och död med trofast håg,
det är ej vårt det landet nu —
men Finland, det är du!

Vårt är du än med hjärtats makt
som ler åt våld och tvång,
ty samma minnen än gå vakt,
och allt vad fädren gjort och sagt
det tolkas skall vid seklers gång
av samma språk och sång.

Ja! allt vad härligt världen sport
ur samma kraft det gått;
gemensamt är allt skönt och stort,
allt vad vi brutit, vad vi bort;
vår tröst — när sorg och kval oss nått —
ur samma bön vi fått.

Och därför är du än vårt land,
vårt brödraland förvisst.
Och Gud, som knutit våra band,
ej giva skall en dödlig hand
att slita dem med våld och list,
med nöd, förtryck och brist.

Ej lömskt förtal om vad du led,
och att för oss det var,
kan väcka split — med oss du stred
för hus och härd i samma led,
och vän och bror och son och far
ej slavens boja bar.

Nu bär du den — och offrad står!
Det krig du nyss fördrog,
med nöd och hunger i sitt spår,

som då började i Finland och senare gjorde att all tanke på återförening för Emil Key blev orimlig.

På grund av missnöje med tidningens ekonomiska skötsel lämnade Rydström och Key företaget, som dock fortgick till slutet av 1860. Tiden för de båda vännernas flitiga medarbetarskap var från provnumret $^{19}/_{12}$ 1855 till samma datum 1857.

---

det var ej ditt — dess djupa sår
den ryska örnens lystnad slog,
ditt hjärtblod kall han tog.

Det var ej kamp för fred och ljus,
det blod, som dig beständkt;
och dina brända hyddors grus
det säger blott att våldets rus,
dess trots och hån har straffats strängt,
men är mot dig ej stängt.

O! då hur hårt, ja, dubbelt hårt
att lida utan hopp!
Att dö för frihet är ej svårt,
för allt vad ädelt, som är vårt,
och som förskönat skall stå opp
likt blomman ur sin knopp.

Men lida sorger utan tal
för våldets maktbegär;
men knappt få viska sina kval
om hungersdöd från dal till dal —
o! genom märg och ben det skär
det budskap, som man bär!

Var hälsning djupt i hjärtat känns
o! Finland om din nöd!
Det finns ej några rikens gräns
för broderskänslan och en väns —
en trofast vän, som till ditt stöd
vill dela av sitt bröd.

I Nya Dagligt Allehanda var Emil Key en — som alltid olönad — medarbetare under början av 1860-talet. Sedan Harald Wieselgren övertagit Ny Illustrerad Tidning skrev han där ganska ofta. I hemortens tidning, Västerviks Veckoblad, gjorde han åtskilliga inlägg, framför allt om ortens angelägenheter, av vilka järnvägsfrågan var den mest brinnande. I ingen nyare tidning var emellertid Emil Key en så flitig medarbetare som i Dagens Nyheter under de första åren av 1870-talet.

Vid Dagens Nyheters 50-årsjubileum december 1914 lästes följande:

»Anmärkningsvärt nog sågos aldrig lantmannapartiets ledare — greve Arvid Posse, k. sekter E. Key och kaptenen frih. Ericson — på Dagens Nyheters byrå under denna parlamentariska brytningsperiod. Greve Posse och frih. Ericson torde alls icke ha använt tidningspressen för sina politiska syften. Herr Key åter hade i Medborgaren, som redigerades av herr Andersson-Edenberg, sitt liv- och husorgan.»

Förhållandet är, att varken Arvid Posse eller frih. Ericson skrevo artiklar. Det var Arvid Posses bror, den i förra delen redan nämnde greve Gösta Posse på Vreten, som under några år gjorde Dagens Nyheter till organ för oppositionen mot regeringen — det moment i politiken, som väsentligen intresserade Arvid Posse. Varken Key eller Posse besökte Dagens Nyheter, där deras artiklar emellertid mottogos med uppräckta händer.

Gösta Posse bevarade till en början sin anonymitet genom att underteckna sina brev med namnet på en stammoder till denna gren av Posseslägten, Malin Sture, vars romantiska giftermål med Erik Stenbock är väl

bekant ur svenska historien. Under denna tid renskrev jag såväl hans som min fars artiklar. Sedan Gösta Posse själv röjt sig för redaktör Wall, brydde han sig icke längre om denna försiktighet, men jag fortsatte alltjämt att efter diktamen skriva min fars.*

Minst ett 50—60-tal ledare i Dagens Nyheter under 1870-talet äro skrivna av Gösta Posse, Emil Key eller mig.

I lantmannapartiets anda skrev kapten Julius Mankell i Dagens Nyheter: framför allt för grundskatte- och härordningsreformerna och Rudolf Wall själv skrev ofta ledare, som ypperligt understödde lantmannapartiets politik. Ehuru han städse förblev en i det hela taget god bundsförvant visade han sig dock ofta oberäknelig i fråga om att upplåta sitt blad för lantmannapartiets synpunkter. Detta parti betraktades ju mer och mer såsom fientligt mot städernas intressen och rättigheter. Och det var ju dock en Stockholmstidning, som Wall redigerade med syfte att tillfredsställa en publik, vars flertal dessutom hade föga intresse av de politiska stridigheterna. Det var vid ett meningsutbyte om tidningens hållning som Wall — med ett dunkelt minne av Ursulas »elvatusen jungfrur» — utbrast i det sedermera bevingade ordet: »Kom ihåg att Dagens Nyheter måste redigeras för tjugotvåtusen pigor!»

När förhoppningarna att i Dagens Nyheter

* Som jag visste att allt med min stil blev tryckt dristade jag mig 1878 att insända en s. k. tiotummare. Då den morgonen därpå stod som ledare i tidningen och min far livligt berömde Wall, fruktade jag att den senare skulle få veta sammanhanget och bekände.

»Du har så f-n heller,» utbrast min far, ett negativt beröm, som dock gav mig mer glädje än något senare erkännande, jag för mitt författarskap erhållit.

få ett fast organ icke uppfylldes — men lantmannapartiet och dess vänner i första kammaren kände att ett

Gösta Posse.

sådant organ måste skapas — beslöt man att söka förvandla Svenska Medborgaren till ett politiskt blad. Uppgiften att herr Key i Medborgaren »hade sitt liv- och husorgan är sålunda felaktig». E. K. var

— jämte Carl Ekman, Arvid Posse, frih. Ericson o. a. — delägare i bolaget men dessutom borgesmän för de lån, genom vilka rörelsekapital skaffades. Han var även där stundom medarbetare. Men han märkte till sin ledsnad att man ej skulle lyckas arbeta upp tidningen till vad man från början hoppats.

År 1883 mottog han ett erbjudande av Rudolf Wall — som hört att han var överansträngd och behövde en rekreationsresa — att som korrespondent fara till en internationell husdjursutställning i Hamburg.

Under sina sista, av arbete överhopade riksdagsår, började Emil Key det arbete på Svenska pressens historia om vilken hans vänlige kritiker i G. H. o. S. Tidning — Karl Warburg — spådde sant när han skrev att detta — som så många andra i stort anlagda svenska verk — torde bli endast en torso. Utrymmet förbjuder ett närmare ingående på detta arbete. Här må endast påpekas, att E. K. i inledningen vidhåller samma höga syn på pressens uppgift och samma överseende med pressens missbruk, som han i sin ungdom ägde. Han hade dock under de mellanliggande omkring 35 åren mer än de flesta varit utsatt för tidningspressens missbruk i form av hätska anfall, försåtliga förvrängningar och personliga elakheter. När min mor någon gång grät eller harmades över dessa skamlösheter brukade E. K. svara med ett ordstäv från en småländsk skjutspojke:

»Far skjutsar och far får stryk, men far tål.»

»Ingen,» fortsatte då E. K., »bör träda ut i det offentliga livets strider utan att inom sig själv äga ett motgift när de förgiftade pilarna komma. Och de hugg, man får i ärlig strid, måste man utan klagan kunna

bära. Aldrig skulle jag vilja vara med om att inskränka pressens frihet, ehuru denna tagit heder och ära av mig själv. Man får icke låta egna motgångar avgöra politiska grundsatser.» *

Ur några lösa anteckningar framgår att E. K:s väsentliga intresse var att visa »huru tidningspressen från obeaktade källor i det förflutna, blivit stark nog att — som en annan Mississippi, 'strömmarnas fader' — gå med egna vågor genom tidens hav». I vilken anda han ämnat behandla frihetstiden framgår även av dessa spridda anteckningar.

Så skriver han: »Geijers arbete om frihetstiden är — som allt vad denne skrivit — fullt av elektricitet. Gång på gång vägledas vi i forntidens eller framtidens dunkel, som plötsligt upplysas av den ena tankeblixten efter den andra. Men, jämte allt det märkliga Geijer säger om frihetstiden, finnes något lika märkligt: det han icke säger. Han förbigår tryckfrihetsförhållandena och den stora strid, som slutade med Sveriges första tryckfrihetsförordning 1766. Han säger intet om

* Det var 1882 som A. Bonniers förlag utsände Försök till svenska tidningspressens historia af Emil Key. Planen för fortsättningen blev angiven på följande sätt:

»Såvida livstid och göromål tillåta, är författarens avsikt att redan nästa år utgiva en andra del, omfattande frihetstidens skede mellan 1719 och 1772, samt strax därefter en tredje, skildrande det Gustavianska tidevarvet mellan 1772 och 1809, en fjärde behandlande perioden från 1809 till 1830 jämte uppkomsten av L. J. Hjertas Aftonblad, och till sist en femte angående tidsskiftet mellan 1830 och 1867, då den nya representationen tog sin början. Till samtliga dessa avdelningar har förf., sedan många år, gjort förarbeten och samlingar.»

de män, som stredo den striden, män långt märkligare än t. ex. de, som kämpade i Hattarnas ryska krig.»

I motsats till Anders Fryxell, med vilken E. K. samtalade i dessa ämnen, ansåg han att frihetstiden icke kunde varit i stånd att rätta sina egna missbruk och göra 1772 års revolution onödig. »Ty,» skriver E. K., »ett av de viktigaste medlen mot frihetens missbruk saknades: en fri press. Skall friheten vara sann måste sanningen vara fri. Tryckfriheten kan verka som manometer för idétrycket och förekomma explosioner endast om den är fri. Visserligen kan tidningsmannen — med stilistisk förmåga — bruka pressen m o t rättvisa och sanning. Men pressen själv åstadkommer ett mottryck, som långt säkrare rättar missbruken än de tvångsåtgärder, vilka envälde eller riksdagsvälde brukat. Frihetstiden blev nödvändig som reaktion mot enväldet och 1772 års revolution blev nödvändig som reaktion mot frihetstiden. Men denna reaktion hade, menar E. K., kunnat undvikas om frihetstiden förstått tryckfrihetens betydelse. »Frihetstidens missbruk äro delvis desamma som tidevarvet företer i andra europeiska land, liksom det i Karl XII kulminerande enväldet endast är en yttring av samma omedvetna egoism och naiva tyranni, som uppenbarade sig i enväldets överallt gällande maxim: staten det är jag. Om det Karolinska enväldet som om frihetstiden ha de mest skiftande omdömen blivit fällda så motsatta varandra att min ståndpunkt icke torde tillfredsställa någondera ytterligheten, varken den vilken dyrkar Karl XII som en gud — visserligen endast en krigsgud apoteoserad och tegneriserad — å den andra de, som i honom endast se vår störste riksförstörare. Frihetstiden har ömsom blivit prisad som en skicklig läkare av de sedan enväldet gapande såren, som en god träd-

gårdsmästare inom kulturens örtagård och ömsom som en dypöl av bestickning, en dypöl, ytterligare grumlad av partiyrans virvelvindar. Nationalkulten av Karl XII föranleddes dels av hans dödssätt, dels av att hela hans gestalt i samma grad tilltalade folkfantasien, som hans tre närmaste efterträdare för denna fantasi voro intetsägande. Redan nästa släktled glömde att tillståndet vid Karl XII:s död kunde betecknas med det då fällda yttrandet: 'Sverige återstår icke någon annan tillgång än den gode Gudens barmhärtighet.' Det storartade arbete, som under frihetstidens första skede utfördes, var av den art, som bygger landet men icke av den art, som tilltalar folkfantasien. Och detta förklarar att Karl XII:s och enväldets fel blivit lika lätt förlåtna som frihetstidens och riksdagsväldets blivit ihågkomna. Ännu i vår tid framdragas frihetstidens fel av dem, som frukta folkstyre mer än envälde. För den, som likt författaren i lika grad är vän till folkets självstyrelse som till tryckfriheten, är det klart att det förra icke kan lyckas utan den senare. Att vår historia sedan 1809 icke visar några likheter med frihetstiden beror visserligen på våra grundlagar i allmänhet, men isynnerhet på den, som skyddar tryckfriheten. Partiernas bitterhet mot varandra, deras möjliga maktmissbruk skulle, under en genom presslagar framtvungen tystnad, kunnat erhålla om frihetstiden erinrande former. Frihetstiden syndade ej blott genom sin åsikt om trycktvångets nödvändighet, utan genom inkonsekvensen i dess tillämpning. När Mössorna hade överhand drabbade trycktvånget och förföljelserna Hattpartiets skrifter. När Hattarna fingo väldet gick det löst mot Mössornas skrifter. På detta sätt alstrades en skenbar »tryckfrihet», som i otyglat mått kunde klandra det underlägsna partiet för de maktmissbruk detta begått, men

icke förekomma nya övergrepp av det härskande partiet. Denna halva tryckfrihet underlättade korruptionen och brännmärkte den; lockade till ett gränslöst självsvåld i tal- och skrivsätt, men uppväckte de klandrades hämndbegär, vilket gav sig fritt lopp när dessa klandrade kommo till makten. Om en fullständig tryckfrihet funnits, huru annorlunda hade ej då frihetstiden gestaltat sig! Frihetstidens undergång berodde icke blott på ständernas fel och den alltför stora inskränkningen av regeringsmakten utan även på saknaden av en fullständig och lagbunden tryckfrihet.»

*

Emil Key hade under åtskilliga år en älsklingstanke, den, att kunna bli utgivare av en Veckoskrift i samma format som den av Bergstedt utgivna Samtiden. Han ämnade kalla den Sverige, veckoskrift för land och stad. Den skulle behandlat Dagens företeelser — idéer, partier och personer — i ledande uppsatser. I en Revy skulle dagspressens uttalanden granskas; byråkratiska och andra missbruk, t. ex. vid befordringar, påpekas o. s. v. I Brev från landsorten skulle dennas ekonomiska förhållanden, dess åsikter i dagens frågor, liksom viktigare tilldragelser därifrån framställas. Slutligen skulle Utlandet behandlas i uppsatser som sammanfattade dess viktigaste politiska, litterära och andra kulturella händelser. Grundtanken var att städernas läsekrets skulle komma i mera kontakt med landsortens stämningar än de göra genom de dagliga tidningarna och Sverige i dess helhet bättre kunna följa med utlandet än genom tidningarnas ofta omdömeslösa klipp.

Även dessa drömmar svunno som strömmar. Tanken vore alltjämt värd att förverkliga.

*

Med anledning av Tidningspressens historia invaldes Emil Key 1882 i publicistklubben, där hans enda uppträdande torde varit vid publicistklubbens fest den 27/1 1883, då han höll skålen för det fria ordet. Han inledde talet med att anföra ett poem, »diktat icke av Post- och Inrikestidningars forne utgivare Strandberg, utan av den frie Talis Qvalis, kanske dennes främsta och friskaste skaldestycke: Vårt fria ord, från 1856».

Ur Emil Keys tal må följande anföras:

»Det är icke lika obestritt som obestridligt att det offentligen talade fria ordet äger en stor och väldig makt att i vissa ögonblick kunna rycka massor med sig eller hejda dem; ja, äger förmåga att, långt efter att detta ords korta ljudvåg tystnat, sträcka sin verkan in i framtiden genom de beslut den föranlett. Men lika obestridligt är att det tryckta fria ordet har en ännu större och starkare betydelse. Så länge detta senare äger sin fulla frihet och kraft, skall det förra leva och — om än ibland levande litet för raskt undan — dock leva. Men när det tryckta fria ordet omgives med lagparagrafers hindrande snaror och nät eller rent av slås i fjättrar, då skall det talade fria ordet efter hand sjunka ned till viskningar och slutligen förstummas. Den s. k. frihetstiden är icke minst ett bevis härför. Den ådagalägger att frihet utan tryckfrihet måste urarta till frihet att förtrycka. Därför är också en gammal, hårt tillkämpad tryckfrihetslag med alla sina fel och brister mer betryggande än en ny och obekant. Och man må noga och väl betänka sig innan man vidtager några ändringar.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Det fria ordet är vår andliga grundskatt, icke orättvist pålagd, utan av ädlaste art; må det icke borttalas eller

avskrivas! Det fria ordet är vårt andliga försvar, må det icke förminskas eller avväpnas!... Må det vara starkt, må det vara mäktigt, må det vara fritt! Må det städse finnas karaktärsfasta män bakom ordet, det tryckta fria ordet, och modiga män av det talade ordet för att röja väg! Må städse detta vårt fria ord ökas i fråga om kosmopolitisk omfattning, men på samma gång bliva allt innerligare fosterländskt!»

V.

De religiösa tidsrörelserna.

I förra delen påpekades att religiositet redan tidigt visade sig i Emil Keys skrifter. Det var den religiositet, vilken kännetecknar 1800-talets första årtionden och som fick sitt högsta uttryck i Wallins psalmbok, som Emil Key alltid omfattade med en varm kärlek.

Då den inre missionen — under inflytande av Wieselgren och Fjellstedt — på 1840-talet började gripa omkring sig i Stockholm, talade även E. K. nedsättande om denna fanatism, som syntes honom vilja »falla Vår Herre i ämbetet», som såg tillvaron i svart och underkände alla andras kristendom på samma sätt som en prästman, vilken liknat världen vid det skepp, som förde guld, silver, apor och påfåglar till Salomo och därpå delade de kristna i guld- och silverkristna, apkristna och påfågelskristna: »läsarna» räknade endast sig själva till de förra, men E. K. undrade om inte alla slagen förekommo även bland dessa, som för sig gjorde anspråk på ensamrätten att kallas Guds barn?

Med tiden klarnade hans blick för allvaret i den nya rörelsen. Och efter Västerviksvistelsen följde några år, under vilka Emil Key var starkt upptagen av tidens religiösa frågor.

*

Under de år Emil Key ägde Västerstad fick han även på nära håll se de storverk en levande kristendom kan åstadkomma. Där förut krogarna vid landsvägen varit överfulla, bönderna dödfulla i diket eller i slagsmål, deras lass kullstjälpta, såg man nu — efter Wieselgrens verksamhet — en fullkomlig förvandling. När Wieselgren kom till Västerstad predikade han ofta för två, tre personer. Efter några år rådde andlig livaktighet hos stora skaror av kyrkobesökare, skolorna blomstrade, frid och välstånd hade kommit in i de forna suparnas hem.

På närmare håll såg Emil Key »läseriet» hos sin vän häradshövding Carlsson, som han kallat »skarp i tanken, mild i hjärtat» och som han ofta träffade under de vintrar Emil Keys familj bodde i Västervik. Där avled hans farmor vårvintern 1858. Samtidigt låg hans hustru för döden i lunginflammation.*

Det varma deltagande häradshövding Carlsson då visade berodde delvis därpå att han själv förlorat en dyrkad hustru. Nästa gång Emil Key på ett närgående sätt ställdes inför dödens allvar, blev just vid samme väns oförmodade död, snart efter att denne mist sin andra hustru.

E. K. uttryckte sin förståelse av den tro i vilken vännen levat och dött i de rader han skrev vid dennes frånfälle.**

---

* Vid inköpet av gravplats åt sin farmor tog Emil Key därför platsen så stor att den skulle kunna rymma flera. Denna gravplats blev slutligen hans hustrus och hans eget sista vilorum.

** Vid häradshövding K. P. Carlssons död den 28 september 1859.

Ja, han trodde! han vars levnad
nu så plötsligt brutits av —

Emil Key föranleddes till förnyad prövning av den tro som i ord och handlingar bekändes av den i alla avseenden så högt stående vännen. Dennes kristendom hade varit den i vilken kyrkan då såg en pietistisk villolära och världsmänniskorna en dyster, ja, obildad fanatism. Men trots de djupa intryck Emil Key fått av vännens sällsynta personlighet och av tankeutbytena med honom, kunde han varken då eller senare omfatta kristendom under denna form. Han blev tvärtom en allt bestämdare anhängare av den riktning, vars målsmän i Sverige voro först Ignell och senare Viktor Rydberg. Av utlandets representanter för samma riktning var det isynnerhet den reformerte Colani han uppskattade, medan han avvisade Renans poetiska förmänskligande av Kristusgestalten. Emil Keys läsning under flera år utgjordes till stor del av de i dessa ämnen utkommande skrifterna. Vid söndagsgudstjänsterna i hemmet läste han alltid en predikan av Martensen och till denna anpassade psalmer. Mer än en gång beklagade han den ensidighet, som kom »läsarna» att undanskjuta svenska psalmboken för de i poetiskt hänseende så undermåliga Zionssångerna.

---

och hans tro är sköldemärket,
minnesvården på hans grav.

Ja, en tro, så stark som dennes,
är av oförgänglig art;
djupt och vida den sig sprider,
griper kring sig underbart.

Och en levnad såsom dennes,
kraftfullt verksam i sitt kall,
likt en väldig tempelbyggnad
väcker bävan vid sitt fall.
— — — — — — — — —

Kyrkobesöken voro sällsynta, utom under den ovannämnde, utmärkte komminister Kindmarks tid. Dennes andliga sinne samstämde i hög grad med E. K:s eget. Ett litet, men betecknande, drag må anföras. Emil Key hörde med glädje att Kindmark i bönen för de kungliga uteslöt ordet majestät och frågade honom om detta var tillfälligt eller avsiktligt? Han fick till svar: »I kyrkan känner jag endast ett majestät.»

Under dessa år hade Sundsholm ej sällan besök av den s. k. Blinde Hans. Uti P. G. Ahnfelts Studentminnen yttras om Blinde Hans att han var en »folktalare av första ordningen. Med djupt allvar i grunden förenade han mycken bondironi och omedveten humor. Hans minne förvarade allt vad han hörde och han kunde återgiva hela predikningar nästan ordagrant.»

Själv sade han sig ha nått evangelii ljus hos hernhutarna och denna åskådning förblev han innerligt hängiven.

Blinde Hans hette egentligen Hans Håkansson och var från Blekinge men reste omkring såsom lekmannapredikant sedan konventikelplakatets upphävande gjort detta möjligt. När han kom till Sundsholm utgick bud till alla underhavande att salen på herregården om aftonen öppnades för bibelförklaring och salen blev alltid fylld till sista plats. På oss barn gjorde de rullande blinda ögonen i det stora huvudet med de grova dragen, det ideliga vaggandet fram och åter, den starka brytningen mer intryck än själva förkunnelsen. E. K. har emellertid ur minnet upptecknat några predikningar, som bekräfta Ahnfelts omdöme. En av dessa blev för oss alla särskilt gripande genom den varma bönen för husets fru, som då låg illa sjuk.

Två nöjen skattade Blinde Hans mycket högt: det

ena bereddes honom av »kamrer Brun», som han kallade kaffepannan, och det andra av Fryxells Berättelser, som vi barn ofta sattes att läsa högt för honom.

Religionsfriheten låg alltid Emil Key varmt om hjärtat. Redan i hans hemsocken Gladhammar, med dess endast 2,200 människor, fanns, utom det luteranska flertalet, baptister, mormoner, preussiskt unierade (med en förenad reformert-lutersk trosbekännelse) och katoliker — av de senare slagen endast några få av varje — och inom luteranerna fanns de olika skiftningarna: högkyrkliga, rationalister och läsare. Emil Key hade således rika tillfällen att iakttaga behovet av religionsfrihet. Han såg tidigt att »läsarna» inom statskyrkan icke voro fientliga mot frikyrkan. »Tvärtom,» skriver han, »äro de bundsförvanter. Läsarna vilja åtminstone hava religionsfrihet för sig själva och denna kan endast erhållas genom frihet även åt andra. Läseriet må vara reaktionärt i trossaker, men det är icke så i kyrkobruk, i det formella. Vi skola kanske få se en återgång till de första apostoliska tiderna och det skall visa sig att det som börjat i fruktan och inskränkning, det skall utvecklas till glädje och frihet: kristendomens inneboende andemening skall verka detta.»

Hednamissionen ägde däremot föga sympati hos Emil Key, som betonade det egendomliga i att medan våra ivrigaste missionspredikanter ville att man skulle lämna en tiondel av sin inkomst till hednamissionen och medan svenska kvinnor stickade strumpor åt små söderhavsvildar, så var det en utlänning — den reformerte pastorn Roerich — som stiftat femöresföreningen för barnhem i Lappmarken! Ett enligt E. K. betecknande bevis på det kristliga nitets förmåga att gå över ån efter vatten.

Under de år, som närmast föregingo Emil Keys riksdagsmannaskap och de, som närmast följde efter detsamma, nedskrev han då och då religiösa aforismer, som här nedan meddelas.

I trots av de kanske tjugu år, som ligga emellan de tidigaste och de senaste äro de så enhetliga att de här kunna meddelas i ett sammanhang. Den åskådning, som här framträder, bestämde Emil Keys enskilda personlighet. Och under sin riksdagsmannatid voro hans uttalanden i alla med den religiösa frågan sammanhörande ämnen präglade av den anda, som i det följande framträder. Han började sin riksdagsmannabana med en stark stämning mot biskop Sundberg, emedan han en gång hört denne tala om den hårda medfart han låtit en lekmannapredikant vederfaras. Frihet och fördragsamhet voro för E. K. så oskiljaktiga från kristendomens väsen, att han ej hade lätt att erkänna äktheten i den kristendom, som felade i dessa stycken.

Sin egen ståndpunkt antyder han redan genom följande motton till sina

"*Fritänkerier*

(mot både gamla och moderna föreställningssätt).»

"Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,
Die du mir nennst. — Und warum keine? Aus Religion."
F. v. Schiller.

Gud är sig alltid lik, människorna äro sig ock lika.
J. H. Thomander.

Je vais combattre pour que *tous* aient au ciel un *Dieu*, et une *patrie* sur la terre.
F. de La Mennais.

Den innersta orsaken till tidens alla strider är religiös — låtom oss erkänna det med bävan. Brist på religion, säga några. Övermått därav, som icke längre låter hämma sig av

kyrkostängsel, säga andra. Huru mycket eller litet av de nuvarande dogmerna, som i framtiden komma att stanna kvar, det vet jag ej — det kan icke mitt eget oroliga, mellan tusen tvivelsmål slitna, frågande, sökande hjärta reda upp för sig. Men det vet jag att en Gud måste jag, såväl som hela mänskligheten hava. Skulle därför en stormande framtid kalla mina fäders Gud gammalmodig, då önskar jag att anses gammalmodig med dig, o Gud! Vad du i övrigt kallas — Gud, Kristus, Helig Ande, det eviga varat, det rena förnuftet — det gör mig detsamma. Men Gud, dig Gud, som ett utom mig, över mig stående väsen, måste jag »falla ned och tillbe» eller »stå upp att älska». Tankar och idéer födas, bullra en tid i världen, göra sin nytta, uppfylla sitt mål, försvinna och förgå; generationer komma och fly; barnet, vars späda skrik hälsar en beslöjad framtid, gubben vars sista suck är vid slutgränsen av det förflutna — den gubbe, som själv varit ett barn en gång, och detta barn som en gång blir en gubbe — allt är i rörelse. Vi atomer, som flyga kring en sekund och försvinna, måste tro på en Gud, som leder även oss, en Gud hos vilken dessa människoandar, den ena generationen efter den andra, komma och gå liksom barn ut och in i fadershuset. Vad än tiden må bliva — u t a n Gud blir den ej. Mänskligheten har sina skakningar då jorden liksom lossnar i fogningarna med himlen. Men efter dessa människobävningar har vårt släkte ständigt återkommit till begreppet Gud. Och detta begrepp har blivit allt renare, ehuru Han liksom alla andra majestät omgivits med allt färre ceremonier. Men dig, mina fäders Gud — Du som även skall bliva mina barns, så framt min stämma icke tystnat innan den kan meddela dem kunskapen om Dig — Dig beder jag, skänk mig mod att gå fram på min bana, att med mina ringa krafter arbeta till mänskligheten framåtskridande. Skänk mig den glädje och den själsfriskhet, som vissheten att icke arbeta förgäves, som hoppet om en god världsutveckling giver människan! Låt mig icke misströsta om Dig och Dina verk!

— — — — — — — — — — — — — —

Kallgrinet över religiösa detaljer är bristande aktning för vad fädren trott, älskat och hoppats på! Även när vi

ej kunna dela deras tro böra vi ej hemfalla åt hånet över den. Vi se ju på en hjältes dräkt med vördnad; ett barndomsminne, hur barnsligt det må vara, älskas. Varför ej utsträcka denna pietet till forna tiders trosföremål?

— — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

En av vår tids många egendomligheter är den religiösa oro, den väckelse till varmare andligt liv, till frågan om *varför* och *varthän*, som genomgår alla samhällsklasser från höjden ned till djupet, och ingriper i alla åldrar och levnadsförhållanden. — För 30—40 år sedan ansågs det nära nog oskickligt att i umgängeslivet och konversationsspråket bringa religiösa ämnen på tal. Nu inträffar detta icke sällan och därmed komma strider och brytningar av motsatta åsikter. Ensamt detta fenomen — även om icke andra och djupare företeelser därjämte framstode — kunde bevisa att vi gå en ny tid med lyckliga välvningar till mötes.

Den, som med någon uppmärksamhet påaktat våra riksdagars förhandlingar, måste förvånas över den hastighet varmed intresset för, och diskussionen om, religiösa frågor där vunnit ökad plats. Riksdag efter riksdag växer antalet av kämpar för religiösa reformer, för frihet även i andliga ting. Och den dag är måhända icke avlägsen då de städse djupare lederna av dessa män skola giva striden en utbredning, en omfattning, en vikt och en betydelse för vilka mången av våra hittills så högviktiga politiska frågor skola nödgas vika undan och ställa sig i bakgrunden.

Den som vidare aktgiver på våra litterära förhållanden skall även där spåra huruledes den religiösa oron icke längre väckes och stannar inom det primitiva folklivet, inom de obildade klasserna allena. De kyrkliga tidningsorganen ökas, religiösa stridsskrifter mångdubblas, läsas och begrundas. Tyvärr under växande fanatism och intolerans, över vilka svagheter ingendera partiets ledare — hierarkiens och statskyrkan å ena sidan, läseriets och frikyrkans å den andra — kunna säga sig upphöjda. Dessa företeelser äro icke egendomliga för Sverige allena, de erhålla snarare påtryckning och näring från andra länder — England, Amerika, Frankrike, Tyskland och Danmark — varest liknande andliga rörelser sätta samhällslivet i svallning.

Varifrån härleder sig och varthän syftar då denna rörelse? Sedan reformationen med svärd och penna avslutats och det liv, som därunder å ömse sidor uppstod, avtagit, synes reformationen hava avmattats och stelnat i officiell auktoritetstro, blandad med hemlig rationalism. Katolicismen lider av osynligbliven jesuitism och öppen övertro. Kristendomen själv har lidit av de båda stora religionernas halvhet. Månne vår tids religiösa rörelser skola stanna förrän den kristna religionen återförenat, upplöst och sammansmält både de katolska, de luterska och reformerta dogmerna; förrän religionen blivit renad, och fri mänsklig prövning nedbrutit de skrankor, som mänsklig vishet upprättat?

Liksom under nutidens religiösa strider en viss protestantisk rationalism tyckes vilja göra sig gällande inom själva den katolska kyrkans sköte så synes även inom den luterska kyrkan — ehuru med avgjord fientlighet mot katolicismen — en viss katolsk hierarki vilja sträva till utveckling och inflytande.

Vad Sverige särskilt beträffar synes nutiden i mer än ett hänseende utvisa likhet med England under det sjuttonde århundradet. Under det den reformerta högkyrkan blev mer hög och formell, under det katolicismen blev väckt till livligare rörelse, uppkommo puritaner, independenter och andra sekter med krav på fri religionsövning och rensning av dogmerna, alldeles som läsarna hos oss. Fenomenen äro liknande, ehuru i England fanatismen, genom tidsförhållande och förföljelser gick till en ytterlighet, vilken nu ej kan ifrågakomma.

När man läser huru Shakespeares skrifter brändes, världslig musik, dans, skön konst fördömdes, och livet inskränktes till en sträng asketisk pliktövning under en missförstådd bibeltolkning och bokstavsträldom, då tycker man sig återfinna vår tids svenska läseri i förmildrade former. Tillkom nu tortyren och bålet, blodsutgjutelse och förföljelse för trons skull, då skulle vi åter få se puritaner och independenter livslevande!

*

Vad som i vår andligt upprörda tid framför allt fordras, det är allt mer och allt högre folkbildning. Nu äro *några* kunskaper för *många* bättre än många kunskaper för några få.

För min del känner jag det på en gång vemodigt och stort att leva i dessa tider. En ny religion, nya rättsförhållanden, nya samhällsformer — se där vad som skall skapas! Den statskyrka vi hava, de lagar som bestå, den stat vi leva i äro alla maskstungna och måste ombyggas från grunden. Hur mycket av det gamla som duger, det visar sig först vid — *nedrivningen*.

Dessa meningar kallas av många överspända — men vi få se!

*

För alla, som endast stöda sina åsikter på personer och personliga förhållanden, är det svårt att förstå idéer — eller att igenkänna dem i en ny tids gestaltning — liksom att inse i vad mening de skola omgestalta framtiden.

Föryngringens och utvecklingens eviga lag är, i stort sett, även växlingens eviga lag.

Snusförnuftet gör sina invändningar och tror sig »samhällsbevarande». Det ger sig sålunda färg av att vara något stort. Men det är inte bara *färgen* det kommer an på! Svanens vingar äro vita — men så är även skatornas.

Vi veta att framtidens horoskop icke ställes efter de fixstjärnor, som äro de för konservatismen ledande. Till dess satser hör att utveckling och frihet göras liktydiga med självsvåld.

*

»Homo sum et nihil humani a me alienum puto», äro välbekanta »överord». Men kanske skulle det ändå vålla mig mindre möda att söka minnas allt det *återstående*, som jag icke skymtat — eller rent av varit blind för — bland religiösa och filosofiska system, än bjuda till att räkna upp det *mycknа*, som jag om dessa mer och mindre utförligt och grundligt sökt taga reda på.

Gammal- och nytestamentliga bibelöversättningar i olika varianter har jag länge jämfört och begrundat. Äldre och yngre, mer och mindre erkänt ortodoxa bibeltolkningar har jag också tid efter annan jämfört. Filosofers mer eller mindre skarpsinniga eller spetsfundiga invändningar under olika tidevarv har jag även tagit del av. Vad ost- och västasiater, egypter och nordafrikaner, greker och romare av olika skolor; tyskar, fransmän, engelsmän, italienare och spanjorer i de religiösa frågorna tänkt, har jag — så väl från min egen som från äldre tider — sökt vinna kännedom om och jämte svenskar och danskar, ryssar och amerikaner begrunda. Därunder fann jag ofta att argumenten för systemen kunde undanskjutas och förändras lika obesvärat som teaterkulisser. Den lätta ändringen — i färg och form — av sanningen, gör det dess mer oeftergivligt att samvetets utslag betraktas som ovillkorligt.

*

Med uppbyggelse hörde jag i min ungdom av den äldre generationens berömda predikanter Joh. Olof Wallin, Thomander, Wieselgren, Ignell samt konventikelpredikanten Blinde Hans, som var en i mitt hem ofta hörd och kär gäst under 1850-talet. — Av danskar har jag hört Martensen och Grundtvig, samt läst Sören Kirkegaard. Av ett senare släktes berömda predikanter har jag med uppmärksamhet lyssnat till P. P. Waldenström, G. E. Beskow, Carl Bergman, Carl Norrby och W. Rudin. Men ingen av dessa har tilltalat mig och inverkat på mig som fordom Thomander och Ignell, den sistnämnde mer dock skriftligen än muntligen, liksom Martensen och Sören Kirkegaard. Senast har jag läst Christopher Bruun och hört Lars Oftedal och livligt tilltalats av dem, vare sig detta berott av någon min egen sinnesförfattning på gamla dagar, eller på deras, för mig särskilt sympatiska begåvning. Dessa tvenne norrmän äro, i mitt tycke, bland nordens mest andligt begåvade och allvarligt frisinnade kristendomsförkunnare. Men ingen, ingen har lämnat något fullt nöjaktigt svar på de frågor, vilka hela livet igenom vandrat av och an, fram och tillbaka, genom mitt innersta.

Vilka dessa frågor varit, vad de för mig inneburit har jag delvis sökt antyda i nedanstående »fritänkerier».

*

Religionsfrihet kan för mig icke innebära detsamma som frihet från religion; frihet från fördomar i lag och seder är ej för mig detsamma som laglöshet i båda. Ur Apostlagärningarnas berättelser om Paulus förekommer i samma kapitel, det 26:te, och vid samma tillfälle, huruledes romerske ståthållaren Festus, sedan Paulus talat till sitt försvar, med hög röst yttrade: »Du är förryckt, Paulus, den myckna lärdomen gör dig förryckt,» men Paulus sade: »Jag är icke förryckt, ädle Festus, utan talar sanna och förnuftiga ord.» — Vid samma tillfälle yttrade den herodiske konungen Agrippa till Paulus: »Med litet vill du övertala mig att bliva kristen.»

Detta enligt den nya bibelkommissionens översättning. Däremot, enligt den gamla översättningen, med vilken de s. k. lektorernas mera överensstämmer, svarar Agrippa:

»Föga ting fattas att du talar så för mig, att jag varder en kristen.» Emellan den enes uppfattning att »mycken lärdom vållar förryckthet» och den andres erkännande: »föga fattas att jag varder en kristen» ligger å ena sidan den sega konservatismen, den tanklösa slentrianen, å den andra det välvilliga tvivlet, den fria tanken. Kyrkan — även den protestantiska — har sitt ryggstöd i katolicismen med dess logiska konsekvens, sitt credo quia absurdum, medan protestantismen flyter ut i allegori och negativism.

*

Händelser och uttryck givas, vilka, utan avseende på rikare livsinnehåll eller större personlig begåvning, lämna den ene åhöraren utan något djupare intryck under det dessa på en annan göra ett outplånligt.

Bland sådant, som på mig haft en varaktig tankeinverkan är berättelsen om den franske målaren Lantara. När denne låg på sitt yttersta tröstade biktfadern den döende artisten med att denne skulle få se Gud ansikte mot ansikte

i evighet. »Vad, min fader,» utropade målaren, »jämt och samt en face och aldrig i profil?»

Samma nedslående inverkan har det ofta hörda predikolöftet gjort på mig att: »den saligen avlidna evigt skall sjunga den Eviges lov».

Ett och detsamma, ett och detsamma, enformigt ett och detsamma? Ej i hundra år, ej i tusen år, ej i millioner år, utan evigt! Därigenom skulle människoanden (som till sina grunddrag förblir densamma efter döden som i livet) gå miste om tvenne faktorer, väsentliga för dess lycka och salighet: arbete och utveckling. En fortsatt, ständigt ökad utveckling och därav ökad salighet kan tänkas. Men icke något evigt ett och detsamma utan vidare utveckling.

Gud själv — allgod och allvis — kan icke tänkas hava skapat världen och varelserna på det sätt som föregives och blott och bart för att i evighet bliva lovprisad. Detta är att tänka sig Gud som en assyrisk-babylonisk despot, efter vilken mönstret är taget. Lika oförenligt med Gudsbegreppet om allvetenhet och allmakt är att tänka sig någon evig olycksalighet, något helvete.

Lika litet förenligt med Guds kärlek och rättvisa vore att straffa andra för sina egna misstag, det vill här säga det misstag vid människornas skapelse, som han — enligt ortodoxien — ovillkorligen begått.

Lika litet som ett evigt pinorum gives, kan ett syndafall tänkas ägt rum. D. v. s. syndafallet och pinorummet fattade i ortodox mening.

Därav följer att icke heller någon försoning och återlösning enligt högkyrklig mening, varit av nöden.

Waldenströms tolkning av skriftordet: »så älskade Gud världen att han utgav sin ende son», d. v. s. att det var icke för att försona Gud med människan utan människan med Gud, som hans »ende son» — hans fosterson — utgivits i döden synes mig Gud mera värdig. I fråga om höjden av rent fysiskt lidande hava många Jesu efterföljare lidit mera än han själv, t. ex. många martyrer i de första tidevarven. För att icke tala om alla lidanden under de olika kristna kyrkornas och sekternas rasande

strider sinsemellan. Jesu försoningslidande måste — för att nå lidandets högsta m å t t — tänkas ha varit av a n d l i g art.

Ehuru jag således måste avvisa mycket av det ortodoxa, nytestamentliga åskådningssättet, framgår därav lika litet, ja, ännu mindre, att jag kan gå med på hela den moderna kristendomsuppfattningen.

*

Fordom hade livet överallt — och i allt — trängre gränser. Gemenskapen världsdelar, länder och folkslag emellan var begränsad av hav, floder och bergskedjor, inskränkt genom språkolikheter, politiska förhållanden, sociala plägseder, olika religioner och statsförfattningar. Då voro kommunikationsmedlen färre än nu, konkurrensen därför trögare. Religioner, vetenskaper, handel och samliv, allt rörde sig då långsammare, inom mer bestämda och avstängda kretsar; livet nöttes mindre än under nuvarande virvelstormar.

Kommunikationsmedlen hava sedan dess mångfaldigats och människornas samfärdsel ha blivit allt snabbare sedan elektriciteten kommit med i virveln. Otåligheten att snabbt nå fram har inom alla områden blivit ett betecknande tidsdrag.

Bland alla vår samtids många kännetecken på oro och febril verksamhet är även den alltmer växande otåligheten mot att störas i tävlingsstriden, och dess oförmåga att uthärda fysiska lidanden. Denna otålighet och oförmåga ökas med varje ny uppfinning att döva vår samtids överretade nerver. Medicinska upptäckter gå ofta ut på att finna allt flera »nervstillande» medel. M o r f i n m i s s b r u k e t, med sitt tillbehör av andra stimulantia, växer. Detta, jämte k l o r o f o r m e r i n g e n, har gått så långt att modern nu skall sanslös nedkomma med sitt barn. För den sjuke fadern är det mindre fråga om h u r u han dör, blott han gör det riktigt smärtedövad!

Självmordens ökade antal ådagalägger samtidens växande oförmåga att uthärda kropps- och själslidanden. En av vår tids högkyrkliga andliga talare har, antagligen av vår ökade nervretlighet, funnit sig befogad att utropa: »Är det då så olyckligt att vara sjuk?» Tyvärr k a n samma tankegång an-

vändas till frågan: »har det varit så olyckligt att levande brännas på bål?» Men man behöver ej falla i ytterligheten att förneka lidandet som sådant för att inför alla dessa fakta se ett bevis på den andelösa tidsriktningen. Och man måste fråga sig om ateismen — som menar sig äga sin Gud och himmel inom sig själv — med sitt anspråk på att ersätta kristendomen, verkligen kan ha en egen kraft, som tröstar i djup hjärtesorg? Manar den anden till ökad hängivenhet; kan den framgångsrikt tävla med religiös uppoffringsförmåga och njutningsförsakelse? Om icke, då har den dömt sig själv och står i förhållande till den enfaldiga tron som vinternorrskenets färgprakt till solens värme. När bräcklighet och brist, i olika former, taga överhand, kan människan då fortfarande döva sin personliga »evighetslängtan», ja, rent av förneka densamma?

*

Må vara att kristendomen lånat mycket av hedendomen, att Socrates', av Plato förvarade, giftbägare förfärdigats av samma ädla träslag som Jesu lidandes kors. Må vara att religionsuppenbarelsens lära om Gudsbegreppet utvecklat sig endast småningom, fortgående i jämbredd med utvecklingen av mänsklighetens personliga sedlighetsbegrepp. Må vara att även Gudsbegreppet höjer sig genom årtusen i en sakta stigning, liksom ett lands geografiska höjning över havet förnimbar blott genom dess mätning genom den jämförande religionskunskapens mått. Men under denna sakta, omärkliga stigning höjer sig plötsligt Jesus, i och med sin bergspredikan, lik ett lodrätt Himalaya i andens värld.

*

Skapelsens sammanhang uti det oändligt stora, i hela system av världar eller dess analys in i det oändligt lilla, i oskönjbara molekyler, det ena som det andra är — darwinistiskt sett — lika oförklarligt. Den »felande länken» i denna tankegång är just livet självt. Förenkla eller sammanbind, söndra eller förena huru ofantligt som helst, huru mikroskopiskt litet som helst, men livet självt, livet

— som blir synbart med födelsen och svinner ur sikte med döden — vad är det?

Alltings upphov är urcellen påstår darwinisten. Livet självt, endast detta är Gud, förmenar panteisten. Johannes Scotus Erigena har, redan för ett tusen år sedan, grubblat däröver och många andra före honom. Spinoza har sökt åskådliggöra gudomen under bilden av ett hav, där vi äro böljeslagen. Men ett hav sättes i rörelse av jordbävning eller av storm, eller av något annat utanför detsamma varande. Utanför Gud kan inget motiv, ingen rörelsekraft tänkas, och dessutom måste allt hos Gud vara fullkomligt, helt fullkomligt, såsom allt det högsta. Men vem och vad gör den ena andevågen kraftigare och högre, den andra svagare och lägre? Denne vem och detta vad kan ju icke vara Gud själv, som alltid och allestädes är det högsta? Men vem annars? Inför denna fråga synes mig panteismens hav sjunka ned under horisonten; jorden sluta och himlen taga vid.

*

Jag bevistade nyligen en begravning.* Den döde hade varit en av sitt fosterlands ädlaste söner. Rastlöst hade han verkat för detsamma under en lång levnad. Alla dess forntids stora män hade varit honom en mäktigt manande föresyn. Dess närvarande utveckling hade han själv befordrat med sina bästa arbetskrafter, med stora enskilda uppoffringar. För dess framtida lycka hade hans hjärta varmt klappat. Alla, av vilken politisk färg de än voro, vänner som motståndare, beklagade den stora förlust samhället lidit genom hans bortgång. Man talade därom, man och man emellan, undrande vem som skulle upptaga hans mantel, fylla hans plats. Med ett ord, det var en verklig saknad. Men fjorton dagar efteråt var han glömd av den brådskande tiden, och vardagslivets lilla svallvåg vid hans bortgång hade lagt sig innan grästorvan hunnit gro igen över hans grav. Detta oaktat hade han under sin levnad mången gång bevittnat alldeles samma skådespel, gjort samma erfarenhet och dock

* Anders Fryxells.

kunde han själv, liksom många av dem vilka nu sågo den hädangångne glömmas, lika litet stävja sin arbetsiver, tröttna på sin verksamhet, lika litet som hans efterföljande, under sekler efteråt, skola kunna göra detta. Vad är detta, som »tvingar oss så»? Mig synes detta »tvång» vara ett bevis för vår egenart att vara evighetsvarelser.

*

Gud själv såsom evig måste ju tänkas utan början och slut.

Men vad har han tagit sig till i sin evighet? Månne han icke alltjämt skapat världar, miliontals världar, fordom, nu och framdeles i all evighet? Endast så kan bibelns lära sammanstämma med naturvetenskapliga erfarenhetsrön och endast så kan bibelordet förklaras om mänskoandens bebådade förflyttning »från den ena klarheten till den andra», under det jordens undergång förkunnas så väl av bibeln som av vetenskapen.

Endast i detta sammanhang kan man tänka sig »uppståndelsen och livet». Om Guds son och återlösningen hava de kristna haft att tolka alltför mycket. Om Gud fader, skaparen, ha de — i motsats till hedningarna — alltför litet sökt uttolka.

*

I första Mosebok, denna bok från människosläktets naiva barndom, finnes mycket sagolikt och den kan ej tolkas utan välvillig »översättning» — med vetenskapernas tillhjälp. Paradistiden t. ex. motsvarar det naturtillstånd vars företräden vi kunna iakttaga både hos djur, barn och vildar. Jakthundens skarpa lukt när den miltals förmår att följa villebrådet i spåren; hökens och falkens skarpa syn, rävens slughet och hästens minne, vildens skicklighet i bruket av sina rent djuriskt skarpa sinnen, allt visar att djuren och vilden i fysiska egenskaper obestridligen äro överlägsna den civiliserade människan. Men det oaktat övervinner denne både vilden och vilddjuret till följd av moralisk eller — o-moralisk överlägsenhet, den senare i form av brännvin, opium, eldvapen,

explosiva ämnen! Människokraften är icke mycket inför t. ex. den kraft, som slumrar i dessa. Men dess mer är människosjälen, som gjort dessa krafter sig underdåniga. Bildningen ger oss vapen som visa att människan — genom att äta av »kunskapens träd på gott och ont» — visserligen gjort ett s y n d a f a l l, men å andra sidan förvärvat egenskaper, som hon förut icke ägt. Hon har, i stället för att vara den f ö r n ä m s t a av en l ä g r e ordning, blivit den l ä g s t e av en h ö g r e o r d n i n g och är nu redan under jordelivet på väg från »den ena klarheten till den andra».

Genom kunskapen om gott och ont och genom sin uppfostran däri, har människan blivit m e d v e t e n o m s y n d. Men »arvsynden» som verksynden kan hon med Jesu hjälp bekämpa, ty så ä l s k a d e Gud världen att han utgav sin ende son, på det att var och en som tror på honom icke skall förgås. I d e n n a mening blir läran om frälsningen för mig sanning. I denna mening har jag bevarat »den enkla tron» och »vämjes vid den lösa maten» som nutiden i dess ställe bjuder.

*

Vad som varit de flesta fritänkare — även mig — »till förargelse» äro Jesu s. k. u n d e r v e r k. Om jag icke alltför mycket misstager mig, nalkas dock med stora steg den tid då just naturvetenskaperna skola lämna utsikt till lösning på vissa av dessa s. k. »under». Intet öga skall då behöva »rivas ut», utan tvärtom: det öga, man kallat »ont», skall vinna ökad klarsynthet. Vissa »underverk» — såsom när de onda andarna foro in i svinahjorden och störtade i havet, eller när Jesus spottade på jorden och smetade den på den blindes ögon m. m. dylikt — höra till de »under» som komma att utmönstras ej blott som orimliga utan som Jesus ovärdiga. Så ock gamla testamentets många naiva sägner. Nya testamentets författare stodo icke synnerligen högt över sin tid, så Kristi lärjungar de voro. Detta ådagalägges även av deras snabba söndring sinsemellan i judekristna och hedningakristna liksom i deras missuppfattning av Messiastanken och annat mera.

*

Romerska statens uppträdande mot de kristna martyrerna — fanbärare och korsbärare för den nyfödda »personlighetsprincipen» i världen — kommer att upprepas av socialisterna när dessa uppträda mot individuell frihet, och för läran att staten är allt. Å andra sidan hyllar kommunismen gemensamhetsläror, som kunna stöda sig på apostlarnas egendomsgemensamhet och på judarnas jubel- och klangår. »Intet är nytt under solen» är en sanning, bredvid vilken måste ställas den: att allt är nytt under solen!

*

Då intet står stilla i naturen, då allt där, sedan skapelsens morgon oavbrutet utvecklas, kunna väl då våra religiösa åskådningar någonsin en gång för alla orubbligt gestaltas? Bör väl då dörren till det fria tänkandets domstol alltjämt vara vriden i baklås? För att öppna denna begagnar tidningspressen stundom dyrkar under namn av jurydomstolar. Detta får under partitider namn av skandal, men ofta med orätt. Ty juryn handlar icke som en inbrottstjuv, utan som en smed, tillkallad i lovligt ärende av samtidens behov.

Samman med en blind tro, såsom forna tiders, fanns en nu nästan otrolig råhet i seder och tänkesätt. Otaliga brott ha hopats under varje obestritt prästvälde, genom kompromisser med vidskepelsen, genom trosfanatism mot andras meningar och genom dåsighet i fråga om de egna.

Som en kännetecknande målning i detta hänseende av det pfalziska enväldets, för djup gudsfruktan så ofta — i motsats till vår egen — prisade »gamla, goda tid», vill jag påminna om Karl XI:tes »resolution på prästerskapets besvär» vid riksdagen 1680, där det talas om »grova excesser i kyrkan, där t. o. m. slagsmål förekommo; om öl- och brännvinsförsäljning vid kyrkan, om marknader och ting på helgdagar», o. s. v.

Allt detta skedde under luterska statskyrkans obestridda andliga envälde!

*

Det är ej de, vilka öppet utgå ur kyrkan, som man har att frukta som samhällsstörare. De veta att alla har ögonen på dem, de offra för sin tro yttre fördelar, ofta sin samhällsställning. Nej, de samhällsvådliga äro skrymtarna, de som ingen personlig religion äga men »bekänna» den rådande. De äro bibelns »vitmenade grifter».

*

Månne icke ett fritänkeri, som bär det nittonde seklets frukter — de onda såväl som de goda — är att långt föredraga framför den dogmtro, som frambragte det sjuttondes alla krigiska härjningar och ödeläggelser, dess häxeriprocesser och religionsförföljelser, djävulsbesvärjelser och tortyr? Och som ännu frambringar förföljelser. Ty hävdvunna begrepp och fördomar vittra lika långsamt som graniten.

Man kan visserligen invända: vad vår tid förkunnar är icke trons evangelium utan gärningarnas, kärleken till medmänniskan och sig själv, i stället för kärleken till Gud. Om denna snart tvåtusenåriga tvistefråga yttrade redan aposteln Jakob: »Du haver tron och jag haver gärningarna; visa mig din tro med dina gärningar, så vill jag visa dig min tro med mina gärningar.»

Det är detta senare vår tid dagligen gör. Den »har gärningarna» och kan »visa» dem i en människokärlek ådagalagd på mångfaldiga sätt, t. ex. i blindinstitut och hospitaler, i dövstumme-, idiot- och förbättringsanstalter, i sanitära reformarbeten, i sjukvård, fattigvård och fångvård. Som den kristna religionen i sin gudomliga ursprunglighet är kärlekens religion; som kristlig kärlek i vår tid övas mer än någonsin — emedan den icke längre är inskränkt till familjen, till socknen, samhällsklassen, nationaliteten — utan oinskränkt, konfessionslös, allmängiltig och världsomfattande, så måste också vår tid, mer än någon förut, erkännas visa sin kristna tro med sina gärningar.

Vad betyder då i själva verket att forskningsresultat, som under det förflutna, tidevarv efter tidevarv, alltid förfärat de stilla i landen, nu — ibland med rätt, ibland med orätt — stämplats såsom bevis på en växande gudlöshet?

II.

Även i sina brev torde E. K. ha dryftat tidens religiösa frågor. Sådana brev från Emil Key har jag dock icke lyckats finna. Däremot meddelas här nedan några brev av Onkel Adam, som ur flera synpunkter äro betecknande för de ämnen vilka under 1860-talets första år upptogo såväl Emil Key som hans vänner.*

Ehuru icke skandinav uttryckte Vetterbergh sin och den allmänna svenska känslan under kriget 1864 i följande rader.

»Vi leva i en eländig tid, det är visst och sant. Dunklast är Napoleon, som sitter helt lugn och låter kriget brinna i Europa utan att göra något. Eländigast bära sig tyskarna och namneligen preussarna åt. Jag kan begripa stråtrövarbragder; man kan av nöd vara tvungen till dem; men att göra dem till ärofulla segrar är alltför jämmerligt.»

Senare skriver Emil Key:

Vetterbergh hade en bror som var målare och utfört en liten kopia av ett stort porträtt han målat av Vetterbergharnas släkting Nils Ignell. Onkel Adam som sett mig ha en hel mängd av Ignells böcker föreslog mig att för 25 rdr b:co köpa kopian, vilket jag också gjorde. Detta gav anledning till några brev från Vetterbergh, som äro betecknande för honom själv och tiden.

* Såsom förklaring bör nämnas att Vetterbergh funnit Getå för dyrt att bebo och hade sålt detta ställe samt flyttat till Linköping för att där lättare kunna utge barntidningen Linnea, som inbringade honom en vacker inkomst jämte en varm tacksamhet från alla dess barnsliga läsare, av vilka de på Sundsholm hörde till de ivrigaste. Sätra var sommarhemmet.

Det första brevet skrevs 1865 strax före sammanträdet av den riksdag, som skulle avgöra representationsfrågans öde. Vår gemensamme vän Carl Rydström var då riksdagsman och han är den Calle som i brevet omtalas.

— — — — — — — — — — — — — —

Nåh, Calle på Gärdet, som nu skall uppträda bland Rikets fäder och Vise vid det märkvärdigaste riksmöte vi upplefvat.

Det blir en vändpunkt huru det än går med förslaget.

Efter hvad jag hört, vägras af de »folkvalda» alla anslag om det faller.

Detta blir en qvistig sak om man ej har en Bissmark i spetsen för ärendena; ty han regerar utan anslag, den herrn. Men öfver Tyskar och det gör en skilnad. Vi skola väl upp, Du och jag, och se huru Calle svänger sig bland »Bröderna» i ståndet.

En »broder» får han från Östg. som är riktigt herrskap neml. Öfverjägaren den sig så kallande »Öfverjägmästaren», hvilken Gud af synnerlig nåd förskonat från ideernas öfversvallning och för verldslig kunskap. Anders Petter och han skola sympatisera, vill jag tro!

Tack för Dina Artiklar i Dagl. Allehanda.* Sjelfva saken förstår jag föga men andan och stilen begriper jag desto bättre.

Sätra d: $^{22}/_{8}$ 65.

Gode Broder!

Jag sänder dig här Ignells porträtt och kan, som gammal vän och slägtinge till Ignell, intyga dess likhet den tiden neml. då han arbetade med ännu obrutna krafter. Sedan sjukdomen härjat hans bästa krafter blef han sig olik — blott en skugga af sig sjelf. Originalet i full kroppsstorlek (Bröstbild) eges af Ignells Enka.

Det synes som Ignell långt ifrån ej skulle få bli ensam i sin kamp mot Dogmtron. »Kyrkan» får den ena grundstöten svårare än den andra.

Har du läst Colenso om Pentateuken der Moseböcker från början till slut bevisas vara dikter och samman-

* En finanspolitisk artikelserie.

skrifna under vidt skiljda tidehvarf? Man ser tydligt att »Israels barn» för sin plats i historien begagnat alldeles samma medel, som vår tids Mormoner — en Theokratisk styrelse med Profeter och Äldste samt månggifte. Begge vexa till i »öknen», de förra vid Röda hafvet — de sednare vid Stora Saltsjön . . .

Detta säger dock ej Colenso, men det framgår tydligen af det hela.

Widare Eiriksen om Johanni Evangelium o. Colani om Jesus som historisk person. Det är klart att allt detta är begynnelsen till en genomgripande religiös ombildning, som måste genomföras, då vetandet blifvit så vidgadt att den blotta tron vältar omkull på oemotsägliga sanningar, som ställa sig i dess väg.

Det är i sanning ej underligt att Presterna predika emot all »verldslig lärdom», ty 1:o veta de ej ett jota om den och 2:o känna de på sig att tros- och tanketvånget ej kan stå tillsammans med den fria forskningen.

Det skall bli roligt se hur det gestaltar sig i Riksdagen.

Sedan jag fyllde 60 år anser jag mig som pensionerad i de verldsliga angelägenheterna. De angå mig egentligen icke på annat sätt än en Pjes på Theatern angår åskådarna, som väl följa dess gång med medömkan eller löje, men som dock ej sjelfve spela med.

Jag åser således under temligt lugn huru det än vill gå; ty jag är säker om att allt ändå, huru rasande det ser ut ibland, går efter Guds vilja. När man är ung anser man sina egna krafter för mera än de verkligen äro — när man blir gammal inser man huru oändligt och försvinnande litet vi direkt kan uträtta o. huru man omedvetet låter föra sig i en strömfåra, vars riktning lika omedvetet utstakades för Sekler sedan.

Jag sitter således helt lugn i min loge och låter Aktörerna spela för mig. Är det ej beqvämt? Många intriger spelas bakom kulisserna och deras följder får jag troligen icke se; men möjligen förberedes ett sorgespel — möjligen en Komedi — nya upplagor af det gamla eller någonting »lokaliseradt efter en Fransk Idée». — — —

VI.

Verkningar av Krimkriget.

Redan tidigt uttalade Emil Key tankar, som den dag i dag äro beledda men dock nu mindre än då han skrev om

Universalitet och Nationalitet.*

Nutidens mångfaldiga kommunikationsanstalter, kanaler, ångbåtar, järnvägar och telegrafer, hava sammanbundit jordens spridda länder och folk. Tankar och händelser, vilka fordom behövde månader och år innan de kunde tilltala oss, ila nu på några dagar från ena ändan av världen till den andra. Detta jättelika föreningsarbete har alstrat eller rättare pånyttfött den ännu mer storartade tanken: att jordens alla folkslag egentligen utgöra ett enda och att människorna således, förr eller senare, skola betrakta sig och varandra som världsborgare i den enda staten — jorden.

De tid efter annan upprepade försöken att dana världsvälden hava alla haft människosjälens på djupet vilande enhetsdrift att tacka för deras lyckade utförande. Alla olikartade försök att sammanbinda spridda folk till ett välde, från Alexander och Muhammed till Gregorius den VII och Napoleon, hava varit fragmenter av den ursprungliga idén. Det är först i vår tid som enhetsidén, universalitetsprincipen, kosmopolitismen, framstått naturenlig och bestämd. Den är likväl ingen nyhet, utan helt enkelt hedendomens instinkt

* Se Politiska funderingar av en skandinav (1849).

och kristendomens idé, vilken, alltför länge ofruktbar och abstrakt, nu först växer upp till sin naturliga höjd, tillåtes bli praktisk och populär.

Att världsförädling och genom den världsförening är det stora mål, för vilket vår tid arbetar, är lika otvivelaktigt som att dess verkliggörande är förbundet med idén om en federerad världsrepublik. En ny, en verkligt helig allians stundar ovillkorligen, i vilken folken skola utföra vad konungarna förfuskat.

Härlig är i sanning tanken att jordens framtida angelägenheter skola avhandlas och bestämmas vid gemensamma överläggningar; stridiga intressen gemensamt ordnas och sammanjämkas till fredlig verksamhet vid sidan av varandra; omätlig är utsikten av en blivande jämvikt, av alltings framåtskridande, av en bestående världsfrid!

Att denna tanke icke kan taga form förrän i en avlägsen och oviss, av gigantiska välvningar föregången framtid, ävensom att den ännu icke är annat än en skön, men dunkel dröm, om vars betydelse människosläktets teckentydare länge skola tvista, inses lätt. Vi höra emellertid just till de optimister, vilka om den blivande världsrepubliken våga hysa glada förhoppningar. Dessa ha ökats och erhållit bestämd riktning av en annan idé, som i senaste tider vuxit upp och i närvarande ögonblick synes leda världshändelserna, av nationalitetsprincipen. Vi kunna nämligen på intet vis dela den åsikt, som så många av universalitetens anhängare synes vilja förfäkta: att nationerna böra helt och hållet upplösas och försvinna i det allmänna. I rak motsats till dessa tro vi att den nationalitetssträvan, som nu pågår, långt ifrån att vara en villfarelse, ett avsteg, tvärtom är en sann och naturnödvändig utveckling av den världsförening man vill befrämja. Frihetens och civilisationens mål är visserligen att giva jämlikhet åt alla, att skydda den svagares rätt mot den starkares tilltag, eller snarare så förädla den senares rättsbegrepp att hans verksamhet icke undertrycker den förres; men för att icke »inleda i frestelse», för att underlätta folkens bemödanden om frihet och rättvisa och göra dessa praktiskt verkställbara, är av nöden att även en yttre jämvikt och avskrankning nationalkrafterna emellan inträder.

Våldet skall därigenom röna icke blott ett inre, moralens och bildningens motstånd, utan även ett yttre, den fysiska styrkans. Nutidens strävan att bilda stora nationella enheter tyckes gå ut härpå.

Åtskilliga av våra journalistiska kosmopoliter hava, särskilt vad det skandinaviska nationalitetsarbetet vidkommer, frikostigt tilldelat detsamma benämningarna: »nationalitetsskrå», »barnslig inskränkthet», »ultra skandinavism» etc. Månne då Skandinaviens och alla andra splittrade folkstammars enhetssträvan i själva verket är en illusion, en ögonblicklig, övergående villfarelse, som skall förgå med oss och vår tid? — Nej, vi tro det ej. Låtom oss ett ögonblick, för att bevisa detta, från staterna, dessa kollektiva personligheter, nedgå till individerna själva.

Under medeltiden voro, som vi veta, samhällslivets olika elementer alldeles avstängda från varandra. Umgänget rörde sig då inom avmätta gränser. Varje riddarborg var en liten stat för sig, gillen och brödraskaper bildade avskilda samfund i städerna; kunskaper och bildning voro monopoler för några få, makt och penningar likaledes. Människan var icke människa, hon var adelsman, präst, borgare eller bonde. Icke blott genom tänkesätt och umgänge tillhörde var och en sin egen kast, man gjorde det även genom sitt yttre. Guldsporrarna och den brokiga riddardräkten stucko bjärt av mot den mörka pälsbrämade borgarklädnaden; munkkåpan och biskopsskruden tillkännagav det andliga högmodet; bondehatten och vadmalsjackan utpekade slaven. Så icke nu.

Maner, plägseder och umgängeston slätas i våra dagar mer och mer ut i allmän humanitet. Huru ofta äro icke numera torparesonens uttryck ädlare än fursteättlingens? Tjänaren lika klädd med sin herre? Vem kan i ett obekant sällskap skilja adelsmannen från den med honom samtalande industriidkaren? Krigaren från den civile? Men äro väl därför karaktärerna mindre skarpt markerade än fordom? Månne passionerna och deras verkningar äro svagare? Må var och en, som stått i beröring med nutidens människor, och med dem levat, lidit och verkat, fälla utslag häröver! Är det endast till fjärran hänsvunna dagar vi måste gå, för att finna Cæsars och Demosthenes likar i äregirighet och energi?

Månne icke dessa i Napoleon och Mirabeau funnit sina övermän? — — Var det blott i Grekland och Rom, eller under korstågens tider, man visste att kämpa och dö för en idé? Gravvårdarna över de på Pariserbarrikaderna fallna, över de vid Dyppel och Fredericia stupade svara härpå!

Samma lagar, som gälla för individen, ligga även till grund för nationalkaraktärerna; även de bibehålla på djupet deras egendomliga skaplynnen, statsgränserna må i övrigt göras huru omärkliga som helst — och så är gott. Ur dessa olika elementers reaktion, dessa skilda karaktärers växelverkan, alla kretsande kring en axel: universalitetsprincipen — eller, för att bilda ett någorlunda svenskt ord — världsenhetsidén, och genom den sammanhållna till ett enda helt, skola framtidens bildning, liv och förädling klarnade framgå. Det är genom denna dubbelrörelse, liknande planeternas gång kring solen, som de mänskliga samhällena ila kommande omätliga öden till mötes.

Grunden för individernas som nationernas städse fortfarande karaktärs olikheter finnes hos oss själva, hos naturen. Människan kan förädla, icke omskapa naturen och sig själv. Järnvägar och kanaler må anläggas var och huru många som helst, Schweizeralperna och Tysklands slätter förbliva ändock de samma; Italiens orangelunder och Skandinaviens snöfjäll likaledes. Huru skulle väl de folk, som växa upp bland dessa skilda naturscener, kunna undgå att antaga outplånlig färg och karaktär av dem? Det är i övertygelse härom, som vi, jämte vår sympati för kosmopolitismen, hängivit oss åt nationaliteten, och följaktligen i skandinavismen — i dess splittrade nationalandes strävan till återförening — se en stor världshändelse. Så länge Seveberget löder Sverige och Norge samman, så länge tvenne havs böljor föra fjärran budskap på en gång till Sverige och Danmark, och föra svar på samma tungomål därifrån, så länge äro de av Gud och naturen ämnade att utgöra ett land, ett folk!

Endast genom nationalitetens okränkta bibehållande kan världsenhetsidén hämta livsluft och näring; endast genom universalitetsidéns fortgång kan civilisationens fred nationerna emellan sammanhållas och utvecklas.

*

Som Emil Key hela sitt liv förblev dessa tankar trogen, är därmed hans ställning till försvarsfrågan given. Försvar för fredens och frihetens skull, ett kraftigt men folkligt försvar, detta var hans program. Och det var detta program, som avgjorde hans ståndpunkt under de strider i vilka han under det nya riksdagsskicket tog en så stor del.

*

Krimkriget väckte såväl Emil Key som många andra svenskar till eftertanke över försvarsfrågan. Det var alltjämt med Nordens — Skandinaviens — okränkta tillvaro, han förband den.

Frågan om Sveriges deltagande i kriget hörde till de brännande. I provnumret av N. C. L. tidning, dec. 1855, kastade därför Emil Key

En blick tillbaka och framåt.

Det gamla året har icke långt kvar. Det har redan skrivit sitt testamente, till förmån, som vi hoppas, för det tillkommande. Året 1855 är väl ännu ej jordfästat, men 1856 framskymtar redan. Det närvarande ögonblicket är fördenskull särdeles lämpligt att använda till en tankens sittplats med utsikt över det närmast förflutna och tillkommande. Vi kunna icke heller avhålla oss från att stanna en stund, och ifrån denna vår lilla vrå av tiden och världen anställa betraktelser över vad vi sett och vad vi vänta.

Djupt hava vi känt vad vi sett, men vi hava icke på långt när sett allt vad vi känt.

Vi hava känt att det världsdrama, vars åskådare vi varit, i sig inneburit gripande tragiska momenter, tydande på den eviga världsordningens rättvisa. Vi hava sett det demoniska härskarbegäret självnödvändigt framtvinga sitt eget straff,

och vårt land har kanske mer än något annat skäl att känna glädje däröver. Men härunder huru många ouppfyllda resultater och önskningar, som vi icke fått skåda; huru många gömda förhoppningar och farhågor, skiftande med olika lynnen och karaktärer; huru mycken oro och rörelse i det enskilda livet och i det allmänna, dolda under det djupa lugnet av Sveriges lyssnande tystnad!

Redan i åratal hava krigets blixtfyllda åskor mullrat på avstånd vid den mörknande horisonten. De synas sakta närma sig. Härunder, liksom vid alla större levnadsskiften — övergångar till ovissa framtidsöden — vaknar hos människan med ökad styrka känslan av det snart tilländalupna nutidsögonblickets fredliga lycka och ro. Och i sanning! Mången av oss erinrar sig måhända först nu — och nu med vemod — all den lycka dessa snabbt bortilande fyrtio fredsår inneburit.

Genom fredliga landvinningars förvärv ha gamla gränser längesedan överskridits, såväl på den materiella utvecklingens som den andliga kulturens områden. De gamla oroliga svenskarna ha härunder blivit ett fredligt erövrande folk, på vars förvärvda skatter det bekanta ordspråket: »att orätt fånget gods icke medför någon välsignelse» lyckligtvis ej kunnat tillämpas. Vårt ärliga arbetes verk har längesen slutat sin lövsprickning: det visar där och var blommor och frukt.

Våra blickar få dock icke ensidigt vila på vad fredstiden så härligt visar i ämne, och vad den redan hållit. Omständigheter kunna inträffa då Sverige från fredens arbeten måste återgå — vi hade så när sagt till dess gamla vitae genus — till kriget. Händelser kunna föranleda, att vi varken få eller vilja, varken kunna eller böra avhålla oss från deltagande i de vapenskiften, som sannolikt ytterligare förestå. Måtte då även dessa bereda oss segrar, och i nationella förhållanden ingjuta ett föryngrat och hastigare blodomlopp, en högre livskraft och självkänsla!

Hittills har den del av vårt lands invånare, som bär tyngden av dess statsbördor så i krig som fred, kärnan och märgen av dess materiella krafter — d. v. s. icke morgonrodnadens optimister eller aftonens pessimister, med bo-

städer ovan eller under jord, med sångfågels- eller fladermössvingar — nej, dagens, arbetsdagens män: jordbrukaren, handlanden, industriidkaren, med tacksamhet erkänt regeringens fasta och lugna hållning och politik.

De hava gillat den, emedan de icke önskat kriget, och göra det icke än — och varför icke?

De hava ej önskat det, emedan det kännes tungt att skiljas från älskade hustrur och ouppfostrade barn, från gamla orkeslösa föräldrar. De hava det icke, emedan tusen företag till det gamla fosterlandets välgång och prydnad då komme att avstanna, och tusen andra, ännu ideella och formlösa, då kanske aldrig komme till utförande. Det griper den svenske mannen en känsla av oro: han spörjer om tillfälle och tid skall lämnas nationen att gottgöra en bortslösad ungdom med dess sorglösa liv för dagen utav krigets byten; med dess oupphörliga strider mot hela världen, eller om det gamla namnet, det gamla ryktet skall nödga honom att än en gång pröva sina krafter i strid? Denna förestår honom förr eller senare — det vet han nog. Han känner väl med skalden att han »inom Sveriges gräns» kan »erövra ett Finland åter». Men han har också insett, att långt innan denna »blodiga sköld» frånryckts honom, hade han av varje svenskt landskap kunnat skapa ett ännu skönare Finland. Och då hade icke landet på andra sidan Östersjön — denna Sveriges forna insjö — gått förlorat. Han känner detta, han räknar de vapen, freden åt honom smider — och han frågar —?

Den stora frågan för närvarande är frågan, om d e t t a n u är tiden för vara eller icke vara? Är det n u, det stora självständighetsslaget skall slås, och seklers sluträkning uppgöras? Eller är det blott en hetsighet, som så ofta förr, och som städse har kostat oss blod och tårar?

I förra fallet må vi strida med de krafter, som stå oss till buds; i senare, må vi alltjämt samla flera!

Det är ögonblickets uppgift att noga avväga detta, det är regeringens och folkets plikt att på en gång t ä n k a och k ä n n a: Och då — om en röst höres ljuda över nordanlanden, från bergens höjder och dalarnas djup, med eko i varje manligt bröst — d å — men också f ö r s t då

låtom oss framgå med allvar och lugn; icke som förr likt slagskämpar med lättsinnets kitslighet, utan med mannens känsla, då han strider för det dyrbaraste på jorden!

Nyåret 1856 fann Emil Key anledning till följande

Politiska kannstöperier.

»Di må kallat för högfärd eller vad di vill,» sade käringen: »men tjuvar har jag aldrig kunnat tåla.» Må man k a l l a oss liberal eller konservativ, det kan just göra detsamma, men rättvisa vilja vi bestå åt alla. Att icke töras sjunga ut med vad man tänker, det må nu vara behagligt eller ej å vilkendera sidan som helst, den åkomman skall aldrig genera oss. I vår tanke tillhör det publicisten att vara eklektiker: att utan konsiderationer nagelfara vad som är klandervärt, och utan kotterisinne erkänna vad som är berömligt. Först när så sker, uppfyller publicisten sin plikt, först då är pressen verkligen oberoende.

Med denna föresats och på samma gång försats, torde eftersatsen i det här nedan följande befinnas både alltför konservativ och alltför liberal. Vi få nämligen tillstå: att vi rakt icke s k ä m m a s f ö r att gilla och erkänna vad gott och rätt regeringen gjort, görer eller kommer att göra, liksom vi alldeles icke draga i betänkande att spetsa — åtminstone på pennan — en och var, som kunde få lust att lägga vantarna på våra svenska fri- och rättigheter, både dem vi haft, hava eller borde hava.

Detta »sätt att vara» överensstämmer dock ej, vi veta det mycket väl, med vissa somligas åsikter om huru en välbeställd liberal, säker och pålitlig i partiet, bör vara beskaffad. En sådan bör alltid vara oförnöjd, oupphörligt sitta vid Babylons älvar och skära — visselpipor. Råkar man i förlägenhet — d. v. s. kan man icke hitta på något, aldrig så litet, att klandra i en kungl. förordning eller resolution, vi medgiva tyvärr! att denna kasus alltför sällan inträffar — så skall man åtminstone vara till hands att säga: »det var icke för tidigt regeringen vidtagit denna så länge påyrkade förändring; visst är den bra, det medgives, men

(m e n får alltid lov att vara med) själva redaktionen därav ger ett nytt bevis på konseljens oduglighet». N å g o t k l a n d e r måste man alltid hitta på, sådant kallas för taktik, ty oppositionen har också sina strateger. Men liksom diplomatien nu för tiden är alltför subtil för att slå an på folken, så har den här skildrade delen av »oppositionen» spelat ut sina bästa trumf och kan icke vinna spelet med idel hackor. Opinionen blir icke längre indignerad på beställning; den rasar icke på ett bestämt klockslag, men den lägger sig icke heller att sova på allernådigst befallning och talar icke längre i sömnen med »Guds nåde». Den är självständig — självständig för alltid — och tror så mycket den vill, ej en hårsmån mera. — — —

Man har bjudit till att efter bästa förmåga hetsa upp nationen till krig, och såsom värmapparat begagnat de Bergman-Schinkelska minnena av 1812 års politik. Liksom om svenska folket med vilka medel som helst, både naturenliga och artificiella, skulle behöva eggas till påpasslighet om egna intressen, till hågkomst av gamla minnen och energi för kommande eventualiteter! — — —

Man har förbisett att ett anslutande till Ryssland n u, märk n u, hade varit, är och förbliver för varje svensk regering — vore den än så stationär, så stockkonservativ, så retrogerande i sina politiska åsikter som helst — rent av en omöjlighet; den blotta självbevarelsens instinkt, utan alla uppmaningar, skulle fly undan. Man har gjort sig i sanning bra onödiga besvär! Sunda förnuftet är alltför starkt att låta inbilla sig att Sveriges nuvarande politiska läge är analogt med det som existerade 1812. Världsoceanen svämmar över från det håll stormen rasat, den gången skedde det från väster, nu från öster. Förtrycket d å var icke mindre förtryck för att det kallade sig fransyskt, liksom övermodet n u icke är mindre förhatligt emedan det säger sig vara det ortodoxt ryska. Vi erkänna det närvarande ögonblickets omätliga vikt, och vi önska av hela vår själ att 1856 års strid icke blir lika bortfuskad som åren 1812—15, med alla deras uppoffringar och kraftansträngningar, blevo det genom den heliga alliansens infernaliska konstgrepp. Och v e d e m som göra det!

Att det däremot varit både regeringens och folkets plikt och fördel att icke brådstörtat kasta sig i förväg för tidshändelserna utan först då, när förhållandena mognat, avgörande framträda, det visar oss både det förflutna och, som det nu vill synas, även det närvarande.

Sverige stod 1809 vid branten av sin undergång — färdigt ej att gå under men att störta ned däri — och varför? Emedan Gustav IV Adolfs i grunden riktiga, ehuru därom omedvetna, politik var en politik i otid! Det rycktes våldsamt tillbaka från bråddjupet av några beslutsamma män. Denna rörelse kostade en konung dess krona, vilken kastades ned i tidshändelsernas svälg till ett försonings- och hämndeoffer.

Efter dessa kraftansträngningar tycktes likväl en domning, ett missmod fatta hela nationen; den liksom blygdes för sig själv, såg sig ruinerad, beledd och föraktad.

Då inträdde plötsligt ett nytt tidskifte och det ganska hastigt. Det var de yttre tidshändelserna samt Karl Johans val till tronföljare som närmast föranledde detsamma.

Må man säga om 1812 års politik och om Karl Johans handlingssätt vad man vill; må man resonera över vad vi kunnat förvärva i stället och mera, och om det olika och bättre sätt, varpå vi kunnat tillgodogöra oss vad vi vunno. Må man hänföra mer eller mindre därav till en klok och landsfaderlig statskonst eller till en dynastisk och blott faderlig politik: härtill torde vi en annan gång återkomma. Ett står dock fast, att den svenska nationen, vilken 1809, liksom vid Karl XII:s död, »icke hade mer igen än den gode gudens barmhärtighet», sex år därefter kände sig leva ett nytt liv, med livskraft för en ny framtid och en ny politik, varigenom vi förr eller senare skola på en motsatt väg, de homogena elementernas — icke som fordom på de heterogenas — uppnå och verkliggöra seklernas dröm: en skandinavisk stormakt av första ordningen i Norden.

Vi äro i övrigt inga beundrare varken av Karl Johan eller hans regeringssystem. Vi anse honom hava mycket både gjort och ogjort att ansvara för. Men vilka fel än 1812 års politik må hava inneburit, medvetna eller omedvetna (tvetydig synes den i flera hänseenden, det kan ej förnekas)

otvetydiga bliva dock alltid de resultater vi ovan angivit. Och dessa äro stora nog — det må nu hava varit lycka eller konst, troligen båda i förening — att för alltid tillförsäkra Karl Johan ett högre rum i vår historia, än det man nu vill tilldela honom.

Detta om 1812 års politik. — — —

Vi hava aldrig vågat sätta någon lit till Rysslands kuvande genom dynastiskt-diplomatiska krig. Nej! först när nationerna resa sig i massa och bekriga var och en sitt Ryssland, först då skall det stora officiella duka under. Såsom det närvarande kriget alltifrån dess första början gestaltat sig, har det lovat blott ett skenbart försvagande, ej ett verkligt. Och detta helt naturligen, ty just de, som skola försvaga Ryssland, måste ju i sista hand lita på dess styrka till värn för egen svaghet? Det har därför varit en duell med floretter.

Att bryta med traditionen och diplomatien; att med revolutionen, med Ungern, Italien och Polen såsom förtrupper närma sig för att slå trenne stora flugor — Ryssland, Österrike och Preussen — i en enda smäll, det kunde Louis Napoleon med sina antecendentia och sin inrikespolitik aldrig. Varje steg därhän i det yttre hade givit en återstöt i det inre, mot kejsartronen. Därför hava vi fullkomligt gillat regeringens hittillsvarande utrikes politik (må den icke taga detta beröm åt sig även för den inre!), den har varit klok och försiktig. Vad som under dessa förhållanden fått vinnas, det är — utan vår medverkan, utan vårt blod och våra penningar — troligen redan vunnet. Det, vad oss särskilt beträffar, stora ändamålet — Finlands återerövring med alla dess korrolarier — låter sig icke tänka såsom härflutet av 1848 års reaktion. Ty vad äro Europas nuvarande regeringar — i Frankrike, i Preussen, i Österrike — annat än reaktioner? Och vad är Englands om icke alltjämt ett bemödande att, i det fria England, för så gott pris som möjligt vara så aristokratisk som möjligt? Blir därför fred av pariserdiplomatiens nu pågående arbeten eller blir det krig ånyo: saken kan vara densamma. Ett par nya segrar, Kronstadts kanoner demonterade — till hälften, Sveaborg intaget till fjärdedelen, litet hårdare villkor nästa vinter för Ryssland, se där allt!

— så framt nota bene icke nationerna komma med under »tidernas fullbordan». Men vad som då händer veta icke vi och allra minst diplomatien.

Därför, upprepa vi ännu en gång, hava vi aldrig varit entusiaster av det nuvarande kriget, det är ett ofruktbart. Men som intet av Vår Herres verk kan sägas vara det — så kommer ofelbart även detta att medföra sina frukter, när idéernas islossning ännu en gång inträder och frihetens vårsånger ännu en gång klinga genom världen.

»Förstån I än eller vad?» säga vi med Valan.

Tanken på ett enigt och starkt Norden upptages i en artikel om

Skandinavism och Liberalism.

> »Trogen mina plikter som Unionens konung, genomträngd av den stora tanken, som ligger till grund för vårt brödraförbund, söker jag fullkomna den storartade byggnaden, fullborda de delar därav, som omständigheterna ej ännu tillåtit att uppföra, och sålunda betrygga det helas styrka och varaktighet.»
>
> Konungens trontal d. 23 okt. 1856.

För tjugu år sedan — den som nedskriver detta är icke särdeles »lastgammal» och minnes det dock rätt väl — för tjugu år sedan fanns skandinavismen icke till, den levde måhända som önskningsmål hos en och annan högt över tidsfördomarna stående eller med poesiens siarblick mera riktbegåvad ande, t. ex. en Platen, en Tegnér. Men hos folken, i det allmänna medvetandet, hade den ännu icke vaknat.

För något över tio år sedan — efter det studenterna i de trenne rikenas universitetsstäder under åren 1838—1845 hos varandra avlagt ömsesidiga gästbesök — först då började skandinavismen att ådraga sig någon allmännare uppmärksamhet som en skön men överspänd ungdomsdröm, vars praktiska utförbarhet och konsekventa genomförande ansågs för omöjlig — nästan löjlig att ifrågasätta och långt ifrån önsk-

värd. Men det tilläts ungdomen att roa sig därmed; det var ju något levnadsfriskt och vackert, en sysselsättning ädlare än ögonblickets flyktiga nöjen och förströelser! Någon politisk vikt till gott eller ont tilltroddes den visst icke att innebära.

Då kom det händelsedigra året 1848, och med detta kampen för skandinavisk nationalitet, för nordiskt språk och för Danmarks självbestånd. Då visade det sig plötsligt att det av ungdomen utsådda och vårdade fröet oförmärkt hade slagit rot. Tidshändelserna vattnade det unga frihetsträdet med blod och tårar och det sköt upp i höjden, trängde ned i djupet och bredde ut över norden sin lummiga krona.

Ännu torde icke senare tidshändelser hava utplånat minnet av den entusiasm i tal, i skrift och i handling, vilken Sverige och Norge ådagalade för att liva och bistå den skandinaviske medbrodern i detta dess vittutseende vapenskifte. — Nog av, en ny ande vaknade, ett nytt åskådningssätt gjorde sig gällande hos gammal och ung, hos hög och låg.

Skandinavismen betraktades numera med oblida ögon, egentligen blott av en del liberala, försedda med anspråk på djup statsmannablick, men i själva verket blott med ensidig partiriktning. Skandinaverna, vilka icke kunde förnekas vara till större delen liberala även de, förebråddes att de i kortsynt iver sprungo Rysslands ärenden. Dessa visste dock med sig att om skandinavismen än för ögonblicket passade in med Rysslands planer och uträkningar, så var den dock till sitt inre väsen av en så helt och hållet motsatt natur, att blott den fick kraften — genom samlad styrka — så skulle i andra hand det stora framtidsslaget komma att riktas just mot detta fruktade, varje särskild folkindivid övermäktiga, Ryssland.

Tiden har gått vidare framåt, och händelser hava inträffat, vilka ådagalagt riktigheten, ja, naturnödvändigheten av en dylik åsikt. Ryssland själv drager numera försorg om att, genom direkta och indirekta anfall på skandinavismen, överbevisa de få klentrogna, som ännu återstå, att av alla motståndselementer är ett förenat Skandinavien just det, för vilket det bär mesta fruktan. Rysslands finter vid den

danska tronföljdens ordnande, dess beskäftighet med och dess ömma omvårdnad om Danmarks angelägenheter samt nu senast alla de i ryska tidningar, särdeles i le Nord, mot skandinavismen riktade hätska och fientliga artiklar, ådagalägga detta mer än tillräckligt. Framtiden skall i ännu högre grad göra det, och — om icke alltför gynnande tidsförhållanden mellankomma — torde de trenne rikenas politiska förening vara signalen till den i alla fall en gång oundvikliga kampen på liv och död med den östra grannen.

Men icke nog härmed. Ännu en annan sak förbisågs av denna liberala fraktion i det resultat, som just de närvarande dagarnas händelser tyckas ytterligare bekräfta: det nämligen att skandinavismen skall göra vår inre politik liberal. Är det tänkbart att en dynasti — själv utgången från folket, vald av tvenne folk, och som synes önska och hava utsikt till att förena ännu ett tredje under samma spira — och endast kan och skall lyckas däri genom folkliga sympatier — att, säga vi, en dylik dynasti någonsin skall våga övergå till absolutism och allenastyrande, förutsatt att den verkligen skulle vilja det? Detta vore ju att med ens förspilla först och främst sitt framtidsmål och sedermera att sätta själva sin närvarande existens på spel?

Vi tro att ingenting kraftigare eggar vår regering till framåtgående i tidsenlig riktning än just skandinavismen. Redan föreningen med Norge gör det i hög grad, och utövar en icke ringa påtryckning. Denna union, om vars följder och om vars betydelse de som verkställde densamma hade liten eller ingen aning, var en stor lycka. Först en gång historien skall veta att till fullo uppskatta alla de välgärningar, vi svenskar äro skyldiga föreningen med detta Norge, med dess praktiska och rakt på saken gående företagsamhetsanda, med dess demokratiskt enkla institutioner. Den makt kontrasten äger, de hinder den lägger och de exempel den lämnar, både hava och få vi att tacka för mycket, under det att Norge å sin sida har föreningen med Sverige att tacka för den avslipning av kantig energi och krass materialism, vilken annars måhända tagit överhand. Med ett ord, föreningen var god just sådan den blev, och den blir, sådan den är, med varje dag bättre.

På denna föreningsgrund är den skandinaviska framtidsbyggnadens art redan i förväg angiven och bestämd. Även skandinavismen är bliven en makt, och går numera sin väg framåt, om än dynastien av politisk skuggrädsla, i stället för att så småningom taga steget ut, skulle vilja draga sig tillbaka. Men detta låter sig icke mera göra och den vill det icke heller: det trontal vi ovan citerat är en borgen därför. Men när den vill målet måste den också vilja medlet — och detta medel är ett ädelt: en tidsenlig styrelse, och detta mål är ett stort. Ty, sett ur dynastisk synpunkt, gäller det: att bära trenne kronor icke blott i vapnet utan även i verkligheten.*

Emellertid voro tidshändelserna icke gynnsamma för dessa förhoppningar. I november 1856 gav Emil Key sitt missmod luft genom att anföra några sina betraktelser från reaktionen efter marsoroligheterna 1848:

Odiplomatiska ord till Diplomatiska noter.

När styrkans rätt överallt är härskande i stället för rättvisans; egennyttans krafter verka i stället för fosterlandskänslans —

när våldet, emedan det är ett faktum, sätter sig beundrat ned att vakta ruinerna av Lombardiets städer —

när den franska republiken — fredsrepubliken — åtager sig att förstöra den romerska, och därefter, i sällskap med England, låter uppföra sorgespelet av Rysslands horder vältrande sig i ungerskt blod —

när hämnden, efter slutad storslakt, ohejdat rasar över huvuden, som icke velat förråda fäderneslandet, och förräderiet erhåller kejserligt föredöme —

när preussisk ömhet ompysslar några dussin Slesvig-

* Det sistnämnda anspelar på den hos en del skandinaver uppkomna tanken att tronföljden efter den barnlöse Fredrik VII skulle ordnats på det sätt: som här ovan antydes, att Sveriges kronprins även blev Danmarks.

holsteinare och uppfostrar »de kära berlinarna» med kartescher —

när överhetens vänliga varningar yngla belägringstillstånd och vilseförda folk av faderliga händer agas med skarprättarhänder —

när frihetens segrar bli självsvåld, som hämnas på ett föregående våld, fördomsfrihet principbrist, jämlikheten inskränkt till det rådande partiet, och bland detta till några ledare, vilka av avund till varandra förråda det hela —

när åsikter bliva handelsvaror och börskonjunkturerna bliva åsikter —

när det i går av folken erkänt önskvärda är förräderi i dag, och det av regeringen i dag erkänt billiga är slöseri i morgon —

då frågas:

Hava sanning, fasthet och själsadel försvunnit? Hava frihetens broderlighet och modets storsinne gått under? Äro mänsklighetens ädlare känslor förlorade för samtiden?

Nej! Den äger mer än de nästföregående tidevarven trogna makar, ömmande fäder, tacksamma barn, välgörande medborgare — alla dessa enskilda dygder äger den, men vad som brister är politisk och religiös tro. Det föregående seklet saknade väl den religiösa, men ägde den politiska. Vår tid är totalt blottad icke blott på den politiska tron utan även på den religiösa, åtminstone i de kyrkliga former, denna senare nu rörer sig.

Denna »trolöshet» visar sig fördenskull i dess vanliga bemärkelse såsom ett förfärligt resultat av civilisationen, men tagen efter ordet är den innersta grunden för varje stor tidshändelse.

Och han fortsätter:

Ovanstående rader skrevos 1849 och bära måhända alltför mycket prägel av det missmod dåvarande tidsförhållanden ingåvo icke blott oss, utan mången därjämte, som med liv och själ hoppats på en god och ädel tidsutveckling. I viss mån förlegade, torde de dock just nu vara på sin plats för att erinra om de mänskliga åsikternas växlingar, de diplo-

matiska vänskapsförbundens obeständighet, den europeiska statskonstens brist på moralisk kontinuitet. — — —

Förlidet år — huru livades man icke åter, huru hoppades man icke ånyo! Stridde icke de båda västmakterna civilisationens kamp mot Ryssland, och sade man icke till varandra, vid dånet av Sebastopols störtade fästningsmurar: nu är vedergällningens tid kommen för despotismens förtryck. Upp Sverige! nu slår frihetens och oberoendets timme ännu en gång för dig! Novembertraktaten ingicks, och man tyckte sig redan hava intagit Sveaborg och återerövrat Finland. — — —

När vi erinra oss allt detta, där vi sitta i november 1856, torde vara ovisst antingen vi böra gråta eller skratta. Det senare är dock bestämt roligare. Har icke Sverige fred och millioner till överlopps? Har icke regeringen visat liberala tendenser — och synes icke skandinavismen, vårt stora framtidsmål, dagligen vinna ökad terräng? Är icke då allting väl beställt? Låtom oss se till.

Den europeiska politiken synes inveckla sig ånyo och horisonten mörkna. Överallt och allestädes rustas det, men vilka som äro vänner och fiender, det synes ännu en gång vara mer än oklart.

De sista utländska posterna tyckas förebåda ett splitter nytt inslag i den diplomatiska intrigvävnaden med alla dess randiga skäl och rutiga orsaker. Det heter nu att Ryssland och Frankrike, Österrike och England hava närmat sig varandra. Så låter det i dag. Vi minnas hur det var i fjol, hur det var 1849; hur skall det se ut i morgon?

Alltsedan i våras har Europa haft fred, en riktigt djup och lugn fred — huru trevligt!

England och Frankrike hava alltjämt hållit obegripligt av varandra — huru rörande!

Med denna broderlighet till grund för vår bekanta Novembertraktat skola vi försvara oss mot Ryssland — huru pålitligt!

I våras, som vi veta, blev freden mellan västmakterna och Ryssland sluten av diplomater. — — —

Om denna fred synes kunna sägas som salig lärftskram-

handlar Taube brukade yttra: »Min nådiga, tag av detta tyg, det håller i evighet och sedan kan man göra en negligé av det!» — — —

När den lede frestaren vill göra något spratt, så väljer han en tête à tête med människan. Kyrka — kristallpalats — herrehus — tronsal — kabinett — ju mindre, ju mera hedrat med det behornade majestätets närvaro. Alla Europas kabinetter stå därför under hans speciella beskydd; i mönsterkabinettet — i Ryssland — är han värd på stället!

Om icke alla märken bedraga skall vår utländska politik snart åter befinna sig vid en skiljoväg. Och mycket beror på det val, den då kommer att göra.

Av det ovanstående torde vara omisskännligt att vi icke hysa något särdeles förtroende till kabinettsdiplomatien — ett vilja vi dock lägga den på hjärtat:

Vår statskonst har fordom alltför ofta vågat allt för intet, men intet för allt t. ex. allt för Karl XII, intet för att behålla Finland. Må den hädanefter föra till valspråk intet för intet, men allt för allt: d. v. s. intet för den diplomatiska fåfängans taskspelerier, men allt för Skandinaviens förening.

I juni 1857 skrev E. K. i ett Brev från Köpenhamn »att de skandinaver, som ville en snar och federativ anslutning mellan de tre broderlanden — borde skapa en i skandinaviskt intresse redigerad tidning i utlandet t. ex. i Brüssel för att motarbeta Rysslands därvarande organ le Nord, för att hävda de skandinaviska intressena och göra dem kända i Europa... Större saker och pekuniära uppoffringar måste Skandinavien bereda sig på om det för framtiden vill bevara sin självständighet,» så slutar E. K. detta inlägg.

Emedan Emil Key planlagt saken med Sturzen-Becker, skickade han även tidningen till denne och mottog från honom det svar, som här meddelas:

Kjøbenhavn d. 28 juli 1857.

»Min bäste Herr Kg Sekter!

1:o) Hjertlig tack för de korta ögonblick, Herr Kg Sektern (Fan anamma alla dessa titlar!) skänkte mig under sin sista séjour härstädes. 2:o) Var god öfverse med min oefterrättlighet att ej förr än i dag hafva skrifvit »Dem» till. Fordomdags skref jag ett och annat för ro skull, äfven bref till vänner men dessa »braux jours» äro förbi och jag har tillräckligt med att få ur händerna hvad jag för faktiska och allmänna ändamål måste; jag har i dessa afseenden af förhållandena blifvit gjord till komplett tendensmänniska.

Jag finner af N. K. L. T. att De offentligt framkastat idén om det vad vi sednast gjorde till föremål för en liten diskussion oss emellan, ett skandinaviskt organ i Bruxelle. Det skadar ej att frågan blir väckt och jag är Dem särskildt tacksam för det intresse De behagar visa för saken. Hvad mig själf angår blir jag onekligt för hvarje dag alltmer öfvertygad om den nytta ett sådant företag skulle kunna medföra och jag upprepar hvad jag hade tillfälle att muntligen förklara att den stund torde komma då man skall beklaga att man ej i tid påtänkt något dylikt.» — — —

Men hvad själfva förverkligandet angick, fann Sturzen-Becker just då utsikterna mörka, i fråga om den ekonomiska möjligheten. En Revue Scandinave skulle kanske vara lättare att få till stånd än en tidning, menar Sturzen-Becker, som emellertid ämnar bege sig utåt till hösten ifall ej här »saker inträffa, som gör min härvaro nödvändig», tillägger han och fortsätter: »Var god och missförstå ej detta yttrande, som innefattade det någon öfverdrifven själfkärlek eller fåfänga». Han ber E. K. ej glömma saken utan tala med folk om den och kan han — Sturzen-Becker — ej verkställa företaget torde någon annan kunna det. Så fortsätter han att berätta om de danska affärerna: Ministären underhåller sitt sega lif med förhoppningarnas sommarluft och monarken — metar småsill. Inom folket rör det sig, detta är palpabelt, och i afgjord skandinavisk riktning, isynnerhet inom landtbefolkningen. Hvad som skrifvits

till A. B. är fullt notoriskt men har här väckt en förfärlig uppståndelse inom de ministeriella bladen hvilka ju ej haft en aning därom... Jag upprepar hvad jag längesedan påstått: Här är intet att göra, frågan måste tagas om händer af Europa och så af oss därför manierad att Danmark räddas malgré soi. Folket är friskt och ej utan kraft men ledare saknas och de, som borde göra något, lämna allt vind för våg. Rosenmüller* kan berätta om allt detta. Han vet tillräckligt om hvad som synes redan utanpå. För den, som har tillfälle att titta äfven litet in i det inre är det att bringa enhvar nästan till förtviflan.

Skulle Herr Kg sekreteren vid tillfälle vilja hedra mig med några ord, vore det att i hög grad förbinda er

ödmjuke tjänare och vän
O. P. Szr.

Vi veta att av de skandinaviska alliansplanerna blev intet, lika litet som av den påtänkta europeiska tidningen; att såväl Orvar Odd som Emil Key under kriget 1864 hade en mer svensk än skandinavisk ståndpunkt och att till denna förändring hos många svenska skandinaver, danskarna själva hade en väsentlig skuld.

Av de följande artiklarna synes att E. K. redan då uttalat sig för ett försvarsväsen, där intet fick offras på militär lyx och där de blivande försvararnas fostran borde ske i medborgarandans ej i militärandans tecken.

Den första artikeln är från sommaren 1856, den andra från sommaren 1857.**

---

* Löjtnant Rosenmüller var dansk, men blev genom sitt gifte med den svenska fröken Duval ägare av Tyllinge i Tjust.

** Redan vid denna tid började E. K. inse att indelningsverket ej nog väl eller snabbt tillgodosåg försvaret. Själv hade han att hålla en soldat och då denne skulle fara till mötet på Malmen lagades persedlarna på Sundsholm, liksom några där förvarades när han kom hem. E. K. brukade påpeka hur långsam hela denna apparat var med de en-

Den första handlar om

Militär esprit.

»Professor E. Z. Munck av Rosenschöld, var på sin tid Sveriges snillrikaste och skickligaste läkare, ytterst stolt och frisinnad, samt, om möjligt, i ännu högre grad originell. Brunnsläkare vid Ramlösa under en lång följd av år, satt han en dag på värdshuset därstädes och åt middag, då general S. inkom med tvenne officerare och utan att ens fråga tog plats vid samma bord, där Rosenschöld före dessa herrars ankomst befunnit sig ensam.

Efter en stund begär S. en butelj champagne och tvenne glas, således blott för sig och sitt sällskap. »Kypare!» — ropar Rosenschöld — »tre buteljer champagne och ett glas.» S. och de tvenne officerarna, vilka förut icke ägnat minsta uppmärksamhet åt Rosenschöld, tittade nu förbluffade och undrande på bordskamraten. Slutligen blev nyfikenheten för stor. General S. inledde ett samtal och frågade vem han hade äran att tala med? »En» — svarade Rosenschöld i det han steg upp — »som kunnat vara vad ni är, men ni hade aldrig kunnat bliva vad jag är. Farväl.»

Denna lilla anekdot utvisar den militärens dåvarande impertinens att utan vidare anse sig stå över varje annan person, jämte därav följande obenägenhet att inlåta sig med »sämre folk»; å den andra sidan utmärkthetens överdrivna retlighet, då den genom snille och forskning uppnått en höjd, dit den väl dresserade paradgeneralen aldrig skulle hunnit.

Röster saknas icke heller i våra dagar inom militären, vilka förorda en fortfarande isolering; omhulda dess fördom att betrakta sig som ett slutet sällskap med egna lagar, och giva benägenheten att skilja arméns intresse från folkets namn av »esprit de corps». Ju högljuddare fordringarna

---

skilda såsom anskaffare av soldaten — hans egen hette Malm och var en duktig karl — och de enskildas utrustning av denne. Allt tog så lång tid att, menade E. K., en landstigande fiende kunde hunnit till Karlsborg innan den indelta hären stode färdig att möta den!

bliva på världsfred, och, innan denna kan tillvägabringas, på arméernas upplösning och införande av folkbeväpning, desto envisare vidhållas även de stående härarna och status quo. Även i vårt fädernesland har man å ena sidan påyrkat bildande av skyttegillen, medborgargarde och folkbeväpning med valspråk: först medborgare och sedan krigare, och icke såsom nu tvärtom. Å den andra synes man vilja smickra och uppblåsa militärespriten så mycket som möjligt; avhålla armén från politiska yttringar, och i övrigt bilda den till ett isolerat ordenssamfund — slaktarskrå vilja vi icke säga — skilt från varje annat fädernesland än ordens, varje annan vilja än ordensgeneralens.

Mycket har skriftväxlats härom i det offentliga, ännu livligare dispyter hava föregått i det enskilda. Några ord i samma ämne torde kanske tillåtas författaren?» — — —

Till en början förklarar E. K. öppet att militärens så mycket prisade esprit de corps, till vars upprätthållande inga offer anses nog stora, inga karesser för söta, är för honom helt simpelt en lämning av okunnighetens blinda tro, ingenting annat. All bildning, och den lärer gå framåt både med och utan stående härar, upplöser esprit för s m å s a k e r; esprit för det stora — kärlek till ljus, frihet, fädernesland — kvarstår däremot och får ökat liv. Förgäves må man streta emot och söka tvinga människan till b l i n d lydnad, sedan hon genom bildning lärt sig att tänka självständigt. Hon har vuxit därur och avkastar den gamla militärdisciplinens småaktiga ok. Detta kan duga för kavalleriofficeren, vilken sade sig äga »en grundprincip, som han aldrig frångick, nämligen att var gång han såg en bra ryktborste, så köpte han den»; för den bildade militärens åsikter passar det däremot icke. Denne skrattar åt pedanteriet och småsinnet, och vad han tänker det m å s t e han tänka, det porlar frivilligt upp i hans själ.

Mången torde kanske här invända: u t o m tjänsten har ju ingen ifrågasatt militärens rättighet att tänka vad den vill? Det är blott i n o m den han måste blint lyda, och det måtte han kunna stå ut med, så framt icke strävan efter bildning skall vara liktydigt med begär efter självsvåld?

Anmärkningen låter onekligen grundad, och skulle även

vara det om icke tvenne betydliga hållhakar vore i vägen. Först och främst är, som vi nyss visat, blind lydnad i tjänsten overkställbar, oförenlig med bildning och självtänkande. Och det kan icke vara annorlunda. Är icke all bildning, sedd i stort, endast skärpt förmåga att inse Guds verk och vägar? — När vilden blint och instinktmässigt »faller ned och tillber», under det att den prövande kristne »står upp och älskar», vilkens lydnad är den fullkomligaste? Den andra hållhaken är av icke mindre påfallande natur. Den rörer nämligen bestämningarna när militären är utom eller inom tjänsten. Om officeren inom den bör befinna sig blind, måste han icke då underrättas, när han får lov att öppna ögonen och med detsamma anse sig utom den? Måste han icke konsekvent fråga sig när han får lov att tänka? Lägger man därtill att reglerna för en dylik underrättelse kanske väl mycket lämpades efter den bekanta måttlighetsstadgan: »sällskapet super blott på fisken, all mat är fisk utom ölost, sällskapet dricker aldrig ölost» och det sålunda komme att heta: blint lyder militären endast i tjänsten, allt anses för tjänst utom liberalism, militären avhåller sig från liberalismen — så kan med skäl frågas: lyder varje tjänstgörande militär under tjänstehjonsstadgan?

Är det meningen, då medgives att icke blott den gamla espriten är den riktiga, utan vi gå ännu längre, vi påstå att militären icke alls bör hysa några egna åsikter. Vem vet nämligen om icke dessa, som i närvarande ögonblick befinna sig utom tjänsten, i det nästa utgöra föremål för förstöring inom den? — Lyckades det icke då att ögonblickligen göra sig »blind», bleve ju lydnaden endast skrymteri och ögontjänst, tvärtemot samvetets röst och bättre vetande?

Att osynliggöra misstagen har varit första upphovet till den blinda lydnaden. Ty för det goda man vill kan ju icke öppnas för många ögon?

Fritt må andra hänföras av forntiden, och i militäriskt hänseende framställa den som ett oupphinnligt mönster för den närvarande. Vi kunna icke göra det, och, som vi tro, på ganska goda skäl. Vilken sant fosterländsk och

framför allt vilken moralisk esprit i den »gamla goda tiden», då Kellgrens bekanta vers:

»Var stolt och trotsande mot karlar;
mot flickor nedrig med maner;
svär, skryt, gör skuld och jag försvarar
ni blir en skicklig officer.»

tyvärr ägde alltför många motbilder i verkligheten? Huru oskickligt av nutiden att i stället inge militären intresse för sitt lands institutioner, deras utveckling och framtidsliv! Man har rätt, det kan aldrig slutas väl — men för vilka?

Om militären tänkte sig v a r f ö r, det verkliga varför den föres i striden, så skulle den icke mer, likt en viljelös maskin, slåss för dynastiska nycker och egoistiska intressen, det är sant; men däremot så mycket bättre veta både att leva och dö för sitt land. Den enda esprit de corps författaren antager, är mänsklighetens. Han vågar tro att denna anda, som äger storhet nog att omfatta hela världen, icke är sämre än den gamla, som får rum i vilken kasern som helst.

Den andra artikeln rörde omedelbart försvarsfrågan och kallades

Ett litet anslag mot alltför stora anslag.

Under pågående överläggning om fjärde och femte huvudtitlarna, och då en hel del av våra statsmän synes vilja bibehålla och öka våra trupper på det gamla kostligt kostsamma sättet; under det att andra, på våra smala gärdsgårdsbegränsade socken- och häradsvägar, tyckas vilja exercera truppmassor, mot vilka våra närvarande äro en liten vaktparad, ett nationaldivertissement allenast, men flertalet synes däri förena sig att föga eller intet bry sig om vad man i detta hänseende kostar på sig — då förekommer oss ett yttrande — beklagligen icke av någon regementschef, stabschef eller adjutant, men i stället av Fredrik den

store — väl förtjäna återupprepas. Han brukade nämligen säga, att den, som har den sista riksdalern kvar då de andra hava intet, han gör den bästa freden.

Detta kunde visserligen gamle Fritz få opåtalt yttra, han som förut slagits så tillräckligt. Men även vi, i alla Karlars namn! — hava icke vi svenskar också slagits tillräckligt? Tillräckligt synes oss, både för att hava förtjänt vitsordet att anslagen till vårt nationalförsvar (vanligen till följd av våra anfallskrig) bortskrapat icke blott vår sista riksdaler, vår sista skilling, nej, vårt sista runstycke?

Våra härar hava vanligen saknat kläder och skodon, vår flotta ammunition och proviant, och mången seger har förfelats, mången påbörjad framgång skridit baklänges blott av brist på denna »nervus rerum», som fått namn av penningar. Visserligen hava vi ändå gått på barfota när stövlarna blivit förslitna och vänt gevärskolven till när ammunitionen tagit slut; visserligen hava våra sårade — i saknad av läkare och fältlasarett, som kunnat taga vård om dem — kämpat och slagits intill döden och slutligen av denne store läkare fått sin hjälp. Men, sålunda tillställt, hava vi icke efter våra flesta krig och segrar, haft skäl att utropa: »allt är förlorat utom äran»?

Nu är äran otvivelaktigt ganska bra att ha, men äran utan makten medför icke någon politisk härlighet. Många krig hava vi därför måst göra för betalning; England och Frankrike hava ofta nog, alltför ofta tyvärr, för en lumpen penning köpt våra fäders blod. Sverige har slagits på beting, på dagsverke. Vi hava haft subsidier åt våra soldater, men — i sista hand själva fått återbära dessa genom förlorade provinser. I sanning, en skön hushållning och dyrt förräntade penningar!

Första regeln, då man vill göra någon stor utgift — ännu angelägnare, då det tillika är fråga om en utgift av blod — är att beräkna först och främst o m och n ä r utgiften är nödvändig; därnäst granska tillgångarna, och slutligen att koncentrera dessa genom en strängare hushållning och inskränkning i allt annat.

Att Sverige bör vara berett på försvar av sin frihet, sin självständighet; att en genom forna felsteg övermäktig

granne lurar på första tillfälle att beröva oss dessa; att vi hava en stor framtid i Skandinaviens förening och blott genom en däremot svarande kraftansträngning kunna tillägna oss densamma, allt detta erkänna vi. Att till följd därav vårt försvarsväsende behöver utvidgas och förstärkas samt att utgifterna därför äro våra angelägnaste, det medgives villigt; att stora summor äro därtill erforderliga och knappt kunna bättre användas, det medgives också. Men månne man icke, innan dessa nya millioner kastas kring, först borde tillse: huruvida icke tillgångar till en stor del kunna åstadkommas genom omorganisation av vad som förut finnes? Och månne man icke, innan källådern avledes i en ny riktning, bör tillse, huruvida själva källan mäktar att giva allt vad man än i ena, än i andra riktningen av densamma äskar? — Mycket kan göras med en onödig lyx och just genom denna bliva otillräckligt, ja, otjänligt, under det mycket kan göras ändamålsenligt och med besparing samt därigenom räcka till och bli över.

Månne t. ex. våra dyra gardesregementen, i deras närvarande skick, uppfylla och motsvara de ofantliga summor som varje år av dem slukas? Månne man icke borde inrätta vår indelta armé till instruktionskårer i vidsträcktare mening än nu, till stam och kader för vår beväring? Satte man hälften av manskapet på vakans, så kunde man, med därigenom uppkommande tillgångar — vida mer än en million årligen — betydligt öka över- och underbefälspersonalen; fördubbla, ja, tredubbla dessas löner och med detsamma anspråken på deras tjänsteåligganden. Vidare borde inga utgifter sparas på tillökning i de vapen, vilka endast genom långvarigare övning bliva tjänstbara, vi mena: artilleri, kavalleri och fortifikation. Verkställdes detta och den kvarvarande hälften av vårt infanteri gjordes till skarpskyttar, i likhet med Vincennerjägarna; förbättrades materialen och tidsenliga uppfinningar i detta hänseende allmännare genomfördes och tillgodogjordes — månne icke då vår armé skulle i nödens stund — och blott då böra vi inlåta oss i krig — visa sig mer användbar, tillräcklig, övad och stridsfärdig än nu?

För beväringen vore det vida kostsammare, för jord-

bruket och industrien mera kännbart om de unga och starka armarna frånrycktes sina fredliga sysselsättningar under en oavbruten längre tid. Utsträck i stället exercisskyldigheten till alla fem beväringsåren men blott med 14 dagars fälttjänst varje år, in- och utryckningsdagarna oberäknade; inför exercis i lärdoms-, navigations- och folkskolorna; uppmuntra bildandet av frivilliga skyttegillen; anslå medel till prisbelönade skjutövningar vid lantbruksmöten och beväringsmönstringar; befordra bildande av medborgargarde i våra större städer — Stockholm, Göteborg, Norrköping, Malmö, Gävle — och sätt dessa om man så vill i samband med polisväsendet samt frivilliga brandkårerna. Exemplet skulle snart vinna efterföljd i de medelstora. Och Sverige finge inom kort oerhörda massor av vapenvant manskap, kunniga i gevärets hanterande och dugliga — sedan sålunda grovarbetet med föga kostnad för staten och föga tunga för den enskilda blivit undangjort — dugliga, säga vi, att efter en kort tids övning bilda en fullt tjänstbar och intelligent armé.

Måhända man skall invända att vårt linjeinfanteri är alltför fåtaligt att kunna minskas. Men om vi antaga en på ovan anförda grunder mera vapenvan beväring, och en kader av 10- à 15,000 man linjeinfanteri, så skulle ju, om vi rycka i fält med 100,000 man infanteri, minst var tionde man utgöras av stam och instruktörsmanskap? Lägga vi därtill ett talrikare kavalleri och artilleri och framför allt ett bättre material samt en mångdubbel tillgång på kunnigt och för fälttjänst övat befäl — synes icke Sverige då med lugn och förtröstan kunna emotse sin fiende?

Innan vi avsluta vad vi här framställt, med särskilt avseende å lantförsvaret, medgiva vi att männen av facket kunna mot våra åsikter anföra grundade anmärkningar. Men vi svara till dessa: att vad vi här yttrat har stöd av vad andra länder redan verkställt, av vad århundradets historia i förening med sunda förnuftet utpekar såsom utförbart i stort, och således även såsom i stort rättast. Ett palats av huggen sandsten, som är för dyrt att uppföras till slut och aldrig kommer under tak, är sämre än ett fullfärdigt dylikt av simpel gråsten. Och detta senare har i alla händelser på tid och längd en vida större motståndskraft än den lilla förgyllda glas- och marmorpaviljong, vi nu äga.

De, som under Emil Keys riksdagstid gjorde hans ståndpunkt i försvarspolitik till ett bevis för hans villighet att tjäna böndernas egoistiska lust att befrias från indelningsverket, kunna här se huru E. K. tio år tidigare uppdrog de linjer, enligt vilka han önskade att försvaret skulle reformeras. Och d e s s a linjer förblevo — under alla de växlande härordningsförslagen — de för hans ståndpunkt bestämmande.

VII.

Omkring representationsreformen.

De artiklar i N. D. Allehanda, som här ovan omnämndes, voro en frukt, dels av Emil Keys praktiska erfarenheter som lantman, dels av hans studier i nationalekonomi och därmed sammanhängande ämnen. Det var isynnerhet franska författare, han fördjupade sig i, men han försökte att så allsidigt som möjligt sätta sig in i de frågor om frihandel eller tullskydd, som för den svenske lantmannen började höra till de brännande.

I följande artikelserie* gav Emil Key en skildring av sina minnen från ungdomen, sin syn på nuet och sina önskningar för framtiden.

Lantmannabetraktelser.

I. *För trettio år sedan.*

— — —

För trettio år sedan gjorde Sverige fullt skäl för benämningen av ett fattigt land. Det trodde då självt att så måste förbliva. Våra statsmän och våra skalder hade all möda ospard att inpränta detta hos utlänningen och därför tror denne ännu att så är.

Sverige ägde visserligen ingen statsskuld, men icke heller någon kredit. Staten innehade en finansiell ställning

* Den stod 1864 i Lantbruksakademiens tidskrift.

sådan som statkarlens, och kunde lika litet som denna göra bankrutt.

Jordbrukaren och industriidkaren buro statsbördorna på kraftiga skuldror liksom vedbäraren, men ägde icke begrepp om nutidens arbetsutvecklingar och finansiella hävkrafter.

För trettio år sedan voro två- och treskiftesbruket det allmänna, växelbruket var nästan ingenstädes genomfört. Ängarna, i själva verket bättre beteshagar, gåvo även på herrgårdarna en knapp skörd, ett dåligt foder otillräckligt att svältföda en dvärgartad kreaturstam. Gödselstäderna, illa förvarade, lämnade — sedan det bästa bortrunnit i närbelägna sjöar, bäckar och outdikade kärr — en återstod av föga värde åt de till omfånget obetydliga, stenbundna, potatisbärande åkertegarna. Varje liten hemmansdel hade sitt husbehovsbränneri, dranken ansågs som förnämsta lyftningsmedlet för skördarna, och brännvinssupandet som ett oundgängligt vehikel för umgänges- och affärslivet. Brännvinet såldes ofta på stället, alltid i orten; vi hörde den tiden omtalas en påhittig possessionat, som lät sin dräng lik en annan Bacchus på tunna resa omkring och vid ankomsten till byarna blåsa klarinett för att sammankalla avnämare.

Ladugårdsprodukten berodde vanligen av så kallade dejarrenden, vilkas princip vilade på den motsägelsen att söka erhålla så mycket som möjligt i inkomst av sina kreatur, under det man på samma gång så mycket som möjligt svälte dem. Arrendet utgjordes vanligen in natura och bestod av 2 lisp. smör och 1 lisp. skummjölksost samt därtill någon gång var femte kalv. Smöret arbetades uteslutande med vatten, ägde vintertiden ett talglikt utseende och var året om fullproppat med saltkorn stora som varghagel. Med undantag av så kallad Smålandsprästost, som den tiden snarare var bättre än nu, förekom skummjölksosten nära nog petrificerad; sötmjölksosten ägde — skuren — det mest brokiga och olikartade utseende. Skötte någon possessionat sin koladugård med eget folk, torde en jordbrukares bekanta förklaring: »att han lade på dubbelt så mycket kalvar som han behövde emedan hälften alltid svalt ihjäl under vintern», få anses såsom karaktäristisk för systemet, om än detta framställdes mindre naivt.

Någon annan åkerbruksredskap än årdret, harven, sladden och välten kände man icke till. Att äga en och annan stångplog var nog att förskaffa innehavaren namn av rationalist i det traditionella jordbruket. Rättarna kunde sällan skriva och ännu mindre räkna, utom i huvudet. Dagsverksrapporter och journaler utgjordes fördenskull av träpinnar eller så kallade karvstockar, en för varje dagsverksbonde eller torpare, vari skårades för att utmärka gjorda dagsverken. Jämför man arbetskrafterna då med den areal av åker varpå dessa användes; hör man av de gamla berättelsen om huru arbetet sköttes vid herrgårdarna för trettio år sedan, huru dagsverken budades och förslösades, måste erkännas att, huru låg dagsverkspenningen då än var — den uppgick nämligen för ett karldagsverke icke ens till hälften av vad den nu är — så tyckes detta knappast hava varit ens så mycket värt.

Stryk var det enda korrektiv, som på herrgårdarna användes och den tryckte arbetaren måste låta sig detta väl behaga. Ty att bliva berövad sin årstjänst eller som det hette bortkörd, vräkt, var ett ännu hårdare straff; arbetsförtjänst saknades alldeles, valfrihet i arbete var okänd.

Där skogarna icke kunde nedfällas till kolning, nedhöggos de till svedjeland, där, sedan en mager skörd av fällråg inhämtats i de lutande ladorna, ljungen ensamt frodades med yppighet. Den självägande bonden var större delen av året sysselsatt att hägna till utestängande av andras kreatur och detta i lyckligaste fall. Ty där enskiftet icke blivit verkställt — och det var det vanliga — där härskade en obeskrivlig förvirring, medförande oenighet grannar emellan, processer och fattigdom. Att resa på backiga vägar till närmaste stad för att avyttra ett och annat vedlass, ett magert får eller en nykter kalv, några tjog ägg eller marker smör och i utbyte hemtaga kaffe, socker, sill och salt, därtill inskränkte sig den mindre jordbrukarens spekulation. Nationalnöjen voro slagsmål på marknader och auktioner. Skatterna utgingo icke ordentligare än nu, tvärtom: lagsökningar, utmätningar och pantningar hörde i missväxtår till ordningen för dagen.

Låga och osnygga boningar — vi minnas för trettio år

sedan till och med i Småland och Blekinge stugor med fönster på taket — utvisade en liknöjdhet och en brist på sinne för det sköna, härrörande från den varje dag återvändande striden för det tarvligaste livsuppehälle.

Possessionatens ställning var föga bättre. Han ägde visserligen sin egendom mera skuldfri, men samma egendom gav stundom icke ens ränta på den skuld han då ägde. Att förbättra sin jord, att nedlägga kapitaler i sin egendom var mera vågat än nu. Penningar kunde blott erhållas och till obetydliga belopp i huvudstadens kassor. Hade någon ett par tusen riksdaler att låna ut, så var detta ett evenemang i orten. Ofta lågo dessa penningar månadstal oförräntade i chiffonjélådan. En god hushållare var därför noga om tolvskillingen men lät sorglöst och saklöst hushållet äta upp vad egendomen producerade. Att uppbulla mat, vartill inga kontanta inköp erfordrades, var vanligt för den svenska gästfriheten; förfinad lyx i anrättningar sällsynt. Sedan informatorn och guvernanten blivit avlönade, sedan avgiften på Karlberg eller utgiften vid akademien för sönerna, Gud vet hur, blivit hopskrapad; sedan hustru och döttrar blivit klädda, fanns sällan något övrigt till inköp av böcker. Kunde något lässällskap på landet bringas till stånd, eller bolag ingås om en tidning — vari man efter veckotal fick inhämta den tarvligaste redogörelse av dagens nyheter — var detta ett framstående bevis att man följde med sin tid. De bildande resorna inskränkte sig till att Karl- och Oskarsdagarna bevista balerna i närmaste stad.

Sådan var jordbrukarens levnadsställning vid början av 1830-talet, och envar som då tillbragt någon längre tid eller blivit uppfödd på landet, måste medge att vi målat efter naturen och att ingen överdrift i skuggning förmörkat tavlan över denna, den »gamla goda tiden».

Under dessa förhållanden var köpmannens ställning given. Hans avsättning av annat än rena förnödenhetsartiklar måste vara jämförelsevis obetydlig. Det oaktat berodde hans vinst huvudsakligen på i vad mån han var en skicklig lurendrejare. Den djärvaste smugglaren ansågs fördenskull såsom den störste köpmanskapaciteten i våra provinsstäder. Av lantmannen kunde sällan kontant likvid er-

hållas; årsräkningar och kredit på ännu längre tid måste lämnas, stundom likvid erhållas endast genom att i utbyte taga spannmål och framför allt brännvin. Hantverkaren lämnade ett smaklöst och illa gjort arbete, få saker kunde därjämte effektueras. Hantverksmästarens bildning var grovt tillyxad och lika mycket i saknad av polityr och förfining som hans produkter, vilka »skyddades» likt arrestanter inom skråförfattningens lås och bom.

Prästerskapet, hyllande regeln av beati possidentes, var ännu icke berört av de religiösa trosstrider, som nu genombäva vår tid. Det vände därför, utan att kritiseras varken av sig självt eller andra, ogenerat upp och ned på predikofjärdingen, på det att denna måtte i tiondetunnan lämna en mångdubbel valuta. Tråden i predikningarna var svavlad. »Offren» kastades skramlande i den på altardisken stående tenntallriken, och håven med sina narrbjällror kringbars under det att adjunkten på predikstolen tröskade för maten. Kellgrens uttryck »att tro är för de flesta människor detsamma som att ej tänka därpå», var ännu tilllämpligt.

Domaremakten var större än nu. Att vara »vän med domaren» i orten ansågs för en nödvändighet. Mutor och juridiska fiffigheter voro alltför litet brännmärkta av den allmänna opinionen; bland det mycket goda vår publicitet uträttat är den totala förändringen häruti icke det minsta.

För att därjämte vara fullt rättvisa bör icke förbigås, att det var från prästerskapet nykterhetsreformen utgick och att det var från den oavsättliga domaremakten som väckelseropet om representationsförändring först höjdes.

Den utländska skönlitteraturen var föga bekant, om icke genom en och annan översättning samt Hjertas läsbibliotek, som då tagit sin början. Men vad hade vi icke själva! Tegnér, Atterbom och Geijer stodo då på sin middagshöjd. Vitalis' och Stagnelii klangfulla stämmor hade nyss förut tystnat. Nikander ingav fortfarande de rikaste förhoppningar. Askelöf, Livijn och Sondén verkade i kritiken, allt var liv och rörelse. Den innerlighet, ungdomsfriskhet och naiva entusiasm, varmed poetiska och litterära skapelser den tiden njötos, ack, den hava vi längesedan vuxit ifrån! — — —

Men till vilken jätte har icke vår tidningspress vuxit ut! Aftonbladet, en nybörjare den tiden, och Dagligt Allehanda ägde ett format, ett papper och ett tryck, som knappt skulle gå an för den minsta landsortstidning i våra dagar. Vilka massor av kunskap spridas icke nu kring landet av alla dessa med flämtande ånghästar förspända snällpressar! Vilken hemmansägare — ja, huru mången herreman för trettio år sedan — ägde tillgång till en tidning, vari han kunde få reda på vad som tilldrog sig i världen? Nu prenumerera fabriksarbetarna eller köpa lösnummer, och tidningar sändas i korsomslag till statkarlarna på landet, vilka dessemellan studera sockenbiblioteken. Det är icke poesiens floder av månljus, som skimra fram emellan molnen; det är den mer triviala gaslysningen, men denna hålles brinnande hela natten igenom. Vår litteratur liknar icke Castalias rena källsprång, den liknar Nilens grumliga flodvatten; men liksom detta befruktar den ett helt land, bondens åkertäppa likaväl som konungens lustgård.

Byggnadskonsten var mer invecklad än utvecklad på trettiotalet; våra då uppförda sockenkyrkor och herrgårdsbyggnader bära därom vittne. De förra äga vanligen torn, med den ena avsatsen efter den andra likt utdragna teaterkikare, och de senare äro uppförda i vad man skulle kunna kalla tupéstilen. En högt uppstående frontespis, inga eller omärkliga takutsprång vid gavlarna fullända den kortklippta frisyren. Rödfärgen var ännu förhärskande på ekonomibyggnader, grindar och plank; sinne för parkanläggning ännu icke väckt. Blomstergrupperna inskränktes till den eviga halvrunda eller fyrkantiga parterren, med sina borstnejlikor, lövkojor och tulpaner, sina pioner, påsk- och pingstliljor, växande inom skranket av klippta ligustrumhäckar, planterade i stjärnform. En och annan kaprifolie-, syren- och jasminhäck, en och annan törnrosbuske fulländade tavlan, och då var det en »charmant» anläggning.

Vilja vi slutligen, till råga på det här ovan uppräknade, lägga massan av våra smutsiga pappers tolv- och tjugufyraskillingar, väntningarna på våra gästgivaregårdar, matsäckskantinerna, de långsamma ångbåtsfärderna — betraktade dock såsom under av snabbhet och komfort — våra tröga

postkommunikationer, våra dåliga vägar och hela landsträckors liksom obebodda utseende, så hava vi i det närmaste, som vi tro, lämnat ett utkast av det ekonomiska och sociala livet i den svenska landsorten för trettio år sedan. Ynglingen, som sedan dess vuxit upp och den besökande främlingen, ingendera skall återfinna ens några spår av vad vi skildrat, om icke i en och annan undangömd vrå dit den nya tiden ännu icke hunnit. Ingendera skall därför kunna göra sig en föreställning om den forna landsorten med dess pärlfärgade möbler och hemvävda gardiner; dess ottetröskning och dess färder med brinnande bloss juldagsmorgon till kyrkan; dess nykterhet i låneväg och dess omåttlighet i dryckeslag; dess enkelhet och tarvlighet, dess råhet och hjärtlighet — kort sagt, det gamla Sverige, med sina fel och förtjänster, som nu för alltid gått till vila.

II. *Vad vi för närvarande äga.*

I alla tider och i alla stater röra sig tvenne stora meningsfraktioner, varandra olika till åskådningssätt, föresatser och slutföljder. I England ursprungligen betecknade med namnen Tories och Wighs, hava de hos oss blivit mera egentligt benämnda konservativa och liberala. Båda tillhöra de varje samfundsskicks naturliga utveckling och kunna icke i detta undvaras; båda hava de uppgifter att lösa utan vilka statsorganismens jämvikt icke skulle kunna äga bestånd. — — —

Det konservativa elementet är bestämt att motsträvigt upplösas av och uppgå i det liberala, men därjämte att, av dettas sig avsättande stoff, oupphörligt pånyttfödas. — — —

Det konservativa partiets fel består förnämligast däruti att det »sinkar sig för länge på vägen». Det förstenas därunder, likt Lots hustru, av förgängelsens skådespel, och man märker först på den salta skärpan att förvandlingen försiggått. Det liberalas fel däremot är ett alldeles motsatt, det hastar framåt utan att giva sig tid att »se sig om», och går därför så ofta miste om aftonrodnadens sköna skådespel, bleknande bakom horisonten.

Man kan tryggt påstå att våra dagars konservativa knap-

past äro mindre frisinnade än vad liberalismens kämpar voro för trettio år sedan. Åsikter om skråväsen, tullförbud och banklagstiftning, som den tiden gällde för trosartiklar, äro nu övergivna eller på väg att bliva det såsom ohållbara och antikverade. Men i stället klandras vår obegränsade tryckfrihet, vår djupgående demokratiska syftning och framför allt vårt finansiella vågspel.

En skildring av de senaste trettio årens framsteg borde därför, enligt våra konservativas åsikter, hava haft till överskrift: »Trettio år av en spelares levnad.» För de liberala åter hava de varit ett trettioårigt reformationskrig.

Mången, som efter decenniers frånvaro återkommer till nejder där hans barndomsvagga stått, igenkänner dem icke mer. De skogigenvuxna beteshagarna äro minskade till hälften, till tredjedelen; de naturliga ängarna, där gossen gjorde sina första botaniska utflykter, äro nu upplöjda; de ändlösa mossarna och kärren där flockar av änder slogo ned, de ensliga skogssjöarna, tillhåll för vildgäss och svanor på deras flyttningståg, äro mångenstädes utdikade och torrlagda, de enformiga och dystra skogarna, de töckniga och frostfyllda morasen hava fått ge vika för odlingar, vilka erbjuda för ögat en mera leende och i färgnyanser omväxlande anblick, vare sig de framvisa den livliga grönskan av den växande sädesbrodden eller den mörkare rotfruktsblasten å den drillkultiverade åkern, det blommande, doftrika klöverfältet eller den guldgula, böljande skörden.

Man kan vidare påstå, utan att göra sig skyldig till någon överdrift, att Sverige under tiden blivit totalt ombyggt, antingen till boningshus eller ekonomibyggnader. Och ju senare denna ombyggnad blivit verkställd, dess större har den blivit tilltagen och dess prydligare har den blivit utförd. Skillnaden mellan det forna och det närvarande Sverige visar sig likväl ingenstädes bjärtare än i våra större städer med deras storartade hotellbyggnader, teaterhus och cellfängelser, nyanlagda trottoarer, vattenledningar, gaslysning och parkanläggningar.

Huruvida åter denna snabba utveckling är en produkt av inneboende hälsa och livskraft, eller en genom konstlade medel alstrad, sjuklig kulturutväxt, därom är man mindre ense. — — —

En sanning är verkligen att det svenska jordbruket i allmänhet icke återger en lika hög procent som det erlägger i ränta på sitt förlagskapital. Men en sanning är även att detta missförhållande i betydlig mån uppvägts och ännu fortfarande uppväges av inkomsten utav en städse ökad skogsavverkning.

Om än denna skogshushållning mångenstädes i sitt förfaringssätt måste betraktas såsom skogsmisshushållning, så hava vi dock i allmänhet haft råd därtill, särdeles när den minskat räntor. — — —

På en slags negativ väg har skogsmisshushållningen frambringat skogshushållning. För att övertyga sig härom behöver man blott jämföra de trädplanteringar och den omvårdnad, som numera ofta nog ägnas skogarna vid kusten i jämförelse med den de erhålla inuti landet. — — —

Icke heller med vår import av ladugårdsprodukter, har det sig så farligt, som man velat låta påskina. — — — Orsaken till denna ökade import av smör, ost, kött och fläsk är en den snabbt tillväxande befolkningens anticipation på framtiden. Man har icke rättat munnen efter matsäcken, eller rättare sagt, emedan man icke rättat matsäcken efter munnen, så har man måst utifrån införskriva densammas innehåll. För 15 à 10 år sedan allenast var det blott undantagsvis om icke »sovlet» i arbetarens matsäck utgjordes endast av sill; med nutidens stegrade arbetspenning är fläsket jämte ost och smör det vanliga.

Det ovan sagda stöddes med en följd av sifferuppgifter från in- och utlandet. Sedan fortsatte E. K.:

Emellertid torde man med säkerhet kunna antaga att, om tillökningen i kreaturens antal icke hållit jämna steg med befolkningens tillväxt, så utjämnas detta missförhållande i betydlig mån därav att djurens storlek i stället ökats, och att den förädlade kostammens produktionsförmåga av mjölk, ost och smör i väsentlig mån tilltagit — åtminstone på de flesta herrgårdar — med minst femtio procent.

Om vår exportlista i detta hänseende fördenskull ännu icke visar några nöjaktiga resultater, under det att vår im-

port av viktualievaror fortfarande betungar handelsvägen, så kommer sig detta till stor del därav att, såsom vi nämnt, produktionen, huru betydlig den än må vara, icke hinner gå i jämbredd med konsumtionen.

Men svenske arbetaren vill numera icke blott äta bättre, han vill kläda sig och bo bättre än förut. En tillökning i människans förmögenhetsvillkor, varje övergång från nöd till välstånd medför i främsta rummet strävan efter materiellt välbefinnande. Först sedan dessa grövre behov blivit tillfredsställda, yppa sig de mera andliga, såsom kunskapsbegär och åtrå efter bildning. Icke heller häruti se vi något så särdeles onaturligt. Ingen, även den störste skald eller filosof, går, vid slutet av en lång och besvärlig resa, under vilken han hungrat och vakat, att studera några människosnillets bokliga mästerverk — nej, han går helt simpelt att äta sig mätt och lägga sig att sova. Ett glädjande tidens tecken synes oss vara, att den stora arbetsklassen, som på sina ställen ännu är sysselsatt med att äta sig mätt, redan flerstädes vaknat till mera andliga behov och upphöjda tänkesätt. Tiden är oavvisligen inne att bereda tillfällen i större skala och större mängd för de små kapitalernas befruktning. Ju längre man härmed dröjer ju mera skall vällevnaden ökas och besparingarna minskas; ju vidare skall missriktningen fortgå, och ju längre skall det dröja innan vi ernå denna nationalrikedom, som den Skandinaviska halvöns väldiga benbyggnad antyder vara oss tillärnad.

Våra privatbanker, som uppstodo under de första tio åren efter realisationen, medförde genom ökade lånetillfällen — och därigenom underlättat anskaffande av rörelsekapital samt genom utlämnande av kreditiver — en större rörlighet hos penningen. Våra privatbanker förorsakade därigenom den första stora höjningen av jordvärdet, så betydlig att spekulanter, vilka köpt egendomar omkring 1834—36 och sex à åtta år därefter försålde dem ofta till 30 à 50 proc. högre värde — utan att några förbättringar ännu blivit å dem nedlagda — härpå i hast samlade förmögenhet.

Den andra stora förhöjningen av jordvärdet uppstod till följd av hypoteksföreningarna, vilka tillkommo dels genom den stegrade hågen för egendomsförbättringar av alla slag

och det växande behovet av rörelsekapital, dels till följd av omtanke att, under föreberedelse till stora blivande arbeten, förvandla på enskilda händer stående inteckningar till amorteringslån. Även under första hälften av 1850-talet uppstod en gyllne tid för spekulanter; mången solid förmögenhet blev under dessa åren grundlagd eller förvärvad.

Den tredje stegringen i jordvärdet, som vi ofelbart gå till mötes, blir en följd av våra järnvägsanläggningar; en stegring, som helt säkert kommer att fortgå ända till dess svenska jorden ernått ett, i förhållande till klimat, läge och beskaffenhet jämnhögt värde med utlandets. Denna sista prisstegring har fördröjts, och där den redan inträffat varit mindre märkbar till följd av 1857 års kris, samt det nu rådande så gott som permanenta »belägringstillståndet» i den högre politiken. Bryter det slutligen löst, det hotande åskväder, som nu så tungt hänger över våra huvuden, så skall detta högre jordvärde ännu längre fördröjas. Men komma skall det en gång efter slutade strider, och med en, genom den nya världsfriden ökad, nu föga anad produktionsutveckling. Den skuldsatte jordbrukaren skall där och var måhända gå under, men jorden skall åter stiga i värde i de nya händer, som komma att bearbeta densamma. Svåra konjunkturer i det yttre och stora missförhållanden i det inre göra ställningen för dagen betryckt. Men om vi avskaka oss därav alstrat missmod, och med av stundens sorger och omsorger oförblindat öga skåda omkring, skola vi erkänna att resultater uppnåtts och resurser genom dem skapats och förefinnas den dag som i dag är.

De orsaker, som näst de nämnda anledningarna till landets utveckling, bidragit till detta resultat, äro de fortgående *enskiftena*, den nya *brännvinslagstiftningen*, samt den i vetandets olika grenar utvidgade *folkundervisningen*.

Efter en på siffror stödd sammanfattning av rikets ekonomiska tillstånd, fortsätter Emil Key att uppräkna allt, som skett för att höja lantbrukarnas skicklighet i sitt yrke liksom ock ingenjörernas.

Han uppräknar vidare allt, som under de sista 30 åren skett på den högre bildningens område, liksom på folkbildningens; han påpekar alla våra nya landsvägar och vägomläggningar under dessa trettio åren, vilka, utdragna på en enda linje skulle genomlöpa hela Tyskland och nå till Medelhavets stränder; vårt väldiga, Sverige mer och mer omslutande, järnvägsnät; vår omarbetade lagskipning, våra nya kommunalinstitutioners framträdande, de politiska elementernas lagbundna framåtgående och snart förestående sammansmältning. Och hans slutpåstående blir: att väl knappast något land i Europa finnes, där en så snabb omgestaltning och utveckling ägt rum, och där, under normala förhållanden, en så rik framtidsskörd står i ämne som hos oss. Han fortsätter:

»Om vi därför med glädje och hopp ge våra liberala optimister rätt i deras förutsägelser om framtida rikedom och storhet för vårt land, så torde vi i det nyss anförda härför hava bjudit skäl, men däremot måste å andra sidan erkännas att våra konservativa pessimisters påståenden icke äro endast innehållslösa skuggor, utan att även de såsom det skall visas i vår följande uppsats tyvärr äro ganska påtagliga. Ett stort tidens tecken är dock, att den strid som mellan framåtgåendets och återhållandets män, mellan vårmorgonens och höstkvällens synpunkter äger rum, tydligt tillkännager de jättesteg, allmänandan hos oss under dessa trettio år har uttagit.

Ett annat lyckligt förebud är därjämte att auktoritetstrons tider i statsekonomien äro förbi även hos oss. Ideologerna, som Napoleon kallade dem, hava icke samma gehör med sig som fordom. Man vill nu i statistik och nationalekonomi se bevis, och bevis stödda på verkligheter, fakta; även i detta hänseende hava vi blivit ett praktiskt folk. Det går icke längre an att à priori konstruera vårt välstånd eller dekretera vårt förfall. Vi leva själva med och hava alltför bra reda på oss och våra grannar, att vi kunna inbillas något, vare sig i nöd eller lust, som vi icke själva kände igen, eller vars sanning vi icke erfarit. Fordom hade högst få, om vi undantaga den högre adeln och börsaristokratien, tillfälle att resa utrikes, för att se och

jämföra vårt eget land med kontinenten. Tusentals svenskar, och många med statsanslag, besöka nu årligen olika delar av Europa. De slutsatser vartill dessa komma, och de omdömen, som uttalas av besökande främlingar, utfalla ofta nog till förmån för våra egna institutioner, under det att jämförelserna i andra fall sporra till nya ansträngningar och en fortsatt utveckling.

Man förer klagomål över vår tids veklighet, njutningsbegär och materialism. Vi erkänna att dessa klagomål äro i mycket befogade, och ändå torde icke därmed vara så farligt eller beklagligt. Ingen är stor i sin kammartjänares ögon, och intet tidevarv åtnjuter rättvisa så länge det pågår. Det är med seklerna som med våra höjder: de visa sin elevation först på avstånd, och resa sig uppåt ända till dess de undanskymmas av andra. Våra efterkommande skola säga att det låg ett spänstigt, ett svenskt fjäderstål i deras fäders vilja; att det erfordrats starka skuldror och armar att bära de bördor vi burit. De skola erkänna att, trots det myckna flacka som i vår odlade tid framträder, så bodde och byggde dock en stor ande i detsamma. En ande, som, när landet efter ändamålslösa krig låg styckat, berövat sina gamla lydländer, isolerat och stängt från den övriga världen, vågade säga: Sverige skall bli stort. Och, när dess fattigdom var ett ordspråk i det övriga Europa, vågade tänka: Sverige skall bli rikt. Och när det härför tyngdes av självpålagda bördor, sådana att intet tidevarv förut burit liknande, vågade hoppas: Sverige skall bli lyckligt.

III. *Vad som ännu fattas oss.*

Det har väl aldrig fallit någon in att betvivla sanningen av det gamla budordet: »du skall hedra din fader och moder, att dig må väl gå och du må länge leva på jorden». Men sett ur statsekonomiskt-praktisk synpunkt tyckes det vulgära ordspråket: »far får stryk, men far tål», hava vunnit en vida allmännare tillämpning. Att den svenska jordbrukaren lyckats så länge bibehålla sig på den svenska jorden, och att vår »modernäring» åkerbruket på senare tider till och med ernått en viss frodighet, torde därför mindre

böra tillskrivas den omständigheten att »fader och moder hedras», än den att »far tål», eller åtminstone att far har tålamod. Jordbruksyrket hos oss är ännu i dag, som under hedniska tiden, ett trälgöra.

Sverige med Norge är ett stort land, till arealen det tredje i Europa, men svenskarna äro en liten nation. Förklaringen ligger nära till hands. Såsom ett starkt folk med duktiga nävar uträtta vi onekligen ganska mycket, men vi kunde uträtta mera. Hos oss råder fortfarande alltför mycket den materiella kraften i rå, isolerad och spridd användning, icke spekulationen, som förstår att leda, lyfta och koncentrera detta arbete till ett stort resultat. Vår tids väldigaste domkrafter äro penningar, association och arbete. Sättet varpå dessa krafter skapas och användas i en stat betingar dess framgång och storhet. Hurudant är vårt sätt?

Vid årslånga riksdagar sila vi myggor i pratsjukans sil och svälja kameler av ren trötthet. Vi hava råd till alltför mycken statslyx i smått, men till alltför litet redbart i stort. Vi äro stora i det lilla, men vi äro små i det stora, och framför allt: vi taga miste både om vad som är stort och vad som är litet. Endast ett förenat arbete av många ögonblick och många krafter skapar en stor framtid. Vi däremot tyckas vänta på storheten först, för att använda ögonblicken och krafterna sedan. Under det man i England, Frankrike och Tyskland uppoffrar hundratals miljoner årligen till understöd åt lantbruket och dess binäringar; under det uppmärksamheten där är fästad på allt, som kan bidraga till åkerbrukets och industriens utveckling, med riktig insikt att det endast är därutur och därigenom som ett litet land i materiellt hänseende växer ut till ett stort, då därförutan även det största krymper ihop till ett litet; under det att fördenskull samtliga det västra Europas fria länder spänna varje nerv, varje sena till utveckling av åkerbruk och industri, så tyckes man hos oss huvudsakligen ansträngа sin uppfinningsförmåga på dessas beskattning. Där sysselsätter man sig, låt vara stundom för mycket, med artificiell äggkläckning, här dödar man hönan, som värper guldägg.

Största delen av vad vi ernått och vad vi äga — och att

detta i närvarande stund är högst betydligt, torde vår föregående uppsats hava ådagalagt — kan därför sägas tillkommit icke *emedan* vårt åkerbruk och vår industri blivit kraftigt understödda av regering och representation, utan *oaktat* de icke blivit det.

Vi skola punktvis i det följande söka ådagalägga, vad vi behöva för att fullborda eller, kanske riktigare sagt, rädda vår utveckling; även det är mycket, icke mindre än vad som åstadkommits. Det är icke några småpersedlar ensamt som erfordras — likt dem som förfärdigas vid våra närvarande riksdagar — icke några lappverk, utan en helt *ny klädnad för den svenska staten*.

Vi behöva först och främst ett nytt finanssystem.

I stället för dessa periodiskt återkommande utländska lån, som skaka affärslivet likt tredjedagsfrossan, måste vi grunda våra finansoperationer på ett *inhemskt fondsystem*, på inhemska obligationer. De tillgångar, som därav alstras, multiplicera sig själva i en fortgående serie. Härom är mycket talat och skrivet, men därav alltför litet försökt. Vi veta väl att inhemska obligationer icke växa upp med ens, likt svampar på en enda dag, utan att de måste småningom bildas och växa in i folkmedvetandet, i statshushållningen. Men både regeringen och representationen hava hittills alltför mycket givit efter för bank- och kapitalistintresset för att kunna gottgöra sig *fondsystemet* i stort. Bland våra många finansiella villfarelser är även den, att man behöver stora massor redan färdigbildade kapitaler för att åstadkomma något dylikt. Det är en egenhet med fondsystemet, att där detta konsekvent genomföres, där skapa obligationerna kapital och dessa åter skapa obligationer.

I stället att bygga våra järnvägar helt och hållet med utländska penningar, hade man först och främst bort lämna förlagslån åt våra många maskinverkstäder, och därigenom bereda sig tillfälle att få räls och lokomotiver förfärdigade *inom landet*, samt därefter utgiva inhemska obligationer å smärre belopp, till betalning av expropriationer och arbets-

kostnader, obligationer å 25, 50, 75, 100, 150 rdr rmt. Hade dessa ställts på så rörlig fot att våra industriidkare och arbetare med begärlighet emottagit dem i likvider, sannerligen — vår finansiella ställning hade då varit helt annorlunda!

Vi vänta oss här den invändningen: vad kunde dessa obligationer representerat för säkerhet, för valuta? Vi svara med en annan fråga: Var god och säg oss vilken säkerhet representera då våra utländska? Jo, rikets ständers garanti; det är vår heder, som därför blivit pantsatt, varken mer eller mindre, just den och ingenting annat. Nå väl — månne vi själva skulle hysa större misstro till vår förmåga att kunna och till vår heder att vilja betala räntorna än vad utlänningen äger?

Hade man icke velat utfärda några obligationer, utan i stället föredragit att utgiva järnvägssedlar, månne icke även dessa, om de ställts på små valörer, lika litet skulle blivit presenterade till inlösen på en gång, som våra privatbanksedlar? Hade det varit omöjligt att åstadkomma en särskild järnvägsbank — såsom en filialavdelning av riksbanken — med en grundfond bildad dels av bankovinsten, dels av hypoteker, bestående av inteckningar i statens domäner till hälften av deras taxeringsvärde, och varå järnvägsbanksedlar kunde utgivas efter samma grunder som realisationen?

Vi för vår del lämna dock företräde åt obligationer med en viss årlig utlottning, emedan vinsten härav vore icke blott att vårt förlagskapital, som nu skänker alltför litet utrymme åt vår utvecklade rörelse och industri, bleve flerdubblat. Nej, det vore den ännu större, den omätligt stora fördelen därav vore den, att arbetaren — som ofta är bosatt 10, 20 ja 30 mil ifrån arbetsstället och icke vill uttaga någon sparbanksbok i närmaste stad — ty han tänker vandra åter hem om 3 à 4 månader — som icke kan skriva och begagna post till remitterande av sina sparpenningar och dessutom icke har någon kommissionär i hemorten att adressera dem till, denne arbetare, som därför nu i vällevnad förstör veckoöverskottet — han skulle i stället med tacksamhet emottaga likvid för detta i räntebärande obligationer, dem han toge

med sig hem. Genom deras räntegivande, och till följd därav penningaccumulerande egenskap lärde han sig snart hushållning. Dessa obligationer skulle komma att gå man och man emellan i likvider, och vid varje överflyttning ränteberäkningen gottgöras. Den inverkan detta skulle utöva på folkets ordningssinne och sparsamhet, den lyftning det skulle giva åt spekulationen och industrien, de kapital av hopsparat arbete, som därav skulle alstras, bleve otroliga.

Vårt sätt att gå till väga har onekligen varit vida enklare. Sedan man varje gång, efter mycket gräl och många strider vid de senare riksdagarna, lyckats komma överens var de nya järnvägsanläggningarna skola gå fram, och huru mycket skall bestås till vardera, har man beslutat sig att upptaga ett utländskt lån, det bästa möjliga, men för övrigt nära nog var som helst och hur som helst. Detta erinrar om baron Gyllengranats yttrande, då överste Delaval inför Gustav III påstod att man i fält borde giva mycket åt hasarden: »den taktiken kostar onekligen minst på huvudet». Följden härav har emellertid blivit att allt detta arbete, för vilket nu blott utgivits kapitaler, men genom vilket även kunnat skapas kapitaler, endast varit ett medel för ökad vällevnad. Vårt arbetsfolk har levat friskt undan för dagen, men är lika fattigt som förut. Och landet självt — till följd av sina utgående räntor, som i sin mån inverka på vår rörelse, och genom hämmande av denna åter försenar dessa järnvägsarbetares förflyttning från konsumtion till produktion — vårt land är lika fattigt på rörligt kapital som förut. Ännu är det ej för sent att beträda den antydda vägen, ännu står den oss öppen med ett tillfälle, som kanske aldrig mer återkommer, att skapa ett inhemskt fondsystem, som gör varje medborgare till borgenär hos staten och personligen intresserad av dennas välgång och av det bestående.

Var man vet att de tyska bankirer, som låna oss penningar, icke äga dessa summor själva. Bankirbaronen Ernst Merck i Hamburg, som lånat Sverige millioner på millioner, lämnade knappast efter sig några hundra tusen riksdalers förmögenhet. Dessa synliga långivare utgöra blott mellanhänder,

under det att överallt, långt inne i Tyskland, sitta gamla mamseller, änkor, gubbar, hushållsaktiga fabriksarbetare och omtänksamma familjefäder som låna den svenska staten deras årsöverskott, deras månads- och veckobesparingar. Varför skulle vi själva icke kunna göra så med, och så mycket lättare som en stor del av dessa penningar kunde tillkomma genom arbete åt staten, vilken ytterligare lånade räntorna för detta arbete och så alltjämt i stigande proportion? Vad betyder det att staten är skuldsatt, när det är folket självt som är fordringsägaren? Visserligen måste de någonstädes tagas, dessa räntor, som staten skulle betala, och det bleve till följd därav folket, som fick erlägga också dessa. Men vilken skillnad ligger icke i att betala räntorna, att vi så må säga, till sig själv emot att betala dem till andra? — Då den förmögne alltid kan köpa till bättre pris och sälja till högre än den fattiga, och till följd därav också göra bättre affärer, så skulle — i samma mån Sverige till sitt förlagskapital bleve oberoende av utlänningen — även denne, genom vår ökade vinst av handelsbalansen, i större mån än nu få kontribuera till dessa räntelikvider.

Vilken oerhörd hjälpkälla har icke Napoleon III vetat att förskaffa sig i sina statslån hos den franske arbetaren med låga maximiinbetalningar? Om annars någonting över huvud kan påräkna varaktighet i Frankrike, så torde dessa statslån måhända ännu kraftigare än kejsardömets örnar komma att befästa kejsardömet!

Ett ännu mera slående exempel lämnar England, vars utmärkta hävdatecknare Macaulay i sin historia yttrar om den engelska statsskulden, att »vid varje ny tillväxt i denna skuld hava visa män på fullt allvar försäkrat att bankrutt och undergång stode för dörren. Likväl fortfar skulden oupphörligt att växa, och ändå är undergången lika avlägsen som någonsin.»

Utan att vara någon nationernas Herkules befinner sig den svenska nationen nu vid skiljovägen. Om den fortfar att låta sig förläggas av andra nationer i stället att förlägga sig själv; om den fortfar att förtära sitt arbete i stället att kapitalisera detsamma; om den fortfar att tro sig kunna bli rik utan sparsamhet; om den förbiser att

endast den hoplagda arbetsvinsten bildar grundplåten och att det är denna, som skapar den seglivade förmögenheten — med ett ord, om Sverige, icke blott för något kritiskt undantagstillfälle utan nästan såsom ordinarie inkomst, fortfar att påräkna utlänningens räntor till förlagskapital åt sig och fortfar att låna utlandets kapital till likvid av sina räntor, och sålunda oupphörligen betalar utlänningen ränta på ränta — då skall vårt land, trots sin löftesrika utveckling och trots sina stora hjälpkällor, gå allt vidare vilse, till dess vägen slutar med statsbankrutt och ekonomisk undergång.

Vi behöva därnäst en jämnare skattefördelning.

Skatterna i och för sig äro icke så tunga som icke mera sättet varpå de utgå. Och ännu mer omständigheten att bördan av dessa nästan uteslutande bäres av en enda näring — av jordbruket. Förgäves skall man invända att betydligaste delen av våra statsinkomster numera bestå av indirekta skatter. Det är huvudsakligen lantmannen — konsumenten — icke säljaren, som betalar även dessa. Men huru många skatter finnas icke, som aldrig synas till i vår budget! Våra ämbetsmän i representationen hava påstått att jorden i Sverige, jämförelsevis med utlandets, är lågt beskattad. Men hava de gjort sig tydlig reda för — hava de själva erfarit — vad den svenska jorden i verkligheten erlägger? Hava de sammanräknat och till fulla värdet uppskattat alla dessa tionden och sämjepenningar till prästerskap och kyrkobetjäning, dessa avgifter till fattigvård, skolor och kyrkor, till kurhus och lasarett, till tingshus och häradshäkten, till präst- och militieboställen samt övriga onera såsom: chartæ sigillatæ-avgiften, vinter- och sommarvägsunderhållningen, skjutsskyldigheten, post-, kungs- och kronoskjutsen, båtsmansroteringar, remonteringar, soldatindelningen och beklädnaden m. m.? Månne de taga allt detta med i beräkningen, när de vilja pålägga oxlasset alltjämt ökade bördor, under det att kapitalistens och grossörens phaëton rullar snabbt förbi? Eller är det månne därför att detta oxlass är lättare åtkomligt som det skall draga den ökade bördan? Men icke nog här-

med, om alla dessa utskylder åtminstone voro bestämda, om icke oftast sättet för deras utgörande vore lika kostsamt som själva skatten! Må vi t. ex. betrakta vår nästan helgade institution, indelningsverket. En rusthållare får ofta nog bestå ny uniform och denna kostar honom vanligen 30 à 40 rdr. Dessa skall han erlägga till staten, men månne han vid kronans uppbördsmöten får betala dem, eller sända dem i brev till regementsauditören eller regementsskrivaren som vore skyldig att därå sända kvitto? Nej, detta vore en alltför enkel procedur. Det hålles naturligtvis särskilda uppbördsmöten för dessa avgifter, och det kostar fördenskull den stundom avlägset boende rusthållaren 25 procent, som äro helt förspillda. När soldaten vid avsuttna kavalleriregementen är kommenderad på tjänstgöring till Malmö, Långholmen eller annorstädes, erhåller rusthållaren 15 à 20 rdr i klädslitningsersättning, men månne han får sig dessa penningar tillsända t. ex. genom kronobetjäning? Nej, Gud bevars! även detta vore en alltför enkel procedur. Ett nytt uppbördsmöte hålles naturligtvis, och denna gång avgå 50 proc. för att hämta penningarna — o. s. v. i oändlighet. Idel småsaker skall man invända, men det är på detta sätt som »många bäckar små göra en stor å».

Huru är det med vår vägunderhållningsskyldighet? Man har köpt detta onus med sin egendom, svarar man, eller riktigare uttryckt: därför vid köpet erhållit avdrag. Ganska sant. Men om jag t. ex. för 10 år sedan avräknat 25 rdr såsom årlig kostnad för min vägunderhållning och under tiden ett bruk, en fabrik anlägges, och vägen genom mångdubbelt begagnande för tunga transporter numera kostar mig 100 rdr årligen i underhåll, vem ersätter mig skillnaden? Jag har snöplogningsskyldighet, men ägorna å ömse sidor om vägen tillhöra ofta andra. Denna väg går i dag genom en oinhägnad skogstrakt och snöplogningen är en obetydlighet. Men nu odlar grannen till höger, grannen till vänster hugger ner skogen, gör därav en beteshage och bägge omhägna sina ägor, en gata bildas och samma snöplogsonus växer med 4 à 500 procent!

Det är icke jordbrukaren som i egenskap av jordbrukare mest behöver de allmänna landsvägarna. Det är den resande

— vare sig turisten, forbonden, järnlasset, affärsmannen eller den tyske probenreutern — som, i den mån han av detta fortkomstmedel åtnjuter fördelar, borde ikläda sig däremot svarande skyldigheter. Rättvisan fordrar fördenskull att icke ensamt jordbruksnäringen härmed betungas, utan att de allmänna landsvägarna bliva underhållna på de vägfarandes bekostnad, genom bro- och vägavgifter.

Vi kunna härtill lägga att rättvisan fordrar att våra järnvägar, mera än hittills, komma att avse tvärbanor över landet från hav till hav. Det är icke parallellt med våra stränder, det är ut till dem, som våra produkter skola söka sig väg. Och det är först när dessa grenar vuxit ut från stammen, och genom dem, som våra järnvägar skola bära sina rikaste frukter.

Vi behöva vidare ett annat sätt att åstadkomma våra jordbruksprodukter.

Det är icke i form av havre vi skola utskeppa dem till England eller annorstädes. Ju längre en lantman har att transportera sin vara, ju mer behöver densamma förädlas för att bära transportkostnaden. Och ju mer denna förädling på riktiga grunder verkställes, ju mer vinstbringande bliver den för producenten. — — — Det är icke i anseende till kvantiteten, som vi ännu stå efter, utan det är till kvaliteten. Den dag, som Sverige icke längre exporterar en enda tunna havre, borde högtidlighållas. Ty den dagen skall Sverige kunna betala icke blott sina räntor utan även motse förmågan att återbetala själva kapitalerna.

Men för att detta skall kunna åstadkommas, måste landet dessförinnan hava frigjort sig från »ideologernas» herravälde i tullagstiftningen. Vi äro uppriktiga vänner av all verklig frihet, således även av frihandeln, men ett är att vilja en sak, och ett annat att utföra den genast. Den, som successivt uppodlar och förbättrar så mycket av sin jord som han medhinner sköta, är en vis man. Men den, som uppodlar alltsammans på en gång åt sina kreditorer är en dåre.

Våra frihandelsradikaler, som — med Englands exempel

för ögonen och med kännedom om det motstånd som anticorn-lawligan uppväckte från jordbrukarens sida — tro sig blott behöva vara riktigt konsekvent radikala, och litet eller intet fråga efter jordbruksintresset (fiat justitia pereat mundus) för att var och en av dem skall bliva en Robert Peel. Dessa radikaler glömma alltför mycket det Kellgrenska epigrammet att »man äger icke snille för det man är galen». De förgäta att när Robert Peel genomdrev sina reformer i tullagstiftningen höllo millioner engelsmän i det överbefolkade landet på att svälta ihjäl och att — efter det hårda missväxtåret 1846 — vid den folkräkning som verkställdes 1851, uppenbarades det fasaväckande förhållandet, att ensamt i Irland en åttondedel av befolkningen hade dött av hunger och elände samt att under de därpå följande sju åren icke mindre än en och en halv millioner människor därifrån utvandrade till Amerika.

Leonce de Lavergne yttrar i sitt ypperliga arbete över lantmannaförhållandena i Storbritannien och Irland jämförda med dem uti Frankrike: »Man får ej förblanda rika och överbefolkade länder med dem, som ej äro det; de förras behov äro ej fullt desamma som de senares.» Och när detta synes den utmärkte författaren vara gällande för Frankrike, vad är det då för oss?

Vad som blir ett snilledrag av Englands statsmän blir — någonting helt annat av våra! Om någonstädes varsamhet vid den i principen riktiga frihandelsteoriens tillämpning måste äga rum, så är det hos oss. Låt vara att vi med dess början hava dröjt alltför länge, så hava vi dock, sedan isen en gång blivit bruten, onekligen gått alltför raskt på.

Hos oss är det icke ett överbefolkat land, vars arbetaremillioner hålla på att svälta ihjäl genom för höga priser på livsmedel i förhållande till dagspenningen, utan alldeles tvärtom: det är ett folkfattigt land, vars jordbrukare, av statsmakterna snart sagt inlockade i stora företag, äro i fara att förgås genom uppstegrade arbetspriser, på samma gång en stor del av livsmedlen nedsjunkit till lika låga värden som för 20 à 30 år sedan. Hos oss är det icke ett land, vars överbefolkning, för att få utrymme, måste hoppackas i hela städer av fabrikskaserner. Nej, det gäller att leta upp armar

åt ett land där jordbruket och bergsbruket är allt och där fabriksyrket måste relativt förbliva av underordnad vikt.

Ingen torde kunna påstå — ingen som aldrig så litet är i stånd att minnas och att tänka över vad han minnes — att vår utveckling är en följd av frihandelsradikalismen; nej, denna radikalism är en senbildad produkt av vår missledda utveckling.

Vad som ursprungligen varit riktigt, allmängiltigt och liberalt i principen har genom sättet varpå det utförts blivit obilligt, ensidigt och förtryckande i tillämpningen. Det är icke ett återupptagande av prohibitivsystemet vi påyrka, må man noga lägga märke härtill. Nej, det är den sansade, konsekventa, den genomförda tillämpningen av frihandeln. Men denna är någonting helt annat än vad våra frihandelsradikaler tyckas inbilla sig. Den sanna frihandeln är icke ett fribytaretåg genom världen, som rövar från den ena vad han giver åt den andra. Den måste, liksom Englands kapplöpningar, utgå från principen om fullkomlig likställighet mellan de tävlande. Att ställa dessa på en linje och säga: »I ägen rättighet liksom skyldighet att skynda framåt till målet,» under det att en och annan av dessa tävlande ännu äro bundna med fotbojor — detta är ett oförlåtligt lättsinne. Det är värre: det är ett hån. Skyldigheter och rättigheter måste vara jämnt avvägda i det medborgerliga livet, och innan man påbjuder lantmannen en obegränsad tävlan med bättre lottade länders jordbrukare, måste man först hava satt honom i tillfälle, givit honom frihet därtill. Vill eller kan han det icke sedan, må han då, men först då, gå under! Det är känslan av en djup orättvisa i detta hänseende, som nu upprör sinnena och som frammanar den oriktigt s. k. prohibitiststormen mot »ideologerna».

Förgäves må våra kammarteorister för nationen kaleidoskopiskt framställa de radikala frihandelsidéernas grannlåter — det finnes någonting i folkmedvetandet, en självbevarelseinstinkt, som uppreser sig emot detta kalla färgspel med väl eller ve, en känsla som icke finner sig tröstad, övertygad eller tillfredsställd. Envar känner alltför djupt — envar, som lever med i det närvarande, det verkliga,

det praktiska livet — att detta berg, som man visat oss såsom ett Thabor för industriens transfiguration, blott och bart fött en råtta. Folket har vaknat och funnit att det gäller dess »vara eller icke vara».

Den olust, som emellertid härav alstras, enerverar vår handlingskraft utåt, suger märgen ur vår viljas friskhet, återhåller våra skandinaviska brödrasympatier och hotar vår självständighet i det europeiska statsförbundet. Så kan det icke fortfara. Vårt nationalmedvetande, vår självkänsla skall resa sig däremot, och då ve dem, vilkas halsstarriga rättshaveri fortfar att vilja underkasta Sverige det caudinska oket.

Hade vi årliga riksdagar vore detta redan annorlunda. Som det nu är ställt måste lantmannen ännu ett år draga sin börda med ringa eller intet hopp om något bättre.

En reaktion måste dock ovillkorligen inträffa. Den kommer att rent av tvinga sig fram. Men varje sådan kastning mellan ytterligheter är lika olycksbringande för den sanna friheten som omvälvningarna i det politiska livet från självsvåld till despotism. Och just emedan vi uppriktigt skulle beklaga en dylik återgång — som alltid med sitt strypsystem skulle sätta oss tillbaka igen — och på det att denna reaktion måtte bliva så litet våldsam och omstörtande som möjligt, hoppas vi att en gräns måtte bliva satt för våra frihandelsradikalers ensidighet och terrorism.

Vi hoppas att det därigenom skall förunnas den närvarande jordbrukaregenerationen en tillräckligt lång ekonomisk livstid, för att hinna inslå den nya väg, vi i det föregående antytt till utveckling av vår ladugårdsskötsel och dess produkter.

Såsom kraftigt bidragande hjälpmedel därtill få vi föreslå: att våra jordbrukare, vida mer än hittills, inskränka den öppna åkerbruksarealen och spannmålsproduktionen samt framför allt lägga igen till äng och till bete den mera avlägset belägna och i följd därav mera dyrskötta åkerjorden. Vi böra bruka de närmaste åkrarna uti intensiv cirkulation, och de avlägsnare uti ett slags mecklenburgiskt koppelbruk med mångåriga gräsvallar. Vi befinna oss med närvarande arbetspenning — vars sänkande medkonkurrenten, staten, genom sina stora arbets-

företag fortfarande motverkar — och med de låga spannmålspriser, som nu äro rådande, mångenstädes tyvärr, i den belägenheten att producerandet av en tunna vete eller råg bevisligen kostar mera än vad vi därför erhålla i betalning, varigenom vi således icke blott måste förrätta vårt arbete för intet utan å detsamma därjämte göra förlust. Genom det ovan antydda förfaringssättet skulle vi icke blott ernå en ökad produktion av vad som ännu importeras och därigenom en säkrare avsättning än den spannmålsexporten kan bereda oss. Vi skulle därigenom även kunna i betydligare mån förminska vårt behov av arbetskrafter och förlagskapital. Vi vilja även föreslå en utvidgad fåravel på våra mångenstädes magra, lövskogsbevuxna hagbeten. Fåraveln, som för trettio år sedan var ett ensidigt mod, har sedan dess fått alltför mycket vika undan och utträngas av ett annat — av omsorgen om våra koladugårdar. Den fordrar dock det minsta förlagskapitalet, den minsta arbetskostnaden och återger hastigt därpå nedlagda räntor. Vi borde härutinnan mångenstädes, mera än hittills skett, taga exempel av de skotska högländarnas förfaringssätt med grovulliga köttfår, såsom fullt tillämpligt på våra lokalförhållanden. Vi torde vidare få föreslå inrättandet av en »herdbook» — i likhet med vad som äger rum i England och Frankrike — å befintliga kreatursstammar av rena raser och prisbelönade djur med deras genealogier samt utfästande av höga prisbelöningar motsvarande icke blott transportkostnaden till våra lantbruksmöten utan även lämnande därutöver en mer eller mindre betydlig vinst. Det vore även högst önskvärt om associationer i stort ingingos till beredande av plats och avsättning på den stora världsmarknaden för svenska ladugårdsprodukter. Före avsändningen borde de prövas av särskilt härtill utsedda jurymän och, till ersättning för möjligen uppkommande förlust vid de första försöken, borde staten till en början meddela utförselpremier. Kraftigare initiativ till åstadkommande av ritorkad spannmål borde därjämte av hushållningssällskapen vidtagas och staten uppmuntra anläggandet av gödselfabriker. Åvenledes borde våra ecklesiastik- och militieboställen utarrenderas på femtio år med

optionsrätt. Det härigenom uppkommande, betydliga överskottet bör användas till löneförbättringar åt samt jämnare fördelning emellan tjänsteinnehavare, till vilka sedermera borde lämnas bostad med tillhörande trädgård samt nödigt kreatursfoder. Dessa boställen utgöra nu — antingen de brukas av innehavarna själva eller äro bortarrenderade på dessas tjänstetid — en massa vanskött svensk jord, vars sammanlagda areal är vida större än flertalet av Tysklands hertigdömen.

Vi behöva ytterligare en åkerbruksminister, hos vilken alla trådarna av våra ekonomiska verk och inrättningar borde löpa tillsammans. Härigenom kunde våra spridda och isolerade bemödanden koncentreras i stället att som nu, i saknad av en medelpunkt, från periferien på måfå söka sig fram till lantbruksakademien, civil- och finansdepartementen, ja, till och med till ecklesiastikdepartementet! Det skulle i sanning synas utlänningen snart sagt ofattligt — om han kände hur det verkligen här står till — att i en tid, då Sverige oupphörligen och i en alltjämt förstorad skala skuldsätter sig för allmänna arbeten — och dessa utgöra dagens huvudfråga och dagens lösen — det skall synas otroligt, säga vi, att Sverige icke ens äger en minister för dessa allmänna arbeten! Hade vi en åkerbruksminister, som å regeringens vägnar förberedde och till representationen avgav förslag om allt vad till modernäringen samt dess främjande och utveckling hörer, så skulle jordbruket härigenom vinna en fullt officiell målsman. Det skulle, att vi så må säga, omsider erhålla »laga försvar», varav detsamma väl är i behov.

Till vad vi vidare behöva räkna vi slutligen, även ur rent ekonomiska skäl, en representationsförändring. Men ehuru vi anse detta behov vara ett av vårt lands mest oavvisliga, vilja vi dock här ej uppehålla oss vidare vid detsamma än att angiva det, då diskussionen över denna vår stora politiska vitalfråga rätteligen tillkommer andra organ än en lantbrukstidskrift.

*

Vi hava nu i det föregående sökt att hålla den »inventering» vi utlovat, och detta både över vad vi ägt, vad vi äga och vad vi borde äga. Vi hava vågat detta utan att göra anspråk på att tillhöra någon vetenskapligt statsekonomisk skola. Vi hava lett oss till våra slutsatser på rent empirisk väg. Vi hava skildrat vad vi med egna ögon sett och vad vi i livets skola erfarit. Vi hoppas att, om de speciella åsikter och slutsatser vartill vi kommit, icke befinnas i allo uthärda en strängare granskning, så skall dock mången lantman med oss känna på sig, att vi i grunden hava rätt. Han skall finna att vårt lands i så mycket jättelika utveckling behöver l e d a s och o r d n a s i s t o r t och att det är detta som fattas men som oavvisligen snart måste göras, om icke de sår, varav den lider, skola från ytan fräta sig ned på djupet.

»Ideologerna» äro för närvarande söndrade uti tvenne skarpt åtskilda ytterlighetspartier. Våra »lantmannabetraktelser», frukta vi, skola därför icke tillfredsställa någotdera. De inrymma nämligen alltför litet av varderas ensidigheter; men just däri våga vi se en borgen för deras opartiskhet och sanning. Vi hava sökt att strängt begränsa oss inom det allmänna bästas område och från våra uttryck så mycket som möjligt bannlysa all bitterhet. Skulle vi häruti icke alltid befinnas hava lyckats, blir detta ett fel, som vi på förhand avbedja. Uti en huvudsak tro vi dock att alla komma överens och alla kunna stå på en linje, nämligen i kärlek till det gamla fosterlandet, åt vars välgång vi äro skyldiga att ägna våra bästa tanke- och handlingskrafter. Uti ännu något annat våga vi tro oss kunna sammanstämma: i vissheten att Sverige — i ena fallet förr, i det andra senare — men likväl, trots allt, en gång skall bliva vad dessa andans och intelligensens framskjutna förposter förkunna från de höjder, varifrån de uppmuntrande ropa tillbaka åt oss, som mödosamt röja vägen här nere i det praktiska livet. Vad de förtälja om de framtidssyner, som utbreda sig för deras spejande blickar, det skall en gång bli verklighet!

Men vem skall förskaffa Sverige allt detta, och vem allena, näst Gud, förmår det?

Vi själva, arbetarna för dagen, som röja väg.

Emil Key var en av de fem kommitterade, som vid det 1864 ännu ej delade landstinget blivit tillsatta för att avge ett Betänkande angående finans- och tullsystemets inflytande på Kalmar läns lantbruk och industri. Betänkandet var färdigt i sept. 1866 och innehöll många av Emil Keys här ovan angivna synpunkter. Ehuru ordföranden i kommittén var J. A. Gripenstedts svåger, C. A. Mannerskantz, blev betänkandet ett i form försynt men till sitt innehåll tydligt påpekande av att jordbrukets betryckta läge till stor del hängde samman med de förhållanden, Emil Key tidigare påpekat i denna, här visserligen avkortade men i allt väsentligt meddelade artikelserien.*

*

* I Nya Dagligt Allehanda 1865 hade E. K. (16 febr.) en artikel med titel: Huruledes Posttidningen undervisar i jordbruk och uppmuntrar havreodlingen. Senare (23 april och 4 maj) hade E. K. två artiklar med titeln Litet mera om skillnaden mellan talesätt och handlingssätt. De innehöllo skarpa angrepp på det härskande systemet, och summan av angreppet var följande slutkläm:

Vi ha nu visat att vår finansminister och våra frihandlares sätt att tillämpa frihandelssystemet har varit olyckligt för handeln och industrien, till följd av brist på konsekvens och ordning i tullagstiftningen;

för jordbruket genom bank- och kreditlagstiftningen och genom beskattningssättet;

för nationen i allmänhet genom omätliga statsarbeten utan finansiella hävkrafter; genom en brådstörtad import utan några förberedelser; genom en mer och mer hastigt växande beskattning utan färdigbildade tillgångar.

Ett enda — menar E. K. — fattas i svenska folkets uppfostran som kulturfolk: det lider brist på ordning och sparsamhet... Svenska jordbruket är visserligen för mycket

Över alla andra frågor stod alltjämt den om representationsförändringen.*

Emil Key som så många andra av fosterländskt nit brinnande män kände djupt orättvisan i att genom den dåvarande representationen vara utesluten ur riksdagen. Hans styvfar föreslog honom att bli — borgare i Borgholm! Ett garveri köptes verkligen därstädes för detta ändamål, men E. K. vann aldrig burskap. Och sedan saken — genom hans egendomsköp — förfallit, brukade han berätta denna pojkaktighet som bevis på det orimliga i att, vad hans personliga egenskaper ej kunde skaffat honom, det kunde han nått genom »garvad hud», ty sålunda hade han blivit

---

riktat åt spannmålsproduktion och bör utbyta denna mot ladugårdsskötsel, men därtill behövs tid och pengar. Och ju mera jordbrukaren behöver en dylik förändring, dess mindre skall han vara i stånd att genomföra den. »Den dagen är tyvärr kanske ej så långt borta, då situationen skall nödgas uppställa som alternativ: en ny representation eller cession och revolution.»

E. K. slutar med att uttala sitt hopp om den stundande riksdagen, ett hopp, som ju ej heller blev sviket.

* Det var Krimkriget som, genom en bok jag erhöll av »farmor Lautier», först väckte mitt intresse för den samtida historien. Så kom italienarnas frihetskrig och det polska upproret, under vilket Sundsholm genljöd av Polens nationalsång och Liemännens marsch och vår far på alla sätt blåste eld i den unga glöden, liksom vår mors dyrkan av Garibaldi gjorde honom till vår hjälte och de röda garibaldiblusarna till vår älsklingsdräkt. Näst efter italienare och polacker blev det nu representationsfrågan, som vid alla samtal mellan de vuxna ställde unga öron på spänn. Jag kan knappast minnas att, under åren före representationsreformen, några gäster kommo till Sundsholm utan att denna fråga avhandlades.

»ståndsmässig». Detsamma kunde han som godsägare blivit, om han velat ingå i bondeståndet. Men ju allvarligare han önskade en stor och hel reform, dess bestämdare underkände han denna slags utspädning av den gamla representationen. Ofta påpekade han huru fosterlandskänslan blev lidande på de dåvarande förhållandena.

Så t. ex. skrev han en 17 maj i Västervik:

På de i vår hamn liggande norska fartygen har — med flaggning och kanonsalut — firats en årsdag, som varje brödrarikets medborgare håller i frivillig helgd, vi mena D e n s j u t t o n d e m a j. Lika vanligt som det är att höra till och med en bildad svensk vara okunnig om vår regeringsforms datum, lika otänkbar vore en dylik glömska hos en norrman, när fråga blir om hans älskade »Grundlov». Och varför denna likgiltighet å ena sidan, jämförd med deltagandet och värmen å den andra? Svaret skulle kanske utfalla mindre smickrande för värdet av vår statsförfattning och mindre hedrande för vår nationalanda, som med den låter sig nöja, utan att söka åstadkomma något bättre.

E. K. angav här sitt eget huvudskäl för en ny representation, nämligen att den skulle kunna s a m l a och v ä c k a nu obrukade fosterländska krafter och känslor.

*

Under Karl Johans och början av Oskar I:s regering var det ju väsentligast mot själva styrelsesättet, oppositionen riktade sig. I »rabulisternas» led stod även den unge Emil Key, som 1848 i nedanstående verser gav skäl för sitt »rabulisteri».

Och därför är jag rabulist!

En styrelse, ett kotteri
politiskt lurendrejeri,
som mullvadslikt sin bana går
fast den på statens höjder står —
nog är den rollen något trist?
Och därför är jag rabulist,
en rabulist — en rabulist!

En styrelse, vars politik —
kameleontens färger lik —
på opinionen står och lyss
och nekar för sin tanke nyss:
den vinner blott sitt mål med list.
Och därför är jag rabulist,
en rabulist — en rabulist!

En sådan styrelse ej tar
av fria människor sitt försvar;
den saknar inre kraft och märg
den tro, som kan försätta berg.
Den har sin forntidsgloria mist.
Och därför är jag rabulist,
en rabulist — en rabulist!

Av smickret torftigt omförgylld
den anser så sin »sändning» fylld —
hur folket därför svettas må —
blott den kan nya anslag få,
så tronens glans ej röjer brist.
Och därför är jag rabulist,
en rabulist — en rabulist!

I lugn och ro helt stolt den är
och folket tyglas med gevär;
Guds nåde själv bär uniform. —
Men kommer strid och kommer storm

då är den folklig — då, ja visst!
Och därför är jag rabulist,
en rabulist — en rabulist!

Men när det stillnat av igen,
bort frihet, bort för den och den!
Vad nyss man lovat åter glöms
och till härnäst allt detta göms;
så har det tillgått sedan — sist.
Och därför är jag rabulist,
en rabulist — en rabulist!

Denna allmänna missbelåtenhet med de tillstånd, under vilka — som E. K. skrev — en stallmästare gällde mer än en professor — förtätades under 1850-talet hos Emil Key och hans generation till kamp för alltmer bestämda mål. Och främst bland dessa stod alltjämt representationsförändringen. Emil Key hade redan 1848 — i den lilla skriften om Skandinavismens framtid — uttalat sig på följande sätt:

Sverige befinner sig lyckligtvis för framtiden, olyckligtvis för det närvarande, i en stor inre kris. Det sekler gamla, fyrdelta representationssättets oduglighet har länge påkallat genomgripande förändringar. Tidsenlig reform är därför nationens enstämmiga lösen. Under decennier har frågan bearbetats fram och tillbaka, dels i strid för, dels i strid med privilegier och prerogativer. Innevarande riksdags tynande liv visade tillräckligt, dels med vilken total likgiltighet, misstro och hopplöshet nationen följde representationens åtgörande; dels att dessa föråldrade former ohjälpligen lågo i själtåget, så att, om icke snar förändring inträffade, all livsverksamhet av sig själv skulle upphöra. Uppvaknandet måste bli revolution.

Då uppträdde Reformvännernas sällskap.

Genast i början av dess verksamhet inträffade en handling av stor betydenhet, från vilken man — i förening med beslutet att uppmana till filialavdelningars upprättande i

landsorterna — kan de facto datera svenska representationens pånyttfödelse. Det var när reformvännerna, vilka hittills uteslutande bestått av frisinnade män inom den gamla representationen, beslöto att även orepresenterade kunde få inträda i sällskapet, till gemensam överläggning om den stora angelägenheten. I samma stund var frihetens och jämlikhetens princip, likt den i kopparkistan inneslutna anden i »Tusen och en natt», med ens befriad ur förtrollningens band, och utvecklade sin gigantiska gestalt, omstrålad av framtidens, vid horisonten uppstigande sol.

Tyvärr splittrades sällskapet det oaktat i den så kallade minoriteten och majoriteten, till vilken söndring måhända intetdera av partierna saknar skuld. De utarbetade var för sig ett representationsförslag. Intetdera tillfredsställer dock ur fullt rationell synpunkt frihetsvännen. — Arbetsklassen blir i dem — om icke i teorien dock i tillämpningen — utesluten från all delaktighet i representationen. Detta är ett väsentligt misstag.

Striden föres icke mer i vår tid mellan bördsaristokrati och penningvälde, icke ens mellan den högre och den lägre medelklassen. Striden gäller alla dessa sinsemellan oense samhällselementer å ena sidan, och arbetsklassen — folket jämte proletärerna — å den andra. Inrymmer man i tid åt folket — som, säga vad man vill, dock utgör folket — politiska rättigheter (genom vilka de mänskliga först erhålla sin komplettering) — då framkallar man en statslivets fredliga jätteutveckling. Gör man det icke, utan så gott som tvingar massan att ingå förbund med proletärer och kommunister — då skylle man sig däremot själv för följderna!

Regeringens proposition i ämnet är ännu, när detta skrives och lägges under pressen (den 1 maj) att förvänta. Den avvaktas av alla partier och meningsnyanser med ytterst otålighet. Mer eller mindre gynnsamma omdömen hava redan givit sig luft.

Att här på förhand ingå i några prohabilitetskalkyler och av dem draga slutsatser, därtill sakna vi tid och förmåga, helst som representationsförmågan endast fragmentariskt ingriper i vårt ämne: Sveriges framtid sedd i stort,

som en ingredierande del av Skandinaviens. Tämligen avgjort torde dock kunna anses — såväl ur speciellt svensk som skandinavisk synpunkt — att en snar lösning av frågan är framför allt av nöden. Den är nödvändig, om vi skola undvika inbördes ohjälplig förbittring och söndring parterna emellan. — — — Den är nödvändig för våra slumrande materiella och sociala krafters utveckling, en utveckling välbehövlig under den andliga och merkantila kris, som nu övergår Europa. Den är slutligen nödvändig på det vi med samlad styrka må kunna uppträda i den stora, pågående skandinaviska frågan.

I sin lilla skrift Politiska funderingar av en Skandinav angrep E. K. i en uppsats Tvenne aristokrater, den »qvadrupeda representationen» och uttalade de invändningar, som kunde göras emot såväl bördsaristokratien som penningaristokratien, ifall denna skulle komma till makten inom en ny representation. Han var viss att bördsaristokraterna ännu äro mäktiga av entusiasm och patriotism; ja, att de skulle ge alla privilegier på båten, om de kunde övertygas att det verkligen gagnade Sverige. Hos penningaristokratien däremot fanns en fåfänga, en avund och en egoism, som förtorkade hjärtat. Han medger att när han tänker på huru aristokratien ålagt sig själv skyldigheter i jämbredd med rättigheter, liksom på den bildning, den förfining, det vett den spritt omkring sig — då kunde han icke neka att han alltjämt beundrade bördsaristokratien, ehuru han om den sade som greve Narbonne till Napoleon, när denne yttrade: »Er mor lär icke tycka om mig?» »Sir» — svarade diplomaten — »min mor har ännu icke hunnit längre än till beundran.»

E. K. jämförde vidare den finhet med vilken en aristokrat sålunda kunde säga en obehaglig sanning

med de fasoner, dem de penningedryga uppkomlingarna tillåto sig.*

Men å andra sidan framdrog han att penningen alltid spelat samma roll som nu och att skillnaden endast är att den nu verkar öppet och under sitt rätta namn. Fordom var det »ridderligt» att röva vägfarande, överfalla borgar, plåga judar, plundra städer och än tidigare »skedde penningremisser genom vikingatåg». E. K. påpekar vad penningmännen gjort för samfärdsel, odlingar och industri. »Och om än alltför litet ännu är gjort för den arbetande klassens välfärd, så är dock det, som åstadkommits, penningaristokratiens verk.» Bördsaristokratiens tid är förbi och endast de högadliga ätter, som äro rika, kunna, menar E. K., försvara sin plats i samhället och allmänmeningen.

Och han slutar:

Aristokrati har i alla tider funnits och skall göra det så länge världen står. Den är grundad i människonaturen och utgör en del av dess väsen. Geijer har yttrat att svenska folkets historia är dess konungars. Med ännu större skäl skulle man kunna säga: att aristokratiens historia även är mänsklighetens.

Människoanden gick inåt i den kristna kyrkan och började forska över sig själv. Dagern föll ännu med möda in genom mysticismens målade götiska fönster. — — — — — — Chevaleriets, feodalismens, bördsaristokratiens bragd — korstågen — gav den nya tiden luft. Det var ur Kristi

* Som typiskt fall berättade han den då kända anekdoten om en ung mans besök å Djurgårdsspektaklet, där en korpulent borgarfru inkräktat icke blott sin egen utan även hans plats. Han sade då hövligt: »Jag ber om förlåtelse, här skall visst vara min plats?» — Frun blängde argt och svarade: »Jag sitter på mina rättigheter.» »Min nådiga måtte visst vara utrustad med för stora rättigheter,» blev svaret.

grav, civilisationen åter växte upp och blommade för andra gången. Den har framför allt varit riktad — denna andra blomning — på det praktiska livets företeelser; har varit verk av en ny aristokrati: penningens. Alla de materiella resurser och uppfinningar, vilka förändrat världens utseende och givit verktyg åt det inre livet — det är dess verk. Men även denna aristokrati har fullgjort sin bestämmelse och måste lämna rum för en kommande.

En tredje period stundar, det är det adelskap jag väntar, det är andens aristokrati. Den förvärvas icke av någon gynnsam konjunktur eller något lumpet hovsmicker; dess adelsbrev skrives ej av en enskild människas nåd utan är en produkt av fria medborgares erkännande. Den fria anden bindes ej av tid eller rum; följaktligen komma varken almanacka eller födelseort att bestämma huruvida man är aristokrat eller ej. Det stora, det vitt omfattande i denna idé är fördenskull, att — då adelsmannen utom sitt lands gränser ej är adelsman och medborgare; att då penningaristokratien vidhänger metallen och förloras med den — så ljuder snillets och människovännens namn från ett land ut över hela världen! Leve därför framtidens aristokrati! Må vi alla sträva att, genom inträde i den, bliva adlade!

*

Emil Key var under 1840-talet en intressefylld medlem i Reformvännernas Sällskap och deltog i Reformbanketten 18 maj 1848. Sedan han bosatt sig i landsorten var det först i och genom Norra Kalmar läns tidning han tog del i det, på alla håll inom landet, fortgående arbetet för representationsändringen.

Så t. ex. tecknade E. K. strax vid tidningens början Tvenne familjetavlor — båda bilder ur den verkligheten, genom vilken han och så många andra blivit klarseende i fråga om ståndsrepresentationens orimlighet. Här meddelas ett sammandrag.

I den första tavlan skildras överste Gustaf Adolf Stormhatt, en hedersman vars svaghet att spela sockentyrann på sockenstämmorna icke mötte något motstånd och för vars »ta mig aderton d-r» man villigt böjde sig. Så gjorde han sin gamle betjänt till klockare med det argumentet »att han var van att passa opp». Hans bördsstolthet yttrade sig bland annat i att kalla komministern och adjunkten »han» och att utsätta dem för grovkornigt skämt ansåg han som ett obestridligt adelsprivilegium. Länsmannen kallades rätt och slätt »du» och åt middag i jungfrukammaren om han kom i något ärende till det lilla säteriet Rötemåla.* Den enda opposition det Stormhattska adliga väldet mötte var från överstens fru, född friherrinna. Hon ansåg sig på grund av en rådsherre i familjen vara förnämligare än mannen, som dock brukade svara: »När fem Stormhattar klädde sig för att stupa vid Lützen, då borstade Riks-Råds-Pappersklddarens farfar deras stövlar!»

Översten föraktade alla bokliga kunskaper. Även i detta avseende låg han i strid med friherrinnan, vars anor voro civila — hennes ätt adlades först under Karl XI — och sålunda mottagit vissa traditioner om bildningens nytta. Som hon var ett vasst fruntimmer — och tillika ytterst noga om det passande — gick hon alltid in i sitt rum och påtog handskar innan hon utdelade någon örfil åt pigorna. Den rättvisan måste man göra friherrinnan att hon sällan gick utan handskar.

Efter denna inledning, som drag för drag är hämtad ur verkligheten, följer en lika verklighetstrogen skildring av det adliga parets son och arvtagare. Den meddelas här i dess helhet emedan den utgör en i hög grad betecknande tidsbild, i vilken intet drag är

* På ett annat ställe berättar E. K. en lika sann historia från sin hemort, som belysande för äldre tidens adelsvördnad. En inspektor skulle hämta sin »Hennes nåds» porträtt från stan och lät då porträttet — åka i framsätet men satt själv på baksätet!

överdrivet: jag hörde i min barndom såväl anekdoterna som personernas rätta namn.

Översten, vars anor voro militära, ondgjordes över hustruns idéer, och påstod, att hon ville göra en »skolfux och skribler» av sonen Adolf. »Sådant där folk,» sade han med en grimas, »äro bara jesuiter, helvetes rackare! Nej! hederlig och bra karl, det är huvudsaken: han själv hade utan alla skriblerier tagit sig galant fram i världen.»

Sonen erhöll fördenskull naturen till läromästare, och som denna hos honom var mer än skäligen osjälig, blev resultatet därefter. Av sonlig vördnad och egen böjelse, fann han naturligtvis faderns resonemanger alldeles förträffliga. Och det till den grad, att han endast hade dennes »ta mig aderton» att tacka för möjligheten av sin första nattvardsgång, ehuru sanningen att säga en präktig gödkalvstek denna gång måste göra »de aderton» sällskap till kyrkoherden, med vänlig hälsning från friherrinnan. Allt detta sammanlagt gjorde slag i saken hos den artige och undfallande prästmannen, som inom sig lugnade samvetets röst med den reflexionen: att »bättre mans barn väl icke kunde anses som hedningar heller?»

Denna unga, förhoppningsfulla planta blev sedan, så gott som utan examen, antagen till officer, och härmed var hans uppfostran fulländad. Herr fänriken tillbragte tiden mellan mötena hemma på Rötemåla; åt, spelte bräde och sov middag; hade en deciderad sympati för ladugårdspigorna och drack sig vanligen pirum vid julkalasen i orten, vilket för övrigt den tiden långt ifrån att skada i opinionen tvärtom ansågs som ett kännetecken på en duktig karl. Ja, när unge fänrik Adolf en gång vid en middag hos domaren i orten, lagman Loufvér, satte punschbålen för munnen och tömde den, erhöll han av denne högste skiljedomare tillika i alla spirituella frågor, det vitsordet: att Adolf Stormhatt visst var litet inskränkt men ändå en förb— trevlig och rapp pojke. Någon gång gjordes små utflykter till grannstädernas marknader, den tiden ett slags karnevaler, varest hela provinsens yngre officerare vanligen råkades och drucko varandra under bordet, sedan de ovanpå detsamma i Farao och Biribi bortspelat respengarna hem. Hände någon gång

en duell, och hade stadens »brackor» blivit utkörda från balen, där officerarna ogenerat och uteslutande ville dansa med dessa brackors fruar, systrar och döttrar, då hade nöjet varit fullständigt och »marknaden» särdeles animerad.

Om en och annan veteran från fordom kommer att ögna igenom dessa rader, våga vi tro att han skall nödgas (väl förstående för sig själv) erkänna, att denna »den gamla goda tiden då ungdomen verkligen roade sig och var glad», i motsats till »nutidens trumpna och allvarsamma ynglingar», är tecknad efter naturen. — — —

Även bland dåtidens officerare var välborne fänriken ansedd som väl enkel. Han stavade juris doktor med »dj» och då spektakelmakaren vid regementet — den tiden ägde varje regemente en sådan — inbillade honom att turkiske sultanen uppköpt 18,000 tolfter bräder för att reparera den höga otomaniska porten, utbrast Adolf: »Det måtte vara f-n till port!»

Den gamle Stormhatt dog emellertid i den fasta tron att sonen — som han själv — skulle ta sig galant fram i världen.

Begravningen förrättades av prosten och kungl. hovpredikanten Sidensvan, som vid detta tillfälle utvecklade hela glansen av sin andliga vältalighet i en längre parentation, vilken, prydligen avskriven med granna slängar, på begäran lämnades till friherrinnan att begagnas till märke i psalmboken och som på söndagseftermiddagarna — efter vitkål med fläsk och pösmunkar — till stor lättnad och hugsvalelse genomlästes.

Stolt som en drottning styrde och ställde nu friherrinnan på säteriet.

Särdeles länge varade däremot ej sonen Adolfs militära bana. Nedsänd vid 1809 års revolution som kurir till Skåne infann han sig på ort och ställe först sedan ordinarie posten anlänt, och avgav som förklaring att han i förbifarten varit hemma ett par dagar och hälsat på mamma. Detta sonliga vördnadsbevis föranledde hans avskedstagande med kaptens »karaktär», varefter han gifte sig och uteslutande ägnade tiden åt lantbruk, särdeles brännvinsbränning och boskapsskötsel.

Men genom kaptenens hushållsregler gick det baklänges för familjen. Efter friherrinnans död började Adolf supa och caput för Stormhattarna stupade som de fem historiskt berömda. Dock icke vid Lützen utan på ett annat slagfält: krogen »Krypin».

Barnen, en son och en dotter, uppfostrades av en fäster, som — myndiggjord av naturen och kungl. maj:t — lyckades behålla det skuldbelastade säteriet, skötte det med raskhet och förstånd och gjorde sig avhållen för sitt glada väsen och sina kloka råd. Efter den gamla frökens död gifte dottern sig med gårdens arrendator. Brorsonen — ättens caput — drack även. Han var underofficer och gifte sig med en »bondmänniska», såsom han, då det adliga blodet kom i svallning, kallade hustrun. Vart tredje år kunde han låta representera sig på riksdagarna av en kammarherre, som därför betalade honom 50 rdr b:co.

Sedan E. K. sålunda gjort ett inlägg i den då ständigt avhandlade frågan om adelns självskrivenhet, behandlade han i den andra tavlan den lika brännande frågan om adelns inträde i det praktiska livet. Vid denna tid voro ännu fördomarna djupa mot att adelsmän utbildade sig för andra yrken än militärens och ämbetsmannens. Ty envar, som var född till ett gods, ansågs därmed i stånd att sköta det.

Detta utkast förlade berättaren till Skåne, av vars sedan gammalt E. K. kära natur han ger en varm skildring, till vilken han föranleddes genom ett besök hos en f. d. studentkamrat. Denne och hans bror buro ett lysande namn, men hade varit lika fattiga som stolta, slutna och avvisande mot akademikamraterna.

Vid besöket skildrade nu baron Nils sin ungdom på det gamla familjegodset med dess slott. Han betonade den för hans föräldrar och så många andra adelsätter betecknande oförmågan och håglösheten att sköta godset; den älskvärdhet och slösaktighet, den slapphet och veklighet, som ruinerade så många högadliga ätter och undergrävde deras

samhällsställning. Han berättade huru familjegodset måste säljas till en kraftfull industriman, som i skog uttog dubbla köpesumman; huru han och brodern utfattiga svultit sig fram vid akademien och kallats högfärdiga, emedan de höllo sig undan från ett umgänge, de ej hade råd till. Nu hade baron Nils åter kommit sig upp genom industrien och sitt eget arbete och därunder även kommit till insikt om aristokratiens nuvarande väsen, en insikt som E. K. låter baronen sålunda sammanfatta:

Se dig omkring! huru många högadliga släkter äga ej representanter som pastorsadjunkter, tulltjänsteman och köpmän? Vilka hava anseende och vilka kunna försvara sina namn? De dugliga, dessa allenast. Adelsnamnet, det nakna namnet, liknar ofta tyvärr den sönderslagna biten av en trymå, som blir spegel på en dräng kammare! Det är det personliga anseendet endast, som numera förlänar namnet folium, ram och plats. Att blott på grund av fädernas förtjänster fordra samma vördnadsbetygelser för sig själv, skulle vara som att till fortsättning plantera några videbuskar i samma rad som en lång allé av lindar. Vilket okynnesfä som helst kan sedan komma och bita av dem. Och likväl — den ärvda äran är ett kapital som alla andra. Genom omtanke och arbete tillväxer det; dessa förutan smälter det bort och förintas. Det har i och för sig en verklig fördel, det att vara något att begynna med. Det är något, som redan är undangjort, när man påbörjar sitt arbete. Det är ett utsäde till skänks, men arbetet, jorden och skörden får man skaffa sig själv. Det är vår tids storhet att man icke behöver gå omkring som en tiggare med anornas utsädespåse på ryggen, eller låta dem ligga ofruktbara på riddarhuset med magasinsnyckeln därtill hängande vid frackskörtet. När och var man vill finnes tillfälle och utrymme att göra dem fruktbärande. Om sålunda vår tid i viss mån nedbryter gamla samhällsskrankor, så bereder den även mångfaldigt större medel och vidsträcktare utsikter för skapandet av nya anor.

I mig och mina gelikar finner du därför stoff till en framtidens aristokrati: den engelska demokratiserad, om jag så får uttrycka mig. För oss betyder självskrivenhet till representationen ingenting, ty jag vågar med stolthet säga: vi göra oss själva självskrivna.

På nyåret 1857 föranleddes E. K. till följande hoppfulla överblick:

Vad vi äro.

Mången torde måhända tycka bäst vara att icke låtsa om vad vi äro — vi svenskar — i det europeiska statsförbundet? Det är ingenting att skryta av, menar man. — — —

Att denna mening icke är riktig, det ämna vi utan någon överdriven optimism söka ådagalägga. Och därjämte att det är freden och friheten, vi hava att tacka för vad vi äro eller kunna bliva.

Fredrik den II:dre i Preussen yttrade att Sverige var det starkaste land han kände, ty det hade ständigt haft all möda ospard att förstöra sig självt, men hade ändock icke lyckats. Vid Gustav IV Adolfs avsättning 1809 var Sveriges ställning förtvivlad. — — — Men redan 1813 — fyra år senare — gingo svenskarna den gamla vägen att söka transbaltiska segrar. Ännu en gång trädde de utanför den trollring av omgivande vatten, som skiljer dem från den stora kontinenten, dessa vatten, av vilka Gustav Adolfs och de pfalziska konungarnas politik sökte skapa en pulsåder — en aorta — åt den drömda universalmonarkien i Norden.

På Leipzigs slätter, där varje fotsbredd jord talade om forna bedrifter i led med Europas stora nationer, utkämpade svenskarna segrande d e n tidens frihetsstrid mot godtycket och förtrycket. Föreningen med Norge försiggick därefter, en moralisk om än icke en materiell seger. Allt detta livade den sårade hederskänslan; höjde nationen till självmedvetande och kraft. Denna nya, stoltare och tryggare känsla genomilade svenska folket liksom med ett nytt liv och gav sig först och främst luft i odödliga sånger. Den födde en Tegnér, en Geijer, en Atterbom m. fl. Det var skalderna, nu som alltid siare, vilka livade till storverk. Men dessa blevo helt naturligen, i det nittonde århundradet, fredens och civilisationens. — — —

Den livskraft, som 1814 pånyttföddes, brusade ut och gick att med starka vågor — bundna och lösta genom konstrika portar — förbinda Östersjön och Nordsjön. Dessa vå-

gors namn, behöva vi nämna det? Det är Göta kanal. Intet land har i förhållande till sina resurser tillvägabragt något dylikt.

Ångkraften uppfanns. Sverige var bland de första länder, som tillägnade sig densamma, riktigt uppskattande dess betydelse, särskilt för våra av sjöar, vattendrag och vidsträckta hav uppfyllda eller omgivna landamären. 1813 sågs en ångbåt första gången på Themsen, 1816 på Seinen, 1818 byggdes den första ångbåten hos oss. Och numera finnes intet land i världen, vilket — i förhållande till folkmängd och rörelse — har en med oss jämförlig ångbåtsflotta.

Järnvägar och elektriska telegrafer tillkommo såsom mäktiga hävstänger för civilisationens utveckling. Mäta vi oss med Förenta staterna eller med de europeiska stormakterna, då hava vi visserligen redan länge stått tillbaka i dessa grenar av industriell utveckling. Men alldeles icke om vi jämföra oss med stater av andra ordningen, med samma folkmängd och kapitalförmögenhet som vi själva.

Våra tullagar äro fullt ut lika liberala som Englands och Frankrikes. Omätligt är gjort för vårt fängelseväsende: cellsystemet, ansett för kostsamt att i Frankrike konsekvent genomföras, är det redan här till en stor del. Uppmärksamheten är riktad på vårt folkskoleväsen, våra navigationsskolor, slöjdskolor, teknologiska institutet, jordbruksskolor, bergsskolor och skogsinstituter. Vårt åkerbruk, vår ladugårdsskötsel, våra fabriker, vår nya brännvinslagstiftning, allt tyder på en vaken och frisk riktning till det fredliga förvärvets och allmänbildningens utveckling.

Vi vilja icke härmed hava sagt att vårt land är ett eldorado, ett mönsterland, och att vi leva i eller gå till mötes en gyllene ålder. Mycket återstår att bekämpa av gamla fördomar, av gammal fåfänga och lättsinnighet, av gammal tröghet och ensidighet. Representationsfrågan, de kyrkliga ärendena, banklagstiftningen och kreditväsendet, vår administration, våra kommunikationsanstalter, vårt skatteväsen, försvar och befordringssystem — kort sagt i alla grenar av mänsklig utveckling — befinna vi oss så att säga ännu blott på utfartsvägen till ett bättre. Men om vi jämföra vad vi för 40 år sedan voro, och vad vi i detta ögonblick äro, så

tro vi oss icke behöva återtaga vårt påstående: att ingen föregående tiderymd i vårt förflutna statsliv har att uppvisa något därmed jämförligt; att intet land i våra dagar med liknande resurser uträttat mera.

Den dunkla aningen att vårt land är skelettet, utkastet till ett stort välde, en stor makt, som aldrig hunnit till utveckling och mognad — en känsla som genomgått hela vår historia både till vår storhet och vårt fördärv — denna känsla föranleder städse, att vi mäta oss ej med kommensurabla storheter, utan med statkolosserna. Detta alstrar en känsla av obelåtenhet, avund, ringaktning och nedsättande av vårt eget. Detta drag i vårt nationallynne har å ena sidan varit moder till stora handlingar, men å den andra förlamat och förvridit mycken kraft. Det vore önskligt att vi ägde litet mera självbelåtenhet av samma starka och naiva art som norrmännen.

Väckelsen åt det praktiska livet, riktad på våra inre förhållanden, har dock i senare tider tagit mångdubblad fart; det är liksom den med varje årtionde bleve multiplicerad med sig själv. Får det så fortgå — ostört av yttre världshändelser — och vi tänka oss 40 år framåt, med tillgodogörande och begagnande av civilisationens alltjämt ökade hjälpmedel, så hava vi intet att befara av Rysslands övermakt. Vår utveckling skall få alltjämt större försprång. Ty under det Ryssland begagnar sig av den despotiska erövringspolitikens simpla addition i diplomatiens bråk, så följa vi den — ur varje socialt och industriellt framsteg sig återfödande och mångdubblande — fria utvecklingens multiplikation.

Och E. K. menar att alla tecken synas tyda på att Sveriges utveckling snart skall vara »försedd med den allmänna rösträttens oändligt större, mer allmängiltiga och förenklade hjälpmedel».

Riksdagen pågick — den var »utblåst» och kungörelsen om dess öppnande »under ljud av pukor och trumpeter uppläst av rikshärolden». E. K. hade ärerörigt skämtat med »junkrarna, som skulle sätta sig att styra Sverige» och i huvudstaden kunde stärka sig med ostron

och hummer eller andra »stationära och tillbakagående djur». Han hade undrat om det skulle blåsa västlig eller östlig vind utför Slottsbacken? Men han gladde sig tills vidare åt det löftesrika trontalet och särskilt åt att »den skandinaviska frågan — vår största framtidsangelägenhet — blivit på allvar och officiellt erkänd». Han undrar om riksdagen, som så många andra, bara ska bli litet blåsväder i det politiska livet eller båda att ett friskare livs vårvind är i antågande för att rensa atmosfären och låta framtidens sol klar och fruktbringande blicka ned på den svenska jorden?

I mars 1857 måste Emil Key emellertid erkänna att riksdagen — »emotsedd med spänd väntan, hopp och fruktan, med ivrig förfrågan inom de olika lägren efter fältrop och lösen» — syntes nöja sig med att anspråkslöst vara ett nytt utile dulci.

Han skriver — i några här obetydligt förkortade Politiska funderingar — följande:

Det dova missnöje, som hösten 1855 och våren förlidet år onekligen existerade i landet; den misstro till och fruktan för regeringens tendenser åt allenastyrande, som — oaktat novembertraktaten — gav sig luft i huvudstadens och synnerligen landsortens tidningar, synes nu blivit liksom bortblåsta med riksdagstrumpeternas bortdöende ljud. Vad månne orsaken kan vara härtill? Hava dessa tendenser aldrig existerat, detta missnöje aldrig ägt rum? Har alltsammans varit artificiella tidningsfabrikationer, uppkok på Bergman—Schinkelska minnena och spökrädsla, eller hava nya förhållanden verkligen inträtt?

Härtill torde kunna svaras både ja och nej. — Ingen rök utan eld, säger det gamla ordspråket, och ovedersägligt är att vissa fältmanövrer vid föregående riksdag, regeringens proposition om tryckfrihetens utstrykande ur grundlagarna — — — åtskilliga befordringar, en viss märkbar ömtålighet om maktens prerogativer m. m. gav allmänheten grundad

anledning att befara det högsta viljan, »han och ingen annan», hade fått smak på maktfullkomlighetens förbjudna frukt. — — — En viss — kriget alltid åtföljande — rå, absolutistisk luft syntes onekligen däråt giva uppmuntran och vind i seglen. Emellertid, så farliga och vittsvävande som en del av pressen ville göra dessa tendenser, torde de dock icke på långt när hava varit. — — —

Freden mellan Ryssland och västmakterna, den till följd därav återvändande uppmärksamheten på de inre angelägenheterna, och framför allt skandinaviskt dynastiska utsikter — — — gjorde ändring i system — om något sådant verkligen fanns — till en oeftergivlig politisk nödvändighet. Det skandinaviska studenttåget förliden sommar gav därför en välkommen och skickligt begagnad anledning att uttala kommandoordet: »klart att vända». — — —

De tvenne »brinnande» frågorna vid närvarande riksdag, propositionerna om tryckfriheten och prinsregeringen, hava därför blivit avslagna, icke med skarpa skott såsom på en bataljdag eller en barrikad, utan på den lugna utskottsvägen. Tämligen vresigt dock, liksom när man blir störd av några »dumma påhitt» under det man sitter till bords. Tryckfrihetsfrågan, övergiven av regeringen själv i överensstämmelse med dess ovan antydda riktning, kunde helt naturligen icke uppväcka någon djupt ingripande kamp; den blev ämne för kallprat, ett tillfälle att avlägga talprov. Prinsregeringsfrågan var visserligen mera »ömtålig», men med rikets ständers kännedom i lotsväsendet behövdes icke någon tvärare vändning av rodret. Det befanns blott att ett så långt kryssslag var alldeles onödigt för en så välseglande skuta som Svea rike, och regeringen tyckes vara alltför klok att på skarpa allvaret vilja envisas därmed.

Över huvud taget synes det liberala partiet vid denna och sista riksdag hava, uti alla rent politiska reformfrågor, vidtagit ett annat operationssätt än vid de föregående. Man sysselsätter sig framför allt med ekonomiska samt administrativfrågor, och erhåller vid varje större affärs avslutande en politisk reform på köpet. — Att det icke kan bliva något rätt betydligt, som varje gång lämnas på köpet, ligger i sakens natur, men många bäckar små göra slutligen en stor

å. Den liberala pressen synes därför giva sig tämligen bra till tåls, och, inspirerad av erfarenheten, saknar den icke skäl härtill. Den tyckes nämligen erinra sig den romerske fältherren, vilken — när hans armé med otålighet påyrkade att striden skulle avgöras med ett enda fältslag — lät föra tvenne hästar framför fronten. Och, under det en utsökt stark soldat fåfängt sökte avrycka den ena hästen svansen på en gång, hade däremot en likaledes utsökt svag inom kort berövat den andra dess svans genom att bortrycka det ena tagelstrået efter det andra. — — —

Efter några veckor fortsätter E. K.:

Vår närvarande representation består, som bekant är, av idel »välborne, ädle och välbördige, ärevördige, vördige och vällärde, äreborne, förståndige, välaktade, hedervärde och redelige, gode herrar och svenske män».

Vad i all världen göres oss då mera behov och vartill en ny representationsförändring? — — —

Vi vilja emellertid alls icke sysselsätta oss med sådana rabulisters åsikter, vilka icke antaga något annat stånd eller tillstånd i samhället än ett allmänt välstånd; dylika idéer äro alldeles för enkla och naturliga, återförande till naturtillståndet. Vi vilja icke heller erinra om de tyska demagogernas fantasier, vilka bära till motto: »kein Vaterland ohne Freiheit, keine Freiheit ohne Vaterland»; icke tänka oss f. d. franska republikens f. d. liberté, fraternité, egalité; icke ens den engelska monarkiens selvgovernement — allt det där kan passa sig om hundrade år, och »då är allting förglömt». — — —

Vid föregående riksmöten, alltsedan 1830, hava vi haft tvenne skarpt markerade politiska partier: det konservativa, bestående av adel och präster, och det liberala, sammansatt av borgare och bönder. Man har vetat var man haft varandra, och ståndets namn har med detsamma tillkännagivit den politiska opinionen. Så enkelt och tydligt gestalta sig icke våra politiska förhållanden numera.

Det gamla konservativa riddarhuspartiet med sin stränga disciplin har, liksom pälsverk vilka icke vädras, blivit förtärt av tidens och publicitetens mal. Dess anförare, presidenten

Hartmansdorff, en man av sällsynt oegennytta och karaktärsfasthet, fosterländskt varm på sitt sätt, med inskränkta åsikter i de flesta av våra politiska och administrativa frågor, med överlägsen seghet och ihärdighet i alla — en riktig sälskinnskaraktär — denne anförare finnes icke mera. Vi önska ej de gamla tiderna tillbaka, långt därifrån, tiden har gått framom och vänder icke åter. Men det var täthet och nerv, om än litet ruggighet hos dessa konservativa av gamla stammen! Jag erinrar hur Hartmansdorff vid 44 års riksdag — vid en ekonomisk fråga, däri en av det liberala partiets framstående talare hyste samma åsikter som han, men icke hade tid att på riddarhuset avvakta när frågan kom före — var halvtimme tillsände denne någon av sitt partis »simpla karlar», alla löjtnanter eller kammarjunkare, med rapporter, till dess slutligen den siste kuriren brådskande tillkännagav: att frågan några ögonblick därefter skulle förekomma. Måhända gjorde Hartmansdorff sig ett särskilt nöje av att visa en liberal huru kompakt och disciplinerat det konservativa partiet var?

De nykonservativa, junkrarna, bestå till en betydlig del av det yngre hovpartiet, till en mycket liten av egendomsägare och till största delen av civila och militära tjänstemän — subalterner även i intelligenshänseende. De tyckas hava tagit engelska aristokratien till mönster, och genom eftergifter, ja, stundom initiativ i ekonomiska frågor, söka absolution för motståndet i alla rent politiska. — — — Inga egentligen framstående talanger, inga energiskt överlägsna karaktärer förläna åt detta parti en betydelse motsvarande den gamla konservativa falangens.

Säge emellertid vad man vill, adeln med mångsidig bildning, med representanter för varje intresse — intellektuellt eller praktiskt — i vårt land, hävdar dock ännu sin plats som vårt första stånd. Det liberala partiet och det av regeringen oavhängiga vinner därstädes vid varje riksdag alltmera utbredning. Detta partis inflytande skall stiga i samma mån som hågen för titlar, hov och Stockholms societetsliv avtager, enerveringen stannar, jordbruket hedras och industrien tager krafterna i anspråk.

Prästeståndet synes ha mistat koncepterna, ja hela pre-

dikofjärdingen, och bereda sig på att endast tills vidare bibehålla tiondetunnan. Det synes skrämt av de växande religiösa rörelserna. Och onekligen äro dessa märkliga tidens tecken; särdeles läsarpartiets uppträdande till och med på riddarhuset, i epåletter och guldgaloner, varest det ganska snart synes komma att bilda en högst betydande fraktion. Månne det är alldeles otänkbart att få Thomander som chef för ett andligt junkerparti? Professorerna Agardhs och Carlssons åsikter samt riksarkivarien Nordströms ljusa pantalonger, kulörta frack och politik synas även fördela den andliga skråandans ensidigt mörka färg. Bredvid eller tvärtigenom vårt Lutherska påvedöme synes ett liberalt prästparti vilja bryta sig väg. — — —

Borgar- och bondestånden hava vid pågående riksdag blivit mycket u r s t å n d s a t t a: de lida nämligen såsom stånd av en viss upplösning. Utspädd med för dem egentligen främmande element har den gamla petrificerade ståndsandan, seg som det norrländska knäckebrödet, erhållit en knuff varifrån den icke skall repa sig. Och detta ehuru eller rättare emedan just dessa nykomlingar icke synas de minst intelligenta. Borgarna närma sig både med »farhågor och förhoppningar» till Riddarhuset och detta till dem. De fortgående egendomsköpen och den växande välmågan alstra även mer och mer en bondherreklass, med åsikter och levnadsvanor närmare de andra ståndens.

När, till en kommande riksdag, det redan sanktionerade beslutet att samtliga stånden få sammanträda på ett rum, blivit satt i verkställighet; när man blivit van att samspråka, sannolikt på riddarhuset; när gärdet blivit uppgivet och vapensköldarnas allra heligaste sålunda blivit profanerat; när husägare i städerna kommit in i borgarståndet, när bildade egendomsägare, vilka icke förut varit tjänstemän, mer och mer inväljas i bondeståndet — och allt detta är dock förberett vid närvarande riksdag — synes icke då den gamla ståndsförfattningen nu, mer än vid något annat tidsskifte, förete fenomenet av en allmän upplösning? Men icke av en söndring, som förer till sluten begränsning, utan av ett brokigt virrvarr, som måste föregå ståndsmassans politiska omarbetning och sammansmältning. Utan våldsamma skakningar —

ifall inga yttre världshändelser mellankomma — skall detta politiska fenomen snart nog, helt tyst och enkelt, föra oss till det så länge förgäves och bittert omkämpade målet — representationsförändring.

*

Emil Keys klagomål över Aftonbladet visa att han icke fann dess ofta växlande redaktörer motsvara vad allmänheten under Hjertas tid vant sig att vänta av ledarna för framstegspartiets främsta organ. En av dessa ledare Svedbom hade redan 1858 sökt göra den nya tidningen Bore till organ för reformer. Bland dessa stod främst en »allmännare utsträckning av medborgerliga rättigheter» och i sin prenumerationsanmälan hade Bore lovat understödja det förslag till National-Representationsförändring, som kungen 1858 på våren förelagt rikets ständer. Bores livstid blev, som Svedboms egen, ej lång och det var alltjämt Aftonbladet och N. D. Allehanda samt G. H. S. Tidning vilka under 1850-talet kämpade i främsta ledet för representationsreformen. Sedan Louis De Geers representationsförslag förklarats vilande började över hela landet en stark rörelse för att bearbeta eller ge uttryck åt den allmänna meningen i det högviktiga ämnet. Central-Kommittéen för Representationsreformen utsände upprop »till vänner av den efterlängtade reformen» att de med »alla lagliga medel skulle medverka till den goda sakens framgång». Framför allt var det viktigt att »bereda tillfälle åt svenska folket att såväl på landet — sockne- eller, enligt urgammal sed, häradsvis — som i städerna, uttala sina tankar i detta riksviktiga ämne». Man påpekade att ett starkt motstånd kunde väntas från två av ständen och att »förslagets

framgång var ganska tvivelaktigt», därest icke »så betydande röster redan på förhand uttalat sig för dess antagande att även den mest tveksamme däruti måste finna ett uttryck av nationens allmänna mening». Mottagaren av uppropet borde ordna sammanträden och därför, med ledning av en samtidigt utdelad populär småskrift, sätta de närvarande in i frågan och slutligen samla underskrifter på de medsända petitionslistorna.

Emil Key var ordförande för den av 12 personer bestående reformkommittén för Norra och Södra Tjust. Han höll det för opinionsyttringen erforderliga mötet i sin hemsocken. Vid mötet i Gamleby, då de inkomna petitionslistorna upplästes, befanns att i Norra och Södra Tjust hade

4 adelsmän,

2 präster,

41 possessionater, militärer och civila tjänstemän samt andra ståndspersoner,

182 ägare eller innehavare av hemman samt

14 hantverkare — summa 243 bofasta män — undertecknat petitionerna.

Från tre socknar kom en enhällig förklaring att de godkände förslaget. Endast i en av dessa hade pastorn icke biträtt detsamma.

Emil Key uttalade sitt hopp att den nuvarande representanten, Carl Rydström, »med liv och värme skulle ägna sin kända förmåga åt förslagets antagande», och Rydström lovade att »med odelat nit medverka till det stora målet». I Västervik hade flera av stadens och ortens mest utmärkta och inflytelserika personer undertecknat listorna. Sålunda kunde Vesterviks Veckoblad med sanning säga att Kalmar läns båda nordligaste härad visat sig »med liv och intresse deltaga för

den stora fosterländska angelägenhetens lyckliga utgång».

Emil Key var även en av de deputerade, vilka från de båda Tjusthäraderna i Stockholm framburo petitionen. Han offentliggjorde även följande artikel,* som lär ha omvänt minst tio, förut tveksamma, till anhängare av förslaget.

Den som nu vore adelsman och konservativ!

"Dulce et decorum est pro patria mori.'
Inskrift på svenska Riddarhuset.

Den rättvisan måste göras adeln, att om än individer finnas, som av egoistiska bevekelsegrunder vilja bibehålla sin självskrivenhet, så härflyta dock ståndets betänkligheter mot de samfällda valen av ädlare motiver. Adeln finner nämligen sitt berättigande såsom stånd i en för detsamma egendomlig ställning att utgöra en balans emellan regering och folk. När styrelsen velat inkräkta på folkets rättigheter, har adeln trätt i spetsen för oppositionen mot dylika ingrepp. Och när radikala idéer velat kringskära regeringsmakten, har adeln ställt sig kring tronen som ett värn för densamma. Om fördenskull adeln ännu hyser betänklighet vid att avsäga sig sin självskrivenhet, så sker detta icke så mycket därför att den tvekar att uppoffra sig själv, som icke mera därför att den tvekar att uppoffra sin ställning, såsom ett av dagens vindkast oberoende konserverande element, vare sig detta behöves uppåt eller nedåt.

Vi vilja därför gärna medgiva, att adelns betänkligheter icke härflyta från olika omdömen om en och annan till äventyrs mindre lämplig detaljbestämning i det vilande representationsförslaget. Och vare det långt ifrån oss att påbörda adeln, att den uti varje sådant söker uppleta dylika, med alla människoverk oskiljaktiga ofullkomligheter, av samma skäl som Marcolphus gick omkring i skogen för att

* Se Nya Dagligt Allehanda 8 november 1865.

uppsöka ett träd att hänga sig uti, men icke kunde finna något passande.

Nej, frågan ställer sig på en bredare grund. Den gäller, huruvida tidsförhållandena numera äro sådana, att uppoffrandet av självskrivenheten blir en plikt, varigenom adeln fullbordar och uppfyller sin historiska mission. Kan detta ådagaläggas och bevisas; kan adeln i de konserverande intressenas tjänst härom övertygas, då är frågans utgång given och den svenska adeln alltför fosterländsk att icke på fäderneslandets altar nedlägga det förnämsta den äger, offret av sin självskrivenhet.

Kan den icke härom övertygas, faller förslaget. Hotet och hånet inverka då föga, de överrösta icke det medborgerliga samvetets och fosterlandskärlekens stämma. Men vi bedja adeln noga betänka, att då representationsförslagets öde så gott som uteslutande beror på densamma — och då detta innebär ett bevis om makt och ära — så innebär det på samma gång även ett ansvar och en dom.

Den tiden adeln innehade den högsta politiska bildningen i samhället — och till följd därav icke blott alla högre ämbeten, utan även den högsta ledningen av fäderneslandets öden med rätta och liksom självskrivet tillkom den ensam — då var adelns plats i representationen likaledes självskriven. Men månne denna ställning står ännu oförminskad kvar, och månne icke andra politiskt berättigade samhällselementer befinna sig i jämbredd med densamma? Har denna jämlikhet uppstått till följd därav att allt blivit neddraget lika lågt, eller har icke snarare allt vuxit upp till jämhöjd, så att adeln, ifrån att vara ett ensamt träd, från vars krona och topp det nedanliggande landskapet bäst kunde överses, nu befinner sig stå i en skog, varest de andra träden erbjuda en liknande utsikt? Göra de detta, så blir onekligt, att denna skog bättre samfällt emotstår de revolutionära stormarnas härjningar, och att adelns stamträd av de andra och i förening med dem själv bättre skyddas samt erbjuder en större motståndskraft än det kan förmå som isolerat.

Tvenne stater i Europa, Frankrike och England, lämna exempel, det ena på ytterligheter och kastningar fram och tillbaka mellan folkyra och despotism, det andra på en jämn

och fredlig utveckling. Vilkendera av dessa länders nyare historia skulle adeln vilja föredraga att här se upprepade? Sverige står för närvarande vid en skiljoväg, ännu ett steg i ena eller andra riktningen kan medföra öden liknande Frankrikes eller Englands. Det beror på adeln att utta ga detta steg.

Redan 1811 yttrade en man, vars konservativa tänkesätt icke kunna betvivlas, Karl XIV Johan, på följande sätt i ett samtal med Georg Adlersparre:

Karl Johan: »Jag beklagar uppriktigt norrmännens obenägenhet att tillägna sig vår statsförfattnings grundelementer. Men vad kan jag nu uträtta? Varför gjorde ni 1809 er revolution endast till hälften? Varför icke då ordna edra samhällsinrättningar på ett sätt tjänligt att ingiva norrmännen lust att dela frukterna av edra förbättringar förmedelst en fullständig sammansmältning?»

Adlersparre: »Fruktan för det borgerliga kriget och de alltid mäktiga intressena lade sig däremot. Dessutom ansågo flera av de män, som då ägde stort inflytande på angelägenheterna, vådligt att vidröra grundvalarna för denna gamla samhällsbyggnad (ståndsinrättningen), som århundradena upprest och som nationens vanor, minnen och seder förlänat sin helgd. Vi läto övertyga oss, och så förföll frågan.»

Karl Johan: »Må så vara, men detta är just vad som för alltid skall avlägsna möjligheten att av de bägge nationerna bilda ett sammanhängande och likartat helt och kanske i framtiden medföra förvecklingar.» (Schinkel-Bergman, 6:te delen, pag. 100.)

Den fråga, som då förföll, kan numera icke falla, den skall oupphörligt återkomma, den skall framstå allt oftare och alltmera befallande, och den skall slutligen tvinga sig fram. Några år förr, några år senare betyda i statens historiska liv så föga. Men vad som betyder mera är, att under dessa »år senare» skall en rämna uppstå, en klyfta vidgas mellan olika klasser av medborgare, alstrade av ömsesidig misstro, ömsesidiga förebråelser, hämndkänslor, svikna förhoppningar, minnen av begångna orättvisor. Med ett ord en parisisk katakomb, en avgrund, som aldrig —

även om återstoden av vårt århundrade begraves däri och blir övermyllat av det kommande — skall helt och hållet utplånas.

De klasser, som avstå och ge, kunna snart icke påräkna någon tacksamhet av de klasser, som emottaga och erhålla. Ty det skall mer och mer visa sig, att fördelen varit a l l a s, på samma sätt som en nutidens gruvägare, överlåtande sin egendom till ett bolag i vilket han ingår såsom aktieägare och direktionsledamot, därav hämtar en ökad vinst.

Ju mindre denna överlåtelse får utseende av frivillighet; ju mer den emottages med utropet: »I voren ändå till slut tvungna!» desto mindre skall adeln då — moraliskt bankrutt såsom stånd — kunna efteråt gagna sitt fädernesland.

Ännu finnas inga andra tvingande skäl än övertygelsens; ännu emottages ett offer av självskrivenheten såsom en gåva, efter vilken den givande i medborgares tacksamhet skall finna sig rikare än förut.

Svenska adeln befinner sig lyckligtvis icke alls i samma predikament som den danska, och därigenom skola icke heller danska förhållanden hos oss bliva en följd av representationsförändringen. Den danska adeln är visserligen berövad sitt politiska inflytande, men den är icke heller »folkelig», icke dansk och den syns aldrig till såsom ledare av kommunala och industriella företag, vare sig nu den saknar håg eller kapacité därtill. Må man noga påakta detta fenomen, ty det lämnar nyckeln till många av de sorgliga förvecklingar, varpå Danmarks närvarande tillstånd är så rikt. Vi hava hört tänkande danskar av medelklassen bittert beklaga detta som en riksolycka. Den svenska adeln däremot synes till överallt. Dess namn äro förenade med och stå i spetsen för nästan alla våra kommunalinstitutioner, våra bank- och bolagsföretag; intet enda större sådant kan tillvägabringas dem förutan. Detta är icke en fras. Det är ett faktum — och man tror på fullt allvar, att vår adel skulle, med självskrivenhetens upphörande, gå miste om sitt politiska inflytande! Är ej detta att tänka alltför ringa om sig själv?

Inser man då icke, att den glädje, den kraft och den enighet, som bleve en följd av de fyra ståndens frivilliga

sammansmältande till ett enda, till det svenska folket, skulle föda en ståndaktighet i gemensamma intressens försvar, en patriotisk konservatism, mer än väl uppvägande den nu på papperet befintliga, av svaga grundlagsparagrafer omhägnade, ståndskonservatismen?

Det är icke adelns fosterlandskärlek, som kan betvivlas. Det är blott insikten om att den rätta tidpunkten nu är inne, för att idéernas fullmogna frukt utan skakning skall kunna plockas från trädet.

När man vill något med besked, bör man göra klart för sig vad man vill — och varthän det leder — icke så? Nå väl, vad vilja våra konservativa med ett nej till representationsförslaget? »Förekomma en lössläppt demokratis vådor,» torde någon svara.

Ur konservativ synpunkt har ett dylikt svar sitt berättigande, om det kan visas, att med förslagets fall de konservativa intressena få en större utsikt att bibehålla sig än förut. Men tror man då detta? Kan man ännu inbilla sig, efter så många i detta fall gäckade förhoppningar, att ett förslag skall antagas som blir konservativare än det närvarande? Har icke tvärtom varje nytt dylikt visat sig liberalare än dess föregångare? Och månne icke de, som nu tveka att samtycka till Karl den femtondes representationsförslag, skulle skatta sig lyckliga att få antaga kung Oscars, vilket de på den tiden förkastade såsom alltför liberalt?

Har man betänkt att konungen — utan att behöva tillgripa de våldsamma medel Gustav den tredje använde för att böja adelns motstånd — genom utnämnande av 50 eller 100 nya adelsmän i mån av behov, kan fullt grundlagsenligt, när som helst, driva igenom representationsförslaget? Har man betänkt att borgare- och bondestånden, genom nekat bifall till riksdagens förlängning och ny statsreglering, inom tre år på laglig väg kunna framtvinga en representationsförändring?

En uppsalaprofessor frågade en gång, vid en tentamen i geologien, huru många slag av stenar som finnas, och erhöll till svar: »trenne: milstenar, skorstenar och rännstenar». Den naiva svaranden glömde meteorstenar, sådana som de, vilka 1848 i sitt fall krossade så många samhällsinstitutioner. Han

glömde även gravstenarna över tusentals varmhjärtade män, vilkas enda förbrytelse bestått däri, att de icke insett, att tiden var inne för omskapningar — förrän dessa antagit form av omstörtningar.

Svenska adeln kan endast genom förutseende bevisa sig fortfarande vuxen att vara rikets första stånd. För att förbliva detta de facto, måste den upphöra att vara det de jure. Det tillhör den att främst av alla inse, att det konserverande elementet i nutidens stater måste vara av en allmän art, på samma gång ideell och materiell. Inse att ingen enskild korporation, icke bönder, icke borgare, icke präster, icke adel, splittrade var för sig, förmå — vi vilja icke säga hejda, ty idéernas ström, utskickad av Gud, varken kan eller får hejdas — utan icke ens leda denna ström. Blott det samfällda arbetet av olika krafter förmår att åstadkomma detta och från en förstörande översvämning förvandla strömmen till ett mäktigt rörelsemedel för statsmaskineriets hjul.

Men aldrig hava stora omskapningar i en stat tillvägabragts på blott ideell väg, så länge dessa idéer varit, så att säga, osynliga eller blott som bevingade genomflugit statsmannens vältalighet och skaldens sång. Först när deras verkningar tagit form i det yttre livet, varit kännbara och påtagliga, blivit materiella, först då hava förändringarna inträtt. Det var det praktiska behovet, som skapade Englands fondsystem; det var Frankrikes finanser, som gåvo stöten åt 1789 års revolutionära idéer. Det blir rätt snart våra ekonomiska förhållandens vidgade strömfåra, vår industriella utvecklings vårflod — vilken den nuvarande representationen mer och mer visar sig vanmäktig att leda — som skall framtvinga den av sociala idéer förberedda representationsförändringen hos oss. Fåfängt skall man framhålla dess befarade vådor, ty det skall icke vidare bli fråga om folket är moget eller ej för denna förändring, när det skall befinnas, att staten själv genom det bestående är mogen för undergång.

Men innan detta sker, må den inre rösten — sådan man läser den på frisen i Riddarhussalen, ovanom Vasavapnet: »Salus populi suprema lex esto» (folkets väl vare

högsta lagen) — verkliggöra den yttre inskrift på riddarhuset, som utgör mottot för vår uppsats: »Dulce et decorum est pro patria mori» (ljuvt och värdigt är att dö för fädernes-landet). Och i sanning, skönare och värdigare än nu — genom antagande av representationsförslaget, genom förebyggande av oberäkneliga vådor i politiskt och ekonomiskt avseende, genom ett frivilligt medgivande, enkelt och förtröstansfullt — kan aldrig svenska adeln upphöra att vara till såsom stånd och avsluta sin historia, för att föryngrad och förstorad återuppleva på varje framtida blad av det svenska folkets!

*

Emil Keys styvfar A. C. Raab, hans halvbror Hugo Raab, hans svåger Carl Raab voro alla anhängare av förslaget och röstade på Riddarhuset för detsamma. Själv reste E. K. upp till Stockholm för att personligen närvara under de historiska dagarna. Han förenade därmed ett annat ändamål: att hälsa på sina båda äldsta söner, för vilka han sedan höstterminen 1864 ordnat ett skolhushåll i Uppsala, där de besökte katedralskolan. Han hörde dem med iver berätta att alla gossarna i deras klass voro för representationsförslaget utom en, som var adelsman, och honom hade de andra — ställt i skamvrån!

Med sin gamle bekante sedan Konstnärsgillet kemisten Bahr — skämtsamt kallad »halv-barbaren» — hade Emil Key då ett samtal, som han på följande sätt antecknat:

Bahr nämnde att han besökt C. J. Boström och talet hade då, som alltid under denna tid, fallit på representationsförslaget. Bahr berömde mycket excellensen De Geer och hans representationsförslag. Men Boström svarade: »Hade jag honom här, skulle jag kugga

karlen inom tio minuter.» »Jag invände,» fortsatte Bahr, »att det dock var bra många, som höllo med De Geer och värderade hans förslag.» »Det frågar jag inte efter,» svarade Boström, »han är ett fä i alla fall, och hade jag honom här skulle han få se på annat!» »Och,» fortsatte Bahr, »när jag inföll: Farbror kan väl inte tro, att farbror är den ende i Sverige, som förstår representationsförslaget?» då svarade Boström: »Jo, ser du, det är just det, jag tror!»

Bland andra betecknande drag från decemberdagarna berättade Emil Key, att han velat ta en droska för att fara ut till Experimentalfältet, men kusken svarade: »Jag lämnar icke Stockholm; jag vill vara nära händelserna.» Man och man emellan talades nämligen om hemliga vapenförråd och ammunitionsupplag och om ett påtänkt upplopp, ifall representationsfrågan fölle. Det var i förkänslan av dessa möjligheter som S. A. Hedlund — med vilken E. K. då dagligen var samman — berättade att han gått upp till sin gamle bekante, den dåvarande polismästaren i Stockholm, och till honom ställt följande bevekliga bön: »Lova mig att, om representationsförslaget faller, så arresterar du mig b u m s, b u m s, hör du; ty annars gör jag mig olycklig!»

Åtgärden behövde ej vidtagas. Vi veta att 4 december det högtidsklädda bondeståndet antog förslaget utan diskussion eller votering; att samma dag borgarståndet antog det, med 60 röster mot 5 — »några fläckar i solen», sade man senare. På natten den 7 december nådde budet ut till den tätt packade skaran på Riddarhustorget att adeln med 361 röster mot 294 antagit förslaget och dagen efter följde prästeståndet — som avvaktat adelns beslut — det första ståndets exempel.

Emil Key befann sig bland mängden på Riddarhustorget, ty trängseln hade varit sådan, att han omöjligt kunnat komma in på Riddarhuset. Det jubel, som utbröt vid underrättelsen, var utomordentligt. Snart hördes ropen att man borde hurra utanför ministrarnas bostäder. Sedan man sent på natten hurrat för De Geer och några andra frågade S. A. Hedlund Emil Key om han även följde med till Gripenstedt, som Emil Key skarpt hade angripit? Emil Key förklarade att han denna natt skulle hurrat för fan själv, varpå de båda vännerna följde skaran även till Gripenstedt.

Bland dem, som röstat mot förslaget, voro de båda bröderna Arvid och Gösta Posse, med vilka Emil Key sedan skulle komma att samarbeta så mycket i den nya representationen. Även en annan av hans gamla vänner, Robert von Kræmer, röstade mot förslaget.*

När Emil Key hemkommit från Stockholm var han och stadsfullmäktiges ordförande i Västervik inbjudare till en middag, som i december 1865 hölls i stadshusets festligt dekorerade salong. Emil Key höll skålen för bondeståndet. Hans korta tal hade ungefär följande lydelse:

Efter att ha påmint om att bonden var folkets äldsta del — ty

> när Adam plöjde och Eva spann
> var fanns väl då en adelsman?

forsatte han: Det är betydelsefullt att vår kanske största konungs valspråk var: »Gud och Sveriges allmoge,» men ändå betydelsefullare är att detta valspråk nu blivit

---

* Jag vill här påpeka ett förbiseende i del I, sid. 220, där det står att R. von Kræmer röstat för förslaget.

sanning, så att vi icke blott äga en Gud och en konung, utan numera utgöra ett enda folk, en allmoge. Att Sveriges historia företer en så väsentlig olikhet med andra länders; att den är historien om ett av civilisationens på samma gång mest betänksamma och mest framåtgående folk, härför ha vi att tacka Sveriges bondestånd. Detta stånd har varit Europas mest egendomliga statsinstitution. Det är den mest aristokratisk-konservativa och på samma gång den mest okuvligt frihetsälskande allmoge i världen. När vi därför hälsa vårt nya statsskick välkommet, då må vi önska att den nya representationen måtte bliva lika fosterländsk-konservativ och därjämte lika politiskt frisinnad som det gamla bondeståndet varit det. Om den häri kommer att lyckas, då skall den i främsta rummet fortfarande därför ha att tacka Sveriges urgamla bondestånd. Leve det! Leve hela svenska folket!

En nämndeman från Gladhammar besvarade, å sitt ståndsvägnar, denna skål, vilken kan sägas innehålla en profetia om det blivande första lantmannapartiets skaplynne. Bland andra skålar föreslogs även en för baron Johan Nordenfalk, vilken varit den förste vid konungens rådsbord, som — under överläggning på riddarhuset om representationsförslaget 1844 — hade sagt att representationsfrågan var »ett ämne av den fosterländska vikt att den icke kunde falla».*

* Baron Nordenfalk försvarade då — som konsultativt statsråd — det kungliga representationsförslaget 1844. Samma år blev han justitiestatsminister. Han avled redan i mars 1846 och efterträddes av brodern till Emil Keys svärfar, den ovannämnde A. M. Posse, som redan en gång tidigare varit justitiestatsminister och som riksdagen 1844—45 varit riksmarskalk. Baron Nordenfalk hade alltid förfäktat liberala

Telegram avsändes även till Louis De Geer som i detta kallades »landets förste ämbetsman och ädlaste medborgare».

---

politiska åsikter. Genom sitt giftermål med den redan nämnda fröken Maria Risellschöld på Blekhem hade han blivit en av de stora jorddrottarna i Tjust.

VIII.

Riksdagsmannavalet.

Det är egendomligt att i dessa valtalens och valstridernas tider påminna sig den försynta stillhet, som betecknade de första riksdagsmannavalen under den nya riksdagsordningen. Att själv framträda som kandidat var en oblyghet, som ej kunde ifrågakomma. Emil Key, som visste sig vara bland de påtänkta nya riksdagsmännen, tvekade åtskilligt innan han beslöt sig för den folkväckande insats, som han med nedan meddelade uppsatser utförde. Ty han fruktade, att detta företag skulle kunna betraktas såsom något slags »valfiske». Men han sade sig att denna möjliga misstydning icke borde hindra honom från att ge ortens »dannemän» den politiska vägledning, om vilken mången enskilt bett honom. Och därför skrev han under sommaren 1866 följande artikelserie. *

Landskapsskildringen, som inleder den, ger en trogen bild av utsikten från Gladhammars kyrka och socknens »gubbar» framskymta i den lilla skissen, som medtages, dels såsom en sann bild av den anda, som rådde mellan Emil Key och hans sockenbor, dels som det enda »program» på vilket södra Tjust valde honom till riksdagsman.

* Artiklarna inflöto i Vesterviks Veckoblad under sommaren 1866, med början den 7 juli.

Förberedelser till nästa riksdag.

I.

Gudstjänsten var slutad i Sjöviks kyrka. Folket strömmade ut genom de öppnade dubbeldörrarna och stannade kvar i grupper på kyrkbacken. Så långt ögat nådde kring den vackra nejden sågos böljande sädesfält omväxla med nyslagna ängar. Sommarsolskenet glittrade på den nedanför belägna klara insjöns krusade yta, och lekte mellan löven i den lätta resliga björkskogens toppar och i de lummiga ekarnas kronor. Grönskande öar, holmar och uddar i sjön speglade sig glättigt i vattnet, under det att en och annan framspringande, furuklädd bergbrant kastade sina mörka skuggor in bland de ljusa dagrarna i detta med sommarens fägring leende landskap, och gav en färg av nordiskt allvar åt det hela.

På en sådan dag gjorde man sig icke bråttom med hemfärden. Man ville först inhämta veckans tilldragelser i socknen, man ville ha reda på spannmålspriserna och framför allt höra berättas om den nyligen slutade riksdagen och om det verkligen var sant att det nu var förbi med den gamla ståndsrepresentationen varom tidningarna haft att berätta så mycket. Man ville höra nytt från Stockholm, om expositionen, om kriget i Tyskland och om detta kunde komma att innebära för oss någon »ofred med ryssen»?

Kyrkbacken om söndagarna är ännu i dag, liksom i de tider då Gustav Vasa talade till folket vid Mora stenar, företrädesvis den plats på vilken den yttre världens tilldragelser komma till tals, varest de ledande bland folket företräda tidningarnas ställe, och för de begärligt lyssnande berätta vad som stått i sista Veckobladet eller de stora Stockholmstidningarna, samt däröver meddela sina betraktelser. En och annan gör då ett inpass, detta besvaras, och det politiska samtalet är i gång.

En större folkhop hade slutit sig kring rusthållaren i Åkerbo Jon Olsson, possessionaten Karl Friman samt hemmansägaren f. d. korpralen Peter Stark. De förmögnare grannarna och bönderna stodo närmare, bondsöner och drängar utomkring.

»Jag tycker för min del,» sade en gammal gubbe, Lars Nilsson i Sveden, »att den gamla representationen just inte är något glädjelik, fast den i livstiden var gammal och murken som jag. Det nya går väl bara ut på att beskatta oss mer än förut, ska man få se. Jag kommer inte att upplevat, men rusthållaren som är yngre och får vara med om de nya valen, han får väl sanna mina ord till sist, att det inte blir annat än att punga ut med sju för tu.»

»Jag tycker rätt, som I fader Lars,» sade Peter Stark där han stod, stödd på en väldig käpp av masurbjörk med silverknapp och mässingsdoppsko. »Så har det gått med den nya kommunalen och så kommer det väl också att gå med den nya riksdagen.»

»Jaså, tror Stark det?» inföll Friman leende, »nej; höger om vändning och det med ens. Stark skall väl icke sätta sig som orrarna och spela mot oväder? Därtill är dagen alltför vacker, och den nya dagen också, som nu uppgått över vårt gamla Sverige. Må vi hellre tacka Gud först och främst och därnäst konung och ständer, som gjort slut på det gamla trasslet och så hoppas på bättre för framtiden.»

»Ja, så tycker jag med,» inföll rusthållaren Jon Olsson, i det han betänksamt upptog sin snusdosa, en tigersnäcka med silverlock, bjöd de kringstående och därefter själv tog sig en duktig pris. »Då vi alla här, utom en och annan och herr Friman, äro mindre jordbrukare, så låt oss icke heller vara stora ordbrukare. Vad som är rätt låt det vara rätt, antingen det är nytt eller gammalt. Dagens sanning är det att kommunallagen är bättre än de gamla sockenstämmorna. Äro icke våra sockenkassor och räkenskaper bättre i ordning nu än förr kanske? Är icke fattigvården bättre ordnad och rättvisare fördelad! Har det icke kommit mera fart i våra folkskolor? Och om vi än få betala ett och annat öre mer för allt detta, så får ju många stora löntagare, som förut icke betalt en enda skilling, också släppa till i samma mån åt sådant där, som de ha lika mycket nytta av som vi andra. Och därför frångår jag aldrig att icke kommunallagen är bra.»

»Ja visst,» återtog Friman, »och om man än kan hava något att invända mot röstgrunden, särdeles i städerna, så

kan åtminstone icke detta anmärkas mot valen till Andra kammaren, ty till dem ha både Stark och Lars Larsson lika mycket att säga som rusthållaren här och jag. Emellertid vore det gott om var och en i sin socken kom till tals om allt det här nya.

Nog är det bra att vi här i socken äro mer vakna än våra fattigstugukäringar. Måtte det vara så överallt, ty det behövs sannerligen, det är bistra tider vi leva uti och mycket som får lov att rättas, framför allt för oss jordbrukare. Hör på, go vänner! Vad säger ni om vi skulle komma tillsammans söndagseftermiddagarna nu en tid bortåt, ena gången hos mig och andra gången hos rusthållaren här? Det är mycket, vi skulle kunna ha att säga varandra. Ni har många gånger förr frågat mig till råds om de nya moderna i kommunalen. Har ni lust att också ta reda på de nya riksdagssakerna?»

»Det är jag med om,» utropade rusthållaren Jon Olsson hurtigt, »bättre kunna vi icke använda våra söndagseftermiddagar. Sedan vi först tackat Gud på förmiddagen för allt gott förstås. Det är sagt, nästa söndag kommer jag till herr Friman.» »Och jag med,» tillade Stark samt den ene efter den andre, varpå Lars Nilsson slutade med ett: »Orkar gubben så kommer han ock.»

Bönderna bytte därefter handslag med Friman och rusthållaren, samt avlägsnade sig åkande eller gående, var på sitt håll. De av kyrkfolket, som hade sitt hemvist på andra sidan sjön, gingo ner till ekorna. Ungdomen rodde dessa hemåt i kapp, så att årbladen blänkte i solskenet och vattendropparna hoppade likt eldgnistor.

Snart var kyrkbacken — nyss så livlig och vimlande av högtidsklädda — tyst och enslig igen. Men de ord, som där blivit fällda och det förslag som blivit väckt bar sin frukt, som vi i det följande skola se.

II.

»Välkomna, go vänner och sitt ned,» sade Friman i det han hälsade de inträdande. Sedan man pratat en stund om

årsväxten och de goda utsikterna den tycktes bebåda, avbröt Friman samtalet och yttrade:

»Ni minnes ju vad vi avtalade i dag åtta dagar sedan? Stån I vid det, så är det så gott att vi ta ihop me't nu — eller hur?»

»Ja vasserratri, vad vi det vilja,» svarade Jon Olsson, »vi är just litet förvetna på att få höra vad herr Friman har att säga oss i den här nya riksdagssaken.»

»Nå väl då,» återtog Friman, »men först och främst, ett ord så gott som två! Vi ska ha rent spel framför allt, och då ska vi börja med att medge, att det särdeles förr i världen härskade en viss misstro mellan herrar och bönder eller hur? Icke sant, så har det varit, och så är det i viss mån än både med rätt och med orätt? Mellan oss herrar, som äro jordbrukare och de jordbrukande bönderna, har det väl aldrig varit någon särdeles stor skillnad, åtminstone inte här på orten, Gud ske lov. Det har aldrig varit värre än, att när man fått komma tillsammans och höra vad var och en har velat, så har det varit lätt att komma överens.

Det har gått just som i den gamla historien om ett äkta par vid namn Johan och Johanna, som levde i många år tillhopa och visserligen gnabbades ibland, men på det hela kommo gott omsams. Men en dag hade de köpt ett nytt bolster på en auktion. Johanna sade, att det var för hårt och Johan att det var för mjukt och så kommo de i gräl med varandra. Sen de gått och sett sura ut hela dagen kommo de överens att lägga bolstret mellan sig om natten. Sedan de nu sålunda legat för sig själva en stund, mycket buttra och tysta, så nös Johan, 'Gu hjälp dig!' sade Johanna över bolstret. 'Sa du Gu hjälp mig?' ropade Johan, 'bort med bolstret då!'

Och så må det vara mellan herrar och bönder: bort med alla bolster! Bort med all förbehållsamhet, all misstro för blotta namnets skull, då man icke annars har det till personen! Vad är det väl för skillnad på en herre, som äger ett par hemman och en bonde, som äger ett halvt? Vem kan nu för tiden säga var herremannen börjar och var bonden slutar; hava vi icke mången bonde i en herre-

mans rock och mången adelsman i en bondes? Kallas icke kuskar, betjänter och gesäller för herrar i våra dagar, men vilken hemmansägare skulle vilja byta sig till att vara herre på det sättet? Och än mera — när herremannen skjutsar posten eller kronoskjutsar, när han håller reservhästar vid gästgivargården, rustar soldater eller båtsmän, plogar landsvägar om vintern eller grusar dem om vår och höst — vad är han annat än en bonde? När han sår och skördar, avlönar drängar och pigor, skattar till kronan eller till kommunalen — vad är han annat än en bonde han med, som har samma pålagor, samma plågor, samma inkomster och samma fördelar? Vad som gagnar den ene, det gagnar den andre; vad som skadar den ene, skadar den andre; nej, därför ännu en gång: bort med alla bolster! Är det sagt?»

»Ja, kör för det,» svarade rusthållaren skrattande, »det är jag med om. Men då få herrarna icke heller sätta näsan i vädret och tänka att människorna som Gud skapade sist vore en herre och en fru, och att han skapat oss bönder och våra grannar på samma gång han befallde jorden göra av sig levande djur, var efter sin art. All sådan högfärd får lov att smälta bort med den snön som föll i fjol, och då den blivit bortlagd, så glömma vi ock. Inte är detta menat herr Friman, det är självsagt, och inte många andra duktiga herremän heller. Men nog finnes det stelpinnar kvar, fast det, som i våra skogar, blir glesare om'et. Men visa mig ett storverksträ och en storverkskarl och jag ska ta mej tusan ta å mej hatten och inte skämmas för det att jag tror, att den som vet något bättre än jag också förstår något bättre än jag — har jag talat rätt, grannar?»

»Jo, det har I rusthållare, ackurat som en bok,» hördes Starks röst bland bönderna förklara. Och de andra instämde alla utom gubben Lars Nilsson, som rev sig eftertryckligt i huvudet och valkade tuggbussen i mun ett par gånger innan han yttrade:

»Jaa, se herr Friman här, han ä nu visserligen en rar herre, det vill jag icke frångå. Men om någon sa till honom att göken ä en fågel den såväl som sädesärlan, men att detta inte hindrar honom att lägga ägg i sädesärlans

bo, och låta henne arbeta och träla att föda gökungen och svälta sina egna, och det bara för att göken är liksom en herre i jämförelse med sädesärlan — vad skulle han svara till det?» Och här plirade gubben knipslugt med ögonen åt Friman, i det han sänkte de buskiga ögonbrynen.

»Jo, han skulle svara,» sade Friman öppet och raskt, »att en gök är en gök var man har honom, men vad skulle Lars Nilsson svara om man sade så här: Hästen, som Lars Nilsson far till staden och till kyrkan med, har den rätt att vara lika fet, som oxen vilken får draga år ut och år in det tyngsta vid hemmanet? Och frågade någon mig om den saken, så skulle jag svara så här: Lars Nilsson vet nog vad han gör, ty lass dra de båda, såvisst oxen som hästen och samma sorts lass med ibland. Men eftersom hästen springer fortare, så får han också springa längre, därför förtjänar han sitt foder han också och gör nytta på sitt sätt. På det viset hjälpa de att draga varandras börda, vilket de icke göra om den ena stångas och den andra sparkas.

Men, mina vänner, ha icke konung och folk utplånat all ståndsskillnad och det har vi ju tyckt vara rätt, varför då själva fortsätta med det gamla? Ty vad är all misstro mellan bönder och herrar, bara för det den ene är en bonde och den andre en herreman — vad är det annat än samma ståndsskillnad, som vi hava velat skaffa bort? Varför skall Lars Nilsson tro min son bättre om han bleve bonde och varför skulle jag tro Lars Nilssons son bättre om han bleve herre? Och sådana ombyten från herre till bonde och från bonde till herre se vi ju alla dar. Låtom oss därför lägga bort allt det gamla som söndrar och i stället tänka på allt det nya som förenar! Hava vi icke dessutom samma fädernesland att arbeta för medan vi leva och samma jord att vila uti när vårt dagsverke tagit slut och betinget blivit utgjort? Därför låt oss komma överens om, att de som befinnas pålitligast, kunnigast och förståndigast att föra vår talan, antingen de kallas för bönder eller herrar, dem välja vi på till riksdagsmän — är det sagt?»

»Ja, ja,» svarade alla som en man, »de bästa vilja vi ha, de må för övrigt vara vad som helst.»

»När detta nu är klart,» återtog Friman, »så skola vi nästa gång komma överens om hos rusthållaren vad våra riksdagsmän både i första och andra kammaren böra uträtta åt oss och vad de böra påstå å våra vägnar — eller hur?»

»Välkommen till mig nästa söndag och tack för i dag,» sade rusthållaren, i det han gick fram till Friman och hjärtligt tryckte dennes framräckta hand, »och välkomna ni andra grannar. Sådant här menar jag att vi inte får höra var dag.»

»Ja, det är sant, tack, tack för denna gången,» sade de övriga i det envar tog farväl och lagade sig att gå. Varpå gubben Lars Nilsson till sist, i det han vände sig om i dörren med en skälmsk min yttrade liksom för sig själv: »Det är då visst och sant att ingen är för gammal att lära, och i dag har jag fått veta vad en häst duger till, men hör herr Friman,» fortfor han höjande rösten, »då får det lov att vara en arbetshäst!»

»Ja visst,» svarade Friman skrattande, »och en som är säker i backarna.»

III.

»Ja, här sitta vi nu i fred och ro hos rusthållaren,» sade Friman, »och ha en god stund språkats vid om kriget utomlands. Vad säga ni om vi skulle ta ihop med våra riksdagssaker igen, där vi lämnade dem förra söndagen?» »Det var minsann just det jag ville be herr Friman om,» svarade Jan Olsson, »tiden förgår och vi ha inte sex veckor till de nya valen.»

»Vasa? det var nog,» inföll Lars Nilsson, »riksdagen ä inte längesen slut, och ändå ska vi åstad igen? Det här går undan för vinden som flickan sa om friarna.»

»Vi få riksdag vart år efter detta, ska Lars Nilsson veta,» återtog Jan Olsson, »men i stället bli de väl inte så långa som förr, tänker jag.»

»Åtminstone inte framdeles,» sade Friman, »men till en början kommer nog den första och kanske den andra med att räcka både i fyra och sex månader, fruktar jag, om det ens blir slut på den tiden. Emellertid är riksdagsmannaarvodet för Andra kammaren beräknat bara för fyra månader, så att

de, som till en början bli valda, få allt bereda sig på att ligga ett par månader minst på egen bekostnad, alldeles som ledamöterna i Första kammaren måste göra det för hela tiden.»

»Å tusan, är det så?» inföll Lars Nilsson. »Få riksdagsmännen ingenting för den tiden, som går över fyra månader?»

»Nej, det få de inte!»

»Det var inte dumt, det,» återtog Lars Nilsson, »då få de laga till duktiga matsäckar åt sig. Förr i världen var det vi här hemma, som litet emellanåt skulle fylla på dem. Det var en bra lag.»

»Det håller jag med om,» inföll Friman leende, »då riksdagsmännen få lov att hushålla med arvodet, så lära de sig nog att hushålla med sina egna ord och med statens tillgångar, hoppas jag.»

»Med förlov, hur ska de nya valen tillgå?» frågade gubben Stark, i det han tog sig en pris ur rusthållarens framräckta snusdosa och vände sig till Friman.

(Den nu följande redogörelsen för elektorsvalen och riksdagsmannavalets former förbigås.)

»Nå, go vänner, vem ska vi välja på?» återtog Stark, i det han såg sig omkring på de andra.

»Detta blir en annan fråga, som det inte är meningen att avhandla här,» svarade Friman. »Vi ska blott talas vid om saker, inte om personer. Detta blir elektorernas göromål och de förstår nog oss förutan att välja en, som kan föra vår talan med heder. Men vad vi här kunna säga, det är att det behövs en man, som känner till icke blott vår ort utan mycket annat därjämte; en man, som förstår sig på jordbrukarnas behov och bekymmer, som känner som vi och som därtill vet råd att bättra våra tunga bördor. Det behövs framför allt att säga icke blott n e j utan n e j, n e j! till alla onödiga anslag och utgifter, det behövs att rättvist och på alla fördela dessa många skatter och onera, som nu drabbar oss jordbrukare allena. Det behövs att totalt förändra vårt intrasslade penningeväsen, våra bank- och kreditlagstiftningar här i Sverige. Det behövs att ställa vårt dyra försvarsväsen till lands och vatten så, att det med mindre kostnad gör mera gagn om det en gång måste användas

— det behövs icke blott att ha mål i munnen utan även kunskaper i huvudet och att ha hjärtat på rätta stället. Allt detta tarvas hos vår nya riksförsamling. Ty i sanning! Landets väntan är spänd, det har stora fordringar på vad den nya representationen bör uträtta och ett otroligt arbete skall den få innan den gamla surdegen blir fullt bortrensad. Det blir ett stort, ett svårt och ett ansvarsfullt kall att vara riksdagsman, att taga säte bland alla dessa andra kloka och kunniga män, som var från sin ort komma tillsammans. Och därför blir det också mångdubbelt svårare än förr att uträtta sitt uppdrag, sig och sin ort till heder. Måtte vi alla med Guds hjälp var på sitt håll träffa ett gott val. Men därtill fordras att vi bortlägga all avundsjuka, allt split och allt småsinne och blott tänka på vad som bäst kan befrämja det gamla kära fosterlandets framtida lycka och välgång. Om vi detta göra, då skall vårt arbete bliva välsignat och Sverige ännu en gång resa sig i kraft, i samling och i medgångens mannadygder!

Och nu farväl för i dag, mina vänner, nästa gång, om ni tycker, skola vi talas vid litet närmare om var och en av de stora frågor, som komma för vid riksdagen.»

IV.

Våra från det föregående gamla bekanta hade åter samlats hos Friman. Det var denna gången Stark, som bragte riksdagsämnet på tal, i det han yttrade till de andra:

»Sist avhandlade vi visserligen en hel hop saker. Vi fingo reda på att riksdagsmän till Första kammaren, tre till antalet för vår ort, utses av landstinget och att det skall väljas en riksdagsman till Andra kammaren särskilt för Norra Tjust och en för Södra Tjust. Vi fingo veta att elektorer till att utse dessa skola väljas från varje socken efter folkmängden och efter fulla tusentalet. Det där ha vi nu reda på, men herr Friman nämnde icke vilka det är, som har rätt att välja elektorer och det vore bra att få veta.»

Friman steg upp och gick bort till bokhyllan, varifrån han tog ned den nya riksdagsordningen med konungens och

excellensen De Geers porträtter, bläddrade däri ett ögonblick och läste sedan upp lagen. (Här utesluten.)

»Nu kan valet bli när som helst,» återtog Stark, »för nu har jag reda på det.»

»Ja, det är väl gott och bra med det,» avbröt rusthållaren Jan Olsson, »men innan vi tänka på vem som skall uträtta våra ärenden, så få vi först lov att komma närmare överens om vad som bör göras. Det var så herr Friman sa häromdagen och det tycka vi andra med, eller hur?»

»Ja vasserra,» inföll Lars Nilsson, »lite var vet ju att det beror på jordmån och väderlek om man bör harva, sladda eller ärja, men för min del tycker jag att slätharva och storslarva, det är just ett och samma härvidlag.»

»Ja, Lars Nilsson har rätt. Det blir allt att ärja vid nästa riksdag,» svarade Friman, »och icke ens det förslår. Vi få nog lov att ta till plogen för att få det riktigt omvänt och bryta sten därjämte måste vi, ty nu finnas för många stötestenar. Vi ha t. ex. vårt gamla lant- och sjöförsvar, som måste ordnas och förändras. Sjöförsvaret måste ökas i stället för minskas och lantförsvaret i stället för det heliga indelningsverket ställas på folkbeväpning. Militärlyxen måste bort och för besparingarna anskaffas bästa sorts gevär och material.

Penningeväsendet, vår bank- och kreditlagstiftning, måste omskapas. För jordbrukaren beredas kredit med längre omsättning och tillfällen att kunna belåna egna varor och produkter. Och framför allt återstår att uträtta minst lika mycket för att åter igen samla penningar, som vi hittills ansträngt oss att förstöra. När det regnar sätta vi ju baljor under takrännorna att än vidare uppsamla det nedströmmande vattnet, och dock kommer det d r o p p v i s! Vilka baljor har vår regering och vår gamla representation satt ut under järnvägsutgiftsregnet? Ingen enda, mina vänner, ingen enda, utan regnet har fått rinna bort som det har kommit. Arbetsfolket har också levat friskt undan ett par år, men är lika fattigt nu som förut. Och eftersom de vant sig vid vällevnad, så, när det är slut med förtjänsterna, flytta de till Amerika, där de tro sig skära guld med täljknivar.

Utgifterna till statsverket böra minskas och indragningar göras på samtliga huvudtitlarna av allt, som befinnes onödigt, och det blir inte så litet, det. Åtskilliga överflödiga ämbets- och tjänstemän böra tas bort och de kvarvarande i stället lönas hederligt, särdeles i de lägre graderna.

Alla såväl militära, civila och ecklesiastika boställen måste utarrenderas på längre tid och arrendena gå till statskassan. Prästerna avlönas såsom andra tjänstemän, avskedas när de bli för gamla och pensioneras. Församlingarna få utvidgade rättigheter att välja själasörjare. Kronouppbörden fördelas och betalas halvårs- och kvartalsvis. Nu kommer den tillhopa med kommunalutgifterna i ett körande om vintrarna.

Vidare skola skjutsnings- och väghållningsbesvären lyftas från jordbruket och bli allmänna samhällsåligganden. Varför skall lantmannen vara allas fortskaffare när det faller någon in att resa, mången gång bara för sitt nöje. Och varför skall jordbrukaren stå till hands att lämna hus och hem, sådd och skörd för att ligga på landsvägen i ur och skur? Skjutsningen bör ställas på entreprenad och besörjas med diligenser överallt, där posten går fram. Vägunderhållningen — som är en icke mindre stor orättvisa mot lantmannen — bör bestridas av staten. Antingen genom bro- och vägpenningar, vilket onekligen vore det mest rättvisa eller, såsom enklare och mindre hinderligt för trafiken, genom särskild bevillning utdebiterad på samma gång som kommunaluppbörden, efter en viss avgift per fyrk. — — —

*

Vidare ha vi vår besynnerliga tullagstiftning, vilken man kallar, och — som jag förmodar på god tro — anser vara liberal. Men denna har, under namnet finanstullar, belagt en hel del förnödenhetsvaror — ja, t. o. m. sill — med tull. Det var icke längre sedan än vid sista riksdagen saltet efter mycket prut äntligen blev tullfritt. Vida mer rättvist vore att söka inkomster genom skatt på den högre levnadskostnaden och lyxen, genom förhöjda skatter på galanterivaror, på spelkort, på viner och delikatesser; genom

avgifter för hel och halvtäckta vagnar, kuskar och betjänter, stämplat papper, bankbolag, aktier och dylikt. Med ett ord: i en beskattning av alla dem, som vilja anses vara rika i samhället, i stället för att skatten nu, i alltför stort missförhållande, drabbar de mindre förmögna och de fattiga. Jag inser nog att det häremot blir ett stort skrik till en början — men må den nya riksdagen stå på sig. De, som så skrika, 'skälla värre än de bitas', som ordspråket säger. En dylik beskattning vore rättvis, ty de som vilja leva friskt och betala friskt, varför kunna de inte göra det till staten också? Det vore inte de sämst använda penningarna av dem, som i alla fall gå åt. Och det bleve nyttigt dessutom, ty det skulle hjälpa kraftigt till att införa sparsamhet först i den enskildes hushållning och sedan i statens.

Nu hava vi talat om mycket varuti bör sparas. Låtom oss för ombyte tala om något som vi icke böra spara på; och detta, mina vänner, är folkundervisningen. Ju mer denna utvidgas och utvecklas; ju flera, som icke blott lära sig läsa, skriva och räkna, utan även taga reda på det huvudsakligaste av Sveriges historia, geografi och statistik, dess grundlagar, dess lagskipning och försvarsväsen — ju mer blir folket självständigt, kan döma själv och behöver icke rätta sig efter hörsagor eller förvillas av prat. Huru mången bonde är det ej, som nu antingen icke alls förstår sin rätt eller missförstår den av bristande insikter, och om han än förstår den, varken i skrift eller tal kan utveckla och tydliggöra sin mening? Huru mången måste ej bittert beklaga sina bristande kunskaper, varigenom ofta de yppersta huvuden, de bästa anlag aldrig hinna till mognad? Folkundervisningen är ett verktyg, det är en yxa, en såg, en hävstång, varigenom envar, som beväpnar sig med densamma, kan uträtta mångdubbelt mer arbete än förut. Vilken skillnad är det t. ex. ej att gräva med spade i stället för med händerna?

*

Vi hava nu genomgått litet av varje bland det förnämsta, som är att iakttaga. En sak återstår, ehuru jag i det föregående har antytt därpå — den nämligen, att vi, utan avund,

utan ståndssplittring, utse dem, som skola föra vår talan vid den nya riksdagen. Det gör detsamma om den ene kallas för ett och den andre för ett annat — blott man i grunden är ett och detsamma. Om den ene bär en klädesrock och den andre en vadmalsrock, betyder intet, blott bröstet, som den omsluter, är en bostad för ett fosterländskt hjärta. Det betyder intet om huvudet bär hatt eller mössa, blott inom detsamma finnas rena och goda tankar, dem man utan egennyttiga avsikter vill ägna åt landets förkovran. Det betyder intet om den ene är fattig och den andre är rik; den fattige är ofta ej bättre än den rike och den rike icke bättre än den fattige — huvudsaken är att viljan finns, att erfarenheten finns, att kunskapen finns för att efter bästa förmåga hjälpa till uti arbetet för Sveriges nutid och framtid. — — —

Hava vi iakttagit vad här blivit sagt, hava vi valt så gott vi förstått, kan man icke mer av oss begära. Och då, jag är säker därom, skall man få höra att de valda riksdagsmännen för vår ort — både i Första och Andra kammaren — såsom redliga svenska män, till heder för sig och för alla, som sänt dem, hava motsvarat förtroendet.

Om även andra orter så välja, skall den nya riksdagen så ett utsäde och bereda en skörd, av vars rikedom vår gamla fosterjord skall uppnå en framtid än mer fri, än mer rik och långt mer lycklig än den närvarande visar sig. Och då skola vi en gång kunna till barn och barnbarn med stolthet säga: gå vidare framåt till lycka och ära, I unge! Det är vi som brutit eder väg, den ligger för eder jämnad. Vad vi icke hunnit uträtta, vad vi förgäves velat, det vartill krafter och tid icke stått oss bi — detta tillhör nu eder. Tag uti som vi, ändra, förbättra och fullborda!»

*

Riksdagsmannavalet skedde genom elektorer och den dag dessa samlades i Gamleby stod Emil Keys hustru på trappan redan när vagnen på långt håll syntes, i vilken mannen återvände efter att som elektor ha deltagit i valet, till vilket vi visste, att han själv var nämnd som kandidat. Han var så allvarsam och blek,

att vi trodde han fallit igenom och hans hustru började gråta, ty detta skulle varit en svår missräkning. När han berättade att han var vald med alla röster utom sin egen, förbyttes tårarna i glädje. Men själv förblev han lika allvarlig och förklarade sin stämning sålunda att han ej ännu kunde känna sig glad, så tyngd var han av det stora ansvar, hans medborgares förtroende lagt på hans skuldror och att han inför denna vändpunkt i sitt liv endast kunde be Gud om hjälp att bli detta stora förtroende värdig.*

Efter valet talade Emil Key ej sällan inom sin familj om de nya uppgifter, för vilka det nya statsskicket endast var ett medel. Särskilt tvenne aftnar ha förblivit outplånliga i mitt minne. Det ena var en vacker septemberkväll då, under hemfärden från ett besök i grannskapet, Emil Key upprepade en av sina älsklingsverser hos sin älsklingsdiktare Atterbom:

> När en tankfull stjärna vid skogsbrynet står
> och en bergfors kväder i natten,
> och Freja gråter sin glimmande tår
> utöver de ensliga vatten:
> Att ditt liv är en dikt, visst då du har rönt;
> men en dikt om ett stort, men en dröm om ett skönt!

De sista raderna syntes honom nu sannare än någonsin. Han tänkte särskilt på huru han som liten

* För norra Tjust valdes den ovan av E. Key skildrade brukspatron Gösta De Maré, som dock snart ingick i Första kammaren. E. Key hade senare under många år till sidokamrat på Tjustbänken Petter Nilsson i Kägla. Emil Key hade ivrigt arbetat för att det långa Kalmar län skulle delas i två landstingsområden liksom två hushållningssällskap. Detta hade skett och det norra landstingsområdet inneslöt: norra och södra Tjusts, Sevede och Tunaläns samt Aspelands domsagor.

pys fick komma till Gustav Adolfsfesten 1832 emedan hans mor hos honom anat det gry, som redan tog sig uttryck i den innerliga önskan att en gång kunna göra något för sitt land, om vilket han då med sådan iver läste i historien. Och nu skulle han själv komma med bland dem, som gjorde historia.

Andra gången var en skymningsstund, då han talade om behovet av ett böndernas och godsägarnas parti, som med samlad kraft skulle kunna taga upp arbetet på alla de reformer, till vilka representationsförändringen varit inledningen. Han nämnde även några av de nyvalda, dem han ämnade tillskriva om saken. Lantmannapartiet tog sålunda redan då gestalt i Emil Keys tanke och till dess »arbetsprogram» gjordes denna afton det första utkastet. Senare betonade han att det första ämnet till lantmannapartiet låg i de här ovan meddelade Lantmannabetraktelserna. Men tidningsartiklarna äro väl så belysande. De ha därför här blivit utförligt meddelade, emedan de bidraga att skingra det om Emil Key gängse antagandet att han endast var »lantmannapartiets språkrör». Emil Key hade tvärtom under årtionden genomtänkt de frågor, som blevo lantmannapartiets; han var partiets egentlige stiftare; han skrev dess program och det var framför allt hans inflytande, som, under dess första skede, gjorde partiet gynnsamt stämt i fråga om anslag till kulturändamål och bifall till vissa humanitära reformer.

Om den närmast valet följande riksdagstiden har Emil Key gjort de i nästa kapitel meddelade anteckningarna. De äro från senare delen av 1887.

IX.

Lantmannapartiets bildande.

I.

Inledning.

Följ ej med Strömmen men följ med Tiden
Hvis du vil holde dig ung i Striden!
Kan Strömmen ta dig
Saa vil den sluge dig;
Gaar Tiden fra dig
Kan den ei bruge dig!

C. Hostrup.

Representationsreformen var ett verk, orsakat ej blott av en allmännare fordran på utvidgade politiska rättigheter utan även av en mera djupt liggande anledning. Detta har kommit tydligare i dagen nu än vid den nya representationens första sammanträde 1867.

Ståndsrepresentationen, vars många goda sidor ej kunna förnekas — och vilkas tillvaro icke minst bevisas just genom dess förmåga att föryngra och omskapa sig själv — led, utom av ett otympligt arbetssätt, av en väsentlig brist. Den var nämligen, med undantag ensamt av bondeståndet, alltför mycket sammansatt av privilegieinnehavare och löntagare för att kunna med liv och kraft ägna sig åt och genomföra de omfattande reformer i våra förvaltnings- och statshushållningsförhållanden, vilka Sveriges i övrigt snabba andliga och materiella utveckling oavvisligen krävde. Föråldrade kvarlevor av

medeltidsinstitutioner i vårt försvarsväsen, i vår förvaltning, i lagstiftning och lagskipning, i beskattningssättet och skattefördelningen — dessa sistnämnda huvudsakligast drabbande kronoskattejorden och dess innehavare — borde och måste lämna rum åt andra, mer tidsenliga formationer. Och allra minst kunde skattefrihetsprivilegier, åtnjutna av ett jämförelsevis fåtal, fortfara att bestå då de icke längre skyddades av de medborgerliga skyldigheter och av den makt, från vilken de nästan uteslutande ledde sitt ursprung. Detta var icke något »våld», blott världens gång — framåt. Och lyckligt må ett land skattas så länge samhällets alla inre strider utkämpas och reformerna utvecklas på lagstiftningens område och i rätt tid. Endast därigenom kan ett behörigt undseende bliva fästat vid det bestående, förändringar stödas på billighet samt eftergifter å ömse sidor äga rum; endast därigenom kan ett land i sann mening sägas vara ordnat och fritt: ordnat i sin frihet, fritt i sin samhällsordning.

Att ett kraftigare påyrkande av reformer i ovannämnda hänseenden skulle uppstå genom den förändring i beståndsdelar, den tillökning av allmoge och jordbrukare, som den svenska riksdagen erhöll, detta var lika naturligt som att ett »lantmannaparti» måste i sammanhang därmed uppkomma. Till det nya statsskickets beröm kan sägas att, förutom en större sparsamhet med statens medel samt en strängare kontroll över deras ändamålsenliga användande, de tillryggalagda årens strid visserligen långsamt och betänksamt men hittills mera oavbrutet och på ett kraftigare sätt fört reformerna framåt, än det under den gamla ståndsrepresentationen varit möjligt. Vilka personförändringar, som än må föreslå vid nya val, såväl till Första som till Andra kammaren, den tidpunkten kan numera icke vara avlägsen då vårt nya

statsskick, självt så småningom demokratiserat, skall genomföra den främsta av de uppgifter för vilka det kom till, nämligen att vidare utveckla den större likställighet, som i viss mån finnes på det politiska och sociala men alltjämt saknas på det statsekonomiska området.

Samma strid, som inom den gamla representationen mellan den tidens konservativa och liberala fördes för utvidgade politiska rättigheter, föres nu inom det nya statsskicket mellan våra dagars liberala och konservativa, för eller emot beskattningsprivilegiernas borttagande. Och liksom det politiska missnöjet för längre tid bortleddes och kanaliserades genom representationsförändringen, bör man hoppas att det medborgerliga missnöjet även skall avledas och Sverige känna sig starkare i den mån samhällets inre omorganisation kan genomföras, trots de hinder och brytningar som stora världshändelser utom oss i sina orsaker och verkningar r e d a n åstadkommit eller f r a m d e l e s kommo att medföra.

Att under den närmast förflutna tiden de ledamöter, som under endera eller de sex första valperioderna till Andra kammaren mera livligt deltagit i meningsbrytningarna, å ena sidan blivit utsatta för bittra motståndares ofta ensidiga omdömen och uttydningar, å den andra överskattade av nitiska anhängare och partiska meningsvänner, detta är det öde, som vanligen drabbar politiska stridsmän. Det är den lott i det levande livet och den tveksamhet i fråga om eftermälet varpå dessa måste vara beredda.

Även m i n riksdagsmannaverksamhet har varit olika bedömd, och icke minst beskylld för ombytlighet i åsikter. Bland mycket klander, att icke säga förtal, har kanske det skarpaste gällt frågan om vårt försvarsväsens omorganisation och mitt deltagande i densamma. Om jag

däri felat har det dock varit genom att vilja för mycket, ej genom att ha velat för litet. Men just i sistnämnda hänseende har jag varit formligen nedsvärtad. Gudskelov dock, i detta fall är mitt samvete rent. Väl har jag kunnat synas fläcka händerna någon gång vid försök att krafsa kastanjerna ur elden, dit Höga Vederbörande, gång efter annan, än av en anledning än av en annan, kastat dem. Men aldrig har avsikten, den fosterländska avsikten, verkligen fläckats av mina många bemödanden vid medverkandet att lösa den stora frågan om att giva vårt land ett bättre försvar.

Man har talat om resan utför i detta fall. Inkonsekvent har det dock icke varit att gång på gång söka hjälpa till att rädda försvarsfrågans öde. Min ställning har närmast liknat en persons, som, med en dyrbar laddning ombord och drivande utför strömmen, söker komma i land än här, än där, men hindras. Det är ej personen som förändrar sig, det är situationen som ändras. Jag skulle ej varit hindrad att med Boije tacka Gud för var dag jag blivit klokare, ifall jag hade ändrat åsikter. Men så var ej fallet. Förargelseklippan, indelningsverket, kunde man kommit förbi, och man kunde verkligen lyckats landa, år 1878 högre upp, år 1883 redan ett gott stycke längre ned. Man hade då, isynnerhet 1878, blott behövt räcka ut en hand för att taga emot. Försvarsfrågan är så stor, att den varken kan vara en generations börda eller ens kan bli vår samtids fullfärdiga arbete. Min tanke var att vi måste börja och att sedermera de, som kommo efter oss, fingo tillägga och rätta bristerna. I en fråga, där man arbetar för framtiden, måste man ju också kunna ha någon tro på framtiden?

Denna visade sig icke. Om detta var till lycka eller olycka — därom har jag blivit mer och mer tveksam. Ju längre den väpnade freden räckt för oss, desto mera konstlad och ovaraktig har den blivit. Litet var skall en gång få plikta: dynastien för vad den avvisat, militarismen för vad den försmått, bondsnålheten för vad den trott sig slippa ifrån. Den nemesis divina, som drabbar envar, skall säkert straffa de förgångna felen. Tiden skall skeda idéerna och ställa allt på sin rätta plats.

Folkens yttersta mål måste bli freden.

Krig föder krig. Under de sista tjugu åren hava de, som blivit förda, kostat millioner livet och förslösat millioner på ändamål som, djupare sett, äro improduktiva och ändå undrar man över att näringar och handel äro tryckta! Och ändå letar man efter anledningen till det dova missnöjet inom folken; till den allmänna olusten och till socialismen. Denna har i alla tider trott sig kunna befria den enskilde från ekonomiskt förtryck, velat minska den personliga friheten och öka det allmännas välde. Jag kan icke tro på detta medel, ehuru jag önskar målet för och väl förstår orsakerna till denna samtidsrörelse. När folken börja likna de män, vilka mer älska den stilla husmoderns, i det tysta uppbyggande verk, än de älska den bländande, men hjärtlösa skönhetens ögonblickstriumfer — då skola de föredraga den i tysthet skapande freden framför krigets lysande ödeläggelser.

För mig är intet stånd av betydelse annat än för så vitt det hör till de arbetande krafterna i samhället. Att militären under vår långa fredstid kommit att betraktas såsom icke arbetande, har till stor del varit dess egen skuld. Och denna mening kommer att hålla i sig så länge

militären av krigaryrket vill göra ett kastväsen i stället för ett medborgerligt, tyvärr ännu behövligt, arbete.

Militären — och andra krigsförhärligare — ha själva stor skuld till den försvarsnihilistiska stämning mot vilken jag haft att kämpa inom lantmannapartiet och som jag nu, sedan jag lämnat riksdagen, ser alltmer tillväxa.

De, som nu på folkmöten tala för att man må slippa en skyldighet, få oftare och lättare bifall än de, som tala för att bättre fullgöra en fosterländsk plikt. Och sålunda förledes mången folkmötestalare att föredraga bifallet i ögonblicket framför aktningen i framtiden. Andra äro utan tvivel uppriktiga då de säga att de intet fosterland äga. För den, som icke tror på någon odödlighet, gives det icke heller någon. För den, som betraktar hjärtat blott som en »ihålig muskel», är även fosterlandskärleken blott ett tomt ljud. Vad som för den ene är stort blir för den andre litet och omvänt.

För den politiske mannen borde fosterlandet stå först och sedan partiet; främst allmänt väl och sedan förutfattade åsikter.

Man har beskyllt mig, ej blott för att ha glömt fosterlandet för partiet, och det allmännas väl för egna åsikter, utan även för fåfängans ävlan att i händelsernas ström flyta ovanpå och slutligen att egoistiskt tillgodose mig själv.

Men sunda förnuftet borde kunna säga att om personliga avsikter och fördelar varit målet för mina politiska åtgöranden under min riksdagsmannaverksamhet, då hade det funnits vida kortare vägar att gå — för att hinna vida längre fram — än den jag gått.

Det finnes verkligen folk, som intresserar sig för idéer. Men det finnes andra som icke äga andra idéer

än sina egna intressen. Och dessa förstå icke, skola aldrig förstå dem, som levat för en idé, en åsikt.

— — —

Om man ej tänker på personen i första rummet och saken i det andra; ej på vad man själv sagt och gjort och ängsligt ser efter detta i stället för att söka vad som gagnar saken, då måste man någon gång uppoffra egna med förkärlek omfattade idéer. Nå väl, om detta förtjänar stenkastning — månne de, som först omfattat indelningsverket (1869, 1871) sedermera allmän värnplikt (1875) och därefter stam och beväring (1877) för att så återgå till indelningsverket — månne dessa äro berättigade att kasta första stenen?

Det har gått med den allmänna värnplikten, på vilken jag redan 1867 ville bygga vårt försvar, som med andra sanningar: först blev den häcklad, sedan vann den mark och — slutligen blir den just det, som varenda människa tänker och tycker! Jag såg klart — därför att jag såg på avstånd — att representationsreformen måste medföra nya politiska rättigheter som nya medborgerliga skyldigheter. Bland de förra var bortskaffandet av grundskatter och indelningsverk. Bland de senare skapandet av ett nytt och bättre försvar. Om det förra stod lantmannapartiet enigt; icke så om det senare. Striden har redan räckt för länge. Den har skilt stad och land, den har skilt yrkesmän och ämbetsmän. Den skall slutligen skilja riksdagsmän och framstegsmän och våra reformfrågor skola stå stilla tills de förra åter sammanfalla med de senare.

Bondemakt som envälde i absolut form har aldrig synts mig bättre än t. ex. adelsvälde. Mycket tidigt insåg jag att icke adeln utan medelklassen nu var det mäktigaste ståndet och att det var mellan denna

klass och folket, striden skulle komma att stå. Det första skedet av denna strid har varit lantmannapartiets strider mot intelligensen.

Min liberalism har sedan ungdomen varit och är ännu kravet på jämlikhet inför lagen och jämlikhet då det gäller utvecklingen av andliga eller materiella krafter. Därmed följer att jag alltid yrkat på borttagandet av alla band, som i dessa avseenden hämmat. Ty hämningen framtvingar till sist revolutionen. Min liberalism har alltid inneburit oppositionen mot det världsliga tyranniet eller det andliga; mot det tillstånd då det allmänna anses vara allt och den individuella människan intet. I antiken gällde detta på statens område; under medeltiden var kyrkan och senare envåldsmakten allt, den mänskliga friheten intet, och striderna gällde personlighetens rätt mot formerna. Nu är det mänskliga jaget allt och det allmänna intet. Nu hota tvenne nya arter av tyranni: kassans och den råa massans förvärvsbegär och njutningslust. Undertryckandet av jaget har pågått med stöd av en missförstådd kristendom. Men i samband med att kristendomen avtar och jaget nu börjat resa sig mot förtrycket, har även självviskheten börjat taga överhand. Det är denna — icke en på personliga grundsatser byggd fredsvilja — som tar sig uttryck i försvarsnihilismen, såväl när denna avser att spara kassan som massan. Redan i mitten av 1850-talet skrev jag om de då framträdande skuggsidorna hos den »nya tiden»*. Då som nu betonade jag såsom den

* Oktober 1856 i N. C. L. T.

— — —

Vi tillhöra icke dem, som med egennyttig avund och motvilja betrakta arbets- och tjänsteklassens förbättrade levnadsvillkor. Vi tillhöra icke dem, som vilja binda människan

svåraste av dessa skuggsidor, att känslan för rättigheter växer så mycket fortare än känslan för skyldigheter och historien om vår försvarsfråga kommer att bekräfta denna sig ständigt upprepande erfarenhet. Men i de tider då rättigheter bli allt och skyldigheter bli intet kommer otvivelaktigt en reaktion, som blir benägen att slå över till motsatsen. Ty vad svårsmält föda, häftigt och i myckenhet förtärd, blir för kroppens välbefinnande, det blir frihet, plötsligt och i stora stycken slukad, för en

---

vid slaviska disciplinärstadgar, icke heller sakna vi husbondens forna så beprisade fadersvälde. Den revolution, som skett och med varje dag fullbordas i alla dessa förhållanden, tyder på en tilländalupen barndom, ett numera upphört omyndighetstillstånd, ur vilket arbetsklassen gått fram till självmedvetande och känsla av ökat människovärde, till självständighet och valfrihet i medeln för uppehälle. Allt detta är ett gott, och icke det minsta, som vår tids utveckling medfört och frambringat. Men sedan vi erkänt och medgivit detta — låtom oss även vara opartiska och må vi också betrakta frånsidan av medaljen. — — —

— — —

I sammanhang med de höjda arbetslönerna står ett annat, icke mindre klandrat tidsförhållande: nämligen den med varje dag ökade svårigheten att erhålla dugligt, och framför allt pålitligt tjänstefolk, vilka erkänna att skyldigheter och rättigheter böra och måste vara ömsesidiga. Att bliva skild från en tjänst kunde fordom vara ett straff, men är det numera sällan, ty den avskedade finner sysselsättning och vinner antagande i nästa gård, ifall han så för gott finner. Vill han icke detta, utan föredrager att »gå lös och ledig» — på det han må slippa att lyda klockan, alla morgonsovares förskräckelse — har han i alla fall fullt upp med ackordsarbete varthän han vänder sig. Bristen på arbetsfolk, behovet av armar för den framåtgående industrien, har så plötsligen mångdubblats och blivit allmänt, att arbetsgivarna numera nära nog tvingas att antaga den första som står till buds, icke den bästa av flera. Och icke nog här-

stat. I båda fallen uppstår äckel, som föranleder fasta. Och det är aldrig oförskyllt som ett folk ådrager sig en despotisk härskare.

I min ungdom republikan, menar jag numera att kejsardöme, monarki eller republik kan vara alldeles likgiltigt — det är icke styrelseformen utan styrelsesättet, som är huvudsaken. Och det vet jag att det icke är i republiken, som man dröjer längst med att skjuta för att upprätthålla ordning! Vad jag vill är en statsförfattning som lik en pyramid vilar på folkets breda bas, icke en

---

med, han tvingas ytterligare att se genom fingrarna med ett ofta bedrägligt arbete. Ty han kan annars befara att den tillrättavisade, särdeles den ogifte arbetsdrängen, helt enkelt avlägsnar sig efter ett ofta nog tillpockat förskott, om vars återbetalande — eller om ansvaret för uraktlåtenhet därav — denne föga eller intet bekymrar sig, »ty där intet är att taga, där har kejsaren förlorat sin rätt». Han lever nämligen alltjämt för dagen — visserligen bättre än förr — men ännu utan tanke på någon framtid.

— — —

Allt detta gör att numera arbetsgivaren måste skyddas lika mycket av staten som arbetstagaren. För detta ändamål måste framför allt den föråldrade lagstiftningen mellan husbönder och tjänare, med skyldigheter å ömse sidor, vilka icke uppfyllas — enär rättigheterna icke heller kunna tillämpas — avskaffas och förändras. (Här kommer nu det redan nämnda yrkandet att avskaffa de falska orlovssedlarna.)

— — —

Om felen sattes rent ut, till straff för den dålige, och om för den gode sörjdes genom insättningar i sparbanker och ränteförsäkringsanstalter, med ett ord genom beredande av en framtid, en bekymmerfri ålderdom, då skulle det *ömsesidiga intresset* — på sådant sätt lika stort å bägge sidor — mäktigare än alla tvångsband föra husbönder och tjänare till uppfyllande av ömsesidiga skyldigheter. Och utkrävandet av ömsesidiga rättigheter skulle icke möta så stora svårigheter som nu.

som liknar en pyramid ställd på sin spets, vare sig denna är en person eller abstrakta begrepp — som Boströms — om »staten som person».

Jag har alltid i Englands styrelsesätt sett det tills vidare bästa. Republikens president kan förete samma svaghet som furstarna, ehuru dessa redan genom sin uppfostran äro fallna att anse varje medhåll för oegennyttig vänskap och varje motsägelse som illasinnad fientlighet. En stor del av lantmannapartiets strider voro riktade mot försöken att undgå konsekvenserna av det parlamentariska styrelsesätt, som i och genom den nya riksdagsordningen infördes. Och i detta avseende voro de mest framstående bönderna fullt klarsynta. Det första lantmannapartiet inneslöt en ovanlig samling betydande bönder, och när man en gång kommer att opartiskt skriva dess historia måste domen bli en helt annan än samtidens var.

Det var alltid mitt hopp att när de brännande frågorna — grundskatter, indelningsverk och försvar — blivit lösta, lantmannapartiet mer och mer skulle utveckla sig till ett liberalt-kulturellt parti. Men intelligensen drog sig bort och inom partiet själv blevo huvudfrågorna avskaffandet av indelningsverk och grundskatter utan vederlag i form av ett bättre försvar samt — under dessa senare år, då jag ej längre varit med — erhållandet av tullskydd.

Under lantmannapartiets första år framkom dels »intelligensens» program, utmärkt genom sin obetydlighet, dels S. A. Hedins radikala program, utmärkt genom sin betydlighet. Huru otänkbart det skulle varit att få de innerst så konservativa bönderna med på ett sådant, det visar sig tydligast genom att se till vad som nu tjugu

år efteråt blivit förverkligat av detta program.* Då jag nu ånyo genomläst Hedins har jag instämt i den ena punkten efter den andra. Jag gjorde så då det utkom. Men jag hörde ej till dem som — enligt ett träffande ord av A. Sohlman — äro »nöjda att något vackert säges men likgiltiga för att något verkligt blir uträttat». Vill man det senare, då måste man plöja verklighetens stenbundna mark. Då får man ej ge vika för frestelsen — som mångfaldiga gånger var min — att skynda före sitt parti. Det fanns ju några s. k. »kulturvrak» — Första kammarens hånfulla namn på dem, som under den gamla ståndsrepresentationen ivrigast voro kulturfrågornas kämpar — vilka som jag ledo av den långsamma lunken. Men det gällde att hålla ut även om man fick smäckar av träsvärdet från mängen liberalismens pajas — full av idéer, tutingar och sig själv — vilken däremot stod på huvudet av beundran för ett radikalt inlägg — som ledde till intet! Den som likt mig under fyra årtionden studerat det svenska bondelynnet i dess stora som dess små sidor, i dess varsamhet som i dess vågsamhet, den vet att det första lantmannapartiet gjorde allt och var allt, som man med de givna förutsättningarna kunde vänta.

II.

Lantmannapartiets bildande och första tid.

Redan innan jag anlänt till riksdagen 1867 — ehuru vald till riksdagsman för Södra Tjust — sammanträffade jag, Karl Rydström, Mannerskantz, Hultenheim och J.

* Detta skrevs omkring 1887. En jämförelse från 1916 vore ännu mer upplysande! (Utg. anm.)

W. Beyer sept. 1866 i Oskarshamn i den av Kalmar läns landsting utsedda kommittén för Betänkandet angående frihandels och tullsystemets åverkan på Kalmar läns jordbruk och industri. Mannerskantz, till vilken jag redan råkat i ett spänt förhållande med anledning av mitt pådrivande i fråga om delning av hushållningssällskapet och landstinget (i norra och södra Kalmar län), hade ivrigt motsatt sig Rydströms och mitt yrkande att han, vid en blivande riksdag, skulle ingå i Första i stället för Andra kammaren, vilket han själv mycket påyrkade. Detta skedde — såsom jag sedan fick veta — på grund av ett till svågern, Gripenstedt, givet löfte att hjälpa denne med första franska traktaten och att ingå i Andra kammaren för att där kunna beklädas med vicetalmansvärdigheten. När riksdagen sammanträtt råkade jag Mannerskantz hos min styvfar, baron Raab, som avsiktligt föranstaltat detta möte mellan M. och mig. M. frågade mig då, hur jag tänkte mig min ställning vid den kommande riksdagen, om jag skulle bli oppositionsman eller ministeriell? Jag svarade att jag icke ville binda mig vid någon viss fana. M. svarade: »Det är alltid bra vid utskottstillsättningarna att veta, var man har sitt folk.» »Dem bryr jag mig icke om,» svarade jag; »jag har inga anspråk; vill stå utanför, fri och obunden.» »Så får ni också stanna utanför,» svarade M.

Mannerskantz — som så många andra — levde i den föreställningen, att det nu väsentligen gällde att bilda en skyddsvakt kring den De Geer-Gripenstedtska ministären mot den opposition, som befarades från de med den nya representationen missnöjda. Särskilt nu Arvid Posse, statsutskottets ordförande under föregående ståndsriksdag, och då framskjuten oppositionsman mot representationsförslaget. Sedan utskottsvalen 1867 skett,

och Posse (på ungefär samma grunder som förut) blivit insatt i statsutskottet såsom dess ordförande, och därpå rest ned till Skåne, framträdde jag på några möten (på Suède och Skomakarekällaren).* Mötena voro ordnade av representationsreformens vänner, sådana som häradshövding Per Staaff, brukspatron Holdo Stråle, Murén från Gävle m. fl. Vid ett av dessa möten opponerade jag mig i samma riktning som mitt yttrande till Mannerskantz, och sade att jag icke ämnade svära någon ministeriell fana. Andra funnos också, som i likhet med mig redan före sin ankomst till riksdagen känt: att de i c k e ville bilda ett regeringsparti quand même, ej heller ett oppositionsparti quand même. Jag som de ville stöda regeringen endast i d e n mån, som denna visade sig sinnad att icke uppfatta den skedda representationsreformen som ett s l u t m å l utan som ett m e d e l att kraftigare fortsätta reformarbetet i flera andra riktningar. Om lantmannapartiet kan man säga att det var saken — reformerna — som framkallade männen, icke dessa, som framkallade saken. Vi, som hyste dessa önskningar om ett säkert och lugnt fortskridande, enades om ett nytt möte på Berzelii källare (en mötesplats, som åt oss förskaffade spenamnet »alkemister») för att där avhandla frågan om bildandet av ett nytt parti, vilket som sitt program skulle upptaga några av de närmast liggande reformfrågorna. Vid dessa två möten valdes jag till ord-

* I sin nekrolog över Emil Key yttrar S. A. Hedlund att det icke var Emil Key utan Arvid Posse som bildade lantmannapartiet och att detta skedde i Arvid Posses bostad vid Arsenalsgatan. Att något möte där kan ha ägt rum är troligt. Men att S. A. Hedlund i det hela missminde sig framgår av det följande där uppgifterna dessutom av mig kunna bekräftas.

förande vid det första, men då Arvid Posse återkom — och sällade sig till detta parti (i vilket han vädrade sig till bundsförvanter i oppositionen mot regeringen) — föreslog jag honom som ordförande, emedan jag varken vid detta eller liknande tillfällen kände något behov av att vara den förste. Jag hade nog erfarenhet om böndernas svagheter för att förstå det en greve skulle i deras ögon vara bättre än jag, så länge han följde dem, medan de icke skulle komma att följa honom längre än »till dörren till — kabinettet»!

Det nya parti, som då bildades, gav jag namn åt — nämligen »lantmannapartiet». Orsaken till detta namn — till vilket jag framdeles särskilt återkommer — finnes angiven i den serie artiklar, dem jag tidigare skrev i Lantbruksakademiens tidskrift och där jag angav orsakerna till lantmannens betryck samt de reformbehov, som därav borde framkallas.* Dessa artiklar hade delvis föranlett mitt inval till ledamot i Lantbruksakademien 1865 (Arvid Posse invaldes först 1879).

Redan från dess första bildande hade lantmannapartiet för alla stora frågor och val regelbundna sammankomster på olika ställen (Suède, Phoenix, Hotel Rydberg, Skomakarekällaren) och längre fram Grand Hôtel. Medan jag själv var vice eller ordinarie ordförande i statsutskottet höllos stundom sammanträden i statsutskottets plenisal. Även i min senare bostad, Mästersamuelsgatan 39, brukade delegerade av partiet samlas.

Under lantmannapartiets första år gällde huvudstriden riksbanken kontra privatbankerna;

* Se de bifogade Lantmannabetraktelser (kap. VII).

i denna fråga sammanhölls lantmannapartiet och vann seger gentemot privatbanksintresset, en seger, som är första märkestenen på lantmannapartiets väg. Och huru föga partiet då var exponent av ordförandens mening, visar sig därav, att A. Posse stod på privatbankernas sida. Tullfrågan var ännu ej brännande, men fick sin karaktär av att 1867—1870 varje kosmopolitisk frihandlare kallades »wallenbergare», eller »göteborgare», d. v. s. motståndare till ett förändrat bank-, kredit- och beskattningsväsen. Frihandelsideologerna åberopade sig på engelsmännen ungefär som flickan, vilken sade sig heta »Adamina efter farbror Per». (Farbrodern i fråga var Per Adam Siljeström.) De trodde sig vara engelsmännens lärjungar men lade ej märke till skillnaden mellan engelska och svenska förhållanden. Numera finnas egentligen inga frihandlare: det finnes blott de, som vilja protektionera importen och andra, som vilja protektionera exporten.

Med avseende å tullfrågan gällde ännu 1883 — d. v. s. då jag lämnade riksdagen — att denna fråga alldeles stod utanför partiprogrammet. Däremot visade sig redan 1867 att försvars- och grundskattefrågan hade tendens att bli partiets stora partifråga. Men innan dessa frågor blevo partiets livsfrågor, visade partiet ett mera mångsidigt skaplynne än det längre fram gjorde.

Brukspatronerna Hedengren, C. G. Indebetou, Gösta de Maré, godsägaren Kallstenius, rektor P. A. Siljeström, friherre Ivar Koskull, löjtnant Hedenberg, David von Schulzenheim, hovpredikanten Lithner ansågos sålunda under dessa första år tillhöra lantmannapartiet, men blevo framdeles mer eller mindre snart, mer eller mindre

aggressivt partiets motståndare, när striden slutligen samlades kring »kompromissen» mellan försvars- och grundskattefrågan, den kompromiss, som blev partiets fana.

1868 tillhörde Blanche, och Liljencrantz — från 1868 till sin död 1870 — lantmannapartiets välönskare. Från

Erik Ersson.

Liljencrantz mottogo jag och Arvid Posse i »testamente» kapten John Ericsson, vilken strax vid sitt inträde i riksdagen ställde sig i lantmannapartiets led.

Om Erik Ersson — som intog den främsta platsen i det gamla bondeståndet och som var med om att hemma hos mig genomse och godkänna lantmannapartiets program — hade fortlevat, skulle han avgjort varit böndernas chef och andre man i statsutskottet. Nu blev det Karl Ifvarsson, som ägde ett ovanligt klart huvud,

skarpt omdöme och framstående talarförmåga, ehuru han icke besatt den elevation och värme, som göra den store talaren. Karl Ifvarsson stod redan 1867 närmast efter Erik Ersson och utvecklade sig mer och mer under fortsatt riksdagsarbete, så att jag, då jag själv blev erbjuden att — vid Posses ministär — bli vice talman, fann mig böra avsäga mig detta till förmån för Karl Ifvarsson. Denne, som själv varande bonde, skulle bli mer hållen om ryggen av bönderna och mindre angripas av intelligensen. På mig var denna alltid mer förbittrad, emedan jag som herreman städse ansågs — för främjandet av självviska syften — falskeligen omfatta böndernas intressen. Som jag varken var road av att dricka tuting eller spela kort, funnos inga anledningar att »fraternisera» med bönderna och detta stärkte hos dem känslan att jag ej var en av deras. Bönderna själva, i följd av min antydda hybrida ställning, ville icke — eller åtminstone ville endast under stridens kulmination och till följd av därav härflutna angrepp på mig — tillåta mig att träda i spetsen för partiet. Denna avundsjuka sträckte sig därhän, att nästan var gång jag vunnit en seger, kunde jag efteråt vara beredd på att böndernas ömtåliga självständighet, med avseende å att »dansa efter herrarnas pipa» — skulle vålla mig ett nederlag. Samma sak — men med mera rätt — fick Arvid Posse erfara.

Lithner stod Sundberg nära och saknades således icke som bundsförvant, då han tidigt avled. Som personlighet var han älskvärd.

Per Nilsson i Espö hade vunnit sina sporrar som s. k. »kulturvrak» i gamla bondeståndet. Han var alltid så opålitlig att niomannarådet måste låsa in honom

tills utskottslistorna voro definitivt avgjorda.* Samma rykte fick småningom Liss Olof Larsson, ända tills falskheten kulminerade vid riksdagen 1887, då han visade att han ej varit bättre än sitt rykte. Jöns Rundbäck hörde heller icke till de pålitliga. För det första villades han av sin benägenhet för dryckenskap; för det andra leddes han mer och mer över på sin brors, lektor Abraham Rundbäcks, åsikter. Då t. ex. Jöns Rundbäck ville motarbeta Karl Ifvarssons och Lyttkens återval, hindrades han av dessas anhängare genom att erhålla ett grundligt — rus, under vilket valen ägde rum!

Jan Andersson i Jönvik hörde till lantmannapartiets pålitliga stödjepelare; ehuruväl mindre begåvad än denne höll han särskilt tummen på ögat på sin länskamrat Liss Olof Larsson, vilken han hindrade från mycket »fanstyg».

En liknande hedersman var Jonas Andersson

* Som enskild person fann E. K. Per Nilsson intressant och märklig. Han hade ej endast en stor, självvunnen bildning utan var en mycket ivrig bibliofil och besökare av bokauktionerna i Stockholm. Det bibliotek han efterlämnade var mycket värdefullt. I än högre grad var detta fallet med en annan bonde Lars Månsson. Denne var född 1827, hade varit lekkamrat med Bengt Nordenberg och denne hade givit honom ett häfte, vars bokannonser väckte hans samlarhåg. Som riksdagsman från 1875 började han, under Per Nilssons och andras inflytande, som samlare. Hans boksamling i Tranemåla blev så stor och utmärkt att den senare inköptes för Göteborgs bibliotek. En tredje lantman J. Johansson i Noraskog var arkivforskare och utförde flera stora arbeten om Noraskog, Karlskoga bergslag, m. m.

Under ledsamma stunder i Andra kammaren roade E. K. sig stundom med att, hos någon av dessa tre, efterhöra deras nyaste fynd och i detta intresse mötte de alltid E. K:s sympati.

i Häckenäs. Genom sina lågmälda och långa tal något tröttande, var han som person alltid trofast och vänfast. Sådan blev så småningom också Karl Anders Larsson i Maspelösa, ehuru i en helt annan väg än den till det yttre som inre försynte och fine Jonas Andersson. Karl Anders Larsson var en grovhuggare; höll burleska tal och lustiga versifierade skåltal. Han var en »oäkta» ättling av Sparresläkten.

Ola Jönsson i Kungshult hörde också under de första valperioderna till lantmannapartiets ledande män, men (genom lutning åt intelligensen) förlorade han småningom partiets förtroende. Han var både begåvad och kunnig.

Det skarpaste huvudet inom lantmannapartiet — i början mer framstående än Karl Ifvarsson — var Sven Nilson i Österslöf, den s. k. »generalen». Han var den egentlige upphovsmannen till striderna om försvarsfrågan och vi sutto tillsammans i rust- och rothållskommittén hösten 1867, den s. k. »lindringskommittén». Hade han icke fördunklat sin stora intelligens genom sin fallenhet för dryckenskap, skulle han spelat en huvudroll inom riksdagen. Man kan om honom säga att han var ett lysande ljus, som slocknade i en buteljhals. Hans omåttlighet i dryckjom var också orsaken till hans förtidiga död, varigenom han icke kom att deltaga i lantmannapartiets riksdag 1877—78, vid vilken han dock skulle ha kommit att vålla mycket obehag genom sitt egensinne och sitt högmod, vilka synnerligen framträdde såsom verkan av ölsinnet. Vid ett sådant tillfälle var det som han ville dricka brorskål med ärkebiskop Sundberg.

Hörnfelt var även från lantmannapartiets början en av dess pelare och förtjänade, med avseende på sin

korrekta hållning såsom sådan, sin enkelhet och pålitlighet, allmän aktning. Han var den, som insatte greve Gustav Sparre i Första kammaren, sedan denne i Skaraborgs landsting fallit igenom.

Lyttkens tillhörde mycket länge det gamla lantmannapartiet, ehuru han där icke åtnjöt fullt förtroende.

G. Kolmodin tillhörde under hela sin riksdagstid lantmannapartiet men närmade sig (med anledning av försvarsfrågan) mer och mer intelligensen, då han fann bönderna alltför krasst egennyttiga.

Nils Larsson i Tullus, som länge stått vacklande, på grund av samma skäl som Mannerskantz, — Nils Larsson ansåg sig som bondeståndets gamle talman skyldig att försvara den De Geerska ministären — kom, sedan han fällt det bekanta yttrandet om »storfurstendömet Finland» och därför fått sin stränga tillrättavisning i kammaren, över till lantmannapartiet. Inom detta parti gottgjorde han 1877 (se nedan min skrivelse och hans svar) sitt olyckliga uttalande. Han vann emellertid aldrig någon trevnad och heller intet fullt förtroende inom partiet. I försvarsfrågan dock mera än Karl Ifvarsson, vilken jämte Liss Olof Larsson ständigt var och förblev »nihilismens» målsman.*

---

* Emil Key skilde sig icke från dessa i uppfattningen av militarismens och krigets väsen. Också han instämde i Karl Ifvarssons uttalande:

»Låt oss vara eniga och rättvisa inbördes och eniga och rättvisa gent emot våra grannar, så att vi icke ådraga oss ovänskap. Sådant kan bidraga till freden och fredens bevarande.» E. K. var även enig med Liss Olof när denne talade om huru svenska allmogen blött på Europas

Efter några riksdagar tillökades lantmannapartiet med tvenne mycket utmärkta krafter, de båda skåningarna Sven Nilsson i Efveröd 1870 och Ola Andersson i Burlöf (Nordanå) från och med urtima riksdagen 1871. Dessa blevo strax ivriga medlemmar av lantmannapartiet, samt inflytelserika och pålitliga anhängare av detsamma. En annan präktig allmogeman var den glade och godmodige Anders Persson i Mörarp, en av partiets goda krafter, liksom den stille och allvarlige Ola Boson-Olsson. Skåningarna voro de talrikaste bland partiets ledande män. Om de äldre bland dem gällde det ord, den för sin kvickhet kände riksdagsmannen Petter Jönson i Träslända under 1850-talet fällde om sig själv: att han »var en man av folket, som fått hela sin uppfostran vid sin moders spånrock». Ännu senare erhöll partiet 1873 en viktig insats i den mycket begåvade ölandsbonden A. P. Danielsson.

Lantmannapartiet konstituerade inom sig ett s. k. niomannaråd, vilket hade att bestämma när och var sammankomster skulle hållas, uppsätta utskottslistor m. m. och sköta kassan. Nedanstående listor visa nio-

---

slagfält utan några av de vinster krigen för herrarna medfört. Likaledes hade E. K. långt före sin riksdagstid talat som Liss Olof mot den speciallagstiftning, som skapar en krigarkast. Ja, ännu i det yttrandet av Liss Olof att en stark armé framkallar erövringslust, kunde E. K. instämma. Men han var viss om att vi tills vidare måste ha ett dugligt försvar. Ty han kunde för mycket historia för att ej veta att fredsvilja icke är nog för ett litet folks bestånd mitt i en väpnad värld! »Nihilisterna» åter menade att denna fredsvilja var nog. Detta bestämde deras negativa hållning mot alla försvarsåtgärder. (Utg. anm.)

mannarådets sammansättning — samt medlemmarnas olika röstetal — under några år. Valen skedde alltid med slutna sedlar.*

Vid flera riksdagar hade partiets ledande män vid eller strax före riksdagens början enskilda, rådplägande möten om »fälttågsplanerna». Arvid Posse deltog sällan i dessa. Hans uppträdande var alltid mycket varsamt — och man kände instinktivt att han som p a r t i l e d a m o t aldrig ville göra något, som skulle hindra honom att bli r e g e r i n g s m e d l e m, särskilt sedan konung Oscar II:s regering började. Även i brev var han ytterst försiktig.

Jag karaktäriserade honom i hastigheten en gång sålunda: »Ibland muntert godmodig, ibland isande egoistisk. Ibland tanklöst lättsinnig, ibland klart skarpsinnig.

* 1879.		1880.		1883.	
Key	82.	Ola Andersson . .	97.	Karl Ifvarsson . .	101.
Karl Ifvarsson . .	80.	Karl Ifvarsson . .	95.	Emil Key	96.
P. O. Hörnfelt . .	80.	E. Key	94.	Ola Andersson .	95.
O. B. Olsson . .	79.	O. B. Olsson . .	91.	O. B. Olsson . .	91.
Jonas Andersson .	77.	Samuel Jonsson . .	58.	Liss Olof Larsson	91.
Jan Andersson .	76.	Liss Olof Larsson .	53.	Samuel Jonsson .	90.
Samuel Jonsson . .	73.	Sven Andreasson .	53.	P. O. Hörnfelt .	88.
Sven Andreasson .	34.	Jan Andersson . .	50.	Jonas Andersson .	78.
Ola Andersson . .	28.	Jonas Andersson .	49.	Sven Andreasson .	60.
Skattmästare:		*Skattmästare:*		*Skattmästare:*	
And. Persson i Mörarp.		And. Persson i Mörarp.		And. Persson i Mörarp.	
Sexmästare:		*Sexmästare:*		*Sexmästare:*	
Karl Aron Jönsson.		Karl Aron Jönsson.		Karl Aron Jönsson.	
Tryckkommitté:		*Tryckkommitté:*		*Tryckkommitté:*	
Liss Olof Larsson.		Liss Olof Larsson.		Per Persson i Törneryd.	
Ola Andersson.		Per Persson i Törneryd.		Erik Westin.	
Ivar Månsson.		Erik Westin.		Anders Hansson.	

Stundom utan alla principer. Aldrig stadig men alltid kraftig.»

Till denna karaktäristik lade E. K. muntligt en annan, som här må anföras: När han en gång i familjekretsen berättade att Arvid Posse undrat »om Emil Key skulle vilja nöja sig med» att bli landshövding någonstädes,* utbrast Arvid Posses kusin — Emil Keys hustru — indignerad: »Jag trodde att Arvid hade gott huvud. Men det måtte han inte ha, då han ej insett att du arbetar utan tanke på tjänster!» Jag invände: »Visst har farbror Arvid gott huvud, men han har ingen idealitet och därför förstår han inte fars.»

»Ja,» sade Emil Key, »så är det. Den högsinthet — eller höga syn — som idealismen ger, saknar han både i fråga om stridens föremål och i fråga om människor. Han tror de senare a l l t i d bestämda av små motiv. Och de stora frågorna intressera honom snarast som ett parti schack intresserar den skicklige spelaren. Han vill med passion vinna. Och som han ju vill 'vinna' vad lantmannapartiet strävar för, har hans bundsförvantskap på grund av hans ställning och begåvning, varit betydelsefullt. Men jag vet bäst vilka svårigheter det även har berett oss och särskilt i vilken falsk dager, jag personligen kommit genom min släktskap till honom. Jag har blivit ansedd som 'herr grevens' ödmjuke tjänare. Och dock, hur ofta har jag ej måst vara den, som nödgat honom 'bekänna färg' då han tvekat och att stå på sig då han vacklat!»

* Då sedermera representanter för Hallands län i Första som Andra kammaren — under anförande av dåvarande vice talmannen Karl Ifvarsson — uppvaktade Arvid Posse för att anhålla om Emil Key till landshövding, erhöllo de till svar att platsen redan var bortlovad.

En annan gång skrev E. K.: »Jag såg vankelmod, men ej övermod hos Arvid Posse. Men vankelmod som övermod utesluta det verkliga modet, som kanske är allra mest släkt med t å l a m o d.»

*

Lantmannapartiets första program — försett med ovanstående parentes av Emil Key — löd som följer:

Februari 1867. (Upphovet till alla senare program.)

Det så kallade »lantmannapartiet» i Andra kammaren framlägger såsom sitt antagna p r o g r a m följande:

Ett tidsenligt, huvudsakligen på allmän värnplikt, byggt försvarssystem. Ingenting uppoffras för parad- och militärlyx, men ingenting underlåtes av vad som verkligen erfordras till ett kraftigt och segrande värn av vår självständighet.

Bank- och kreditlagstiftningen ordnas på sundare och solidare grunder.

Sparsamhet i beviljande av statsanslag och ökat avseende på ett ändamålsenligt användande därav.

En mera rättvis och jämn fördelning, alla samhällsmedlemmar emellan, av beskattningen.

Mera jämnt avvägd rösträtt vid val till kommunala befattningar.

Skjuts- och vägunderhållningsbesvären ordnas på ett för jordbruket mindre tryckande sätt än det närvarande.

Kommunikationsväsendets fortsatta utveckling, men företrädesvis blott i mån av egna tillgångar.

Elementarskolorna och folkundervisningen ordnas och utvecklas i mera tidsenlig och praktisk riktning.

Ingen återgång påyrkas i den nuvarande tullagstiftningen, som vilar på en teoretiskt riktig princip, men där-

för godkännes icke det oförberedda, opraktiska och ensidiga sätt varpå den delvis blivit tillämpad.

Förändringar och förenklingar företagas i förvaltningens olika grenar, men varsamt, så att detta, utan rubbning i administrationens jämna gång, kan verkställas.

Oftare fungerande domstolar på landet till åstadkommande av snabbare lagskipning.

En minister för jordbruk, handel och allmänna arbeten.

Med regeringen för dessa och andra tidsenliga reformer, men icke med regeringen emot dem.

*

Ovanstående uppsattes av mig efter överläggning i min bostad n:r 58 Drottninggatan 3 tr. upp, godkänt (med endast några smärre ändringar) av närvarande: Eric Ersson, Karl Ifvarsson, Per Nilsson i Espö, C. G. Indebetou, Jöns Rundbäck, Jan Andersson i Jönvik. Därefter likaledes gillat och godkänt vid stort allmänt lantmannapartimöte.

Karl Ifvarssons ställning till programmet framgår av följande brev:

Stockholm den 8 Dec. 1869.

Heders Broder!

Med anledning af ditt, mig tillhandakomna vänskapsfulla bref af den 2 dennes, för hvilket jag tackar; får jag härmed i korthet tillkännagifva, att jag dels widtalat wännerne Kallstenius och Hedengren, som jag träffat här och från hvilka jag härmed hälsar, och dels tillskrifvit Jan Andersson, Rundbäck och Fredriksson om att infinna sig härstädes senast på aftonen den 13 januari, hvarom jag äfven tänker tillskrifva gubben Medin; och sade Per Nilsson i Espö, innan han afreste från stats-

revisionen, att han skulle komma hit till dess. Grefve Posse war här samma dag, som jag afsände mitt förra bref till Dig; Kallstenius och jag samtalade med honom en liten stund, men som han hade brådt om tiden blef det icke mycket språkat om politiken. Likväl will jag minnas, att han yttrade, det han skulle komma hit något före riksdagen, och kan han wäl då träffas; men skulle Du särskildt wilja tillskrifva honom derom, så wore det kanske dess säkrare att han kommer. Hos mig kunna vi träffas på wanliga stället: Slottsbacken n:o 6. — Flera, än dem jag här omnämdt, tror jag icke wi böra besvära wid tillfället. Att wi få ha det förut bestämda mötet den 15, derom äro wi ju ense!

Om wi i början på riksdagen få den styrka, Du förmodar, derom gör jag mig wisst icke så stora illusioner, ehuru jag hoppas wi få pluraliteten på wår sida; men om jag i detta fall hyser något mindre sangviniska förhoppningar, än Du, så delar jag destomera din mening derom att det är ganska ovisst hur det går i längden, ty om det ock stundom är svårt att vinna en position, är det likwäl i allmänhet lättare att winna än i längden behålla en sådan sedan den är vunnen. Att landtmannapartiet bör, såsom Du säger, blifva moderat i politiskt och reformerande i ekonomiskt hänseende, är hvad jag destoheldre önskar, som jag ifrån första början delat denna åsikt, liksom jag sökt tillämpa den, så godt jag förstått, om jag ock icke alltid lyckats göra mig begriplig i detta hänseende; och tror jag alltså wi äro i hufvudsaken ense. I afseende på rättskipning och statsförvaltning, måste wi werka för reformer till enkelhet och snabbhet, hvarförutan wi måste werka till jemnlikhet och likställighet, der sådan utan förnärmande af någons rätt kan ske. Detta är, nu som förut, hufvudsumman af min åsikt i detta hänseende. Wårt gamla program torde alltså, om Du delar denna min mening, kunna tjena till ledning äfven nu, åtminstone i de flesta delarna; dock härom få wi widare samtala när wi träffas.

På fredag i nästa wecka ämnar jag resa hem, samt återvända hit wid trettondedagstiden; hvilket jag nämner, för den händelse Du i något hänseende skulle ha någon erinran att i följd af denna epistel göra hos mig, innan wi

träffas. — Det förslag, Du afstyrkte, låter jag falla. — Nu till sist: Lycka till i en glad jul! önskar

tillgifne wännen
*Carl Ifvarsson.**

Andra kammarens första spränglista (i lantmannapartiets intresse).

Hänvisande till riksdagen 1867 och lantmannapartiets då verkställda bildande, vill jag först omnämna att jag icke längre bodde kvar n:r 58 Drottninggatan, utan att jag till riksdagen 1868 flyttat. Jag bodde nu 1 tr. upp n:r 14 Karduansmakaregatan, under det att friherre Johan Liljencrantz bodde Klara Strandgata n:r 3. Egentligen bodde vi alltså båda i samma hus, det s. k. Sandahlska, ehuru genom de olika gatunamnen och numren detta var »fördolt för världens öga». Härav begagnade sig emellertid Liljencrantz, då han kommit underfund därmed, och detta skedde ganska snart. Förhållandet oss emellan blev därigenom efter hand vida mera förtroget än världen visste av. Jag såg ej sällan J. L. i hans familj, där han långt ifrån var den hjärtlösa person man velat göra honom till, tvärtom en förtjust fader till en liten flicka, vars lekkamrat han var. Bland annat anfördes ett hans citat från en fransman: »att en politiker måste ha kallt hjärta, god mage, intet samvete och skarpt huvud!» Detta gjordes så till hans egen trosbekännelse!

* Detta som alla brev följa ordagrant den ursprungliga stavningen. Karl Ifvarssons handstil är lika jämn och klar som hans anföranden voro. De saknade vältalighetens glans; rösten var mycket låg, uppträdandet ytterst stilla och försynt men de voro alltid betydelsefulla genom saklighet och skarp beviskraft. (Utg. anm.)

Han hade stått Karl XV nära och när han närmade sig oppositionen ansågs han otacksam. Visserligen sparade han ej heller på hårda omdömen. Så t. ex. när någon sade att den och den blivit depraverad av Karl XV, utbrast Liljencrantz: »Karl XV skulle inte ens kunna depravera gatsmutsen.» För behandlingen av kungen

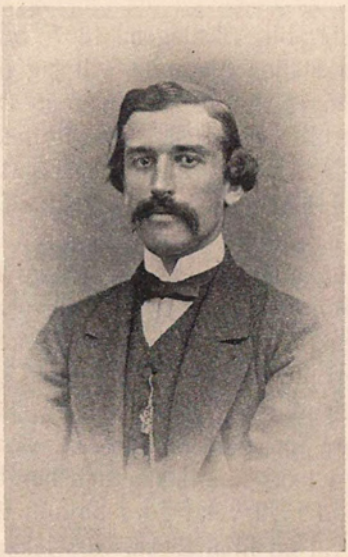

Johan Liljencrantz.

anbefallde han den aforism, som präglades av den sedermera drunknade överceremonimästaren hos Oscar I, greve G. W. Gyldenstolpe: »Smek Bernadotter och de bli som påfåglar i solsken; tukta dem och de bli som kalkoner i regnväder.» Den åt alla håll respektlöse Johan Liljencrantz yttrade om Louis De Geer: »Han är nu som en äldre, av alla berömd flicka i en god familj, som är så övertygad om hennes ofelbarhet att den

slutligen lyckas övertyga henne själv om densamma. Och sedan kommer det minsta klander henne att rodna av förtrytelse, alldeles som över en stor skamlöshet.» Liljencrantz var en av de naturligt kvickaste män, jag någonsin lärt att känna. Han rent av gnistrade som en katt i mörkret.

En afton 1868 inträdde Liljencrantz hos mig. Det var dagen före utskottsvalen, alltså den 19 januari — och han frågade huruvida jag ville vara med om att ställa till ett puts?

»Du vet,» sade han, »att jag noga gömmer alla vallistor 'et pour cause'. Jag har nu gått igenom dessa från förra riksdagen, och har sett huru — oaktat alla hinder, oaktat de nykomna böndernas brist på politisk uppfostran — edert parti växer och måste ökas år från år 'par la force des choses'. Den s. k. intelligensen bär sig för resten så förb— övermodigt och tölpigt åt, bara generaler och intet manskap! Ingen disciplin och intet förutseende. Ja, jag riktigt unnar den att få duktigt med smörj; vill du nu hjälpa till? Skola vi söka göra upp en spränglista vid de förestående utskottsvalen i morgon?»

Vid denna Liljencrantz' framställning blev jag helt fundersam. Förslaget föreföll mig mycket vågat, ehuru visserligen strategiskt önskvärt. Men ändå mer moraliskt betänkligt. Lantmannapartiet stod vacklande; ett mål för angrepp både inom och utom riksdagen. Självt var det en beväring, som ännu var så att säga oexercerad och utom att ett riktigt fint fågellimspö, en spränglista, i viss mån skulle giva dåligt exempel, kunde denna, såsom kommande särskilt från mig, en av lantmannapartiets stiftare, rent av framkalla en falsk manöver. Skulle de byråkratiska domherrarna, de prästerliga siden-

svansarna, de borgerliga talgoxarna och de lantliga gråsparvarna kunna fastna på limspöt? Dessa tankar genomforo mig i hast, och det ena skälet vägde mot det andra. Till sist fattade jag dock mitt beslut och yttrade till Liljencrantz: »Våga tappa, våga vinna, jag går med.»

För att förstå det som nu följer ber jag att få tillägga att Meyers litografianstalt användes av lantmannapartiet, alltsedan vi vid föregående riksdag tillkämpat oss rättigheten att begagna litograferat övertryck på våra listor. Detta exempel följdes först många år efteråt av Första kammaren, sedan där brukliga handskrivna listor länge vållat dels mycket besvär, dels många kasseringar i följd av felskrivningar. Lantmannapartiet hade för övrigt infört bland sina enskilda val: 1:o) Val av det s. k. niomannarådet, dess förtroendemän, det enda val, som beslutats att alltid äga rum med slutna sedlar. 2:o) Val av en ledamot för partiets ekonomi, vilken omfattade: dels inkassering av, inom partiet vid dess sammankomster, beslutade avgifter; dels omsorgen att efter uppdrag av niomannarådet utse lämplig lokal; dels att anslå på Andra kammarens klubb underrättelse om denna, och tid för sammanträdena. 3:o) Dels val av trenne personer, som erhöllo det viktiga och grannlaga uppdraget att kollationera och läsa partiets litograferade listor. Dessa utvalda benämndes i dagligt tal skämtsamt »tryckfrihetskommittén». De utgjordes 1868 av G. Kolmodin, Jöns Rundbäck och Liss Olof Larsson.*

Nu ville händelsen att vid Karduansmakaregatan var denna Meyers litografianstalt belägen, endast några få steg från min bostad. När fördenskull den s. k. spräng-

* Se noten här ovan, sid. 244.

listan slutligen hunnit bli uppgjord mellan Liljencrantz och mig — efter många utstrykningar och tillsättningar som skulle göra den smaklig och lämplig för sitt ändamål — hade natten, under denna »mörksens gärning» så pass framskridit, att vi måste skynda till tryckeriet, om inte dagen skulle överraska oss. Att anstalten var öppen hoppades vi. Ty intelligensen begagnade endast stundom, men lantmannapartiet alltid sagda lokal för sina listor. Dock voro vi denna gång så gott som säkra på att fältet skulle vara klart. Ty, fastän intelligensens politiska val voro lika regelbundna som lantmannapartiets — och som detta senare redan dagen förut hade haft sin sammankomst — beräknade vi att lantmannapartiets »tryckfrihetskommitté» skulle hava hunnit sluta sina arbeten.

Men då Liljencrantz i sin iver öppnade dörren och först inträdde, märkte jag, som ännu stod kvar i förstugans mörker, huru Liljencrantz genast »stötte på patrull», emedan jag genom dörröppningen och vid det svaga skenet av en osig fotogenlampa såg honom sammanträffa med L. J. Hjerta samt den »tablå», som därvid uppstod. Varskodd drog jag fördel av förstugans mörker och höll mig kvar i skymundan, till dess att L. J. Hjerta hunnit bocka sig för Liljencrantz och denne lika artigt för L. J. Hjerta och den sistnämnde, efter verkställda ömsesidiga förklaringar, skyndsamligast buktat undan.

Men därmed var icke Liljencrantz' vedermöda slut. Ty nu stötte han på lantmannapartiets tryckfrihetskommitté halvsovande längre in i lokalen, under avvaktan på att erhålla lantmannapartiets listor. Den mest vakne av kommittén, G. Kolmodin, har sedan för mig på ett

mycket humoristiskt sätt beskrivit detta löjliga qui pro quo.

Liljencrantz nödgades utvänta att även dessas ärende tagit slut. Först sedan lantmannapartiets listor hunnit tryckas och efter nya listiga förklaringar blev han vid tvåtiden ensam herre på operationsfältet. Själv förblev jag inkognito.

Vår spränglista blev slutligen tryckt samt i kammaren följande dag utdelad. Den vann ett erkännande, som av framgången stadfästades, enär endast genom d e n n a lista, detta limspö, lantmannapartiets första valseger blev bekräftad. Och på ett så lysande sätt att hela dess lista oförändrad erhöll pluralitet samt att »manfallet» uteslutande blev intelligensens. P. F. Mengel, som med den forne radikalens och avfällingens hätskhet angrep lantmannapartiet i sina R i k s d a g s k a l e i d o s k o p, tillskrev segern den enighet och stränga disciplin, som rådde inom lantmannapartiet. Men, hette det, även med dessa egenskaper skulle detta parti ändå icke hava segrat, »om det icke haft en chef med stor fyndighet, människokännedom och utvecklad styrka i intrigen. Man skall möjligen bestrida denna vår uppfattning av herr Keys kvaliteter, och vi skola därför bevisa vårt påstående.»

Och nu följde en lång utredning om mina åtgöranden; om hur intelligensen uteslutit Liljencrantz, huru herr Key gjorde sig honom till godo på sin spränglista (vars »tillkomst ej var friherren främmande eller likgiltig»), och hur han således blev insatt i konstitutionsutskottet, där han fått som kamrater Blanche, Lithner och Siljeström. »Som dessa och frih. Liljencrantz obestridligen äro framstående representanter — fastän i olika riktningar och med högst olika skaplynne — följaktligen

strävande till väsentligt olika mål, så vittnar deras av herr Key föranstaltade placering i konstitutionsutskottet både om dennes fyndighet och människokännedom. De skola utföra Dunderbergs roll i nämnda utskott och lyckas de ej däri, ja, då skall herr Key två sina händer och trösta sig med att han i alla fall förvärvat fyra röster från det motsatta partiet. Även ett annat val belyser situationen. Vid förliden riksdag, innan lantmannapartiet hunnit organisera sig, valdes inom Andra kammaren rådman Björck, frih. Gripenstedt och f. talmannen Nils Larsson till ledamöter i talmanskonferensen. Nu bibehöll herr Key endast herr Björck, men insatte i stället för de bägge sistnämnda greve A. Posse och Karl Ifvarsson, varigenom den förre ytterligare genom tacksamhetens band fastlänkades vid lantmannapartiet och dess chef.»

Det var icke sista gången, jag blev tillskriven en slughet, som ej motsvarade verkligheten, liksom jag många andra gånger blev förnekad det inflytande, jag ägde. Jag har berättat historien för att visa huru tidningsmännen flyga kring som Odens korpar. Men sällan finnes bland redaktörerna någon Oden, som sovrar det stoff korparna hämtat.*

* Ur det ovan anförda framgår även huru alldeles gripen i luften A. Strindbergs framställning av J. Liljencrantz är. (Se Nya Riket.) Intill sin död var denne full av politiska framtidsförhoppningar och besökte Emil Key, då denne flyttat i Bondeska huset i vilket även Liljencrantz' svärföräldrar bodde. Emil Key besökte även honom ofta, ännu på dödsbädden där han lugn motsåg döden. Det fanns ingen som helst missräkning i Johan Liljencrantz' korta politiska liv. Endast den förtidiga död, som avbröt en bana, vilken hade alla möjligheter att bli lysande, kan kallas bitter.

(Utg. anm.)

X.

Emil Key vid riksdagen 1867.

När Emil Key började sina Minnen var det hans hopp att lika utförligt som i de ovan meddelade anteckningarna kunna skildra hela sin riksdagstid. Sjukdomen, och förut hans trägna syssla, omintetgjorde även detta hopp. Här kan således endast ges några enstaka händelser, dem han själv skildrat och för övrigt en ur riksdagsprotokoll, brev, m. m. hämtad framställning av de frågor, i vilka Emil Key tog en större eller mindre del under de sjutton riksdagar — 1867—83 — han bevistade.*

Såsom av det föregående synes, medförde Emil Key till riksdagen en mångsidig erfarenhet av det kommunala livet, då han vid fyrtiofem år inträdde i det politiska. Hans brist på erfarenhet i detta föranledde honom före riksdagen till beslutet att tills vidare tiga mer än

* Här nedan meddelas i ett sammanhang de olika uppdrag som Emil Key under dessa år mottog. Från och med 1868 till och med 1883 var han medlem i statsutskottet. Från 1876 t. o. m. 1880 var han vice ordförande i detta utskott; 1881 och 82 dess ordförande. 1883 undanbad han sig ordförandeskapet — och var endast ledamot i statsutskottet — ty han ville ägna all sin kraft åt det särskilda utskottet, som hade att behandla de stora frågorna om försvar och grundskatter. Fr. o. m. 1869 t. o. m. 1883 var han valman till valen

tala. Men de många frågor, som redan vid denna riksdag framkallade hans livliga uppmärksamhet, föranledde även att han mycket oftare begärde ordet än han ursprungligen ämnat. Och som den första riksdagen nästan är som en provkarta över de frågor, åt vilka E. K. under sin riksdagstid ägnade sig, blir framställningen av hans uppträdande vid denna första riksdag typisk för riktningen av hans parlamentariska arbete.

*

Emil Keys första tal i riksdagen 1867 är betecknande för den ställning, han under hela sin riksdagstid intog i fråga om att hävda riksdagens makt och myndighet. Han hade redan enskilt som en brist i den nya representationen kritiserat talmännens utnämnande av konungen; han hade önskat att kamrarna själva skulle utsett sina talmän. Nu framställde han redan den 21 januari, att i förslaget till arbetsordning en paragraf borde inryckas, som fastställde att talmannens hälsningstal vid riksdagens öppnande innan det hölls skulle uppläsas i kammaren och där justeras. Han betonade att hans förslag icke innebar

av riksdagens fullmäktige. Fr. o. m. 1879 t. o. m. 1883 var han ledamot i talmanskonferensen, samt riksdagens deputerade vid invigningen av universitetsbyggnaden i Lund. I särskilda utskott var han medlem 1867; vid urtiman 1871; 1878 och 1883. Han var ledamot i rote- och rusthållarkommittén — den s. k. lindringskommittén — 1867—68; i skatteregleringskommittén 1879—83; i lantförsvarskommittén 1880—82; i läroverkskommittén 1883. Hans motioner voro under hela riksdagstiden endast fem och de flesta av dessa samfällt med partiet.

något klander mot det av talmannen hållna talet.* Men det var tänkbart att en talman kunde yttra en mening, som ej uttryckte flertalets i kammaren. Förslaget avsåg att främja den princip, som E. K. ansåg böra bliva den under den nya representationen gällande: nämligen en sann, ministeriell ansvarighet. Det nya statsskicket var, så att säga, samhällets anlete och detta anleta borde klart visa sin själ.

Ännu samma månad höll E. K. ett stort anförande om jordbrukets betryck**, varvid han betonade att han icke yrkade på livsmedelstullar, ty därmed vore vi ej betjänta och man borde ej bota en orättvisa med en annan. Han önskade intet annat skydd för jordbrukarna än likställighet med de andra samhällsklasserna, medan nu tvärtom lantmännen buro en mängd trälbördor för indelningsverk, boställsbyggen, vägunderhåll*** och mycken annan tunga, varifrån övriga samhällsklasser voro befriade; särskilt den olidliga skjutsningsplikten, ofta i de brådaste tider för lantmannen. Han utsade den djupaste innebörden av lantmannapartiets strider mot de andra samhällsklasserna: nämligen de senares intresse av att hålla allmogen nere

* Under Emil Keys riksdagstid voro talmännen: Sundberg 1867—72, Asker 1873—75, Posse 1876—79, Wijk 1880—90; vice talmän voro: Mannerskantz 1867—72, Åkerhjelm 1873—74, Wijk 1875—79, Ifvarsson 1880—84.

** Med anledning av Hessles motion om ett särskilt utskott för frågor rörande jordbrukets finansiella angelägenheter.

*** Av sågverk, bruk, fabriker m. m., som mest betungade vägarna, ej deltogo i vägunderhållet, var något E. K. oavlåtligt påpekade som en olidlig orättvisa och det långt före sin riksdagstid.

såsom en alltjämt i viss mån underlägsen klass, på vilken de tyngsta bördorna borde stanna.

Emil Key fortsatte vid olika tillfällen den opposition mot Gripenstedts finanspolitik, som han redan börjat i de ovan anförda tidskrift- och tidningsartiklarna. Inom första kammaren tillhörde hans styvfar, A. C. Raab, och hans svåger C. A. Raab den grupp, som menade detsamma som E. K. och lantmannapartiet: att tacksamheten mot den ministär, vilken framlagt representationsreformen, icke fick vara så stor att man förteg de önskemål, dem denna regering icke tillfredsställt. Särskilt gällde varje angrepp på ministern i allmänhet under dessa första år som en skamlig otacksamhet men på den nya »representationens fader», De Geer, nästan som ett fadermord. Denna kritiklösa och fordringslösa ställning kunde E. K. icke godkänna. Ty för honom var den nya representationen icke ett slutmål utan endast en början till fortsatt reformarbete.

Det stora felet i Gripenstedts finanssystem var, enligt E. K:s mening, framför allt att gynna utlandet på Sveriges bekostnad och att tillgodose statens behov av inkomster på svenska näringars bekostnad. Sålunda uppträdde Emil Key mot den föreslagna accisen på vitbetssocker. Varför, frågade han, behandlar man våra nyfödda inhemska näringar med hårdhet? Och huru kortsynt var ej skälet för denna hårdhet, nämligen statens blivande förlust genom minskade råsockertullar! Såg man ej att den nya näringen kunde bli en källa till rikedom och arbetsförtjänst inom landet? Detta var just ett fall, där de nationella synpunkterna borde gälla mer än de kosmopolitiska. Sverige behöver ej alls importera råsocker, ifall vi uppmuntra den unga näringen i stället

för att döda hönan, som kan värpa guldägg.* Talet vände sig slutligen mot de maktspråk genom vilka regeringen hos den förra representationen genomdrivit sin finanspolitik. Det är med maktspråken, yttrade E. K., som med de döda språken: de väcka ej längre samma gehör. Vi kunna ej undgå kampen om dessa frågor. Ingen vill åt vare sig frihandel eller frihet, men i dessa ämnen måste det gälla att, är friheten dyrbar måste Sveriges välfärd vara det icke mindre. Erfarenheten har visat oss att ju vetenskapligare man behandlat våra finanser, desto sämre har det gått med dem. Ju lärdare man är i nationalekonomien dess mer opraktiskt tillämpas dess läror. Sverige har visserligen visat sig ha gott läkhull, men det måste nu frälsas från de ideologer, som i bästa välmening ta livet av det. Och kammaren visade sig, trots Gripenstedts uppträdande, av samma mening som E. K.: betorna sluppo accis.

I ett annat sammanhang betonade E. K. — mot dem som talade om allt, som blivit gjort till jordbrukets och näringarnas upphjälpande — att han gärna erkände detta, men vad han ville betona var allt, som e j blivit gjort och — detta var mera. Statsekonomerna måste lära sig att ta hänsyn till livet och erfarenheterna. Alla hägringar av välstånd, alla blomsterregn kunna ej dölja att folket nu dignar under sina bördor.**

En annan gång var det i samband med en gevärs-

* Vid riksdagen 1869 liknade E. K. Sveriges statsekonomi vid Saturnus, som åt sina egna barn och aldrig visade man starkare aptit än när det gällde att äta upp n y f ö d d a näringar. Särskilt hängde frihandelsfanatismens slaktarkniv över sockerbetorna.

** Flere år före sin riksdagstid undrade Emil Key — i ett brev till S. A. Hedlund — »hur länge Gripenstedt skall

beställning — vilken regeringen ansåg så brådskande att den måste ske i utlandet — som E. K. påpekade huru regeringen missgynnade Sverige. Så t. ex. hade man i början endast köpt utländskt järnvägsmaterial. Men upphörde ej Sverige att onödigt köpa, då måste vi till slut sälja vad som för oss är nödvändigt. Kunna vi ej ens i fråga om det materiel, som behövs för att värna vår frihet och självständighet, förmå göra Sverige oberoende av utlandet, hur skall det då sluta? Ur landets inre böra vi hämta våra försvarskrafter och våra vapen, liksom vi ur våra hjärtans innersta hämta den fosterlandskänsla och frihetskärlek, som driva oss till försvaret. Slutyrkandet blev ett skrivelseförslag till regeringen om att denna måtte inbjuda svenska fabrikanter och verkstäder till tävlan om beställningen. Skrivelseförslaget vann kammarens bifall.

Vid ett annat tillfälle klandrade E. K. den mildhet, som regeringen vid ingåendet av den franska handelstraktaten visat mot svenska förbrukare av utländsk spirituosa medan den ville höja skatten på den svenska varan brännvinet. Själv var han icke producent av sagda vara; ytterst sällan konsument och över huvud ingen vän av denna näring. Men han ville ej vara med om en orättvisa mot en svensk näring, medan man gynnade en motsvarande utländsk. I världsliga ting är det icke tron utan otron som frälser och mot Gripenstedts kosmopolitiska och lärda finanspolitik satte han det gamla ordspråket att »en bonde på sina fötter är större än en herre på sina knän».

Emil Key var med näst högsta röstetalet insatt i

---

gripa fast om taburetten? Sin forna känslas guld måtte han helt och hållet depenserat på statsrådsuniformens broderier. Det var i alla fall skada på karl.»

det nyssnämnda särskilda utskottet (för frågor rörande jordbrukets finansiella angelägenheter). Han hade sålunda anledning att mer än en gång återkomma till de ovan berörda ämnena. Så beklagade han* att de gamla mästarna i blomstermålning liksom deras unga elever liknade Bourbonerna däri, att de intet lärde och intet glömde. Han delade visserligen ej pessimisternas syn på landets ekonomi men ej heller optimisternas: båda hade rätt och båda orätt, ty de förra ville endast se avigsidan, de senare endast rätsidan.

På grund av Gripenstedts tilltagande sjuklighet blevo E. K:s angrepp på honom ansedda som mer hänsynslösa än annars blivit fallet. E. K. hade en gång velat uppskov med en fråga, som rörde Gripenstedt emedan E. K. sade sig ej gärna tala om en frånvarande motståndare utan till honom. Men när denne motståndare alltmer tedde sig som sjukling, likblek — genom sin alltid vita halsduk och svarta rock verkade han än blekare — sammansjunken på regeringsbänken, insvept i en grå filt, med möda resande sig för en replik, då bad själva den yttre företeelsen om skoning. Detta inverkade även på E. K., ehuru han en gång på ett olyckligt sätt uttryckte sin stämning med orden: »jag vill ej kämpa med skuggor — ej ens med skuggan av ett stort namn». Hans hustru som hans vänner ogillade starkt det ej illa menade men illa valda uttrycket. Och det torde ha

* Här som flerstädes sammanföres för översiktlighetens skull flera yttranden vid samma riksdag; stundom för sammanhangets skull från en senare. Så t. ex. fullständigade han 1869 bilden om blomstermålningarna därhän att Gripenstedt ej allenast varit blomster- utan även fruktmålare. Men kom man från tavlan till verkligheten så fann man, menade E. K., att frukterna voro lik Döda havets, endast fyllda med aska.

varit det sista genom vilket E. K. personligt rörde vid Gripenstedt.

E. K. betonade 1867 som senare att det endast var genom grundliga reformer, man skulle kunna lindra jordbrukets betryck. Grundskatter, indelningsverk och andra onera måste avlyftas; uppbördsättet ändras, ökade tillfällen ges till besparingar; banklagstiftningen ändras, kreditlagstiftningen förbättras, en jordbruksminister tillsättas. Bönderna måste upphöra att vara en särskild kast, nu sedan ståndén voro upphävda. Och de för detta mål nödiga omdaningarna måste lyckligt genomföras, ty dessa frågor kunna icke falla. Ju längre man drog ut deras lösning, dess vissare komme det att gå med grundskatterna som med de Sibyllinska böckerna: priset blir allt dyrare; statsverket kommer att med samma uppoffringar vinna ett mindre, där nu ett större kunde vinnas. En nemesis träffar varje uraktlåtenhet att uppfatta rätta ögonblicket att genomföra vad sakläget kräver. Tideböckerna ge på snart sagt varje blad vittnesbörd härom. Grundskatterna komma kanske att försvinna u t a n avlösning! Må man därför nu tillmötesgå en billig fordran, grundad på ådagalagda missförhållanden, i stället för att söka förringa dessa missförhållanden. E. K. ville långt ifrån förneka borgarståndsintelligensens förtjänster, men den hade varit så kosmopolitiskt ensidig att landet ej farit väl därav. Nu vädjade man m o t reformer för det fjärde ståndets bästa till detta ståndspatriotism och oegennytta. Men man åberopar dessa egenskaper för att — slippa ta nya bördor på sig själv, för att alltjämt låta bördorna stanna hos dem, som be att få dem lättade och sina besvär avhjälpta! Varför äro d e s s a ofosterländska och egennyttiga, men ej d e klasser, som alltjämt vilja låta bönderna behålla

bördorna för att själva undgå dem? E. K. medgav fullt ut att det var rätt och stort att Sverige genom frihandeln lindrat levnadskostnaderna för de medborgare, som endast hade löner och dagspenning att leva av. Men nu var stunden kommen att lätta för d e m, som endast hade jorden. Och det dugde ej längre att varmhjärtade idealister gingo omkring, villiga att hänga gamla missbruk men som Markolfus ur stånd att hitta det träd, som passade. Man kom nu med förslag om lån, ökade tullar m. m. emedan man hyllat »vogue la galère»-regimen och sorglöst seglade med Bastiats* namn på fartygets vimpel. Men varför icke försöka andra vägar än ökad skuldsättning till utlandet och höjda tullar? Varför ej t. ex. beskatta lyxen, fåfängan och nöjet? T. ex. spelkort, karaktärsfullmakter m. m. sådant?

Nej, man följde alltjämt den gamla vanan att lämna de mer svåråtkomliga skatteföremålen fria och fortgick på den bekvämare och lättare vägen att lassa på bonden. Men är det rätt att skapa de fattigares missnöje genom att vara alltför mån om de lyckligare lottade; att ge arbetaren anledning till i övrigt lätt väckt avund mot de rikas lyx? En jämförelse är redan bitter och den blir det än mer om den uppblandas med oviljan mot lidna oförrätter.

*

Redan vid samma riksdag uppträdde E. K. i en annan principfråga. Under diskussionen om jordbrukets betryck hade han framhållit den skuld, b a n k l a g s t i f t n i n g e n hade i detta. Han betonade då som

* Den berömde franske nationalekonomen F. Bastiat (f. 1801, † 1850) vars verk Emil Key — jämte andra nationalekonomers — flitigt studerat före sin riksdagstid.

senare i denna fråga sin öfvertygelse att det icke blott var ett lantmannaintresse utan ett landets intresse att göra riksbanken stark och självständig i stället för att låta den segla i marvattnet efter de andra bankerna. Han var viss att privatbanksmännen voro lika redliga svenskar som riksbanksmännen. Men i meningsskillnaden dem emellan valde han sig plats bland de senare, ty han ansåg dem ha klarare blick för landets väl. Huru E. K. även mot sina egna önskningar lät landets väl bestämma sina beslut visade sig i fråga om ett statslån, som han nu ville taga från utlandet emedan räntan just då var hög i Sverige ehuru han — som det synes av det föregående — var en varm anhängare av ett inhemskt fondsystem.

Emedan E. K. och andra betonade att villkoret för ökad värnplikt måste bli avlösning av rustning och rotering, så hördes redan nu det hånord om »köpslagan med fosterlandet», som sedan så ofta skulle ljuda.*

Denna första riksdag framkallade redan en förpostfäktning om de frågor kring vilka E. K:s väsentliga riksdagsarbete sedan samlades. På grund av att statsutskottet nedsatt ett begärt anslag till arméns vapenövningar, höjdes de anklagelser för bristande nit om landet, som intill nu ljudit var gång någon talat mot de hejdlöst beviljade och sedan oändamålsenligt eller

* Riksdagen 1867 kom emellertid så långt att den i en skrivelse anhöll att regeringen måtte överväga om och på vad villkor de på rote- och rusthållare vilande besvären måtte kunna lindras eller avlösas samt jämväl på andra samhällsklasser fördelas. Andra kammaren biföll även det särskilda utskottets förslag till de finansiella bristernas avhjälpande, varvid i främsta rummet framhölls grundskatternas avlösning. Första kammaren avslog förslaget.

slösaktigt brukade anslagen till militära ändamål. E. K. påpekade de ständigt nya kraven och det ständigt upprepade talet från militärerna: »att så gott som intet finnes för försvaret och att det som finnes icke duger». Samtidigt gjorde han ett inlägg i den principfråga, som i det följande föranledde så många meningsstrider, den om riksdagen hade rätt att göra denna indragning, vilken under den då rådande penningkrisen var välbehövlig. E. K. hävdade riksdagens rätt såväl att minska ett en gång givet anslag som att tillse huru givna anslag brukades.

Vid denna riksdag behandlades även frågan om öppen omröstning, som E. K. ansåg farlig. Han betonade nu som senare att denna långt i från att tjäna friheten och egga modet att stå som en man bakom sitt ord, endast skulle gagna den parlamentariska terrorismen. Ja, under upprörda tider kunde det bli det skarpaste vapen mot självständigheten, som å ena sidan hotades av regeringens lockelser eller maktspråk, å den andra av folkmeningens smek eller hot. Och, menade han, ett lejon är lika farligt när det slickar eller ryter!

Vid denna första riksdag väckte E. K. en motion (n:r 164) och denna rörde en fråga till vilken han ofta senare återkom: sparsamhet vid järnvägarnas skötsel. Han föreslog en särskild kostnadsstat för detta verk, vidare trafikstyrelsens sammanslagning med byggnadsstyrelsen och i det stora hela bättre hushållning med statens medel inom detta verk. E. K. betonade att när man som nu nödgades börja det nya skedet med att förhöja den direkta bevillningen — något för de skattdragandes stora massa förhatligt — och då man ej för att täcka bristen gärna borde tillgripa ökad tull på nödvändighetsvarorna socker och kaffe, så borde man i

stället spara. Detta skedde bäst genom att bortrensa onödig statslyx, seg slentrian, byråkratisk tradition, formella omsvep, samt de svåra misshushållningarna i förvaltningen. Vi behövde en räfst, en ny reduktion och därigenom skulle medel kunna erhållas, så att t. ex. någon ny vapenskatt ej behövdes.

En besparing trodde E. K. möjligt att vinna: den att efter utländskt mönster sammanslå post- och telegraf; en åtgärd, som han även senare förordade. I dessa som andra, samfärdseln rörande frågor hade E. K. en varm meningsfrände i den som fackman berömde, som personlighet egenartade och intressante kapten Carlsund; deras meningsutbyten i dessa ämnen voro många och givande.

Redan vid första riksdagen kom en riksdagstidning på tal, en sak E. K. nu som senare förordade. Ty han fann det viktigt att landet skulle kunna följa med riksdagen bättre än i tidningarnas stympade och partibestämda referat. Ett anslag till detta ändamål kunde bli mycket mer fruktbringande än de anslag, man gav till militärisk och byråkratisk lyx. En sådan tidning skulle främja det talade ordets verkan och om friheten skall vara sann, måste sanningen vara fri. Det ville i detta fall säga fritt tillgänglig för alla, så att landet fullt kunde följa med och välja bland de olika meningarna.* Han

* Sedan E. K. påpekat de bristfulla protokollen och referaten fortsatte han: »häröver har vid föregående riksdagar många gånger klagats och med skäl. Yttranden hava återgivits stympade och ofullständigt, ibland icke alls. Häruti ser jag dock för min del ingen anledning till klander mot våra tidningar. Varje tidning, om den skall uppfylla sin bestämmelse, måste hava en given bestämd position, omfatta vissa idéer och åsikter, bekämpa andra. Det torde därför vara alldeles för mycket begärt att tidningar, som genom

föreslog även att man till nästa riksdag skulle anställa stenografer för att erhålla säkrare protokoll.

Han talade mot byggandet av granna landshövdingsresidens men för anslag till riksarkivets behov. I en annan kulturell fråga uppträdde E. K. mot regeringens förslag om anslag till föreläsningar i Stockholm, just emedan han ville något mycket mera. Förslaget syntes honom endast som ett »litet surkart» mot den mogna frukt, han drömde om: ett universitet i Stockholm.* Vid riksdagen 1869 röstade han däremot för fullständigandet av Karolinska institutet såsom ett verk-

egna medel bestå, lika opartiskt och fullständigt skola återge de argument, som framställas mot deras åsikter som de vilka yttras för dem. Detta bleve däremot fallet med en riksdagstidning, som stode utom och över alla partier och på neutralt område återgåve såväl den enes som den andres yttranden. Att nöja sig med såsom det hittills varit, att få sina anföranden återgivna på det gamla sättet och återfinna dem först långt efteråt uti protokoller, dem allmänheten aldrig får se eller läser, detta är varken rätt mot oss själva eller mot våra kommittenter. Den nya representation, som antagligen i så mycket annat kommer att bryta med det förflutna, bör efter min tanke även göra det i detta.» E. K. betonade att varje kommun kostnadsfritt borde erhålla denna riksdagstidning i ett exemplar för att sålunda väcka intresset för det politiska livet.

* Redan 1856 hade han i ett brev under ett Stockholmsbesök skrivit: »Samtalsämnen äro befordringar och nöjen; affärer och nöjen samt nöjen och nöjen... Det fattas universitet i Stockholm såsom bas för ett högre intellektuellt liv, vare sig i vetenskap, umgängesliv eller politik.» Och han motiverade i riksdagen denna framtidstanke sålunda att genom ett universitet i huvudstaden skulle vetenskapen och livet komma i en väl behövlig växelverkan med varandra.

ligt steg mot målet: ett med de andra likställt universitet i Stockholm.

E. K. talade även i en annan kulturfråga, som låg honom varmt om hjärtat: den obehindrade rätten till sammankomster för religiösa ändamål, d. v. s. för upphävande av förbudet mot »gemensamma andaktsövningar utan mästerlig ledning å tid då allmän gudstjänst hålles». E. K. belyste frågan med betecknande exempel på huru det olyckliga tvånget och förföljelserna i religionssaker framkallar hemliga överträdelser och gör det religiösa livet upprört fanatiskt. Det levande ordet, menade han, utgånget i allmänna livet, verkar mera på för religionen öppna sinnen än den allmänna gudstjänsten. E. K. berättade från en grannsocken, som haft åtskilliga s. k. döda präster, huru sekterismen framkallat nästan romantiskt uppskakande scener. På öde skär och klippor, omgivna av det brusande havet, hade i nattens dunkel tusental samlats till hemliga gudstjänster. Föräldrar bådo gråtande barnen att stanna hemma eller — omvänt — sökte föräldrarna att dra barnen med. Så kom en yngre präst* med varmt andligt nit. Han reste omkring i socknen, höll enskilda uppbyggelsemöten och fick slut på den sekteristiska rörelsen — under vilken var vecka ett trettiotal blivit baptister — icke genom tvång utan genom sin egen förkunnelse.

Förbudet blev vid denna riksdag upphävt.**

En annan religiös frihetsfråga — församlingens rätt att kalla fjärde provpredikant — hade även i E. K. en

* Detta var i Västrums församling. Den unge prästmannen i fråga hette Gustafson, en framstående och djupt kristlig predikant.

** Utom E. K. talade S. A. Hedlund, P. A. Siljeström, L. J. Hjerta m. fl. i samma anda.

förespråkare, som betonade att den avoghet mot kyrkan, över vilken denna klagade, hade en välgrundad orsak i de rådande förhållandena vid prästers tillsättande.

*

Talmannen avslutade riksdagens arbete med uttalandet att alla kammarens medlemmar utgjorde ett stort »kosmopolitiskt parti», som ville att Sverige skulle vara en värdig länk i kulturfolkens kedja och på samma gång ett stort fosterländskt eller »lantmannaparti», som framför allt ville sörja för fosterlandets självständighet och således även för dess modernärings förkovran.

Sundberg angav sålunda i korthet skaplynnet hos den Andra kammaren under det nya statsskickets första år. Vissa historieböcker beteckna denna som början till det nya skede »då partibildningen ej längre bestämdes av principer utan av intressen». E. K. harmades djupt över denna redan i hans livstid framträdande och vilseledande synpunkt. Skall man, menade han, tala om intressena som det uteslutande bestämmande, må man då vara rättvis och låta detta gälla å båda sidor: bönderna hade intresset att få sina bördor minskade, »intelligensen» intresset att bevara sin frihet från bördor.

Nutidens ledare av arbetarrörelsen medge även att det är intressen, som sätta denna rörelse i gång. Men intressen, vilkas krav äro så väsentliga för fosterlandets välfärd, att det blir den egoism, som bekämpar kraven, icke den, som framdriver dem, vilken är den för fosterlandet tills vidare farliga. Sak samma gällde då om jordbrukarnas klasskamp.

Vad nutidens socialister vilja i fråga om arbetarna, ville E. K. Bondeståndets befrielse var för honom den samhällsfråga, som just då ur fosterländsk synpunkt måste lösas. Denna övertygelse gav honom hans uthållighet i striden, där han inga personliga intressen ägde, endast principintressen. Så t. ex. var hans egen huvudgård, Sundsholm, säteri, och han lyckades ej ens räkna ut om han skulle vinna eller förlora på de stora reformfrågornas lösning enligt lantmannapartiets yrkanden. När han ville rädda den nya vitbetsindustrien hade ännu aldrig en sockerbeta vuxit i hans jord och växte där heller aldrig; han smakade icke kaffe men bekämpade kaffetullen; han var stark rökare men röstade för accis på lyxvaran tobak. Det var ej med riksbanken utan med enskilda han hade sina affärsförbindelser, o. s. v. Han kunde med lugnt samvete intyga: att varken små eller stora intressen bestämde hans ställning till frågorna utan att han inför dessa endast följde sin plikt som folkrepresentant: den att med oväld och allvar pröva de ämnen, som kommo under behandling. Och i främsta rummet blev resultatet av denna prövning att E. K. rörande försvarsfrågan uttalade samma idéer, som i de förut anförda tidningsartiklarna från 1850-talet, nämligen att vårt försvar borde byggas på folkbeväpning. Denna syntes honom ur medborgerlig som ur militärisk och ekonomisk synpunkt äga alla fördelar. Men olikt dem, som då och senare brukat orosämnen inom den europeiska politiken som anledning till förhastade — och snart åter förkastade — försvarsanordningar, betonade Emil Key att denna tid, då krigiska åskmoln hotade, ej var den rätta för så ingripande nydaningar. Dessa måste dock komma och vi borde för dem bereda oss på stora uppoffringar. Han erkände den ovillighet, som fanns för

sådana offer hos den nu levande generationen, som ej genomgått de tidigare släktenas blodsdop. Ehuru han tackade Gud för freden, kunde han ej neka att det svenska folket sjunkit ned i en domning, en fredsbehaglighet ur vilken orkanen en gång kunde slita det och kvalmet sålunda bortrensas. Visst var att prövningar och bördor även kunna stärka ett folk. Och det var ej från dessa, han önskade befria vårt eget. Men han ville att det skulle bära sina bördor för ett gott försvar, icke som nu för ett dåligt. Och ett gott försvar kunde vi endast få när befälet bildade stam och beväring bildade truppen.

Först och främst måste man — i avseende på försvaret som andra riksviktiga frågor — upphöra med att bevilja nya anslag, som endast blevo nya lappar på ett gammalt kläde: man borde genomföra en stor reform, som kunde göra slut på det oefterrättliga och planlösa »äskandet» av nya anslag.

Det var således den ena stora principen efter den andra, som Emil Key vidrörde i sina tal under sin första riksdagsvinter. Det var omkring dessa principer han sökt sammanhålla lantmannapartiet, ehuru med för sig själv och andra bibehållen frihet att i alla utom programmet liggande frågor gå var sin väg.* Mångfaldiga gånger kom emellertid E. K. hem från ett partisammanträde, där han kämpat och vunnit böndernas samtycke till ett högre anslag för ett kulturändamål; till en frisinnad reform; till ett uttalande i någon viktig principfråga. Från dessa tider finnas få nu levande kamrater, som kunna vittna. Men jag kan intyga att det

* Han yttrade att politiken som teologien borde tillämpa en kyrkofaders ord: Enhet i det väsentliga, frihet i det tillfälliga, kärlek i allt.

varken var Arvid Posse eller Karl Ifvarsson, som gåvo det tidigare lantmannapartiet den sammanhållning, den disciplin i det väsentliga, under frihet i det mindre väsentliga, de högre synpunkter, som väsentligt skiljer partiets tidigare skede från dess senare. Lantmannapartiet hävdade vissa av jordbrukets intressen, som sammanföllo med deras egna men även med landets; det gav stöd åt vissa då ännu ej erkända principer. Båda delarna föranledde dess opposition mot såväl regeringen som andra kammarens stads- och regeringsparti — »intelligensen» — vilka varken ville beakta de berättigade intressena eller erkänna de omstridda principerna. Det var lättare att avfärda de förra som »krass egoism», än de senare som okynnig oppositionslust. Men emedan man — efter representationsreformen — ej insåg behovet av ett fortsatt reformarbete, ville man i lantmannapartiets medlemmar icke se annat än egennyttiga bråkmakare och i de ledare, som icke voro bönder, maktlystna äventyrare, som ville »klättra upp på böndernas ryggar».

Dessa tankar framställde Emil Key ofta samtalsvis och, om än ej med hans egna ord, äro de här uttryckta enligt hans personliga uttalanden. Aldrig upphörde han att beklaga att ej den av honom så högt skattade Louis De Geer icke genast ställde sig i spetsen för reformarbetets fortsättande. Med stöd av lantmannapartiet i den andra och av en detta närstående grupp i den första — en grupp, som ett beslutsamt regeringsuppträdande skulle förvandlat till flertal även där — kunde, menade E. K., den folkkäre Louis De Geer ha löst försvars- och grundskattefrågorna lika väl som representationsfrågan. Han kunde troligen ha sparat landet långa,

förbittrade strider i dessa ämnen och sålunda, åtminstone medelbart, ha påskyndat det inom så många andra områden väntande reformarbetet.

Emil Key visste att ministären De Geer skulle fått svårt att övervinna Karl XV:s personliga kärlek till indelningsverket. Redan vid sin första — eller andra — riksdag skildrade Emil Key ett samtal, som han vid någon slottsbjudning för riksdagen haft med Karl XV. Denne hade då talat om krig och med tårade ögon beklagat att han ej 1864 fick sin härligaste dröm uppfylld: den att i spetsen för sin kära i n d e l t a här stupa med en kula i bröstet! När Emil Key sökte vända samtalet till andra höga uppgifter för en konungs verksamhet — såsom t. ex. det nyss danade nya statsskicket — svarade Karl XV att detta ju kunde vara bra men för honom vore vinnandet av krigardöden det skönast tänkbara öde.

Men emedan Karl XV snart efterträddes av en konung utan denna kärlek till indelningsverket, menade Emil Key att Louis De Geer kunnat, om han velat, få regent som riksdag med på den stora nydaning, som E. K. unnade just De Geer att genomföra.

Det är beaktansvärt att Louis De Geer i sina M i n n e n* medger att han efteråt och vid betraktandet av den politiska utvecklingen kommit på den tanke, som då ej föll honom in, att reformerna kunnat påskyndas om regeringen från början uttalat sig för en plan att successive under en lång tid avlyfta grundskatterna och den finansiella bördan av indelningsverket. Men

* Del II, sid. 59. »Det är min tro,» skriver han, »att lantmannapartiet skulle blivit mindre och icke mera motsträvigt att göra uppoffringar för försvaret, om man först, utan samband därmed, givit den skattskyldige jordens ägare vad de ansågo vara rättvist i skattefrågan.»

Louis de Geer menade att det var ovisst om man fått Första kammaren med.

Vad Louis de Geer sålunda i sina Minnen yttrar, stämmer helt med Emil Keys mening i frågan, endast att E. K. yttrade den under de första riksdagsåren. Så långt ifrån att han började sin riksdagsbana som förutbestämd oppositionsman önskade E. K. intet varmare än att De Geerska regeringen måtte upptaga de stora frågorna som sina; att den skulle se dem som stora nog att sätta in sin tillvaro på. E. K. menade att redan 1867 hade det strax föregående kriget väckt försvarsintresset, liksom å andra sidan det genom missväxt särskilt betryckta jordbruket bort vara väckelse i fråga om att det icke var endast egennytta, som föranledde önskan om en ändrad politisk kurs. Den nya representationen — där präster och borgare voro få, där många utmärkta ofrälse som adelsmän fått plats i Första kammaren, där bönderna i den Andra visserligen voro starkt bestämda av klassmedvetande men många betydande i fråga om intelligens och alla fyllda av aktning för ministären De Geer — denna representation skulle gått med denna ministär, om den beslutsamt beträtt reformernas väg. Detta var E. K:s förvissning. Så föga är det sant att han ville lyfta sig själv på de »stora frågorna», att han tvärtom djupt grämde sig när det visade sig att De Geer ej ämnade ta sig an dessa. Han satte envist sitt hopp till De Geer, mot de synpunkter dem t. ex. Liljencrantz och andra förfäktade. Emil Key torde dock ha fått rätt i att såväl Första som Andra kammarens frisinnade »intelligens» icke skulle bekämpat de stora frågorna, ifall De Geer gjort dem till sina. Om ministären genast övergivit indelningsverket som grund för försvaret — och i detta som andra

fall aktat på tidens tecken — då hade säkerligen besannats vad De Geer efteråt trodde om lantmannapartiet men troligen ej besannats vad han befarade av Första kammaren.

Nu blev tragiken i Emil Keys riksdagsmannabana att han var djupt genomträngd av vissheten att bönderna begärde en rättvisa, ej en egennyttig vinst. Men han var lika djupt genomträngd av vissheten att landet behövde ej blott ett nytt men ett gott försvar. Den förra sanningen ville lantmannapartiets bekämpare ej inse. Den senare ej lantmannapartiet själv. Mot dessa båda fronter hade Emil Key att strida och detta gjorde nederlaget oundvikligt.

XI.

Riksdagen 1868.

Vid denna riksdag återkommo några av de frågor, som redan sysselsatt kamrarna 1867. Bland dessa var den om dödsstraffet, som Andra kammaren redan 1867 med överväldigande majoritet beslutat avskaffa, men frågan hade — med en rösts minoritet — fallit i Första kammaren. Även nu uppträdde Emil Key för dess avskaffande och denna gång med ett långt anförande, i vilket han utvecklade sina redan 1867 framförda synpunkter.*

I fråga om dödsstraffet betonade E. K.** att om det ännu ansågs rättvist, då borde det tillämpas; om det icke så ansågs borde det avskaffas. Men kunde man verkligen anse det rättvist? Under förflutna tider ansågs dödsstraffet icke tillräckligt utan alla slags pinor föregingo det. Nu anser man det alltmera som ett barbari. »Efter ett lands lagar kunna vi bedöma den ståndpunkt av bildning och humanitet varpå dess inbyggare befinna sig. Lagen är civilisationens ansiktsuttryck.» Emil Key antog att ingen numera godkände dödsstraffet annat än som preservativ eller korrektiv? I förra fallet betonade han att dödsstraffen tvärtom framkalla likgiltighet för

* Se A. K. protokoll 1868, del I, sid. 353.

** Se hans anförande 13 april 1867 och 29 februari 1868.

lidandet och uppväcka vilddjuret hos de åskådande och således icke verkar avskräckande. E. K. anförde efter professor Olivecronas bok om dödsstraffet, att en belgisk präst bland 167 till döden dömda funnit 161 som åsett avrättningar! E. K. påminde om att våra största lagstiftare — bland dem Richert — ansett dödsstraffets avskaffande vara en nära framtidssak; att Oskar I knappast kunde besluta sig att bruka denna strafform och han slutade med följande ord:

»Jag anser därjämte, att straffen böra vara grundade på förbättringsprincipen.

Att stödja samhällsordningen på dödsstraffet, det är att grunda den på hatets och hämndens makt; att stödja samhällsordningen på förbättringsprincipen är att grunda den på frihetens och kärlekens makt, på kristendomens, den rena kristendomens, och det är under det tecknet, som civilisationen skall segra.»

Året därpå fortsatte E. K. den här ovan anförda tankegången på följande sätt:

»När samhället icke har tålamod att genom lagens inneboende kraft övervinna opponenten mot det sedliga samhällsbegreppet, så, för att slippa vidare kostnad och besvär med denne brottslings förbättring, gör samhället processen kort genom våldets kraft. Kan detta vara rätt?»

Till sin häpnad hörde E. K. en Louis De Geer förklara att sedan avrättningarna upphört under Oskar I:s tidigare regeringsår, hade de tilltagande brotten gjort det till en beklaglig nödvändighet att nitton avrättningar på ett enda år måst äga rum. E. K. invände mot detta argument att det endast vore övertygande ifall dessa dödsstraff gjort morden färre under Karl XV:des regering och för detta hade intet bevis blivit framlagt. Exempel, fortsatte han, kunna bevisa både ofantligt

mycket och ofantligt litet, ty det finnes så många politiska och moraliska faktorer, som måste tagas med i räkningen. Han påminde om Karl XI:s krigsartiklar där dödsstraff stadgades för den, som nykter eller drucken »blasphemerar Herrans nampn» eller talar något som »Fältmarskalkens heder och ära angår». Den tid, när dylika lagar stiftades och försvarades, var dock många svenska stormäns tid — men ingen insåg då orimligheten i sådana straff. Vi minnas ju vilket försvar man anförde för husagan, som nyligen försvunnit ur vår lag och dock tyckes det oss nu som ett helt sekel låge emellan och förflyttade dessa straff till forntiden. Det var 1855, som spöstraffet upphävdes, och vid 1856—58 års riksdag, som husagan avskaffades* men då försvarades dessa båda straff såsom oumbärliga; ja, man ville att husagan skulle »genomträngas av en kristlig anda» och spådde av dess avskaffande alla möjliga samhällsvådor. Och det var biskopar och höga ämbetsmän, som så talade!

Dödsstraffet kan lika litet hindra mord som husagan skapade ärliga tjänare. Men, menade E. K., det fanns en ändå högre synpunkt än den preventiva: den, att om staten dödar för att hämnas, så uppmanar staten indirekt den enskilde att göra detsamma:

»Då staten skickar brottslingen förbättrad eller oförbättrad in i evigheten, så begår den i förra fallet, liksom mördaren, ett brott mot det goda; i senare fallet är den lika okristlig som han. Jag sade förlidet år att lag är civilisationens ansiktsuttryck, men jag vill tillägga: den är något mera. Den är ordningen och redan i vår rättskänsla; den är åskådliggörandet av vårt statssamvete, och är

* E. K. vände sig till L. J. Hjerta såsom den nu i Andra kammaren närvarande motionären i ämnet.

detta ont, bär samhället inom sig medvetandet av begångna orättvisor, då fruktar det och dödar av blotta fruktan. Skall den eviga freden såväl inom som utom samhällena icke blott vara en dröm, skall kriget någonsin försvinna från jorden, så måste detta föregås av dödsstraffets utplånande.

I det förflutnas ljus kastar varje ny stor idé sin skugga icke b a k o m sig utan f r a m f ö r sig. Och därför synes så ofta och för så många den närmaste framtiden i en mörk dager, men idén kommer närmare — den blir påtaglig — och skuggan försvinner.»

E. K. uttalade sin — som vanligt alltför optimistiska — övertygelse att det nittonde seklet icke skulle gå till ända förrän dödsstraffet var försvunnet. Han slutade med följande ord:

Ty Gud ske lov! allt det goda, det sanna och det sköna, som nu mer än någonsin mångfaldigas i form, i färg och i ljud; som sprides ut överallt i världen genom nutidens stora uppfinningar — även dessa äro kristendomsapostlar — allt detta skall göra sitt till att förmildra sederna, frigöra begreppen och utdöma dödsstraffet.

Det svåra nödåret hade gjort behovet om hjälp åt Norrland till en riksdagsfråga, vid vars dryftande E. K. påpekade den oriktiga principen att giva understöd endast för a r b e t a r n a s skull, i stället för att som nödhjälp anvisa sådana arbeten, vilka ägde framtida betydelse. Då fråga blev om nedsättning av konungens apanage hävdade E. K. för statens högsta ämbetsman samma rätt som för andra ämbetsmän: den att man icke nedsatte deras lön, när de en gång fått fullmakt på ämbetet. Redan vid denna riksdag voro nya krigslagar på tal och E. K. yrkade kraftigt, att dessa nya krigslagar borde erhållas f ö r e nyskapandet av armén. Han bekämpade som falsk grundsatsen att landets försvarare ställas utom den vanliga klassen av medborgare. Soldatståndet

borde icke av lag och sed betraktas som ett särskilt yrke utan som en medborgerlig tjänst, och soldatens behandling borde motsvara denna uppfattning.

Även vid denna riksdag uppträdde E. K. för riksbankens stärkande. »Banken liknade nu en uppåt smalnande stam på vilken alltflera tyngder hängdes.» En massa banker vore icke en styrka för ett land utan ett svaghetstecken, och ur denna synpunkt uttalar E. K. sig mot nya enskilda bankers fortsatta sedelutgivningsrätt, av vilken han förespådde framtida faror.

Han yttrade sin förvåning över huru stater såväl som enskilda lätt förgäta o r s a k e r n a till sina bekymmer, allt under det man stycke för stycke bekämpar dessa orsakers v e r k n i n g a r. Genom denna glömska skapar man nya orsaker till nya sorger och omsorger. Utom vår byråkratiska lyx och våra orättvisa skatteförhållanden ha vi svenskar ett grundfalskt sätt att tillämpa riktiga principer. Genom import ha vi befordrat konsumtionen, innan vi av egna tillgångar hunnit skapa medel att betala importen. Vi ha förlöjligat gamla tiders tal om sparsamhet och varsamhet, och sökt nå höga tullinkomster samtidigt med att vi i vissa fall infört frihandel. Vi ha sålunda prålat med en statsrikedom, vilken liknat en springbrunn, som kastar sitt skimmer i höjden, driven av ett vattenuppfordringsverk: när det uppumpade vattnet är slut är också vattenkonsten tyst och när våra statslån äro slut, måste vi med nya lån hålla grannlåten i gång!

Ehuru landets tillstånd vid denna riksdag — sämre än vid den förra — gjorde sparsamhet av nöden, talade E. K. dock för det begärda t e a t e r anslaget på grund av teaterns stora inflytande såsom folkuppfostrande makt, isynnerhet genom det nationella dramat. Mot dem, som

gjorde gällande att teatern icke var förtjänt av någon hög uppskattning eftersom dess kassapjäs varit »Sköna Helena», invände E. K. att den synderska, som så kunnat hålla sig uppe, »är icke precis någon vanlig person» utan ägde både snille och kvickhet.*

En principdebatt, i vilken E. K. deltog under denna riksdag, var den om dechargebetänkandet. Redan vid riksdagen 1867 hade debatten i Första kammaren öppnats av E. K:s styvfar, som framhöll vad som vid flera föregående tillfällen blivit betonat: att dechargebetänkandet icke endast borde syssla med särskilda regeringsåtgärder utan omhandla även det allmänna systemet i regeringsåtgärderna. I samma anda talade E. Keys svåger C. A. Raab och en annan släkting, Jules von Schwerin** m. fl. Från den konservativa gruppen gjordes mot dem gällande att utskottet varken fick berömma eller klandra i allmänhet, endast anmäla om något statsråd ej iakttagit rikets nytta. I Andra kammaren hade den originelle och

* Vid 1870 års riksdag var åter teaterfrågan å bane och Emil Key beklagade då att teatrarnas skötsel ej motsvarade deras uppgift och att man alltför mycket påmindes om Adam Homos reformer, som stannade vid aktrisernas trikåer och teateråskan. Hans ståndpunkt var alltjämt den att staten måste bidraga till denna bildningsanstalt, men att man måste fordra att den fattade sin uppgift allvarligare. Det var icke tillständigt att man använde sex à åtta månader för att granska ett originaldrama och vid valet av repertoar måste man fordra en större växelverkan mellan livet och konsten, liksom mellan denna och fosterlandskärleken. Han ville dels återförena den lyriska och dramatiska scenen och dels erhålla bidrag från Stockholm för detta kulturändamål, men då göra Stockholms stadsfullmäktige delaktiga i teaterns styrelse.

** Son av den välbekanta Martina von Schwerin och gift med en syssling till Sophie Key.

radikale Smålandsrepresentanten Jöns Pehrsson i så skarpa ordalag klandrat hela regeringens system, att det framkallade protester.* Men under den fortsatta diskussionen hade Johan Liljencrantz hävdat samma synpunkter som den fordringsfulla gruppen i Första kammaren. Konstitutionsutskottets memorial lades utan votering till handlingarna — men överläggningarna hade visat att regeringen kunde börja räkna med en gryende opposition. Vid riksdagen 1868 gav dechargedebatten E. K. anledning till ett uttalande, i vilket han påpekade att en stark representation borde uppvägas av en stark regering, med kraft och förmåga att — när det blir fråga om det konstitutionella mitt och ditt — uppgöra räkningen på den administrativa statsmaktens vägnar med den lagstiftande representationen. »Men,» tillade han, »en regering i våra dagar är verkligt stark blott i den mån, dess åtgörande och handlingar varken ängsligt krympa hop inom de konstitutionella formerna eller egenmäktigt överskrida dem, utan jämt uppfylla dem och röra sig däri, icke som i en paraduniform utan som i en vardagsdräkt.»

Redan 1867 hade Henning Hamilton betonat att den nya riksdagsordningen med oundviklig konsekvens måste leda antingen till en parlamentarisk styrelse eller till ett styrande parlament, och ville man nå det förra, då er-

* Denne i sitt talorgan klagande, i sin uppsyn menlöse autodidakt och radikal hade en brinnande revolutionslust. Han passade således ej in i lantmannapartiet, med vilket han dock ofta röstade och han hånades av intelligensen, emedan han talat om Kaprifolium i stället för Kapitolium och givit andra dylika bevis på en beläsenhet, som ej hunnit bli bildning. Emil Key brukade påstå att Sophie Key var missnöjd med att han ej var lika radikal som Jöns Pehrsson, vars ståndpunkt egentligen var hennes!

fordrades en konseljpresident. Emil Key, som lika livligt beundrade Hamiltons vältalighet som han annars var främmande för Hamiltons meningar, gav honom i detta avseende obetingat rätt.

Englands parlamentarism var E. K:s ideal, och vid varje ovisshet om gränserna mellan riksdagens och regeringens befogenhet ville han flytta ut dem till riksdagens förmån. Men när regeringens rätt var otvetydig, då, menade han, borde den erkännas och ej krånglas bort.

XII.

Flyttningen till Stockholm.

Under riksdagarna 1867 och 1868 hade Emil Key bott i hyrda rum, men hans avsky för uteliv och behov av familjeliv föranledde beslutet att hans hustru och döttrar nu skulle följa med till Stockholm, där de senare väl behövde där åtkomliga utvecklingsmöjligheter. I samma hus där Emil Keys styvfar bodde — Bondeska palatset vid Norrström — var vindsvåningen ledig. Denna hyrdes och senhösten 1868 inflyttade vi där, men under en förblivande saknad efter det kära lanthemmet, där vi nu vistades endast från vår till sena höst.

Då vår uppflyttning till Stockholm skedde, var endast ett år kvar av den första valperioden och Emil Keys hustru fann det vågat att lita på omvalet. Detta gick dock mycket väl och ännu några år bodde vi kvar i Bondeska huset, där man såg Norrström under fönstren, som man i Venedig ser Canale Grande från de vid denna liggande palatsen. Det var ett av de vackraste lägen i den tidens Stockholm och med stor saknad, flyttade vi på hösten 1872 till 39 Mästersamuelsgatan.

Stockholmarna syntes oss mycket underliga. 1869 ville man t. ex. ha oss med på — en bal till förmån för de svältande smålänningar, s o m v i s e t t! Då grundlades hos oss unga — som nekade att vara med — en

bestående känsla av motsättningen mellan landsmänniskor och »Stockholmare». En känsla, som under riksdagsstriderna av olika skäl förstärktes och som även Emil Key ofta kände såsom en av orsakerna till hätskheten i angreppen på lantmannapartiet. Landsbygdens synpunkter och svårigheter »voro Stockholmarna så främmande som en negerstams», yttrade han en gång.

Vi voro nyss komna till Stockholm, då vi genom vår morbror — ståthållaren på Stockholms slott, greve August Skjöldebrand, gift med vår mors syster Ingeborg — från Vita Havet på slottet åskådade avtäckandet av Karl den XII:s staty.* De oroligheter, som föranleddes av den kring statyn uppförda läktaren, fann Emil Key mycket naturliga! Han skrev:

Hur kan man uppföra en läktare med reserverade platser vid invigningen av Karl XII:s staty, sedan man ordat så mycket om att det var en folkets fest? Folkets rätt att närvara kan ingen villigare medge än jag, men på grund av att deras fäder ledo och stredo för det »ärorika minne», som skulle firas! Däremot hade folket icke rätt att vara närvarande därför att det — som det hette — betalt statyn! Denna tillkom sålunda att generalorder utgick till varje regemente i svenska armén om att lämna bidrag och dessa — tillsammans med kungliga familjens — utgjorde mer än ¾ av summan. Om man tar »folket» i den inskränktare mening, som ordet brukas, då torde man knappt kunna kalla Karl XII en folkets hjälte, endast vissa folkklassers, framför allt militärers, skalders och skolpojkars.

Folkuppploppen omkring läktaren, som hopen ville riva och massans tillbakavisande genom militär, torde varit en för Blanches folkliga hjärta svår upplevelse.

* Till ansiktet hade konstnären som modell brukat generalskan Abelin, som påfallande liknade det vackraste ungdomsporträttet av Karl XII.

Emil Key trodde — som andra Blanches vänner — att detta upplopp bidragit till dödsfallet, som Emil Key dock fann »avundsvärt vackert: ännu i kraftens dagar och i ett ögonblick av nationell hänförelse».

*

Den politiska ställning, Emil Key intagit — liksom de många årens lantliv — hade dessutom gjort honom främmande för en del av de tidigare vänner, som ännu voro kvar i Stockholm. Robert v. Kræmer — som en gång kallade Emil Key sin »ende» vän — förblev vän utan att i allo dela E. K:s politiska åsikter.* Jolin var sig

* Vännerna möttes alltjämt på många andra områden, ej minst i den för båda gemensamma vissheten att även nutiden har poesi för den, som kan finna den. När R. v. Kræmer 1857 sänt E. Key sina Diamanter i Stenkol svarade E. K. med ett tack på vers, där han helt samstämmer med vännens protest mot att kalla vår tid prosans.

Emil Key utbrister:

Nej, nej! den byter blott gestalt
och famna skall som förr om allt!
Känn varje tid, som ren försvunnit,
har ej dess själ i sången brunnit,
och vad den velat, vad den bort
det har ju skalden sökt och funnit,
och så sitt bättre jag den sport?

Hur många skalder dock ha syndat,
som ej med tiden sig befryndat,
och gjort till mål för sång och tal
dess kärna ej, men blott dess skal!
Det har Du tankfullt djupt begripit,
och i din lyras strängar gripit
att tolka tidevarvets gång;
och såsom bölja går vid bölja
så skola andra snart Dig följa. — — —

lik men som politiken var honom likgiltig fingo vännerna allt färre beröringspunkter. Med sin älskvärde frände, professor Axel Key, hade Emil Key mycket gemensamt. En varm sympati förenade honom även med en annan smålänning, naturvetenskapsman och professor i botanik, N. J. Anderson, då innehavande Bergianska trädgården. I dessa hem fingo våra unga ögon skåda många märkliga män. N. J. Anderson var från Tjust, och Lysander berättar i sin Almqvistbiografi huru den unge Anderson — då en av C. J. L. Almqvists yppersta lärjungar från Nya Elementarskolan — hade den lyckan att en sommar få kuska för Almqvist under färder i Tjustbygderna. N. J. Anderson och hans begåvade, som målarinna verksamma, hustru, gjorde även besök på Sundsholm under sina sommarvistelser på Segorsgärde hos Karl Rydström. Dessa ägde rum innan Andersons fått sitt eget »Tahiti» i Stockholmsskären. Deras son, den nuvarande målaren Acke, var då en liten pys, men en, som från sin mor ärvt målarsjälen och från sin far filosofsinnet. Det var genom bådas fria tänkande över tidsfrågor och livsåskådningar, som N. J. Anderson och E. K. blevo vänner. När Emil Key 1866 valdes till riksdagsman, skrev N. J. Anderson ett brev, där han gratulerade sig själv — över att Emil Key skulle komma till Stockholm — liksom E. K:s hemort att få en sådan representant och även fäderneslandet...

Ty, skrev han, då jag vet, hur du vördar och älskar frihetens utveckling på grund av inre utbildning, vet jag även huru du skall bli en målsman för att även inom andens område gamla former, murknade och hindersamma, skola falla och ge plats för nya krafter och nya former, passande för tiden och mänskligheten. När jag vet huru du, genom makten av din penna och styrkan av ditt ord skall, oförfärat och fast, utan ryd häftighet, träda inom skrankorna

för detta allt — kan jag så annat än lyckönska fädernes-landet?

O! att alla voro sådana; o! att huvudstaden ej låge i händerna på Operakällarens smakråder! Man skrek förr om militärvälde och soldateskens råhet. A la bonne heure! Nu leka de krig, som stora barn och dessa taga nu statens öde om hand. Mig synes som skulle den sköna skarpskyttsidén dödas, kvävas av skarpskyttarna. Men det är ej första gången Blanche & konsortes bränt till falaska materialen för en helig entusiasm.

N. J. Anderson och Emil Key hade redan från 1862 såväl muntligt som brevligt haft utbyten rörande den nya livsåskådning, som började bilda sig genom de väckelser, som kommo från bibelkritiken å ena sidan och — senare — darwinismen å den andra. E. K. anbefallde sålunda 1862 sin vän att läsa Colani. N. J. Anderson gör det, men menar att denne protesterande teolog dock ej tillåter sig att sträcka sitt fritänkeri »längre än tjuderrepet räcker». Han fortsätter med ett varmt erkännande åt kristendomen, men frågar varför man icke låter dess krafter fritt utveckla sig genom sin inneburna gudomlighet; varför man icke tar bort all auktoritet utom sanningens? Han slutar med följande ord:

»Vill du läsa ett arbete, som i klar dag ställer den gudomliga lärans höghet, skrapar av all prästlist till de svagas förvillande, så läs: Bibelns lära om Kristus, av Viktor Rydberg. Det är en bok, skriven med vemod, och som borde läsas av var och en, som ej rädes att tänka över det högsta av alla ämnen.»

Emil Key ägde redan boken. Men vad han i sin landsbygd sällan ägde, det var tillfälle till tankeutbyte om den med utvecklade män, som delade hans in-

tresse för de stora livsfrågorna. I sitt svar till vännen hade han sagt sig avundsamt lyckönska denne till de rika tillfällen, som Stockholmslivet beredde i detta avseende, medan han medlidsamt skildrat sitt eget öde: »att på Sundsholm odla potatis och sköta kor».*

Anderson var uppfylld av Darwins On the origin of species. Som E. Key ej läste engelska måste han vänta tills en översättning kom. Men läran väckte redan såväl hans intresse som motsägelse.

De första riksdagsåren, då Emil Key ännu hade någorlunda god tid, blevo för honom som en källa efter en lång törst. Det var isynnerhet med de gamla vännerna Gösta Posse och S. A. Hedlund, den nyvunne riksdagsvännen G. Kolmodin, senare även Viktor Rydberg — men även med politiska motståndare som Curry Treffenberg, P. A. Bergström, biskop Sundberg — som kulturfrågor dryftades. Så t. ex. voro några av de ovannämnda — jämte den till det yttre som inre like älskvärde och fine brukspatron Casimir Petré — på en enkel middag i den lilla vindsvåningen i Bondeska huset, då den s. k. kulturkampen i Tyskland var som mest brännande och Bismarck hade skickat den polske biskopen Ledokowsky i fängelse. Meningsbrytningarna voro så starka att taket kunnat lyftas. Emil Key gillade Bismarcks mål men icke hans metoder. P. A. Bergströms stentorsstämma rungade mot jesuitismen och katolicismen och det väldiga huvudet på den lika väldiga gestalten gjorde

* Några gånger hade de båda vännerna haft tillfälle att, enligt Andersons ord, »i gröngräset på Sundsholm eller i Bergiilund utbyta tankar, gräla, diskutera». Han hoppades de nu skulle »titta in i varandras hjärtekamrar och se — vad vi säkert båda skola glädja oss av och ge lust att veta mera om och av varandra».

vissa tvära kastningar åt höger och vänster, som visade upprördhet, ett tillstånd Arvid Posse brukade beteckna sålunda att »Bergström nafsade efter sina fadermördare». Den eldige, intagande Curry Treffenberg tillgrep även sin vanliga åtbörd — att rufsa om i sina svarta lockiga hårmassor — medan han talade luterdomens sak. Den kristligaste av dem, G. Kolmodin — som i sin ungdom tillhört en krets av unga beundrare, som omgav C. J. L. Almqvist och tidigt blev genomträngd av visshetén att där Kristi a n d a är, där är frihet — yttrade däremot med djupt allvar: »Det må vara sant allt det där om katolicismens faror, men — mitt hjärta går med Ledokowsky i fängelset.»

Som alla de ovannämnda yttrade sig Emil Key avvisande mot den då endast av några naturvetenskapsmän — bland dem just professorerna Axel Key och N. J. Anderson — omfattade darwinismen. N. J. Anderson berättar i brev till E. K. att han lovat hålla ett av de föredrag, som under vintern 1868—69 pågingo i Vetenskapsakademiens hörsal till förmån för högskolefonden. Anderson hade därför »varit träget sysselsatt med att hopfatta en översikt av darwinismen». Det torde ha varit första gången, denna lära i Stockholm framfördes i en populär framställning inför en blandad publik av damer som herrar. I det brev, där han meddelar sin avsikt, skriver han:

»Jag vet, att denna lära ej af dig bifalles. Jag tror, att du anser den leda till materialism, mekanism och slikt; men jag tror också att denna din tro är både en öfvertro och en undertro, det förra dikteradt af förhållanden utom dig, det senare misskännandet till följe af din obekantskap med saken. Huru som helst: för mig är denna lära enthusiasmerande. Den är en lofsång öfver den fria forskningen, den är en hymn öfver alltings utvecklingsmöjlighet! Ska-

pelsen får derigenom lif och betydelse, de allra minsta iakttagelser värde, målet blir upphöjdt — — och upphinneligt!

Men nu intet mera derom. Möjligen blir jag i tillfälle att visa dig mitt opusculum — och sedan kunna vi börja att disputera.

Det är dock eget att vi skola disputera. Jag känner få menniskor, med hvilka jag i så mycket öfverensstämmer i syften som med dig. Hvad betyder då frågan om det eller det är bra nu. — Låt mig blott fasthålla öfvertygelsen derom, att allt skall gå framåt, att redan här på jorden friheten skall triumphera, att idén skall fattas ren och hög och fri såsom mål och att alla, alla våra tankar och arbeten skola gå ut derpå att realisera idén öfverallt, alltid. Evigheten är ett moment, momentet en evighet!

Och Spanien! Ack min Gud! om nu frihet höjde sig, och detta land blefve stort! Ha de ej haft nog af blodsugare, af uslingar, af blodsmän på thronen, af inquisition på predikstolarna! När skall menskligheten vakna!!??

Du talar till mig om John Ericssons upptäckt! Hade ett slikt påstående här gjorts af en fattig mekaniker skulle de satt in honom på Conradsberg! Men tiden är nu annorlunda! Det finnes ej paradoxer — om man ej hemtar dem från den gamla skräpkammaren. Der finnes nu ingen idé så djup att den icke må ompröfvas om den kan utföras. Jag tror att Ericsson har rätt — ty jag tror alltid på att snillet ger åtminstone fingervisningar till det rätta. —»

Efter ett samtal med biskop Sundberg om den nya läran berättade E. K. med bifall dennes ord att aldrig någon skulle övertyga honom »att denna sköna, underbara värld som sitt yttersta ursprung hade något slags urslem». Vid denna ståndpunkt stannade E. K. som hans jämnåriga, icke naturvetenskapligt bildade vänner. Men varje tal om att hindra den fria förkunnelsen av den lära, han ansåg som villfarelse, fann i honom en energisk motståndare.

Även hos Emil Keys styvfar, hos hans svåger Kari

Raab — som också med sin familj bodde i Stockholm — sammanträffade intressanta personligheter, bland dem många politiska. Emil Key hade de första tio åren tid att tämligen flitigt bevista lantbruksakademiens sammanträden och sällskapet Idun. Men med var riksdag blev det sällskapliga livet alltmer inskränkt till riksdagsmiddagar och även dessa avsade E. K. sig ofta emedan riksdagsgöromålen togo tiden. E. K. hörde till dem, som skarpt klandrade den frånvaro som »middagsätarna» tillåto sig vid kvällsplena, viktiga voteringar o. s. v. Det kunde gå hela vintrar, som E. K. ej gav sig tid till ett teaterbesök.

Hösten 1876 stannade Sophie Key och två av döttrarna på Sundsholm. Jag ensam följde de senare åren med till Stockholm. Vi bodde kvar i 39 Mästersamuelsgatan i två år; från hösten 1878 till våren 1880 bodde vi i en våning vid Drottninggatan i hörnet av Hötorget. Mitt över gränden, som ledde till torget låg ett hus där E. K. från sitt fönster roade sig att iakttaga en skara livliga, svartlockiga småbarn: Sven Hedin och hans systrar. Ett rum av våningen uthyrdes åt Anna Whitlock, som där med sju små lärjungar började sin skola. Några andra rum uthyrdes åt Gunnar Wennerberg, som bodde där med två av sina döttrar. Våren 1880 upplöstes Stockholmsboet; hösten samma år började jag mitt skolarbete och min far bodde åter ensam tills slutet av sin riksdagstid i ett par små möblerade rum vid Drottninggatan.

XIII.

Riksdagen 1869.

Vid denna riksdag hade Emil Key redan fått den erfarenhet han sålunda uttryckte: att alla reformer i och för utveckling och sparsamhet, till vilka representationsreformen öppnat dörren, icke kunde komma ut i livet, ty den bredbenta slentrianen ställde sig städse i vägen.

Han insåg att det nu en gång är så, »att idéerna mäta avstånden fågelvägen under det att man för deras genomförande i samhällslivet nödgas mödosamt klättra över formella gärdesgårdar och vika åt sidan för hela oxdrifter av fördomar».

Som en förberedelse till den nya försvarsorganisationen ville E. K. ha bort krigshovrätten. Han betonade att så länge undantagslagar funnos för militärer, blevo de ej betraktade som vanliga människor utan hade en ställning mellan halvgudar och slavar. Liksom man nu lärt sig umbära prygel och trämärrar som soldatstraff, måste man komma därhän att undvara undantagslagar och likställa militären med andra medborgare.

I den här ovan berörda gränsregleringen mellan riksdags- och regeringsmakt hade Emil Key vid denna riksdag ett nytt uttalande, där han betonade att allt, som representationen ej genom grundlagen klart avhänt sig av rätt, detta har den fortfarande förbe-

hållit sig. Den hade ej avhänt sig beskattningsrätten och ägde den således alltjämt till fullo utan någon skillnad på ordinarie och extra anslag. Napoleon III:s yttrande att »man kan stöda sig på bajonetter men ej sitta på dem», gäller i lika hög grad om de rättsfilosofiska spetsfundigheter, genom vilka man söker uppdraga en skillnad mellan riksdagen rätt i detta fall. Vår grundlag vilar ej på sådana spetsfundigheter utan på rättsmedvetandet och på verkligheten. Båda säga att man inte på en gång kan äga beskattningsrätten och sakna bestämningsrätten över de ordinarie anslagen.*

Emil Key uppträdde i en annan folkfråga, den om att hindra de svenska emigranterna att uppgå i Amerika: man föreslog att skaffa dem ett särskilt område i det nya landet. E. K. talade mot detta slag av »protektionism» men yrkade däremot på åtgärder dels att skydda de hemmavarande mot emigrantagenterna, dels att skydda familj och borgenärer från att av de utvandrande lämnas i sticket på det samvetslösa sätt, som då var en ej ovanlig företeelse.

Skolfrågan var uppe vid denna riksdag och föranledde E. K. till ett anförande, där han betonade att man icke fick lita enbart till fackmännen om man ville reformer. Det blir ej militärerna, som komma att omorganisera vårt försvarsväsen; icke jurister och ämbetsmän våra ämbetsverk, icke heller skolkarlarna vårt undervisningsväsen. Ty fackmännen varsebliva ej skogen för trädens skull.

Det Abelinska, på indelningsverket grundade härordningsförslaget, föll. Debatten gav Emil Key anled-

* Frågan gällde åter försvaret. Lantmannapartiet ville minska övningsanslaget och dess mening segrade i andra kammaren med en styrka av 113 röster.

ning till åtskilliga anföranden,* där han dels betonade indelningsverkets dyrhet i förhållande till vad det gav i försvarskraft; dels kravet på rättvis fördelning av försvarsbördorna; dels att värnplikten borde bli försvarets grundval och grundskatterna avskrivas.

Lantmannapartiet anklagades på grund av förslagets fall för hänsynslös partipolitik, njugghet, egoism, medan samme anklagare erkände dess utmärkta organisation, ledning och disciplin.

I järnvägsfrågan hade Emil Key författat och i kammaren låtit utdela en broschyr. Han yrkade ihärdigt på att de besparingar, han nu på tredje året kämpade för, skulle prövas med god vilja. Gripenstedt uppträdde med ett hätskt anförande mot Emil Key, som sade sig mycket väl veta, att han tills vidare kom att dra det kortaste strået. Men han hade dock att anteckna att en minskning av omkring 100,000 redan skett på denna stat och han ämnade ej upphöra med sina krav på en ändamålsenlig organisation för detta ämbetsverk.

Redan på 1850-talet — i de ovan anförda inläggen i fråga om statens järnvägsbygge — påpekade han den brist på genomtänkt plan, som detta bygge utvisade. Och under en partiöverläggning visade han vid kartan att vårt järnvägssystem »liknade en fågel, som stod på ett ben med klon nere i Skåne» — en bild, som gjorde bönderna skrattlystna och mer klarseende för behovet av ifrågasatta byggnadsanslag.

* Se II. Kam. protokoll del III, sid, 177, 181, 333.

XIV.

Riksdagen 1870.

Vid denna riksdag förekom en av de kulturfrågor, för vilka Emil Key djupast intresserade sig: de som sammanhängde med här ovan berörda ämnen: trons, forskningens, ordets frihet.

Denna gång gällde det främmande trosbekännares medborgerliga rättigheter,* d. v. s. praktiskt sett egentligen judarnas. I den debatt, som slutade med seger för detta rättvisans krav, deltog E. K. med ett långt och varmt anförande.

Han började med ett påpekande av den utveckling i humanitet och tolerans, som i hithörande förhållanden ägt rum, en utveckling, som bäst kunde mätas genom en blick tillbaka. Han fortsatte:

»Jag vill likväl icke gå så långt som till de tider, då judarna brändes levande eller då de jagades likt vilda djur, då de anvisades särskilda bostäder i livet och avsides vilorum i döden, utan jag går tillbaka endast 80 à 90 år; det är alldeles tillräckligt för att finna huru mänsklighetens sedliga utvecklingsarbete även i fråga om judarna framskridit.»

Efter en kort översikt av de inträdda förbättringarna, vände han sig mot de betänkligheter, som uttalats mot att anförtro domare- och riksdagsmannabefattningar åt

* Se A. K:s protokoll. Del I. Sid. 208.

judar, liksom den att statskyrkan kunde råka i fara.* E. K. undrade varför icke en jude skulle kunna döma en kristen lika rättvist, som en kristen anses kunna döma en jude och varför den senares ed vid »Gud och hans heliga lag» skulle vara mindre hindrande än den kristnes »vid Gud och hans heliga evangelium»? Vad riksdagsmannaskapet angick fanns lika litet skäl att anse detta kall orimligt för en jude:

»Har en jude hos sina medborgare vunnit det förtroendet, att de åt honom uppdragit riksdagsmannakallet, så är jag viss om, att han ock är lämplig därtill; och dessutom hava ju valmännen liksom gått i borgen för honom. Judarna hava till staten samma skyldigheter som vi, och de fullgöra dem även laglydigt. De äro värnpliktiga liksom vi; de utgöra, såsom vi, samma skattebidrag, och de göra ännu mera, de försörja därutöver ensamt sina fattiga. Jag ber Eder, mina Herrar, att få anföra ännu några andra omständigheter! En jude kan vara fastighetsägare, fabriksägare i huru stor skala som helst, såsom sådan kan han hava hundradetals arbetare eller underhavande och genom dessa kan han bestämma utgången av mer än ett riksdagsmannaval, men själv kan han icke bliva vald. Även vi hava fått lära oss att det kan bliva nödigt att upptaga statslån. En jude kan då — såsom det också redan mer än en gång hänt — vara just den som lämnar lånet, och på honom kan således bero vår förmåga att försvara oss i krig och att utveckla våra resurser genom industriella företag under freden. Men han får icke hos oss deltaga i det statsborgerliga liv, på vilket han utövar ett så avgörande inflytande; om något är abnormt, så är det ett dylikt, utan offentlighet, utan kontroll och ansvar. Men då detta inflytande icke kan och icke ens bör förhindras, varför icke göra juden till en av oss, till representant för det land, han i väsentlig mån kan gagna eller skada?

* Judarna voro då i Sverige 1400 till antalet och E. K. sporde om man i dem kunde se någon fara för statskyrkan?

Man har vidare påstått att så länge statskyrkan äger bestånd, så borde judar omöjligen bliva satta till lagstiftare. Jag kan icke finna varför ej en rättsinnig jude skulle kunna deltaga i kyrkolagstiftning lika så väl som en rationalist, en gudsförnekare kan det, endast han icke offentligen utträtt ur statskyrkan; är kyrkan bättre betjänad med att en sådan, ofta bittrare fiende än juden, sitter här och deltager i lagstiftningen?»

Emil Key vände sig sedan mot ett annat påstående: att judarnas håg och fallenhet numera uteslutande voro riktade åt köpenskapen medan de saknade alla nationella egenskaper, som skulle göra dem dugliga för andra värv. Han fortsatte:

»Vi veta alla att höger- eller vänsterhänthet beror endast av vana från början. Och just den överlägsenhet i det merkantila, som judarna ådagalagt, i den enda verksamhet, som stått dem öppen, just denna överlägsenhet är ett nytt bevis på detta underbara folks intelligens. Överallt där lagstiftningen icke lagt hinder i vägen, hava judarna också utvecklat stora statsmannaegenskaper, och utmärkt sig i mångfaldiga andra branscher. Det må tillåtas mig att här få uppräkna några av de mest utmärkta bland dem, t. ex. bland kompositörer Halevy, Felicien David, Meyerbeer och Felix Mendelsohn Bartholdy; bland författare Ludvig Börne, Heinrich Heine, Berthold Auerbach, Henrik Hertz och Meyer Goldschmidt; filosoferna Spinoza och Mendelsohn; härförarna marskalk Massena och danske generalen Meza.»

E. K. fortsatte att uppräkna framstående judiska statsmän och påpekade bland andra att ättlingen av en portugisisk judefamilj — Disraëli — försvarat statskyrkan i Irland. Även påminde han om den hänförelse med vilken judar i båda lägren stredo under det sista danska kriget. Han fortsatte:

»När judebarnet utträder i världen, emottager det ju alldeles samma intryck som det kristna av det land, som sett det födas; det första ord, det lär sig uttala, är samma

språk som vårt; den bildade juden är likställig med oss i umgängeslivet. Vi tillerkänna honom således fullt mänskliga både egenskaper och rättigheter, varför då icke även medborgerliga?»

E. K. påpekade vidare de blandade äktenskapen och hurusom barnen i dessa mestadels uppfostrades i den evangeliska läran:

Därigenom inträffar det missförhållandet, att fadern uppfostrar sitt barn till en samhällsmedlem, delaktig av alla medborgerliga rättigheter, men sonen, som vördar sin fader, ser honom själv från alla dessa utesluten. Skall månne i faderns kärlek aldrig ingjutas någon bitterhet och skall i sonens vördnad intet intryck lämnas av de honom omgivande fördomarna?

En konservativ representant hade förklarat att toleransen icke var en stark idé att leva för. Emil Key sade sig ha en motsatt åsikt och fortsatte:

»Må det tillåtas mig att härför åberopa ett vittnesbörd av en av Englands utmärktaste män, Macaulay, vilken just, när samma fråga förevar i engelska parlamentet, i ett av de mest glänsande tal, han där hållit, yttrade: 'Kristendomens hela historia intygar, att den i sanning har föga att frukta av förföljelsen såsom motståndare, men mycket att frukta av förföljelsen såsom bundsförvant.' Den visar ock, att varje land där förföljelse ägt rum, har råkat i djupt förfall och att dess kulturutveckling förlamats; så t. ex. daterar sig det förut så blomstrande Spaniens förfall från tiden för morernas fördrivande, och Nantesiska ediktet, varigenom hugenotterna tvungos att utvandra från Frankrike, drabbade hårt dess industri och nationalvälmåga. Men i stället uppblomstrade de länder — Belgien, England och Preussen — dit hugenotterna utvandrade; och även för utvecklingen av vår järnindustri blev denna intolerans av stor betydelse.»

Emil Key slutade med det påståendet att om kammaren av missförstådda religiösa eller patriotiska skäl skulle avslå frågan då skulle den

»fortfarande göra sig skyldig till en tvåtusenårig orättvisa; till samma brott, som judarna begingo under en enda dags förvildning, om vilken offret för deras fanatism, den gudomlige stiftaren av vår religion, själv utlät sig: 'Fader förlåt dem, ty de veta icke vad de göra!' Om nu judarna skulle förebrå oss och säga: 'för att giva oss medborgerliga rättigheter fordren I att vi skola bliva kristna, men själva viljen I icke vara det i anda och sanning' — skola vi icke då förstummas, vi, lärjungarna av fridens, försoningens och kärlekens religion? Nej, vi skola icke förstummas, vi skola säga: Se här, mottagen dessa rättigheter, och nu, sedan ni fått dem, är det er plikt att leva och dö med oss för det fosterland, som blivit edert!»

Flera andra talare biträdde förslaget, som antogs av båda kamrarna.

Järnvägsfrågan gav åter Emil Key anledning till ett principuttalande. Han frågade varför man ej kunde besluta sig att understöda de enskilda banorna då det visat sig att dessa bygga billigt men staten dyrt? Han var ej av dem, som frammanade frihetstiden som ett avskräckande exempel, men han varnade för att i de oavlåtligt återkommande järnvägsfrågorna fanns ett nytt medel till korruption: man måste få ro för dem genom ett planmässigt fortskridande. Han fortsatte sina yrkanden på sparsamhet i fråga om järnvägarna i hoppet att droppen slutligen urholkar den hårdaste sten; liksom sina yrkanden på att riksbanken skulle stärkas genom att få behålla större delar av sin vinst och slutligen på ett närmande till den franska finanspolitiken med ett inhemskt fondsystem.

»Visserligen når man ej mycket på en gång, det har jag redan lärt,» yttrade E. K. »Men man får åtnöja sig med ett framåtskridande steg för steg.»

Man kunde t. ex. besluta att staten ej byggde

vidare utan de enskilda med en bestämd hjälp av staten t. ex. 1/3 av kostnaden.

E. K. bemötte anklagelsen för »enskilda intressen» med svaret att han aldrig hade och aldrig ämnade väcka någon motion om anslag till enskilda banor; att han själv, i fråga om sina närmaste stationer, hade 12 mil till Norrköping, 14 till Nässjö, 15 till Kalmar och dock ej i riksdagen sökt göra något för sin ort i detta avseende.* Det kännes, yttrade han, ibland svårt när en noggrann självprövning tillerkänner oss rena bevekelsegrunder att det oaktat få uppbära beskyllningar för motsatsen. Varför ej kämpa för våra olika meningar med oförgiftade vapen? Böra vi ej ta oss till vara att, som har skett, mått åt varandras heder och ära?

Läroverksfrågan gav även E. K. anledning till ett principuttalande om reallläroverkens behov av realitet. Han påminde om en talare under de gamla ståndsriksdagarna, som menat att lektuell bildning var vad man läst sig till, men intellektuell den man ej läst sig till. Skillnaden var ej så tokig. Ty mången klassiskt bildad är ej intelligent medan mången intelligent ej har »bildning» i ordets vanliga mening. Så länge man ej skiljer bildningens begrepp från latinstudiet — och så

* I ett senare tal om detta ämne prisade Emil Key sin lyckliga stjärna att han under sina tio år i statsutskottet ej haft något ort- än mindre personintresse att försvara. Hans energiska yrkande på anslag åt enskilda järnvägar, beredd av vissheten att dessa nu förhöllo sig till landsvägarna som dessa en gång förhållit sig till ridvägarna. Han ansåg det vara en ingenjörsenvishet att endast vilja driva fram bredspåriga banor och han påpekade det orimliga i att 1876 Trafikstyrelsens budget var lika stor som hela rikets en mansålder tidigare. Man svalde nämligen kameler och silade mygg inom detta ämbetsverk.

länge realundervisningen ej äger lärare med brinnande övertygelse om denna undervisnings betydelse för livet — kunde man ej lösa det viktiga problemet om en rent real elementar-bildning. Han motsatte sig förslagen att minska tillfällena till realbildning liksom försöken att låsa fast latinet; han yrkade på skoltidens förkortande, så att ungdomen skulle bli studenter 2—3 år förr och kunna inträda i det praktiska livet. Ty, yttrade han, »livets sorger och omsorger äro och förbliva de högsta klasserna för vår utbildning, icke till kunskapsmaskiner utan till människor». Han yrkade på borttagandet av elementarskolornas nedre klass och ville göra folkskolan till bottenskola, ty innan dess erhöll denna ej det anseende och den betydelse, den har rätt att fordra.

Mot begärda anslag till nya byggnader åt folkskoleseminarier yttrade sig E. K. på den grund att han fruktade ett folkskollärarproletariat om lärjungar hejdlöst kunde antagas. Han sade sig ej vilja vinna äran av en ljusets fanbärare såsom man vann den under ståndsriksdagarna: genom att besinningslöst rösta för kulturella anslag, vare sig behövliga eller ej. Varmt talade han för anslag till Riksbiblioteketsbyggnad emedan dess skatter nu förvarades som »spannmål i en trasig säck» men han ville förlägga byggnaden invid Vetenskapsakademien. En koncentration av de vetenskapen tjänande instituten var nämligen redan ett önskemål för E. K., ehuru ingen då anade den utveckling, som nu gjort en hel »vetenskapsstad» möjlig.

*

Några förpostfäktningar ägde även rum i försvarsfrågan där E. K. höll ett längre anförande om sjö-

försvaret. För honom var detta alltid den viktigaste delen av Sveriges försvarsfråga. Hans samtal med den även i detta avseende reformivrige Paul Améen hade bidragit att klara hans meningar i denna fråga. Han betonade* att Sverige i främsta rummet måste dana sitt försvar efter vissheten att vara en s j ö m a k t. Förut hade flottan tjänat till transport av de härar, dem man brukat för att göra de erövringar vi sedan måst förlora. Vi böra utveckla vår sjömakt, så att vi dels i ökad handel och industri må finna en ökad välmakt och dels ett säkrare försvar. För envar, fortsatte E. K., som älskar den skandinaviska enhetstanken — vare sig det är genom federation, republik, monarki, man vill förverkliga den — måste det vara en visshet att det är fartygen, som böra bli den brygga vilken skall sammanbinda Nordens land och vatten. För Skandinavien, som en gång för Grekland, måste flottan bli skyddet när Norden kämpar sitt Salamisslag. Så övertygad var E. K. om flottans betydelse att han till kammaren vände den döende Horns ord i slaget vid Hogland till den ende kvarvarande officeren: »Du skall svara mig inför Gud om du stryker flagg.»

Men just emedan han kände detta ansvar, yrkade Emil Key avslag till de då ifrågasatta anslagen, emedan man ännu ej kommit till en fast mening om den nu delade »stora» och »lilla» flottans företräde eller om den för skärgårdsflottan — som E. K. förordade — lämpliga typen. Han trodde att snabbgående fartyg, på vilka sjömännens duglighet och manöverfärdighet kunde göra sig gällande, var det rätta, men han ansåg att en avvaktande hållning nu var det enda kloka.

* A. K. Protokoll 1870, del IV.

Emil Key kämpade redan då den i senare tid så förbittrade striden mot de planlösa, tillfälliga, för var gång med höga rop om »försvarsförfallet» framdrivna anslagen: han yrkade på ett genomtänkt system för vars förverkligande landet sedan måste bli villigt att offra. Men planlösa offer, som senare visade sig meningslösa, motarbetade han. Och ej minst av det skäl, han vid ett annat tillfälle angav: att emigrationen från Sverige under senaste tiden stigit till en siffra lika stor som hela den indelta armén. Ville man ett tidsenligt försvar, då måste man se till att landet kunde bära försvaret och att försvaret kunde fylla sitt ändamål att verkligen värna landet. Vid ett annat tillfälle hade E. K. även uttalat sig mot det slöseri, man tillät sig med soldaternas tid, t. ex. alla de meningslösa posteringarna. Ej minst det då pågående tysk-franska kriget bidrog att göra Emil Key övertygad om den allmänna värnpliktens överlägsenhet. Men en värnplikt åt vilken man gav en medborgerlig ej en militaristisk prägel. Ty han såg klart att även värnplikten skulle kunna användas till anfallskrig, således bli motsatsen till sin idé: ett värn vid anfall på fäderneslandet.

XV.

Lagtima och urtima riksdagen 1871.

Den opposition, som Louis De Geer mött — särskilt inom den första kammaren — hade föranlett honom att avgå efter riksdagens slut 1870, och med honom åtskilliga andra av hans ministär. Den hänsynsfullhet, som lantmannapartiet visat skaparen av den nya statsformen, sträckte sig icke till de nya regeringsmedlemmarna och detta år medförde starka sammandrabbningar i den stora frågan om försvarets ordnande.

Emil Key hade redan om trontalet anmärkt att där talades för litet om krigsfaran ifall denna var speciell, men däremot för mycket ifall den blott var allmän, och han befarade att man ämnade bruka den för att pressa fram ett förhastat försvarsbeslut. Vid ett anförande om sjöförsvaret* och i fråga om Karlskronas befästande yttrade Emil Key dessa alltjämt tidsenliga ord:

»Det finnes i dessa dagar tvenne slag av patriotism: en verklig, djup och hjärtevarm; en falsk, tillkonstlad och uppskruvad samt ekot av dem bägge: skriket med skriket. Allt detta sammanlagt har på förhand stämplat majoriteten i Andra kammaren såsom njugg och likgiltig i fråga om fosterlandets försvar.» E. K. för sin del bevisade sin villighet att bevilja anslag då det gällde

* Se A. K:s protokoll. Del 4. Sid. 469.

en fråga av så strategisk vikt som Karlskronas befästande och därmed vår flottas vara eller icke vara. Han betonade att vårt folks politiska anseende skulle vara större om vi ägde en flotta, som kunde kastas i vågskålen, medan vi annars endast stående på våra skär kunde hålla utkik när fienden behagar infinna sig. Ville vi ej befästa för att hindra allt att förstöras, då hade vi i fredsförslappning kommit därhän att vi som nation varken vågade leva eller dö.*

Det är betecknande för motsättningen mellan E. K. och Karl Ifvarsson att denne strax efter uppträdde m o t befästningarna. Fullt eniga stodo de däremot då det gällde att avslå statsrådet Abelins nya förslag till försvarets ordnande, ett förslag, som byggde på indelningsverkets bibehållande i orubbat skick.

Förslaget hänvisades till ett särskilt utskott och när dess betänkande förelades kamrarna blevo överläggningarna lika långvariga som spännande. Man kallade diskussionen »en öppen votering», ty av kammarens närvarande 186 medlemmar yttrade sig 156. Bland dessa var Emil Key med flera anföranden. Utskottet hade föreslagit indelningsverkets upphörande efter femton år och detta var villkoret för att lant-

* Vid nästa riksdag, 1872, då samma fråga åter förekom, manade E. K. kammaren till respekt för sitt en gång fattade beslut om anslag till Karlskronas befästande. Samtidigt varnade han för förhastanden vid flottbygget, varigenom man kunde komma att slösa bort medlen på idel experiment. Man befann sig just då i en vändpunkt i fråga om sjövapnet. Det torde t. ex. visa sig att det behövs tjockare pansarplåt till skydd mot de nutida kanonerna. Men detta åter kunde bli en fara för snabbheten och det var dock en snabbgående ångflottilj, vårt kustförsvar fordrade.

mannapartiet ville medge en utsträckning av värnplikten. Det var med en utomordentlig spänning, som man avvaktade voteringens utgång och den blev att kammaren med 106 röster mot 79 biföll utskottets förslag om indelningsverkets upphörande efter femton års förlopp. Därefter antogs utan votering det förslag till värnpliktslag och till den nya stammens uppsättande, som utskottet — under förutsättning att indelningsverket upphävdes — hade uppgjort. Första kammaren nekade.

*

Bland de mer betydande frågor i vilka Emil Key detta år uppträdde var den om att minska diplomaternas löner. Ägde Sverige på dessa poster verkligt lysande män — som under vår storhetstid — då vore saken en annan. Men på vad sätt gagnade våra nutida sändebud landet? Hade de ens åstadkommit att göra utlandet uppmärksamt på vår stora industriutställning 1866? Dessa våra hedersdagar gingo utlandet spårlöst förbi. E. K. återkom senare till samma fråga och ville på somliga håll sammanslå de konsulariska och diplomatiska funktionerna, av vilka de förra syntes honom som de — i allmänhet — viktigare. Så yrkade han (1872) större anslag till konsulstaten men mindre till ministrar i de land, där vi hade handelsintressen att bevaka och indragning även av konsuler på platser, där vi saknade handelsförbindelser.

*

Att det var en klasskamp, som av lantmannapartiet utkämpades, har man ännu ej insett. Emil Key insåg det och förblev på den sida, där han fann rättvisan ehuru

från denna tid de offentliga anfallen, vänners ogillande, anonyma förolämpningar började göra hans ställning full av obehag. Alla hans egna intressen pekade i motsatt riktning, endast hans övertygelse höll honom kvar i en kampställning, som alltmer skilde honom från hans förtid och intet lovade för hans framtid.

I hans hemort förblev stämningen mot hans person aktningsfull och vänlig som förr men åsikten förändrades i fråga om hans riksdagsverksamhet.

Herremännens ståndpunkt kan bäst skildras genom följande brev från hans granne och mångårige »farbror», den äldre brukspatron de Maré på Ankarsrum. Brevet var skrivet med anledning av ett möte, som Emil Key utlyst i Gamleby för att redogöra för och rådgöra med sina valmän.

Efter några inledande ord — där brukspatron de Maré talar om den sak E. Key förfäktade såsom »dålig och ofosterländsk» — fortsatte han:

Du vilseförde, öfvergif den för fäderneslandet skadliga väg du beträdt. Säg ditt pater peccavi och låt icke längre samtiden förundra sig öfver att en så ren och hederlig Caractere kan låta räkna sig bland dem, som uppenbart sätta det egna intresset framför det allmännas. Låt jemka med dig, gör någon frontförändring innan det blifver för sent och medan ännu ett fädernesland finnes att försvara! Det gör mig, äfven för ditt eget anseende ondt att Du min vän skall vara den ende bland ortens alla riksdagsmän som för värnpligten kan fordra en ful, orimlig betalning på andra medborgares bekostnad.

Ehuru diametralt motsatta våra åsigter än må vara, så hoppas och beder jag, att Du ändå altid måtte räkna mig en bland Dine

tillgifne

B. de Maré.

Det gjorde Emil Key mycket ont att mot denna och andra lika värderade vänners mening nödgas fasthålla sin egen. Men hans övertygelse var alltför grundad för att ogillandet skulle kunna rubba den. Det var ej detta ogillande, som han fann vara det svåraste. Det var fruktan att lantmannapartiet kunde komma att svika, när det en gång gällde att infria löftet om att ge landet ett bättre försvar än indelningsverket. Det var farhågan för Arvid Posses vacklande hållning. Denna uppenbarade sig t. ex. i det särskilda utskottet, där han, i fråga om själva grunderna för försvaret, visat stor osäkerhet. Och således oron att — till följd av dessa oberäkneligheter — han icke skulle kunna infria det ord, han så ofta givit å sina egna som partiets vägnar: det att dana ett gott försvar på ny grund.

*

Som regeringen ägde Första kammaren med sig, ansåg den sig böra utlysa en urtima riksdag till september, endast i och för lantförsvarets ordnande.

Kallelsen under den bråda tiden retade bönderna, som benämnde urtiman »straffriksdag». Som indelningsverket alltjämt förblev orubbat i det nya, förbättrade förslaget, stod även nu kammare mot kammare och vid beslutet förblev andra kammarens majoritet fast vid sin ståndpunkt: att ej medge någon utsträckning av värnplikten, om ej hela indelningsverket avskaffades och skattebördorna fördelades även på övriga samhällsklasser.

Emil Key var ledamot i det särskilda utskottet och var ofta i elden under debatten. Bland annat hade någon av motståndarna undrat »om de tre dagarnas

överläggning hade varit en storartad prolog till det härliga skådespelet av ett folk, som reser sig upp till sitt försvar eller det vardagliga spektaklet av en seger, vunnen av ett enskilt utskott* ihop med ett enskilt intresse».

Emil Key uppträdde särskilt mot detta yttrande, Han påpekade att inga stora reformer kunna ske utan att vissa orättvisor bli ofrånkomliga. Men hade rust- och rothållarna så missbrukat sin ställning, som man här påstått, då kom helt visst över dem en nemesis. Själv kunde han ej medge att sådana svåra missbruk ägt rum. Kunde man icke lämna talet om egennytta? Ville man ej förstå att frågan var djupare? Själva det lidelsefulla språket under debatten, med dess stormar och bränningar; folkmötenas meningsyttringar, ja, själva söndringarna i umgängeslivet — där gamla vänner nu stodo i skilda läger — allt visade att frågan hade större mått, än man nu ville inse. Den har storhet utåt, eftersom det gäller att värna vår självständighet mot yttre fiender. Den har storhet inåt ty den är en av det nya statsskickets följder. Icke innebar detta endast att man skulle debattera på två i stället för på fyra rum och ha riksdag varje år i stället för vart tredje? Nej, reformen var ett medel att borttaga återstoden av feodala inrättningar, att utjämna skatteorättvisor, att ställa lika skyldigheter mot lika rättigheter. När de fyra stånden avsade sig de politiska privilegierna, då följde därmed även privilegiet på skattefrihet, där ett stånd på politisk väg kommit i åtnjutande därav. Och det är snarare ett tragiskt öde

* Genom den förseglade sedelns utslag hade Andra kammarens ombud i det särskilda utskottet kunnat bestämma dess utlåtande.

än en orättvisa att ett dylikt privilegium nu kommer att förgås på samma väg som det kommit.

Emil Key uttalade även lantmannapartiets mening om den urtima riksdagens onödighet medan däremot året förut, då det var brinnande krig i Europa och lilla kreditivet lyftes, regeringen kunde haft skäl för en sådan åtgärd. Den långsamhet vid den stora frågans avgörande, som man talade om, var icke farlig. Allt stort och starkt växer långsamt och långsamt mogna även de ädlaste frukterna. Först efter många olika förslag hade man löst representationsfrågan och man behövde icke brådska mera med försvarsfrågan. E. K. betonade åter att denna måste ställas i samband med ett starkt sjöförsvar. Han tillbakavisade talet om att Sverige ej skulle kunna lösa försvarsfrågan utan krig. Sverige behövde ej revolution för att ändra sin representation, det har fredligt erkänt den politiska likställigheten och på samma sätt skall det fredligt genomföra likställighet i beskattning. Emedan striden föres mellan idéer och icke mellan intressen går på djupet en ström, som renar den inför det enskilda samvetet och inför framtidens prövande blick. Det är en heder att det går långsamt, att vi ej lagstifta lättsinnigt. Vi vilja tro på vad vi göra och blott göra vad vi tro är gott. Vi vilja göra det bästa vi förmå för ett älskat fädernesland, när vi vilja grunda försvaret på allmän värnplikt med skälig ersättning åt de värnpliktiga. Sverige är varken likgiltigt för sitt självbestånd eller sänkt i dvala: se på dess framsteg i samfärdsel, jordbruk, handel, industri, folkupplysning: visar detta en död nation? Tusen gånger nej! Det finnes kraft och vilja hos vårt folk även i fråga om försvaret och striden gäller endast sättet. Sedan

vi blivit eniga om detta och fattat kärlek till det nya, skola vi nu som fordom veta att försvara oss. Utgången blev att II Kam. med 109 röster mot 78 avslog regeringens förslag.

I ett senare anförande talade E. Key om det upprörande i alla de personliga angrepp, som förekommit. Hos lantmännen hade man funnit parlamentarisk takt och hållning. Men på den sida, där man hade rätt att vänta dem, hade man gjort utfall lika tomma i sakinnehåll som fulla av bitterhet. Han kunde ej värja sig från intrycket att förtrytelsen berodde av att man i fråga om landets försvar alltjämt menade

»Frälsas kan det med en bonde: den är gjord att offras opp.»* —

Ett gott hade — fortsatte Emil Key — striderna medfört: de hade klart skilt på de liberala och konservativa och de gamla liberala hade nu visat sig som de nya stationära.

---

* Med anledning av detta yttrande uppträdde häradshövding Richard Carlén och svarade att det visserligen sved i hans hjärta att nödgas offra en så älskvärd personlighet som representanten för Södra Tjust, men han böjde sig för nödvändigheten: »må offret av min älskvärde vän fullbordas och fäderneslandet räddas». En skämtare i kammaren kallade sedan Carlén och Key »Abraham och Isak».

Förhållandet mellan Carlén och Key förblev orubbat vänligt och den senare trivdes väl i den förres hem. R. Carlén, bror till Johan Gabriel, var gift med Emilie Carléns dotter i en tidigare förbindelse. Fru Rosa Carlén, själv en betydande författarinna, var, enligt Emil Keys intryck, en ordknapp, sluten och allvarlig natur, en utpräglad personlighet. R. Carlén hade ett vänsällt och livligt väsen, utan de svagheter, som vidlådde brodern men med dennes älskvärdhet

Vi kunna ej vika, så slutade E. K., varken för de bittraste beskyllningar att sakna patriotism eller för de vältaligaste uppmaningar att utöva patriotism. Om folket ej ville försvara sitt land, vad hjälpte då alla försvarsorganisationer? Men ställningen är ej så förtvivlad: vårt folk är levnadskraftigt och Sverige är lika litet förlorat nu som alla andra gånger, man påstått det. Det beslut, vi fattat är en lycka, ty vi kunna lättare enas om ett nytt och gott förslag, om vi skjuta upp avgörandet till en ny och bättre tid, då lidelserna lagt sig.

*

Emil Key fick ej uppleva denna tid, som ännu ej inbrutit: den då försvarsfrågan blir enande i stället för skiljande. När den tiden kommer, skall man kanske göra rättvisa åt lantmannapartiets vägarbete. Under dessa strider kom ett ögonblick, då Emil Key tyckte skymta varifrån rättvisan skulle komma. Det var när någon i Andra kammaren sökte hota bönderna med arbetarna och förespå att den dag skulle randas, då arbetarna togo makten från de nu så nackstyva bönderna. Emil Key gick fram till Sven Nilson i Österslöf — som tidigare varit skomakare — och sade: du skall svara på detta. Och Sven Nilson gjorde det i ett anförande, så buret av naturlig vältalighet och stundens allvarliga stämning, att det blev oförgätligt. Det är, sade han bland annat, icke o s s, ni herrar kunna skrämma med arbetarna! D e äro v å r a bröder. Många av oss ha ätit deras grova bröd och legat på deras hårda bäddar. Och det blir icke v i, som skola stå i vägen för dem, icke d e, som skola döma oss!

Protokollet ger nu blott en svag föreställning om makten i detta tal. Ögon tårades och många händer

tryckte talarens, då Sven Nilson slutade. Emil Key var bland de mest gripna. Då och ofta senare uttalade han hoppet att när arbetarnas tid kom, skulle dessa bättre förstå den kamp, som under 1870-talet fördes i rättvisans och likställighetens tecken, liksom han hoppades att det löfte, Sven Nilson gav arbetarna å bondeklassens vägnar, skulle bliva vackert infriat.

Det av mig här ovan skildrade livliga medarbetarskapet i Dagens Nyheter från Emil Key's och Gösta Posses sida, nådde sin höjdpunkt under 1871 års lagtima och urtima riksdag. De båda bröderna Posse voro stora motsatser. Arvid var elegant i sin hållning, ledig i sitt sätt; hade en klar röst — med lätt skorrning — och sade sina infall med den fart och fyndighet, som gjorde dem verkningsfulla. Han var en torr natur, utan sinne för livets djupare frågor. Hans varmaste känsla torde ha varit den för hembygden Skåne — »thet landet Gosen» — som hans smeknamn var. Gösta Posse hade ingen förnäm hållning; han verkade ofta halvsovande eller helt frånvarande och hans bror Arvid skämtade över alla hans små egenheter. Han var lättrörd, känslig och tänkande men hade sitt yttre väsen emot sig. Han gjorde aldrig sina omdömen eller infall fullt gällande, ty de framfördes utan den »kläm», som gjorde att en lustighet från hans bror Arvid blev mer verkningsfull än en djupsinnighet från honom själv.

Så t. ex. kom Gösta en gång med infallet att väcka motion om »förbud på popularitetsjakt i kamrarne under motionstiden». Men han kastade fram det så utan eftertryck att man ej skulle märkt det om ej Emil Key tagit upp det. Samtalet blev med ens livligt och kvickt under diskussionen om »jaktstadgarne». Emil Key påminde om att, ända sedan den unge Shakespeare's tid,

hade höga herrar varit mycket stränga mot tjuvskytte och de »höge herrar», som likt majestäter nu kalla sig VI i tidningarnas ledare, beskyllde strax en folkvän, en radikal, en republikan för olovlig popularitetsjakt? Således huru skilja? Samtalet fortgick under skämt och allvar och det anföres såsom betecknande för Gösta Posse, vilken i känslan att själv ej kunna omedelbart göra sig gällande, just blivit benägen att så att säga överlåta sina idéer; att verka i andra hand, att tjäna den gemensamma saken snarare som regissör än aktör. Ryckte han upp sig, kunde han vara vältalig. Oberäknelig var han alltid. Bäst han var i farten blev han »omöjlig» och Arvid Posse skämtade då om att Gösta »fått brev från Anne Charlotte». Gösta Posses själfulla hustru — född von Essen — var nämligen av den djupt religiösa sinneart, som hon själv betecknade genom att kalla sig en »medeltidskvinna», en för vilken »ett var nödvändigt». Och när hon nyss påmint Gösta om detsamma, fick han anfall av likgiltighet för riksdagsarbetet, anfall, som dock icke voro av längre varaktighet.

Arvid Posse och i mycket högre grad Gösta gingo ut och in som välkomna kusiner i vårt Stockholmshem. När »farbror» Arvid kom fick man alltid anledning att skratta åt någon rolighet, medan »morbror» Gösta — han ville ha denna förtroligare titel — ömsom inledde religiösa samtal och ömsom var full av politiska sannolikhetsberäkningar.

Under 1871 hade Gösta Posse en glänsande arbetstid utanför riksdagen.

Betecknande är att nästan alla artiklar, som avse att hålla Arvid Posse i schack, härflöto från hans bror. I den då av Per Thomasson redigerade Svenska Medborgaren inflöt även strax efter urtima riks-

dagen 1871 en artikel* om Arvid Posse. För denna låg ett redaktionens samtal med Emil Key till grund. Där påpekades det försåtliga angrepp, A. Posses vedersakare i tid och otid gjorde med anledning av att Posse på riddarhuset talade och röstade mot representationsreformen. Men man förteg att han samtidigt betonade att enda riktiga principen för en reform var allmänna val utan ståndS- och klassfördelning, och att ett av hans skäl mot De Geers förslag just var det så kallade strecket vid valen till Andra kammaren, medan han önskade den politiska valrättens utsträckande till alla inom kommunen röstberättigade medborgare.

Artikelförfattaren betonade Posses energi och talang som ordförande i Statsutskottet, hans ihärdiga kamp i lantmannapartiets främsta led för sparsamhet med statens medel och förenkling i statsförvaltningen, för reformerande av vårt lant- och sjöförsvar samt av vårt ojämna och föråldrade skatteväsen.

Sedan kom den avslutning, som var inspirerad av Emil Key och som vid denna tidpunkt uttryckte hans och lantmannapartiets mening:

»Greve Posse har en snabb uppfattning jämte en skarp omdömesförmåga, och han kastar sig in i den parlamentariska striden med en hurtighet och ett glatt mod, som komma åhöraren att tro, att detta sker lika mycket för stridens egen skull, som för vad med densamma kan vinnas. Utan att kunna sägas vara i högre mening talare — han saknar måhända härtill nödig värme och kolorit — har greve Posse utbildat sig till en utmärkt skicklig debattör och har i repliken få, som kunna mäta sig med honom.

Man har länge och ofta omtalat greve Arvid Posse såsom ministerkandidat och försäkrat, att en statsrådsplats skulle vara hans mål. Vi betvivla, att så är förhållandet,

* Den 25 oktober 1871.

greve Posse intager redan en alltför betydande ställning inom representationen, att ministertaburetten för honom skulle vara mer lockande än ordförande-länstolen i statsutskottet, det utskott, där frågorna om statens inkomster och utgifter till behandling förberedas. Men skulle omständigheterna föranleda en ministär Posse, torde man kunna taga för avgjort, att det ej blir en expeditionsministär allenast, utan en sådan, som, under skarpa strider, kraftigt skall bidraga till att slutligen genomföra den omgestaltning av föråldrade samhällsinstitutioner, varpå Sverige länge väntat.

Vidare har man omtalat greve Posse såsom lantmannapartiets ledare, eller åtminstone en av dess förnämsta ledare, och sagt, att Andra kammarens allmogerepresentanter så att säga i flock följa honom. Även detta betvivla vi — ja, vi v e t a att så ej är! Blott därför, att han följt lantmannapartiets program, har greve Posse den stora makt, han i närvarande stund besitter; sviker han detta program — vartill vi skynda att säga ingen anledning är — faller han. Svenska bondens rygg är bred, det veta nog de, som lagt de tyngsta bördorna i staten därpå, men till blott och bart trappsteg lånar den sig ej.»

Till denna karaktäristik kan läggas Arvid Posses infallsrolighet och det rättframma väsen, som gjorde att umgänget med partiet gick lätt och lustigt som en dans. Han var varken »hög» eller inställsam eller tråkig och detta betydde mycket för hans framgång.

Gösta Posse dolde i början sitt medarbetarskap i Dagens Nyheter för sin bror Arvid, eftersom han stundom brukade detta i för brodern pedagogiskt syfte. Nedanstående »blänkare» visar på vad sätt.* Regeringen hade begärt en fond för iståndsättande av fästningar m. m. Gösta Posse skrev:

Alltså ånyo en f o n d att ställa till regeringens (regentens?) disposition. Hava vi då ej haft nog av dessa evinnerliga strider om fonder mellan regeringen och representa-

* Dagens Nyheter 4 februari 1871.

tionen? Vem minnes ej de väldiga striderna om handels- och sjöfarts-fonden vid riksdagarna 1868 och 1869 samt om bevärings fonden 1870? Vem minns ej huru ministären De Geer den ena gången efter den andra förklarade tvisterna om dessa fonder som kabinettsfrågor, eller rättare sagt huru den ena riksdagen det förklarades utgöra en kabinettsfråga att regeringen skulle behålla fonden och huru samma ministär den andra riksdagen, överlämnade samma fond åt riksdagen som den året förut sagt utgöra ett huvudvillkor för varje regerings bestånd?

— — —

När vi emellertid sammanlägga detta med ivern för indelningsverkets bibehållande, så börja vi verkligen begripa saken. Det är nämligen klart att, om det lyckas regeringen 1:o att behålla indelningsverket och 2:o att få åt sig anslagen en särskild fond för militära ändamål, så skulle regeringen kunna till en viss grad ställa sig oberoende av representationen, och vi vore ånyo inne på den gamla representationens stråkväg. Vem skulle trott, att den De Geerska ministärens fortsättning skulle kunna göra sig skyldig till en sådan taktik, som står i rak motsats till det De Geerska representationsförslaget; ty egentliga avsikten med detta förslag var väl att flytta makten från den personliga viljan till representationen?

Att nu, på sätt som i den k. propositionen blivit föreslaget, likasom kringgå konstitutionen och ställa monarken under flera år oberoende av representationen är ett tilltag, som vi hoppas skall finna ett avgörande motstånd inom denna senare.

Särskilt skall det intressera folket att se vad hållning hrr Arvid Posse, Emil Key m. fl. av lantmannapartiets herreledamöter skola vid detta tillfälle iakttaga. Deras antecedentia äro i detta hänseende fullkomligt klara, ty det var just dessa herrar, framför allt Arvid Posse, som bringade frågan om handels- och sjöfartsfonden samt bevärings-fonden till deras spets, så att de blevo kabinettsfrågor. Det var just herr Arvid Posse, som genom att skickligt begagna dessa frågor satte den De Geerska ministären i trångmål och i själva verket upplöste densamma. Skulle

nu samme herr Arvid Posse göra sig till redskap åt regeringen för att i dess händer lämna, oberoende av representationen, en fond som är mångdubbelt större än de, vilka striden då gällde, så skulle man verkligen bliva frestad att tro sanningen av vad som påstås, eller att den vitt omtalade landshövdingeplatsen i Malmö skulle utgöra lönen för hans beskedlighet och att detta skulle utgjort föremålet för de trägna samtal, vilka såsom vi i ett föregående nummer påpekat, ägt rum enskilt mellan regeringens ledamöter och herr Arvid Posse.

Vi upprepa emellertid vad vi förut sagt: vi tro ej att herr Arvid Posse låter övertala sig. Vi anse honom vara alltför både klok och fosterländskt sinnad för att ej inse att ett sådant beteende av honom skulle ej endast inför medrepresentanterna i kammaren, utan även inför hela landet ställa honom i ett ljus, vars beskaffenhet vi endast behöva påpeka för att herr Arvid Posse själv skall för en dylik position få den mest bestämda vedervilja. Men det är ej endast herr Arvid Posse som i detta avseende bearbetas. Försök lära även anstaltas, fastän på annat vis, mot herr Emil Key, Karl Ifvarsson m. fl. av de mera framstående ledamöterna inom lantmannapartiet. Men alla underrättelser, vi kunnat inhämta, hava varit av den art, att vi tro alla dessa försök hava varit fåfänga. De vidtalade lära samtligen ha befunnits »taga råd av sitt förstånd och ej av sin känsla». Vi äro sålunda nästan förvissade om att lantmannapartiet och vänstern skola stå som en man i dessa frågor.

Han fortsätter:

Vi tro oss veta att både hrr Arvid Posse, Emil Key och flera av de framstående ledamöterna av lantmannapartiet, ävensom ej så få inom Andra kammarens vänster, ej äro obenägna att bevilja vad som verkligen behöves, men vi fråga: i vad sammanhang står ett dylikt beviljande med bildandet av en särskild, av riksdagen oberoende fond för militära ändamål? Varför ej bevilja vad som för tillfället behöves och lämna det andra åt kommande riksdagar? Hyser man då misstro till kommande riksdagar? Äro verkligen de ändamål, för vilka anslagen behövas, av så tvetydig nytta att man endast på överraskningens väg tror sig kunna genomföra desamma?

Vem säger att icke krigskonsten under de kommande åren kan ånyo genomgå sådana förändringar att anslagen icke kunna behöva användas på helt annat sätt än som nu föreslås? Varför då ställa sig så att ej representationen får något ord med därvidlag?

Vi skola ofta återkomma till detta ämne och giva noga akt på förhandlingarna. Tills vidare vilja vi endast säga vår tanke vara den, att de båda frågor, omkring vilka den sant fosterländska åsikten kan sluta sig, äro: indelningsverkets upphävande samt anslags beviljande endast i mån av behov. Ty att följa den av regeringen anvisade vägen av indelningsverkets bibehållande och den särskilda militärfondens bildande, vore utan tvivel att ånyo kasta oss i det personliga regerandets armar.

Om regeringen följer den av representationen omfattade vägen, så behövs varken indelningsverket eller militärfonden, ty då lärer väl ej representationen underlåta att anvisa nödiga medel. Om åter regeringen vill gå en annan väg än representationen, så äro både indelningsverket och särskilda fonder ytterst skadliga, för att ej säga farliga; ty då lämna de en regering medel i händerna att regera utan representation och även mot densamma. Videant consules, ne quid detrimenti capiat res publicæ!*

* I den packe tidningar som jag har kvar från 1871 — och där ledarna äro påtecknade med Gösta Posses eller E. Keys namn — äro datum i Dagens Nyheter: 27, 31 januari; 2, 7, 15 februari; 10, 13 (Varför går det intet krigsrop genom Norge?), 16 mars; 25, 26, 27, 28, 29 april; 1, 8 maj. I n:r 1952 (datum bortfallen), då urtima riksdagen bebådats i trontalet. Så på hösten, under urtima riksdagen, 10, 22, 27 september; 2, 4, 6 oktober samt i n:r 2060 och 2071. De flesta äro av Gösta Posse, det mindre antalet av Emil Key. Många av deras artiklar fattas, både från detta och andra år. Å andra sidan är det möjligt att en och annan av de artiklar, som E. Key av minnesfel kan ha tillskrivit Gösta Posse, voro författade av R. Wall själv.

XVI.

Riksdagen 1872.

Vid denna riksdag fick Emil Key ett tillfälle att visa huru allvarligt han menade med värnplikten såsom grund för försvaret. En av honom mycket skattad personlighet, kommendör Axel Adlersparre, hade väckt motion om upphävande av rätten för värnpliktige att friköpa sig från övningar under fred och att vid krig leja en annan person i sitt ställe.*

Emil Key var varm vän av det utmärkt motiverade förslaget och han satte in en lidelsefull energi i arbetet att stämma bönderna till dess förmån. Men han var dock osäker på utgången och det var därför med stor oro han väntade på den stund, frågan skulle förekomma i riksdagen. Till hans glädje hann Första kammaren före

* Kommendör Adlersparre var en släkting till Emil Keys släkt (se del. I., sid. 43) och bror till målarinnan Sophie Adlersparre. Hans som hennes ungdom hade delvis förflutit på Öland och i Kalmartrakten. Genom hans andra hustru, Sophie Lejonhufvud, den utmärkta föregångerskan i arbetet för kvinnornas utveckling och rättigheter, blev hans hem i Stockholm en härd för frisinnade och fosterländska intressen. Såsom nygifta hade makarna besökt Sundsholm och därifrån gjort en utfärd till friherrinnan Adlersparres barndomshem Helgerum. Härigenom började det umgänge mellan E. K. och Adlersparre, som sedan fortsatte i Stockholm.

med frågans behandling. Även där var man ej alldeles viss om utgången. Men ju mer diskussionen utvisade att förslaget skulle segra, blev Emil Key ivrig att uppehålla frågan i Andra kammaren, tills beslutet i den Första blev känt. Ty han visste att bönderna skulle blygas att neka om Första kammaren jakat. I Andra kammaren behandlades, omedelbart förut, vägunderhållningsfrågan. Emil Key gick till en av lantmannapartiets medlemmar, Hjelm, som hade en präktig stämma och god talförmåga och sade honom — som var en pålitlig värnpliktsvän — att han måste göra det anförande, till vilket Hjelm anmält sig, så långt, att det räckte tills avgörandet skett i Första kammaren. Hjelm talade och talade. Emil Key såg biskop Sundbergs ögon bli svartare och svartare och gick fram för att, som han ofta brukade, muntra talmannen med ett litet replikskifte. Men nu var Sundberg så förargad över utsikten att få sitta in i småtimmarna att han var omöjlig att muntra. Han bjöd ej ens på snus — E. K., som annars ej snusade, tog alltid en pris ur hans dosa — och han lättade sitt hjärta med frågan: »Tror du den tusan tystnar om jag kastar grundlagen i skallen på honom?» Då Emil Key åter gick förbi Hjelm viskade han: »Kan du hålla ut ännu?» och denne viskade tillbaka: »Tjugu minuter till, om jag får ett glas vatten.» E. K. hämtade vattenglaset och — Hjelm talade ännu när glädjebudet kom att Första kammaren med 72 röster mot 28 antagit förslaget. Sedan berättade E. K. sammanhanget för Sundberg, som då godmodigt skrattade. I den Andra kammaren talade Emil Key med stor värme för detsamma. Han betonade först att, om förslaget haft för avsikt att låsa fast indelningsverket, då skulle han ha talat mot detsamma. Men nu ansåg han tvärtom att det var ett

steg på vägen till målet att få bort indelningsverket. Han för sin del ville visserligen avskaffa detta även ur rättvisans synpunkt. Men huvudsaken för honom var dock att den allmänna värnplikten skulle bereda oss det bättre försvaret. Landet hade redan på en mängd möten uttalat sig för värnplikten. Men skulle denna bli allvar, då måste friköpning och lega avskaffas. När alla — rika och fattiga, höga och låga — voro värnpliktiga, skulle anordningarna bli bättre för alla; den allmänna hållningen förbättras och hela åskådningssättet av försvarsplikten ändra natur. Man skulle ej endast tillgodose rättvisan när alla stodo jämlika i landet: nej, en elektrisk ström av intelligens komme att led efter led meddelas till manskap och befäl. Den allmänna värnplikten vilade på rättvisans och sanningens grund och taga vi ställning på denna grund, då äro vi starka, men överge vi denna äro vi — om än aldrig så manstarka — svaga.

Trots detta och andra varma inlägg samlade förslaget i Andra kammaren endast 101 röster mot 71. Och E. K. fruktade på goda grunder att åtskilliga lantmannapartister voro bland de nejsägande.

*

Denna riksdag gav även anledning till ett annat principuttalande av Emil Key. Med anledning av utgången av urtima riksdagen framlades samtliga ministrars avskedsansökan, en ministerkris som dock endast medförde statsrådet Abelins avgång.*

* Han efterträddes av chefen för Kalmar regemente, översten E. O. Weidenhjelm.

Emil Key* förklarade att oppositionen icke gällde personer utan åsikter; icke vilka, som skola vara regering, men huru regeringen skall handla; om dess åtgärder skola fortgå eller icke fortgå! Varje anmärkning i sak kallas nu »partisinnets bitterhet». Man vill ej inse att det ej är personlig avoghet, men åsikternas skiljaktighet, som vållar det svalg, vilket med var dag blir vidare. Man talar om vilka, som äro ledare för denna kammares majoritet. Man frågar om de finnas eller icke finnas? Jo, de finnas verkligen, men de äro icke personer, utan sanningar och åsikter. Just därför att denna majoritet fullt och fast t r o r på dessa sanningar, är den så enig och stark. Personerna kunna växla, men folket, som sänder dem hit, växlar icke. Efter oss skola andra komma med friskare krafter och taga vid där vi slutat; efter dessa kanske åter andra. Men striden skall oavbrutet fortgå och icke sluta förrän det värv är fullbordat för vilket den nya representationen kom till: det att föryngra och omskapa Sverige, vår moder, så att hon inför historiens spegel skall framstå skönare och lyckligare än förut.

Anförandet rörde en anmälning av konstitutionsutskottet mot en av förre statsrådet Abelin föranledd regeringsåtgärd. Det var med 101 röster mot 67 som kammaren beslöt att, med godkännande av konstitutionsutskottets anmälan, lägga memorialet till handlingarna.

Vid samma riksdag berördes åter frågan om riksdagens och regeringens rätt.

Statsutskottet hade föreslagit mantalspengarnas upphörande utan vidare och sålunda visat sin mening att en ordinarie statsinkomst kan upphöra blott genom riks-

* Se A. K. Pro. Del. II, sid. 443.

dagens beslut. Första kammaren gjorde gällande såsom allmänt antaget att inga ordinarie skatter kunde avskaffas utan båda statsmakternas samtycke. Andra kammaren godkände däremot förslaget och ville bringa frågan till gemensam omröstning. Men talmannen vägrade proposition och med 97 röster mot 67 lät kammaren frågan stanna vid denna propositionsvägran. Emil Key stod nu som förut på riksdagens rätt och påpekade — samtidigt som han gjorde talmannen sin honnör emedan denne hävdat vad h a n ansåg lagenligt — att riksdagen icke fick behandlas misstroget som en samhällets fiende eller hållas under förmynderskap utan tillerkännas den rätt över de ordinarie inkomsterna som dess beskattningsmakt innebär. Innan riksdagen slutade höll E. K. även ett stort anförande om grundskatterna* och förklarade att ej blott billighet och rättvisa utan även statsklokhet fordrade frågans snara lösning.

*

I ett brev till S. A. Hedlund 23 mars 1872 talar E. K. om lantmannapartiets fasthet och säkra instinkt, som under det närmast förflutna kritiska tidsskiftet avböjt mycket:

Såsom du ser af riksdagsförhandlingar, serdeles beträffande 8:de hufvudtiteln, finnes långt ifrån någon kulturfiendtlighet, tvertom. Vi hafva lyckats att få landtmännen att inse att o m vi kunna, med v e t e n s k a p s m ä n n e n i förbund, göra folkuppfostringens och bildningens ljus allt bredare öfver vårt land, så blir det också klart öfver byråkratiens brister och militärismens öfversitteri; samhällsolikheterna skola framstå allt skrofligare i sina konturer, och

* A. K. Pro. Del IV, sid. 451.

de skuggor de kasta blifva skarpare begränsade. — Det gläder mig att både du och Victor Rydberg, äro så manliga med att hjelpa till!

1 maj 1872 sänder E. K. här nedan meddelade artikel och påpekar att Aftonbladet och Dagligt Allehanda äro alldeles ohjälpligt fångna, ej endast av det samhällsstationära utan det reaktionära.

E. K. berättar:

Den nye krigsministern, Weidenhjelm, som har särdeles goda tendenser av tillmötesgående (och ringaktning för militärskrå), råkar dag från dag i allt skarpare opposition mot sina kolleger, samtliga »Abelinare». E. K. berättar att general Abelin utanför konseljen, genom sina nio meningsfränder i densamma, i själva verket ännu var krigsminister; att frågan således gällde en mot nio, eller nio mot en och att förhållandet var så spänt att det torde föranleda antingen Weidenhjelms eller de andra statsrådens avgång.

Nyssnämnda artikel är den av Emil Key 1 maj 1872 i Dagens Nyheter skrivna och som här — endast obetydligt förkortad — meddelas såsom i hög grad betecknande för hans syn på sakläget.

För fort eller för långsamt?

Det ofta citerade utropet: »en sådan seger till och vi äro förlorade» kunna motståndarna till det parlamentariska styrelsesättet — d. v. s. alla de som fasa för »Andra kammarens övergrepp» och som anse att vårt statsskick »icke undergått någon förändring» — med skäl på sig tillämpa i fråga om debatten rörande riksdagens beslutanderätt över de ordinarie statsinkomsterna. Förbi då med varje försök att praktisera in i vårt nya statsskick dessa kärälskliga »prejudikater» och »doktriner» om konungamaktens befogenhet att sätta sitt absoluta veto

mot riksdagens önskningar i beskattningsväg, »besynnerligen», såsom det på gammal svenska heter, i fråga om byråkratiens heliga intressen. Visserligen har bemödandet att hävda folkets självbeskattningsrätt för denna gång strandat mot talmännens propositionsvägran. Men ehuru detta bemödande av den spirituelle och talangfulle skriftställaren i »Samtiden»* förklarats beteckna de konstitutionella barnsjukdomarnas skede, och att folkmakten — barnet — »vill i följd av retningen i käftarna oupphörligt bita på allt vad det kommer över», så torde i stället tillåtas oss att finna den nyss utkämpade striden mera hava liknat lossandet av en maskäten tand före operationen. Om det kan antagas att regeringsmaktens veto i beskattningsväg, denna byråkratiens ögontand, riktigt lossnat och om det sålunda icke torde behövas mer än en ganska medelmåttig dentist för att framdeles draga ut densamma, så kan striden icke anses varit förgäves, och det nya statsskickets »vördade fäder» hava då allt skäl att utropa: »en sådan seger till och vi äro förlorade».

Den sjätte ordinarie riksdagen under det nya statsskicket och den andra valperioden för Andra kammaren hava snart gått till ända. Att rättvist och opartiskt bedöma vad under denna tid blivit uträttat, därtill ligger den oss alltför nära. Samtidens dom och eftervärldens draga sällan jämnt med varandra. Vem nekar t. ex. att herr N. N. är en stor man? Det gör eftervärlden, men icke vi. Vem nekar att en annan herr N. N. är en stor man? Det göra vi, men icke eftervärlden. Så går det stundom, och så torde det i viss mån komma att gå med dessa sex första år av vårt nya statsskick.

* C. F. Bergstedt.

Representationen har fått uppbära förebråelser både därför att den velat för mycket gammalt och gjort för litet nytt och även därför att den velat för litet gammalt och gjort för mycket nytt. Båda beskyllningarna synas oss lika ensidiga och överdrivna. De nya riksdagarna hava jämnt upp uträttat vad man billigtvis kunnat av dem fordra.*

Varje riksdagsperiod har enligt grundlagarna räckt fyra månader allena. Fyra gånger sex gör tjugufyra och det är således alla dessa sex årens riksdagar, som böra jämföras med två av de forna årslånga riksdagarna. Utgår man från denna jämförelsegrund, månne då den nya representationen kan sägas hava proportionsvis uträttat mindre än den gamla? Må man besinna under vilka brydsamma ekonomiska förhållanden den nya representationen började sitt värv och huru hastigt den bragte sparsamhet, ordning och reda i statshushållningen; huru den lyckats göra slut på ekonomiska kotteriintressen och på den järnvägskorruption, som utgjorde en vanära för den gamla representationens sista tid. Må man erinra sig att medborgerlig rättvisa är skipad åt främmande religionsbekännare; att grundskatternas återstående naturaprestationer blivit förvandlade i penningar, att läran om den all-

* Ovan — sid. 233 — uttalar sig E. K. mot de s. k. »framstegsmännen» vilka tala i kulturfrågor, där de intet kunna uträtta emedan de ej få riksdagen med sig. »Det nyttiga,» säger E. K. på ett annat ställe, »är mödosamt.» Och han fortsatte: Den nya representationen har ej — som den gamla ofta gjorde — flaxat med vingarna i det blå: Den har visat ett nyktert, i vissa fall konservativt skaplynne. Och vem kunde väntat något annat? Ingen, utom den sortens idealister, som känna månen bättre än Sverige.

männa värnplikten genom borttagande av friköpning och lega blivit en sanning; att Sveriges kredit blivit gjord starkare än någonsin, att alla våra stora reformfrågor i försvarsväsendet, i rättskipningen och i statsförvaltningen, för vilkas genomförande den gamla ståndsrepresentationen visade sig vanmäktig, under den nya med en förut okänd livlighet och kraft blivit debatterade och förberedda till en snart förestående lösning, den ena efter den andra. Vill man härtill lägga att regeringen alltjämt och oaktat de partiella förändringar, som under tiden i densamma ägt rum, icke i det nämnda arbetet tagit någon mera kraftigt ingripande del, sysselsatt som den varit att i teori och detalj förneka, men i praktik och i det hela underkasta sig konsekvenserna av ett parlamentariskt styrelsesätt; besinnar man att denna regeringens försagda kryssning med revade segel — eftergivande kanske alltför mycket i enskildheter under fåfängt hopp att därigenom lyckas undgå eftergifter i system — icke varit ägnad att leda utvecklingen utan snarare att förleda den — ifall icke vår nya representation lyckligtvis ägt den lugnare besinning och det tålamod, som man saknar hos söderns folk — besinnar man allt detta, så skall man icke kunna förneka att den nya representationen, såsom vi ovan påstått, uppfyllt vad man av densamma billigtvis kunnat fordra.

Man har förhisnat sig över det hiskliga angrepp, som Andra kammaren nu senast påstås hava låtit komma sig till last i fråga om riksdagens rätt över de ordinarie inkomsterna. Om det verkligen vore så illa, månne Andra kammaren skulle hava dröjt till slutet av sin andra valperiod för att då,

först då, plötsligen göra sig skyldig till en dylik överilning? Detta nyssnämnda angrepp har likväl icke uppkommit av någon övermodig nyck, tvärtom: det är en följdriktig konsekvens av en sexårig strid, vars verkliga innehåll de liberala från den gamla representationen, men stationära i den nya, alltjämt låtsas förbise. Den striden nämligen antingen man skall fortfarande bygga på principen av status quo och beati possidentes samt alltjämt beträda den gamla breda vägen av ökade skattebördor: detta är regeringens, byråkratiens och de stationäras åsikt. Eller skall man — genom att neka dylika bördor och genom att använda befintliga kassor och överloppsmedel — nödvändiggöra, sedan dessa sistnämnda tagit slut, en ny æra av en mera rättvist fördelad beskattning, en mera genomgripande förenkling av statsmaskineriet? Detta är Andra kammarens åsikt, och denna skall slutligen segra.

Är detta Andra kammarens åtgörande alltför mycket? Må den, som påstår detta, med ett låtsat förakt, svept omkring en illa dold bitterhet, göra sig besvär att genomgå dessa tillryggalagda sex årens protokoll. Och han skall finna vilken fast folktro, som givit sig till känna på allt verkligt stort och ädelt; med vilken aktning och kärlek vetenskap och andlig kultur blivit omfattade; huruledes åsikternas sega allvar och lynnets lugna godmodighet oftast dragit jämnt bredvid varandra. Är icke detta ägnat att lugna även den mest missmodiges farhågor att den svenska nationalkaraktären — blott och bart genom en förändring av vår riksdags sammansättning och arbetssätt — med ens skulle hava förlorat alla sina forna egenskaper?

Anser man åter Andra kammarens åtgöranden

såsom något alltför litet? Den, som det påstår och menar sex års strider för att intaga det ena utanverket efter det andra, vara bortslösad och förspilld tid, han har icke något begrepp om styrkan av den byråkratiska garnison, som ännu innehar huvudfästningen. Och han inser icke att denna ej tages med storm utan blott kapitulerar av brist på magasinerad proviant.

Man må icke här missförstå oss. Vår mening kan icke vara varken att påstå det staten kan undvara ämbetsmän eller att dessa böra undvara lön. Tvärtom; må våra ämbetsmän avlönas högt, mycket högt, men må de även arbeta mycket och uteslutande för staten. Och må de framför allt komma till insikt av att lika litet som aristokratiens oförskämda lära om »medelbara» och »omedelbara» undersåtar på sin tid lyckades göra sig gällande, lika litet skall det i vår tid lyckas byråkratien att efter sitt godtycke och sin bekvämlighet tolka en annan, även länge sedan gammalmodig lära: »allt för folket, men ingenting genom folket». I olika åsikter härom ligger den väsentliga karaktärsolikhet, som råder mellan den Första och Andra kammaren samt den olika uppfattning av vårt nya statsskick man till följd därav finner hos vardera.

I viss mån är varje ändamål ett medel till fortsatt utveckling och varje medel ett ändamål, så till vida att i skapande av medlet är själva frambringandet, så länge detta fortfar, onekligen ett ändamål. Men att på fullt allvar, vid en tvist om representationsreformen var ett medel eller ett ändamål, vilja försvara att den fortfarande är detta senare, detta är en förväxling av så enkla begrepp att det nästan är barnsligt. Med samma skäl kunde man påstå, att varje ämbete i statens

tjänst är ändamål, icke medel, ävensom att hantverkarens hyvel eller yxa icke är ett medel eller ett verktyg. Första kammarens hyvel och Andra kammarens yxa äro ju tydligen, även de, medel, varigenom folkviljan och rättsmedvetandet — med större eller mindre konstnärsvana och skicklighet — skola förfärdiga vår framtid. Vid stiftande av lagar är lagen ändamålet, och stiftandet medlet; men icke ens detta uteslutande, ty lagen själv kan även sägas vara ett medel varigenom det sedligt rätta skall framgå segrande. Lagstiftandet blir således ett verktyg i andra hand, ett medel för medlet.

Är detta sant, så är det också tydligt att ministären ännu icke efter sex år gjort för sig klart de konsekvenser av ett parlamentariskt styrelsesätt, som den nya riksdagsordningen nödvändiggjort genom årliga riksdagar och en Andra kammare utgången direkt ur folket. I stället för systemförändring har den blott tänkt sig personförändring, såväl i representationen som i konseljen, och våra stadsråder ha ansett sin främsta plikt bestå i att vara advokater för statsutgifterna, att vara ämbetsmän och icke statsmän.

Om det å andra sidan är nedslående att inom representationen skåda någon enskild fåfängas ävlan att tillgodose sig själv och att erfara huruledes ordspråket »vox populi, vox dei» lika ofta missbrukas som »vox dei, vox regis», så är det gott att finna huruledes sanningar, som häcklas än för ett än för ett annat fel, därunder uppfostra sig själva, småningom utvecklas, vinna terräng och slutligen bliva just det, som varenda människa tycker och tänker! Må man då icke tala om parti och partiregering: det, som slutligen samlar nationen bakom sig — och detta skall ske i fråga om självbeskattningsrätten — skulle det hava konungamakten

emot sig? Vi tro det ej; den konstitutionella monarkiens roll i våra dagar måste och kan icke bliva någon annan än att vara anförare i samma mån den är utförare av en i sina yttringar uppenbarad nationalenhet.

*

Vid lantmannapartiets avskedsfester hade under de tidigare riksdagarna J. Johansson i Noraskog eller Karl Anders Larsson skrivit vers, som i en bilaga anföras. Vid festen 15 maj 1872 — då kammaren skildes åt med gamla strider i minnet och nya val i utsikt — skrev E. K. dikten för tillfället.

15 Maj 1872 då II Kammaren skiljdes åt.

Vårt värf är nu slutadt, och alla
Till hemmen, de kära, vi gå,
Der vänliga röster oss kalla,
Der bäst man oss dock skall förstå.

Till hemmen vid spaden och plogen,
Till hemmen vid brusande våg;
Till grönskande dalen och skogen
Dit ställa vi åter vårt tåg.

Der skall man oss möta och trycka
Med trohet vår hand såsom förr,
Der blomstrar vår husliga lycka,
Der öppna vi åter vår dörr.

Att »välja» ej mer och »votera»
Kring talemansbordet vi gå;
Vi ha intet mer att »justera»,
Och ordet ej mera vi »få».

Helt visst uti somligt vi felat,
Men landet skall säga: »om allt,
Om allt ej bör gå som ni velat,
Om medkammarn stundom sagt halt!

Ni kämpat för friheten ärligt,
Och mycket deraf skall bli lag;
Nog känns det väl stundom besvärligt,
Men släpp ej Ert kraftiga tag!»

På oss med förtröstan ser landet,
Det känner oss landtmän igen,
Och anser »Partiet» som bandet
Kring folkets och framtidens män.

Oss tillhör att framtiden värna,
Och skörda den skall hvad vi sått;
Vårt mål är likt nordpolens stjerna;
Ej fladdrande bloss som förgått.

Ty — skulle än många vi sakna
Ibland oss till kommande år —
Vårt land skall alltmera dock vakna,
Och skicka hit upp i vårt spår

Allt större och friskare krafter
Att ljuset vi tände ej släcks;
Farväl nu i drufvornas safter,
Och lefve de ett hundrasex!

E. Key.

XVII.

Norregård.

Vid denna tidpunkt — 1872 — fyllde Emil Key femtio år. Själv strålade han ännu av kraft, hälsa och ungdomlighet men omkring honom hade många förändringar skett. Hans käre styvfader hade på våren avlidit. Hans syster Agnes hade med sin man lämnat det älskade barndomshemmet, som nu kom i främmande händer. Året förut hade svärföräldrahemmet på Björnö blivit upplöst. Ty Sophie Posse, som åt barn och barnbarn utstrålat såväl en huld moders ömhet som en innerlig mänsklig godhet, hade då slutat ett liv över vilket endast välsignelser blivit uttalade. Det rika Björnö syntes fattigt sedan hennes majestätiskt sköna gestalt ej längre rörde sig där och hennes blida, förnämt enkla väsen ej danade stämningen. Men den gamla, vidfamnande gästfriheten och hjärtliga välviljan funnos kvar hos den nya ägarinnan, Henriette Posse. Björnö förblev sålunda alltjämt en samlingspunkt för släkt och vänner, så mycket mer som vänfasthet och frändekärlek utmärkte Henriette Posse, vars släktintresse och minne gjorde henne till en levande adelskalender.

Hos denna av alla avhållna, nu äldsta i syskonskaran var Emil Key under de följande åren ofta gäst, ty hans verksamhet föranledde täta besök på Kalmarorten.

Dels kallades han dit genom de med hans svågrar gemensamma affärerna vid deras skogsegendom Ebbegärde. Men framför allt genom det uppdrag, hans svärfar vid sin död givit honom.

Carl Posse hade — genom direktör Y. G. Fröbergs i Kalmar testamente 1841 — blivit den ene av de båda testamentsexekutorer, Fröberg utsett och dessas främsta åliggande var förvaltningen av en genom testamentet danad fond. Denna var avsedd »till stiftelse och underhållande i staden Kalmar av en inrättning för ewerdeliga tider till wanwårdade och wanartiga barns försörjning och uppfostran till sedliga, nyttiga och arbetsamma människor». Fonden var emellertid i behov av tillväxt och man lät den växa medan Carl Posse — den alltid bygg-glade — strax utom Kalmar uppförde Norregårds storartade byggnad för att framdeles mottaga stiftelsen. Ty när bygget var färdigt kände sig Carl Posse för gammal till de studieresor, han ansåg oundvikliga för sakens ordnande och han såg sig om efter den, som han före sin död kunde ge detta förtroendeuppdrag. Ty testamentet ålade honom att utse sin efterträdare.

Det är betecknande för svärfadern som mågen att Carl Posse utsåg Emil Key att utföra det verk, han själv ej hann fullborda men vars mönstergilla ordnande var honom en samvetssak.

Carl Posse — en helgjuten härskarnatur, orubbligt konservativ, utåt sträv men innerst vek — uttryckte alltid sina tvivel på »ideologer». Men hans skarpsyn sade honom att hans måg visserligen hade galna rabulistiska och skandinaviska idéer, men tillika var en av de naturens adelsmän för vilka ett förtroendeuppdrag var heligt. Carl Posses kloka och klara huvud skilde

nämligen mellan åsikter och personlighet och hans kännedom om Emil Keys karaktär och begåvning ingav honom vissheten att just i »ideologens» händer kunde han tryggt lägga Norregårds framtid.

Med rörelse mottog Emil Key förtroendet. Åtskilliga, från Fröbergs efterlevande härrörande, tvistigheter m. m. fördröjde dock saken ännu några år. Och det var först 1873 som Emil Key, med anslag från stiftelsen, kunde anträda sin studieresa. Vid hemkomsten författade han en stor redogörelse, som blev ledningen för den plan enligt vilken anstalten sedan upprättades. Många anstalter hade han hunnit besöka och hans egenskap av svensk riksdagsman beredde honom överallt ett älskvärt mottagande och öppnade för honom med lätthet alla tillfällen att få se in även i saker och förhållanden, som ej hörde omedelbart till resans ändamål. Mest lärorika fann Emil Key Das rauhe Haus i Hamburg, den då ryktbaraste av Tysklands barnavårdsanstalter; i än högre grad Urban i Berlin, som med åren blivit en fullt mönstergill och utmärkt anstalt. Vidare de franska åkerbrukskolonierna, på vilka justitierådet Olivecrona riktat E. K:s uppmärksamhet — La Mettray och Val-d'Yèvre — samt några anstalter inom och utom London, i Schweiz och Danmark m. fl.

I en revisorernas berättelse från 1882 talas om den stora omsorg, som Emil Key ägnat åt det stora företagets beredande. »Dels genom resor och dels på annat sätt förskaffade han sig noggrann kännedom om de mest framstående bland in- och utländska anstalter för vanvårdade barns uppfostran för att därpå kunna grunda ett moget omdöme i fråga om det ena eller andra systemets fördelar eller olägenheter samt huru

en dylik anstalt borde, med hänsikt till befintliga tillgångar* och lokala förhållanden, ändamålsenligast och med bästa hopp om framgång inrättas och ordnas.»

Berättelsen meddelar vidare att anstalten 1875 öppnades med 34 gossar, vilka utom vanlig folkskoleundervisning handleddes i de hantverk för vilka de visade håg och fallenhet samt jordbruk och trädgårdsskötsel. Såväl verkstäder som sov-, samlings-, mat- och gymnastiksalar voro stora, luftiga och glada. Emil Key hade som föreståndare lyckats finna ett ur alla synpunkter förträffligt par, rektor O. Åbergh och dennes hustru, vilka gåvo en faderlig och moderlig vård åt »sina gossar». För att tillgodose även den kvinnliga ungdomen inköptes hus och gård, som ställdes till förfogande åt en i staden bildad förening för fattiga flickors uppfostran.

Revisionen hade alla skäl att tacka exekutorerna** för det utmärkta sätt på vilket de fullgjort sitt uppdrag.

Norregårds blomstring var under den tid Emil Key hade det om hand, ett oblandat glädjeämne. Det bästa av vad han sett utomlands — och som var möjligt att tillämpa — hade där blivit använt och han kunde säga sig att om »gamle greven» kunnat se verket, skulle han i detta funnit den äkthet och solida ända-

* Till dessa hörde den redan uppförda byggnaden, som hindrade att det franska lantbrukskolonisystemet med en mängd »familjehus» måste försakas, ehuru E. K. gav detta system företrädet framför något annat.

** Jämte Emil Key var borgmästaren A. H. Frick exekutor; han hade redan blivit utsedd 1843 efter den samtidigt med Carl Posse utnämnde men snart avlidne häradshövdingen i Södra Möre, J. J. Bergström.

målsenlighet, som han överallt själv eftersträvat och även hoppades för Norregård, när han var vecka reste där förbi i sitt svarta spann. Ofta hade han då haft något barnbarn med sig för att hälsa på kusinerna Rosenblad i den Posseska gården. För dessa barnbarn hade alltid Norregårds slottslika vita byggnad på något underligt sätt stått i förbund med »framtiden». Denna hade nu blivit samtid.

Den utländska resan 1873.

Det var i slutet av augusti 1873, som ångbåten förde Emil Key och hans ressällskap från Kalmar. Från samma hamn hade han begivit sig ut på sin ungdoms utomlandsfärd. Nu hade han en dotter med, ungefär så gammal som han själv då varit. Och han gladde sig innerligt åt att få visa henne allt, han själv i sin ungdom varit mest gripen av.*

*

Vid hemkomsten nedskrev Emil Key på sin gode vän Harald Wieselgrens uppmaning några reseminnen i Ny Ill. Tid.**

* Jag blev medtagen dels som sekreterare vid den blivande redogörelsen för resans rön, dels som tolk i England, dit färden även skulle gå. Ty ehuru den engelska litteraturen och historien — som politiken — voro föremål för Emil Keys djupa sympati, var det endast genom översättningar han kände dem. I hans ungdom förekom ej engelska i skolan och han hade senare aldrig lärt detta språk.

** Wieselgren avtryckte den sedan i bokform (Ivar Hæggström 1874) och tillägnade dem »författaren från hans f. d. 'Dalhammar'» — den tidens skämtnamn för redaktör, efter den »ansvaring» med detta namn, som i många år användes av en Stockholms »skandaltidning».

Dessa reseminnen äga i viss mening ett samtidsintresse och meddelas därför här nedan i de delar, om vilka detta gäller, medan däremot skildringarna från många gånger beskrivna platser uteslutes.

Emil Key börjar sin andra utomlandsresa — 30 år efter den första — sålunda:

Liksom det alltid skall givas olika sätt att *göra* resor, har det även funnits lika många sätt att *skildra* dem. Under det somliga sammanfattat resebeskrivningar blott såsom ram till tavlor med utsikter *inåt* i mänskoanden och livet, i det historiskt förflutna eller det aningsfullt väntade, meddela andra skildringar *utåt* med uppgift om längdmått på byggnader, komfort i hoteller, beskrivningar på länder och städer, floder och berg; alla dock med *den* olika uppfattning som olika individualitet nödvändigt medför, varigenom en och samma sak, hundra gånger beskriven, lika ofta framstår i olika belysning, ett folks lynne såväl som ett lands natur, ett konstverks mening eller ett hjärtas rörelser.

Då det gamla sättet att resa var mera gynnsamt för uppfattning av detaljen i dess finaste schatteringar, framställer det nya en livligare bild av stora olikheter, och ger en snabbare sammanfattning av grupper. Om man därför i vår tid ser mycket och fordom såg litet, är icke därför sagt att man nu verkligen ser mera. Och om man i våra dagar lättare förmår att omfatta föremålen i deras stora drag, äro bilderna ofta mindre skarpt markerade; fordom voro de genretavlor, nu äro de rundmålningar.

Vilken skillnad mellan att färdas fram från gästgivargård till gästgivargård, samtalande med skjutsbonden och pustande med hästarna på höjden av uppförsbackarna, från vilken det nedanför liggande landskapet leende framter sig; att i mörker och djupa vägar mödosamt resa vidare, till äventyrs nödgas lappa ihop en söndergången sele med grimskaft och spikar eller annat, som tvånget, den mänskliga uppfinningens lärmästare, kommer en att hitta på; att fara med klingande bjällror genom nordiska skogar, behängda med rimfrost, till det väntade natthärbärget med spiselbrasan,

framför vilken man i ensamhet och under lång väntan på kvällsvarden tager plats, fördrivande tiden med att se den nedbrunna glöden slutligen förkolna, under det man erinrar sig dagens händelser, någon folkvisa man hört, något humoristiskt infall, något gott och glatt leende eller någon trög och trilsken hållkarl. Vilken skillnad, säga vi, mellan allt detta och att i stället skynda från de stora hotellen, där man i sista stund fått sin räkning kvitterad, till järnvägsstationen, där man med hundratals personer måste trängas kring biljettluckan och packrummet, se till att sakerna vägas och poletteras, avvakta signalen då man utsläppes på perrongen, välja kupé, påträffa resande från olika delar av jordklotet, passa på stationerna, där man skall ombyta tåg, kasta i sig matbitarna, resa natt och dag och slutligen befinna sig, innan man vet ordet av, förflyttad från Östersjön till Medelhavet eller tvärtom!

Första stationen på resan var Lübeck, så med järnväg till Hamburg. Därifrån gick färden till Berlin, dit vi ankommo dagen efter Sedanminnets firande i och genom uppresandet av Die Siegessäule: platsen omkring denna var ännu fylld av läktare i och för festen. Emil Key var intresserad av stämningen i Tyskland och fann den förvånande vänlig mot Sverige.

Han berättar:

Såsom ett talande bevis på den i grunden välvilliga sinnesstämning, vilken alltjämt finnes kvar mot svenskarna, må anföras vad som uppgavs till oss av en vän i Berlin,* med vilken vi oförbehållsamt kunde samtala om Sveriges och Tysklands inbördes politiska ställning. Denne berättade nämligen att under kriget mot Frankrike — och oaktat man i Berlin mycket väl hade reda på den hetsiga och stundom partiska hållning, flertalet av den svenska pressen då iakttog, — icke några uttryck av all den ovilja och hätskhet, som i

* Det var L. v. Nordenskiöld, då »Stadtsgerichtsrath» i Berlin.

denna gav sig luft mot Preussen och Tyskland, blevo reproducerade i de preussiska tidningarna. Tvärtom, liksom till följd av en gemensam överenskommelse, undanhöllo dessa för sina läsare alla så beskaffade yttranden, och redogjorde blott summariskt i allmänna ordalag för denna fientliga stämning, under det att de omsorgsfullt anförde de få vänliga uttryck, som förspordes. Man känner sig i Preussen som fanbärare för liberala idéer, som förkämpe för religionsfrihet och nationell utveckling, och även i sådant avseende naturligen besläktad med det svenska folket; därför önskar man att, hellre än med snart sagt något annat land, få samverka med Sverige. Det kan icke vara något synnerligt behov att stödja sig på ett land, vars materiella resurser jämförelsevis med det tyska förbundets äro så ringa. Det måste vara aktningen för våra stora historiska minnen, kännedomen om den frisinnade riktningen av vår utveckling, som påminner det tyska folket att »blodet är tjockare än vattnet» när det tänker på den skandinaviske kusinen på andra sidan Östersjön. Visserligen menar den preussiska statskonsten som Basil i Barberaren, att vad som är gott att taga är också gott att behålla, och den preussiska örnen vill på denna grund snålt hålla kvar i näbben det Schleswig, som den ännu icke lyckats få ned i strupen. — — —

Berlin tillväxer med varje dag. Icke blott nya gator uppstå utan hela stadsdelar, och detta ombesörjes liksom i Wien en gros av stora byggnadsbolag. Emellertid förorsakar denna ofantliga och plötsliga utsträckning en betänklig rubbning i umgängeslivet. Det dagliga umgänget, det hemtrevliga, dignar under bördan av de långa avstånden, och vänner råkas därför långt mer sällan än fordom. I de städer, vilka genomkorsas i flera riktningar av spårvagnar, såsom Köpenhamn och Wien, minskas väl avstånden; men där spårvägarna äro få, där är man icke längre som »barn i huset» hos varandra, utan åker i stället på besök eller vandrar åstad några gånger om året.

Då invånarna i den snabbt tillväxande huvudstaden vid Spree med välbehag bruka säga till varandra: »Berlin wird Weltstadt», så erkänna de därigenom ofrivilligt att den ännu icke är det. Detta kan också Berlin svårligen bliva,

alltför mycket speciellt preussiskt som det är, alltför mycket ensidigt militäriskt och byråkratiskt. London är världshandelns huvudstad, Paris umgängeslivets, under det att på Berlin orden: »Ich dien» överallt äro intryckta. Erkännas måste likväl att de goda berlinarna bjuda till så gott de kunna att, vid sidan av arsenaler, tyghus och kanoner, uppbygga museer och uppresa statyer. Skada blott att varje konstföremål, som tillkommer för att pryda Nordtysklands huvudstad, alltjämt liksom iklädes preussisk generalsuniform. Denna kan vara ganska ändamålsenlig i och för sig, men — om de sköna konsterna skola vinna något pris, icke blir det »pour le mérite militaire»!

Måhända var det nödvändigt för Tysklands sammangjutning och enhet, att denna skulle åstadkommas genom »blod och järn», liksom oftast den kärna, ur vilken de skönaste växter skola uppspira, är hårdskalig och ful. Åtminstone utvisar Frankfurterparlamentets historia 1848 att denna enhet icke stod att vinna blott medelst högstämda tal om »Das grosse Vaterland». Emellertid skall det brutala tillvägagåendet länge utöva en hämmande frostig inverkan och hindra det vunna resultatet att slå ut i blom till samfundslivets fredliga och ideella utveckling. Behovet av en dylik — och medvetandet om att de vunna segrarna blott varit medlet för och innerst åsyftat denna utveckling — i förening med en smärtsam känsla av de offer, ansträngningen kostat, är emellertid så stark, att allt detta förnams och trängde sig igenom till och med jublet vid den stora och stolta segerfesten. Otvetydigt gav sig en längtan till känna att hädanefter få vara i fred, utbreda landets förvärvskällor, lösa de många inre oavgjorda frågor, som stå på dagordningen, och odelat kunna ägna sin kraft åt den började striden för tanke- och religionsfrihet i Tyskland och Europa, för vilken Preussen, gentemot påvedömet och jesuitismen, trätt i spetsen.

Att Tysklands militarism, sedan den vunnit sina segrar, icke skall kunna stelna likt Rysslands, därför torde tyska folkets historia och lynne på förhand bort lämna en borgen åt våra frihetsvänner och skandinaver. Vilka bevekelsegrunder än må hava lett de maktägande till att framkalla kriget mot Frankrike, sättet varpå detta vare sig upptog

den kastade handsken eller själv var den utmanande — något som, trots allt vad man sagt och skrivit, ännu återstår för hävdaforskningen att utreda — gjorde dock striden på fullt allvar nationell: den togs om hand av folkmeningen i Tyskland.

Ett prov på vilken entusiasm, den framkallade, meddelades oss under vistandet i Berlin. Vi sågo nämligen där en afton en äldre änkefru, som nu satt så lugn i en soffa och smuttade på sin tekopp. Hon gick, berättades oss av värden i sällskapet, vid krigets utbrott från kasern till kasern, från regemente till regemente för att få sin e n d e son anställd som frivillig. Men som denne ännu ansågs för ung och även ägde en alltför ömtålig hälsa, voro alla hennes bemödanden fåfänga. Slutligen, när allt annat misslyckats, erhöll hon anställning för honom vid ambulansen, vid vilken han bevistade hela kriget och hemkom därifrån, för sitt välförhållande prydd med en preussisk orden. Vi läto presentera oss för den unge mannen, som även var närvarande och i hela sitt väsen tillkännagav god uppfostran och bildning. I flärdfria svar på våra frågor ådagalade han lika mycken blygsamhet som eftertanke rörande de stora världshändelser, i vilka han vid så unga år deltagit. Överallt, även där vi kommo i beröring med preussiska officerare, gjorde dessa på oss samma intryck av hög intelligens, parad med frånvaro av övermod och skrävel. Segerns verkliga storhet och överväldigande resultat, även minnet av de offer den kostat, tycktes i allmänhet hava utplånat dessa tvenne fel, vilka man annars så ofta och med skäl tillvitat den preussiska militären.

På entusiasmen har i Berlin, som annorstädes, följt reaktion. De borgerliga yrkena, vilka lågo i lägervall under kriget, krigskostnadsersättningen med sina milliarder, framkallade efter kriget en iver att taga skadan igen, en överspekulation, en omstörtning av värdeförhållanden, som verkat nedstämmande mitt i allt segerjubel. Underrättelserna från Frankrike, där till och med småbarnen tala om »la révanche» och förbereda sig på densamma, hava icke minst gjort sitt till. Medvetandet att den ingångna freden blott är ett vapenstillestånd; kännedomen om det katolska präster-

skapets uppviglingar; de separatistiska och reaktionära tendenser, som där och var uppträda i Tysklands f. d. småstater; Österrikes illa dolda avundsjuka, Rysslands tvetydiga stämning, intrigerna, vilka nu pågingo som bäst att få greven av Chambord på franska tronen för att, med tillhjälp av katolsk fanatism i Tyskland och Italien, omstörta det italienska konungariket och förverkliga det korståg mot det tyska kejsardömet, som jesuiterna mer och mindre oförställt predika från predikstolarna i Sydtyskland, Westfalen och Posen — allt detta sammanlagt erfordras för att förmå det preussiska folket, icke att med glatt mod utan med resignation fortfarande bära de oerhörda bördor, dess härorganisation pålägger detsamma. Men längtan efter fred och lättnad är så stor att, i samma ögonblick visshet om varaktighet i de politiska förhållandena ernås, blir en förändring från krigsfot till fredsfot blott en tidsfråga. Vi erhöllo genom beröring med åtskilliga personer dels i själva Berlin och dels på landet ett par mil därifrån — där vi vistades några dagar hos en framstående jordbrukare — den uppfattning av sinnesstämningen, att ett lantmannaparti med samma tendenser, som vårt, är så att säga i görningen, och tillbakahålles blott av den politiska ställningen för dagen.

Få regenter och få ministrar hava varit så populära som nu kejsar Wilhelm och furst Bismarck; och karaktäristiskt är, att denna popularitet kommit dem till del kanske ännu mera för deras bestämda uppträdande mot jesuitismen, än för de stora politiska resultat, de gemensamt vunnit. Vad den senare mannen är, har i våra dagar blivit mer och mer hos oss, om än motvilligt, erkänt. Men vad den förre angår, torde icke vara ur vägen att framhålla för alla dem, som härstädes egentligen lärt känna honom blott under mer eller mindre ringaktande benämningar, att denne energiske gubbe är en vida större personlighet, än vad dessa benämningar antytt.

Färden gick från Berlin över Grossbeeren och Dennewitz, på vars slätter talrika preussiska truppmassor sågos röra sig under höstövningar, till Dresden.

E. K. skriver:

Ungdomsminnen återupplivades i målningsgalleriet. Att, ehuru icke mera densamme, efter många års mellanskov, återse Rafaëls Madonna di san Sisto och därvid erfara ett alldeles likartat intryck som fordom, och med en glad hälsning — »ären I här igen små vänner» — återse de bevingade änglabarn, som slagit sig till ro med armarna lugnt i kors, att se dem på tavlan och ur hjärtat blicka upp mot Jungfrun med Kristusbarnet — det var en glädje!

Därifrån fortsattes färden till Prag. E. K. skrev: »Mycket kunde vara att säga om Prag, om dess utomordentligt pittoreska läge, dess uråldriga medeltidsbyggnader, dess talrika munkar och helgonben, avdankade furstar och minnen från trettioåriga kriget.»

Emellertid skyndade skildringen — som vi själva — till Wien, där Emil Keys vän, Juhlin-Dannfelt, var generalkommissarie och på det mest älskvärda och tillmötesgående sätt gjort »les honneurs»:

Detta gjorde likväl icke något intrång i det ständiga övervakandet med oförtröttad kraft av vårt lands intressen. Att honnören därför icke minst blev Sveriges, vid detta möte av alla nationer, det var till väsentlig del h a n s förtjänst. Om någon behöver »en hand av järn i en sammetshandske» så är det en generalkommissarie vid en världsutställning, han, som skall handskas med hela världen borta och hemma.

Mycket är det man tillvitar vår tid, och däribland dess benägenhet att utbreda sig på ytan, i stället att koncentrera sig mot höjden. I detta avseende erbjöd Stefanskyrkan med sitt torn och sin götiska byggnadskonst, sina dunkla valvbågar, målade glasfönster och kejsarsarkofag, med sina obestämda poetiska intryck och sina, i viss mån, ofruktbara känslostämningar, den mest slående kontrast mot det levande, rörliga livet vid expositionen. Och ehuru vi, minst av alla, vilja förneka att det sköna, om även gravlagt, kan vara nyttigt, måste dock å andra sidan erkännas, att, där det

nyttiga som här tagit skönhetssinnet i sin tjänst, åstadkommit en sådan folkslagens förbrödring, ett sådant idéutbyte och en sådan rikedom av frön till nya tankar och ädla former — frön, som skola flyga ut omkring världen, överallt slå rot, bära blomma och frukt, framkalla ansträngningar av tusentals tänkare, tusentals verkställare, sysselsätta statsmän och filosofer, konstnärer och industriidkare — där har nutiden framalstrat ett det väldigaste fenomen även på a n d e n s område.

Huru fruktbringande för mänskligheten ideella utveckling är ej en världsexposition, jämförd med forna tiders religionsfanatism och fiendskap folken emellan, föranledande dessa att på liv och död bekriga varandra i Guds namn eller för dynastiska anspråk, om än konstnärerna efteråt mejslat i marmor bilder på gravvårdarna och skalderna besjungit blodsutgjutelsen! Denna världsexpositionernas tanke — att folken skola mötas för att lära av varandra det b ä s t a de äga, under det att de fordom möttes för att utbyta det s ä m s t a de ägde — kan icke skattas för högt.

Vi sakna i vår tid, säger man, stora skalder och stora konstnärer. Låt så vara, med en ny tid skola de än en gång uppstå; men huru skön en stjärnklar natt än må vara, är det ej bättre dock för mänskligheten i dess helhet att arbeta arla i morgonrodnaden, där stjärnorna förblekna? — — —

Månne icke vad som på d e t t a sätt tjänar den mänskliga civilisationen innebär ett djup av tanke och poesi, fullt jämförligt med och kanske överträffande de flesta stora historiska tilldragelsers? — — —

Färden gick sedan över den då nya Semmeringbanan till Adelsberg. Semmeringbanan erhöll en livlig beskrivning, till vilken dock denna anmärkning fogades:

Att under denna färd stora och överraskande utsikter i mängd framstå för ögat, torde icke behöva sägas, och om man här i högre grad än vanligt på järnvägar erfar en känsla av saknad över det sköna intryckets kortvarighet, måste å andra sidan erkännas, att utan järnväg dessa scene-

rier förblivit osedda och varit tillgängliga kanske blott för några herdar och jägare.

Vi hade köpt våra biljetter endast till Adelsberg, dit vi också anlände, men först sedan vi sett de Juliska alpernas i aftonbelysning rosenfärgade toppar småningom förblekna och träda tillbaka i skymningens dunkel. När vi sålunda sent på kvällen från järnbanstationen anlände till hotellet »Die Krone», var det som om man med ens blivit förflyttad från den nya tiden med dess järnvägar till ett värdshus vid den gamla tidens landsvägar.

Då man, från gatans mörker efter oupphörligt snavande på stora och ojämna kullerstenar, inträdde i den sparsamt upplysta, flisbelagda förstugan med sitt murade valv och sina omålade träbord, vid vilka jordbrukare och jägare med fjäderprydda hattar drucko vin, tappat ur tunnor uppradade i den några trappsteg nedanför belägna källaren, och vidare gick uppför den tämligen bristfälliga trätrappan till övre våningens sovrum, så erbjöd det hela en så bjärt motsats till de turkiska mattor, trymåer och sidendraperier, blommande växter och marmortrappor med förgyllda gallerverk m. m. i det Wienhotell man samma morgon lämnat, att man lätt kunde tro sig i tillfälle att här få uppleva några av de hemska eller glada reseäventyr på vilka förgångna tider så rikligt överflödade.

Efter beskrivningen av Adelsbergergrottan slutar Emil Key på följande sätt:

Dessa droppstensbildningar — vilka i de sällsammaste former stundom nedhänga som stalaktiter, stundom resa sig som stalagmiter, illusoriskt återgivande bilder ur växt- eller djurvärlden; här och där bildande förhängen och draperier i mångskiftande färger och i de ledigaste veck — ömsom såsom av det mjukaste vita ylle med purpurkanter eller likt mörkröda sammetsgardiner, ömsom likt de finaste vita spetsslöjor upplysta av ljusskimret bakom dem — framstå plötsligen på andra ställen likt förstenade springbrunnar och vattenfall. Det finns pelare, smärta och raka som palmträd eller som på en förvånande höjd hålla kanske 20 fot och mera i diameter. Och då, enligt uppgift, dropparnas

vanliga fall på en tid av 13 år blott bildar ett lager tunt som ett pappersblad, måste dessa formationers höga ålder i sanning väcka häpnad. Vad äro väl Europas stora städer och andra jättelika människoverk, vad är väl fantasiens lek i sagorna ur Tusen och en natt mot allt detta? Här om någonsin erinras man om Geijers uttryck: »i djupet bor, som uti himlen Gud». —

Från Adelsberg gick färden till Triest varifrån ett besök vid Miramare ägde rum.

Emil Key sammanfattar sitt intryck sålunda:

Miramare är ett poem i sten, en pärla uppkastad ur havet inbäddad på stranden i sin mussla, men denna utgöres av fantastiska klippformationer och Miramares slott ligger bland dessa, badat av Adriatiska havets vågor. Allt vad södern har skönast av växtlighet frodas i dess trädgårdar och parker smekt av havsvinden och solen, mot nordanstormarna skyddat av gulvita kalkklippor, vilka liksom i ett drivhus fördubbla värmen.

Redan i och för sig skulle detta förtjusande lustslott med sitt läge och hela sin anordning utöva på den besökande sin trollkraft. Men huru mycket mera är icke detta fallet genom de minnen, som med detsamma äro förenade. Numera blott bebott av de snövita duvor vilka bygga i murarna, och vaktat av några gamla trotjänare, vilka med ljudlösa steg och med grånad trohet vandra kring som gengångare, står Miramare, själv en gengångare från sin glada ungdomstid, då världen och livet leende lågo framför de unga, som bebodde det.

Från Triest gick resan sjövägen till Venedig, som dock för Emil Key blev en desillusion. Dagen var alltför mulen för att Venedig skulle kunna verka vid första anblicken. Emil Key skildrade ärligt sitt intryck sålunda:

»Sedan man i ungdomen läst därom i sång och saga, sett Canalettos tavlor och i fantasien bildat sig föreställningar enligt den gamla regeln: major e longinquo reverentia,

gjorde det ett snopet intryck att se denna vitt berömda, prisade Canale Grande med sina flytande avskräden, sopor, halmsuddar, döda hundar och kattor och sina — skola vi våga yttra det — små, trasgranna palatser, på vilka, under det gondoljärerna uppräknade de stolta namnen Contarini, Foscari, Pisani, Grimani, Moncenigo, Loredano och Dandalo m. fl., man läste med stora bokstäver: Mosaik-fabrik, Bank, Handelsskola, Antikvitetshandel, Kafé eller Pantlånekontor o. s. v. för att icke nämna det flera av dessa förfallna byggnader begagnas till packhus och magasiner.»

Men under aftnarnas promenader på Marcustorget och gondolfärder på kanalen — »makligt utsträckta på dynorna i gondolen, åt vars soffor århundradens lättja förlänat den mest bekväma vinkel att halvliggande tillbringa nattens stunder vid sång och vid årornas sakta skvalpande i vattnet, rubbande bilderna av de däri, flyktigare än drömmar, vid ljusskenet sig speglande palatserna» — upptäckte Emil Key Venedig. Han fann det »alltjämt vara d e t Venedig, man föreställt sig, sångens och sagans Venedig, månskenets, vattnets, minnenas och palatsernas Venedig. Hon behöver ljussken och aftontoalett, denna passerade skönhet, för att taga sig ut och för att intaga.»

Från Venedig gick resan till Florens, där ingen desillusion väntade. Endast Venus da Medici föranledde ett nytt kätteri:

...när man förut sett Venus di Milo, där hon står så lugn och hög med ett oförlikneligt uttryck av s e g e r f ö r v i s s n i n g och i n t e l l i g e n s, då stannar man kall framför denna andra ryktbara Venusstaty, med sitt av ålder mulattfärgade, intetsägande utseende.

En formskön kvinna, det må så vara, men icke tänker hon, om ej på att skämmas för kostymbristen: »au niveau des circonstances» är hon därför icke, och ännu mindre behärskar hon dem som g u d i n n a. Detta är kanske hädiskt sagt, men sant.

Om Florens skrev E. K. att man märkte att »det unga Italien på sin törnströdda väg till Rom passerat här-

igenom; här var icke endast vila och drömliv utan frisk verklighet och handlingskraft. Här bygger man nya hus, anlägger gator, vägar och parker.» — — —

Vad kan det ej bliva på nytt av Italiens folk, dagligen förtroligt som det är med skönhetssyner, med skönhetssinne i blodet, med formskönhet över allt, i linjer, i toner, i färger! Vi bekänna oss tillhöra så mycket denna tidens barn, att det unga Italien intresserar oss nästan mer än det gamla.

Det italienska folket behövs i framtidens utveckling. Dess uppgift skall bli att pånyttföda det sköna och plastiskt forma det nyttiga. Skall det någonsin lyckas dess ande att bli frigjord både från jesuitismens ofelbarhetsdogm och från internationalens; dess tankekraft att bli skärpt, ej blott för sanning i form utan även för sanning i vetande, så förestår Italien en stor framtid, med stark återverkan på ej blott de övriga latinska folken utan även de germanska. O m den politiska friheten i Europa någonstädes skall erhålla den smakens måtta och begränsning, som iakttager harmoniens lagar men även gör sig dessa fullt till godo, så bör det vara härifrån och under samverkan med de högnordiska folkens innerlighet och hjärtevärma.

Det sköna och minnesrika Florens är också det vakna, det ungdomliga. Från höjden av San Miniato varseblir man ej blott de många kyrkorna och palatsen, den stolta Campanilen, de talrika villorna på Apenninernas sluttningar: man ser även ett rikt odlat landskap, breda, nyanlagda vägar, överallt det praktiska livets och arbetets bosättning.

Såsom i sin mån ett tidens tecken intresserade att åhöra huruledes — från den breda stenbänken runt omkring palazzo Strozzi, mitt emot vilket vi bodde — tidningsförsäljare snart sagt dygnet om outtröttligen, halvsjungande utropade: »Popolo di Firenze», »Gazetta di Roma», »Fanfulla di Roma», »Gazetta d'Italia», »Popolo»! och finna, att alla dessa tidningar hade en strykande avsättning. Ett annat, ej mindre betydelsefullt tecken är, att det unga Italien, gentemot prästernas helgonbilder, överallt ställer statyer av sina stora män, och uppkallar platser, torg och gator efter dessa. Till och med på Italiens sedelmynt äro bröstbilder anbragta av Columbus, Dante, Manin och Cavour. Skada blott att

de icke förmå popularisera dessa bedrövliga små pappers-lappar, vilka man finner ej blott med valör av »una lira» (lika med 1 franc) utan till och med på endast 36 öre, ja, i Neapel, enligt uppgift, ända ned till 10! Guld och silvermynt är försvunnet ur den allmänna rörelsen; allt köpes och säljes med papper och med 13 % agio däråt; *detta* är Italiens svagaste sida, dess Achilleshäl. Kan Italien ordna sina finanser, bringa jämvikt däri i stället för det årliga deficit och tillika minska sina tryckande skatter, då är allt gott och väl och dess utveckling betryggad. Kan det icke detta, går det en statsbankrutt till mötes med alla dess ovissa öden och därav följande politiska slitningar. Därför bekänna vi oss också för närvarande äga lika mycket intresse för dess mynt som för dess konstverk. Bliva de av guld och silver rätt talrika, skola de sköna konsterna än en gång uppleva en guldålder i Italien, med nya mästerverk av de snillen, varpå denna klassiska jord alltid varit så fruktbar. Bliva de det icke, skola de gamla konstverken än vidare försäljas och kringspridas i främmande land.

Från Florens gick vägen över Livorno med båt till Marseille. Men som kolerafall hade yppats i Wien kvarhöllos därifrån kommande passagerare i tre dagars observationskarantän i Bastia, varefter vi i en vagn gjorde en utfärd inåt Korsika.

Emil Key återgav sitt intryck sålunda:

Korsika består egentligen blott av ett enda ofantligt berg med flera spetsar, varav några av betydlig höjd. Genom naturrevolutioner söndersplittrades klippan och under tidernas lopp bildade sig mylla i dalgångarna, bestående av bredare eller smalare bergsrämnor, där och var i det inre av ön utgörande underlaget för stora och väldiga skogar. Klippornas kolorit omväxlar på det förunderligaste i en färgblandning ömsom lik den mörka onyxens eller den brungrå lavans, den röda porfyrens eller den gulvita kalkens — det hela brant uppstigande ur och skarpt kontrasterande mot Medelhavets lapis lazulifärgade, omätliga vatten.

Vid vår ankomst hade på fem månader icke någon regndroppe fallit, allt gräs och alla växter voro för den skull brunbrända. Vägen, för att hinna upp till den höjd därifrån man åt båda sidor kan se Medelhavet, var över förväntan god: den är en chaussé, anlagd i sicksack över och uppför bergen, med broar i djärva bågar slagna över bråddjupen. Den omgavs ömsom av grågröna olivlunder eller kantades av höga kaktusbuskar; ömsom gick den förbi ensliga lantliga boningar, stundom passerades någon vattencistern, ett kors av sten, en målad madonnabild. Här och där varsnades några skygga får i bergskrevor och dalgångar. Mera sällan mötte oss en fotvandrare, jägare eller åsnedrivare; envar av dessa hade nästan samma ansiktsfärg som det omgivande klipplandskapet, men med blåsvart hår och svartgnistrande ögon. — — — Intet ord växlades, intet leende upplyste de mötandes drag, icke ens kvinnornas mörka, strängt klassiska ansiktsformer.

Emellertid synes denna vilda, ensliga, brännheta natur — med sina storartade utsikter, sin djupa tystnad och sin fria överblick över det blånande oändliga havet, som fjärran i horisonten sammansmälter med himlen — synnerligen ägnad att alstra starka karaktärer. Och Korsika har frambragt icke få, vilka under ett århundrade mer eller mindre ingripit i världshändelserna.

Från Bastia gick vägen till Marseille—Nizza—Lyon samt därifrån, på grund av resans särskilda ändamål, till det inre landet.

*

Innan skildringen övergår till Frankrike torde några meddelanden böra förutskickas.

Under krigsåren 1870—71 var Emil Key en av de ytterst få svenskar, som delade S. A. Hedlunds och Viktor Rydbergs uppfattning av det betydelsefulla i Tysklands enhet för germanismens genombrott. Och ehuru hans hjärta tillhörde och led med Frankrike,

sade honom hans förstånd att detta land dock drabbats av ett självådraget öde.*

Såsom inledning till det följande (signerat E—l K—y) meddelas en artikel, som Emil Key skrev i N. D. Allehanda i november 1870** under intryck av de händelser, han hade förutsett, medan de flesta andra svenskar varit vissa om Frankrikes seger och obetingat givit detta land alla sina sympatier.

Den sjuka kvinnan.

Det är en underlig tid vi leva i. Till och med på ett sådant avstånd som vårt, från skådeplatsen för det närvarande kriget, förvirras mången förutfattad mening, många politiskt begrepp — huru mycket mera då i dess omedelbara närhet!

Vi sympatisera icke med preussarna, men vi måste ägna dem en motvillig gärd av kall beundran. Vi sympatisera med fransmännen, men kunna icke avhålla oss från att i viss mån förakta deras åtgöranden. Själva den pågående striden framter ju fysiska och materiella proportioner, mer kolossala än någonsin förut i världshistorien. Men dess andliga och ideella rörelsekrafter motsvara icke de storartade formerna; m o t i v e n förefalla oss småsinnade och lumpna. Så synas de oss vara först och främst i fråga om Spaniens tronbesättning genom den hohenzollernske prinsen. Stridsbulvan från gårdagen och förgåten i dag, har han dock blivit lagd i vågskålen mot hundratusentals dödade av de

* Man visste ej då huru Bismarck gjorde kriget.

** N. D. A:s dåvarande redaktör Lindström var gift med en ungerska, som berättade att denna artikel meddelats i österrikiska och ungerska tidningar och med instämmanden. Ty där hade man kvar agget mot Napoleon III för dennes hjälp till Italien och mot Tyskland från år 1866, så att t. o. m. en anonym röst från det avlägsna Norden var välkommen då den ogillade b å d a parterna!

bästa och kraftigaste: mot egendom i civilisationens tjänst för milliarder, skövlad och förstörd.

Små förefalla oss vidare denna napoleonskt-dynastiska egoism och denna tomma preussiska kejsartitel. För dylika lumpenheter är det som vetenskapens skatter och konstens mästerverk nu gå upp i lågor. Så finna vi slutligen denna nationella avund, vilken icke tillåter en annan nation att vara stor bredvid sig; som icke söker sin tävlan och tillväxt i en fredlig andlig och materiell utveckling, utan eftersträvar egen storhet och förment frihet genom den andres utsträckande — bunden och blödande — för sina fötter.

D e s s a hava varit de för samtidens ögon synliga, ideella rörelsekrafterna till den närvarande jättestriden. I sin fortgång har den framvisat upphöjda talesätt förenade med vanmakt i handling och cynisk rättskränkning med stora resultat. Våra neutrala stormakter hava härunder suttit stilla och sett på; var och en, England framför allt, försiktigt erinrande sig sitt »habeas corpus». I sanning, man måste äga en fast tro på civilisationens alstringsförmåga och på frihetens gudomliga ursprung för att icke rent av förtvivla om det närvarande Europa.

Ofta har man omtalat och beskrivit Turkiet som den »sjuke mannen». Men månne det ej är lika mycket skäl att benämna Frankrike i våra dagar — la belle France — den s j u k a k v i n n a n?

Frankrike har alltid varit svagt för det prydliga. Blixtsnabb i uppfattning, böjlig och ihärdig, sparsam i det lilla, uppoffrande allt för sina passioner, är dess nationalkaraktär kvinnlig allt igenom. Frankrike är toalettens, lyxartiklarnas och parfymernas land. Men det är även det revolutionära ursinnets, det röda spökets och idévulkanernas land. Paris är nöjenas, kokkonstens och demimondens huvudstad. Men det är även brännpunkten för medborgerlig vältalighet, konstnärlig inspiration och det sunda förnuftets frimodighet. Annars idéhysteriskt och vekligt, visar sig det närvarande Paris mäktigt av all ett kvinnohjärtas exaltation och självuppoffring. Bredvid så mycken social fåfänga, så mycken politisk behagsjuka, vilken lidelsefull fosterlandskärlek och vilken allt uppoffrande hängivenhet!

I Frankrikes övre samhällslager har den pågående våldsamma krisen blottat så mycken uselhet; i det störtade kejsardömets militära och civila administration så mycken ruttenhet; hos individerna så mycken oenighet, i det hela så mycken nationell ålderdomssvaghet, att man stannar helt förvånad vid sidan av på samma gång så mycken ståndaktighet, så mycket levnadskraftigt dödsförakt, så mycken nationell odödlighetskänsla.

Dessa sistnämnda egenskaper förekomma dock hos Frankrike nästan såsom ateniensiskt hedniska dygder, blottade på kristlig tro, under det att tyskarna med naiv gudsåkallan bete sig som folkvandringarnas barbarer.

Vem kan förneka, att civilisationen i Tyskland befinner sig i jämnhöjd med det högsta vår tid kan uppvisa; vem vill bestrida att nationalitetsbegreppet därstädes blivit väckt till ett oförstörtbart liv; att frihet i tanke, innerlighet i känsla, omfattning i forskning och intelligens i utveckling förefinnas därstädes i lika och kanske ännu högre grad än hos de flesta av Europas övriga nationer! Och ändock framställa sig dessa tyskar för närvarande såsom viljelösa verktyg, sammanfogade med militärdespotismens band; förträffligt disciplinerade att maskinmässigt förskaffa så och så många kvadratmil land och så och så många själar ytterligare av tysktalande eller tyskfientliga åt den, som bäst förmår att hetsa dem på villebrådet!

Alla dessa mångfaldiga motsägelser, vilka vi i det ovanstående sökt att sammanfatta, beträffande såväl Frankrike som Tyskland, dessa gåtor skola redan nu måhända icke förekomma alldeles omöjliga att lösa, om det kan lyckas att innanför motsägelserna finna några av de osynliga drivfjädrar, vilka satt de kämpande krafterna i rörelse.

Vad Tyskland beträffar, är det alldeles otänkbart, att ett så självständigt och bildat folk som Germaniens skulle stå upp såsom en man för att låna sig till verktyg åt en blott dynastisk äregirighet, en simpel erövringslystnad, ehuru det synas så. I djupet hos varje tysk fosterlandsvän — och ju varmare desto djupare — ruva bittra minnen av allt vad tysk frihet och tyskt välstånd under sekler lidit genom sin hittillsvarande splittring. Tyskland har i alla tider varit

Europas valplats, och främmande nationer hava gång efter annan slagit tyskarna med tyskar. Förgäves hava germanerna vetat sig vara en av Europas största nationer. I stormakternas statsråd har ömsom Preussen, ömsom Österrike betytt mycket, men Tyskland intet. Det var känslan härav och av allt vad det kunde bliva, som framkallade 1848 års revolutionära rörelse. Tyskland fick då sitt Frankfurterparlament, sin svart-röd-gyllene fana och sin »Reichs-Verweser». Men vi minnas, huruledes det hela slutade i den mest ohjälpliga babyloniska förbistring till hela Europas vämjelse och åtlöje. Ju mera högspända förhoppningarna varit, desto djupare måste denna förödmjukelse hava känts: den har, som man säger, bitit till bens. Vad demagogerna och ideologerna då icke kunde åstadkomma, detta ville man nu söka ernå på motsatt väg, genom militärdespotismens »järn och blod». Bismarck skulle icke fått hela folket med sig på erövringståget mot Frankrike, om Tyskland någonsin kunnat förgäta Napoleon den förstes våldförande av dess nationalitet; om icke Tyskland känt på sig, att n u borde man förekomma ett napoleonskt återupprepande — en annan gång kanske ett dylikt hade bättre utsikter att lyckas, då Tyskland vore mindre enigt igen — och om icke den tyske patrioten, orolig över beståndet av det för honom så nya skådespelet av tysk enighet, kände till, att även blod är ett gott limämne. För att utså och skörda frihetens säde måste plogjärnet upprista och omvända jorden. Ur tysk synpunkt bör Bismarck för den skull betraktas som ett skarpt verktyg. Och säkert torde man kunna förutspå, att det nuvarande kriget även för Tyskland skall medföra omvälvningar i dess inre av en helt annan art, än de maktägande därstädes åsyfta. Ur denna synpunkt sett, kan man finna djupare förklaringsgrunder och ädlare krafter än de synbara, som nu röra sig på ytan.

Vad åter Frankrike beträffar, må man blott erinra sig, att Thiers är en 73 års man, men en man, som under denna i en stats tillvaro korta tidrymd dock har upplevat tvenne kejsardömen, tvenne konungadömen och tvenne republiker, alla tillkomna på revolutionär väg; att han sett fienden trenne gånger framför Paris' portar och bevittnat

ett halvt hundrade ministärers tillträde och fall. Varje gubbe, i likhet med honom, har ju sett styrelseformer växla, uppstå och störta samman, liksom om jorden plötsligt öppnat sig under deras fötter. Men Englands revolution var en gjord gärning, Frankrikes icke. Vad England vann av frihet har det bibehållit och värnat, utvecklat och förökat. Vad Frankrike vunnit har det gång efter annan åter förlorat. Det har förekommit nästan lika omöjligt att utveckla Frankrike med revolutionen som utan den. Men härunder har gårdagens vishet blivit morgondagens galenskap; det ädlaste har nedtrampats i smutsen och det mest befläckade blivit krönt med framgång. Vad under då, att så mången förlorat sin tro, tron på något visst, för vilket han skulle vilja leva och dö! Skarpsinnet har för den skull övat sin förmåga att till högsta behändighet bringa det för dagen kuranta, under det att njutningslystnaden gripit hela skaror för att kunna leva så mycket mera den dag som är, även om man skulle sluta en dag desto förr. Bredvid dessa politiska jonglörer — vilka Laboulaye så mästerligt skildrat genom advokaten Pieborgnes karaktär uti le Prince Caniche — har det funnits en annan strömsättning, vars ledare varit ömsom vilddjur, ömsom martyrer, och vars soldater såsom på ett evangelium besvurit en lära, helt och hållet skild från allt vad de sett att de maktlystna och de maktägande växelvis bekämpat och försvarat, men vad ingendera av dessa trott uppå. Denna för arbetarna egna trosartikel har varit socialismens apokryfiska lära, predikande en samhällsform sammansatt av teokrati, industri och röveri, vilken skulle beredas väg genom den röda republikens hänsynslösa, allt nivellerande våldsgärningar. Dessa strävanden, ärligt menade åtminstone, kuvades med våld av Cavaignac och Napoleon den tredje; men tillbakaträngd till samhällskroppens inre har socialismen allt sedan härjat som en feberglöd i dess ådror. Frankrikes underlägsenhet i den närvarande striden har sammanlagt orsakats dels av en sjuklig slapphet hos den åldrande Napoleon, dels av de högre samhällsklassernas i ordets egentliga bemärkelse trolöshet och veklighet och slutligen av den sociala frosskakningen hos massorna. Genomsjukt i hela samhällskroppen, har Frankrike med mattade

krafter vacklande gått sin motståndare till mötes, och därför har det legat under i striden. Denna synes antingen vara en »början på slutet», det slut, i vilket den feberyrande iklädes tvångströjan, men ändock i sin vansinnighets raseri finner medel att själv utsläcka sin sista livsgnista. Eller också skall den hittills mest levnadskraftiga grenen av den latinska rasen efter en våldsam kris, vartill 1789 års revolution knappast ägt motstycke, åter resa sig upp majestätiskt, frambringande ett nytt tidsskede av renade idéer och samhällsformer. I dessa skall utan tvivel även socialism ingå, men icke en sådan, vilken uppstår, när »Hin läser bibeln», utan en, som bidrager till lösning av civilisationens, eller, om man hellre vill, religionens arbete under tvenne årtusenden: det att göra kristendomen *erkänt praktisk*. Den, som synes utsedd att vara barnaföderska åt en sådan framtid, har annat att göra än slåss med tyskarna. Vi älska och tro detta senare vara den verkliga och innersta orsaken till la belle Frances närvarande missöden. Dessa födslosmärtor — ökade genom kampen mot tyskarnas »wilde verwegene Jagd», varunder dessa synas helt och hållet upptagna med det närvarande, utan aning om framtiden — det är dessa födslosmärtor, som kräva våra sympatier, och som, oaktat alla den sköna, den sjuka kvinnans många obestridliga förvillelser, dock omgiva henne med en martyrgloria.

Huru det än må bliva och vilken av de nu kämpande, som slutligen skall vinna seger, ett synes vara avgjort: att *vår tid befinner sig i slutet av sin tillvaro*. Allt vad som föregår, alla rörelser i nutiden visa sig icke blott vara av politisk, utan framför allt av religiös natur.

Den långvariga och väldiga reformationsstriden föregicks av en massa upptäckter och uppfinningar liknande dem vår egen tid bevittnat. De krigiska förstörelsemedlen hava i våra dagar undergått lika stora förändringar som de, vilka orsakades av krutets uppfinning. Emot boktryckerikonsten kunna vi nästan uppställa den elektriska telegrafen; emot kompassen i långt högre grad ångkraften; emot konstutvecklingen vår mäktiga industri; emot den tidens upptäcktsresor nutidens geografiska forskningar i Afrika och

polarländerna. Slutligen, för att göra jämförelsen fullständig, månne icke nutiden bevittnat ett lika stort tillflöde av ädla metaller som det, vilket Amerikas upptäckande förde med sig? Har icke avlatskrämeriet sitt motstycke i den påvliga ofelbarhetsdogmen; har icke även vår tid haft sitt katolska kyrkomöte överflödande av förbannelser mot kättare? Röra sig icke åter — även inom alla protestantiska länder — otro och vantro, rationalism och vidskepelse, forskning och fanatism med allt högre böljeslag?

Om reformationstidens förberedelser erfordrade tvenne århundraden — under det att nutidens förberedelser till vad som komma skall sammanträngas inom en jämförelsevis kortare tidrymd — må vi ihågkomma huru mycket hastigare idérotationen genom nutidens ökade utväxlingar försiggår. Och må det vara oss ett förebud, att det tjugonde seklet skall medföra en förändring i stort av hela det inre och det yttre livet, vars framträdande vi måhända kunna dunkelt ana, men vars innehåll och form det icke är givet någon nu levande dödlig att ange.

*

Om huru han fann Frankrike 1873 skrev Emil Key:

Då vi från Bourges och Tours företogo utfärder på landsbygden, och — efter ett uppehåll i Paris — reste över Calais till London, därifrån tillbaka till Paris igen, samt slutligen över Dijon till Schweiz och sålunda genomkorsade Frankrike i olika riktningar, blevo vi i tillfälle att iakttaga huruledes alla spår efter kriget syntes fullständigt utplånade. Endast Tuilerierna och Hôtel de Ville kvarstodo ännu såsom erinringar i stort, icke om förstörelse under strid med yttre fiender utan från det inbördes krig i vilket fransmännen, i fiendens närvaro och glömska av denne, rasade mot varandra.

Överallt hade fransk flit återtagit sina sysselsättningar, och fransk händighet förstått att ersätta det skadade. Envar tycktes liksom myran i stacken uteslutande upptagen med att återupphjälpa det, som i denna blivit rubbat. Men

då man därjämte överallt varseblev rekryter under excercis-övningar; artilleriets manövrer på fälten utanför Bourges, där dettas huvuddepå är förlagd; då man hörde fransmän — gamla och unga, stora och små, män och kvinnor — tala om hämnd för det lidna nederlaget och återvinning av Elsass-Lothringen, så trängde sig den övertygelsen oemotståndligt fram, att det nuvarande fredslugnet blott är en stillhet före stormen. Nyss förut i Tyskland hade man hört sägas att om Frankrike ånyo griper till vapen, skall det styckas och krossas i småbitar. Och nu i Frankrike yttrades, att om tyskarna besegras i nästa krig, så skall det tyska kejsardömet utplånas från jorden. Med ett ord, det tyckes framdeles laga sig till ett verkligt raskrig.

Om man skall döma efter »gamla märken» — men dessa bestå ju icke längre — blir det Frankrikes tur att segra härnäst. På Ludvig XIV:s maktspråk mot den store kurfursten hämnades Fredrik den andre vid Rossbach. På detta fransmännens nederlag följde segern vid Jena och freden i Tilsit; därefter Preussens kraftiga medverkan till Napoleon I:s störtande. Så kom åter en tid, då Napoleon III spelade första fiolen och nu senast hans fall vid Sedan. Således varannan gång Tyskland och varannan gång Frankrike!

Att tyskarna för närvarande även de, i dubbel bemärkelse, »fått nog» och verkligen önska hålla fred, samt endast till nödvärn skola gripa till vapen, ävensom att de jämförelsevis bedöma fransmännen mera passionsfritt, framstod klart. Men att fransmännen däremot arbeta och samla krafter med tanke på att återupptaga striden, och härunder liksom magasinera det uppkomna nationalhatet, blev icke mindre tydligt.

Huru hejdlöst detta hat är, därpå må följande berättelse tjäna som bevis.

Vi sammanträffade i Tyskland med en framstående man. Denne omtalade, att han vid krigets utbrott erhållit ett brev från en gammal vän i Frankrike, i vilket vännen varmt beklagade den förestående striden och beledsagade en önskan att de båda, oberörda av kriget, skulle fortsätta sina vänskapliga meddelanden med varandra. Han hade

även medsänt, såsom bevis för sin lugnare uppfattning, en tryckt proklamation till de franska soldaterna, i vilken han uppmanat dessa att i den mån de framträngde i Tyskland — vilket han naturligtvis med äkta franskt självförtroende tog för avgjort — måtte visa humanitet mot invånarna och sträng manstukt samt erinra sig att de båda folken, om än nu bekrigande varandra, dock voro bröder. Efter någon tid, då fransmännen, långt ifrån att inrycka i Tyskland, hastigt förlorat den ena bataljen efter den andra, erhöll tysken ett nytt brev, men i en helt annan tonart och fullt av förbittring. Då tysken till svar påminde fransmannen om hans föregående skrivelse, åberopade deras mångåriga vänskapsförhållande, och erinrade om att de båda, till följd av sin verksamhet, borde vara fjärran från allt deltagande i vare sig krigets eller politikens åtgörande, erhöll han ett tredje brev, skrivet i fullkomligt raseri och slutande med en trefaldig förbannelse, icke blott över hans nation, utan över honom själv, hans hus och familj!

Behövde man andra bevis för denna sinnesstämning än den man överallt fick h ö r a på ångbåtar, i järnvägskupéer, på landet och i städerna, så blev man i tillfälle att även se den i boklådor och butiksfönster i Paris. Tusentals allvarliga och skämtsamma planscher och karikatyrer buro vittne härom. Och all den uppfinningsförmåga, det franska snillet besitter för att ur även det mest dystra och tryckande hämta motiv till lätta, smakfulla lyxartiklar, hade ansträngt sig för att i broscher, armknappar, spännen m. m. inlägga detta Borussia est delenda, som nu, ehuru av skilda orsaker, sysselsätter prästen, statsmannen och krigaren.

I ett hänseende hava dock fransmännen undergått en genomgripande förändring. Hela deras forna, förnäma likgiltighet för tyska förhållanden har försvunnit: de hava alltför dyrt köpt erfarenheten att dessa förtjäna studeras, för att icke snart sagt feberaktigt söka ersätta det försummade. Vill man väcka intresse hos damerna skall man berätta om Tyskland; vill man bli hörd med uppmärksamhet av männen skall man omtala vad man därstädes iakttagit. En skolyngling, ombord på »Medeah», vår olyckskamrat i karantänen på Korsika, meddelade med en viss stolthet prov

av en rådbråkad tyska, och var oförtruten i att fråga vad än den ena än den andra saken benämndes på sagda språk, och tillade: »vi vilja alla lära oss tyska i skolorna». Detta begär att inhämta kännedom om »das grosse Vaterland» förekom oss snarlikt kannibalernas vetgirighet att känna på hullet hos sina fångar.

Paris är sig för övrigt likt: »Vive l'Eternel» och »Vive la bagatelle», »Vive la France» och »Vogue la galère»! Trängseln på teatrar och kaféer är lika stor som fordom, om ej större. Främlingsströmmen på bulevarderna oförminskad. Tuilerierna i ruiner, Vendômekolonnen och Triumfbågen under restauration, ett och annat av högadelns hoteller obebott, gaslysningen ej fullt så praktfull och ekipagerna i Boulognerskogen mindre talrika, detta vittnar visserligen om krigets förödelse och republikens styggelse. Men för övrigt kom och säg till fransmannen att Paris ej längre är »la ville du Monde» och han skall anse er för en söderhavsvilde!

I en enda sak har parisaren blivit germaniserad: han har av tyskarna lärt att dricka öl. Vem hade för trettio år sedan kunnat drömma om att parisarna skulle pimpla öl — och dock är det så. De sitta nu inom och utom bulevardkaféerna med stora glassejdlar framför sig, herrar och damer, och tömma dem med god smak. Det återstår att lära sig förtära tysk surkål och filosofi. Och sedan parisarna blivit så allvarliga, skola de — l'appétit vient en mangeant — sluta med att äta upp tyskarna själva!

Emellertid är det långt dit ännu. Beviset härför finner man på Paristeatrarna. Man har en anekdot om en sjuttioårig franska som — tillfrågad vid vilken ålder fruntimren upphöra att fatta kärlek — svarade: »fråga någon som är äldre än jag.» Och med skäl skulle man kunna säga: vad kan väl hända en fransman, vilka olyckor skulle kunna drabba honom av beskaffenhet, att han icke skulle gå på teatrarna för att få skratta? Skrattet kan dock vara av mångahanda slag, och det som Paristeatrarna numera lägga an på, synes bliva mer och mer s i m p e l t. Samma missväxt på snillen, som förorsakade nederlagen i kriget, tyckes härska även på det dramatiska området.

— — —

Då Ludvig XIV yttrade sitt bekanta: »l'état c'est moi», föreställde han sig sannolikt icke att den tid skulle komma, då staden Paris kunde säga detsamma, uppresande och nedstötande troner, växlande regeringsformer, eller till sig dragande främlingsströmmen från det övriga Europa. Ehuru en reaktion mot detta övervälde till någon del inträtt, och regeringens säte blivit flyttat till Versailles, bibehåller dock Paris alltjämt sitt inflytande och sin dragningskraft. Emellertid måste främlingens omdöme om Frankrikes förhållanden i viss mån vilseledas, om han icke kompletterar detsamma genom besök i Frankrikes provinsstäder och på landet. Både med anledning härav — och isynnerhet genom det speciella mål med hela resan, vilket egentligen icke tillhör d e n n a skildring av våra reseminnen — blevo vi såsom redan nämnt i tillfälle att under uppehåll såväl på landsbygden som i åtskilliga städer förbereda en mera mångsidig uppfattning av dagens ställningar och förhållanden. Vi sade »förbereda», ty en avslutad bild av Frankrikes förhållanden kan man endast erhålla i Paris. Vårt vistande därstädes inträffade under det spänningen var som högst rörande greven av Chambords tronkandidatur. Det totalintryck, vi därunder erhöllo och nu vilja meddela, våga vi efter noggrann prövning förmoda skola, om icke bestämt återge verkliga förhållandet, komma detsamma ganska nära.

Frankrike är republikanskt och v i l l vara det. Befolkningen på landsbygden liksom »la petite bourgeoisie» i städerna, vilken sistnämnda, som man vet, äger en stor betydelse, är visserligen till icke ringa del kejserligt sinnad. Man tillskriver icke egentligen Napoleon III det stora nederlaget, utan anser honom, försvagad av sjukdom, hava släppt tyglarna ur sin hand, blivit vilseledd och illa betjänad. Man minnes med tacksamhet hans många obestridliga förtjänster om Frankrikes materiella utveckling, samt anser, såsom ett bevis härpå, att Frankrike, på sätt som skett, varit i stånd att avbörda sig den oerhörda krigskostnadsersättningen. Emellertid erkänna även dessa kejserligt sinnade det vara omöjligt att, efter det förfärligt djupa fallet, n u kunna återupprätta det Napoleonska kejsarväldet. Därtill fordras antingen att såren efter olyckorna skola hinna

växa tillsammans, eller att nya sår — tillfogade av annan hand och under en annan styrelseform — skola komma Frankrike att blöda på nytt. Och då den republikanska styrelseformen tyckes dem lämna snarast tillfälle härtill, äro de kejserliga därför tills vidare republikaner.

De verkligt och av princip republikanskt sinnade framhålla huruledes republiken under Thiers visat sig mäktig att kuva kommunarduppror et, avsluta kriget, betala de fem milliarderna, återinföra säkerhet samt förena frihet med ordning. De invända — gentemot alla de nedsättande omdömen och klander, vilka av klerikala och legitimister slösas på republiken — att inga spår till anarki kunna uppletas; att lugn under densamma varit oavbrutet rådande och att arbetet åter uppblomstrat. »Vilka olyckor,» säga de, »har republiken medfört, som måste avvändas genom att åter störta densamma; varför icke låta den vara i fred?» Denna anmärkning är så riktig och träffar så folkinstinkten, att alla bemödanden att störta republiken härunder antaga form av intrig och fosterlandsfientlighet. Rollerna i det franska samhället äro numera ombytta. Republiken, liktydig fordom med utopi och samhällsomstörtning, är nu bliven praktisk och konserverande. Och detta är dels den gamle Thiers' verk, dels — huru paradoxt det än må tyckas — den tyske rikskanslerens.

Thiers tyckes, allt efter det han åldrats och händelserna vuxit, ha blivit större och renare i uppfattning och avsikter. Man börjar äntligen bli varse — den ene med rörelse, den andra med motvilja, allt efter olika partigrupperingar — att republikanen Thiers blott har ett enda mål för ögonen, sitt lands lycka, och en enda avsikt, den att inför historien och en ännu högre domstol en gång kunna redogöra för den makt, som hans eget snille och händelserna lagt i hans hand. Den sluge statsmannen växer härunder mer och mer ut till sitt lands välgörare, och om någon eller något i Frankrike k a n vördas så är det h a n och den statsform om vilken han yttrat, att det är den, »som söndrar oss minst». »La république de Monsieur Thiers» är därför ett styrelsesätt, som inger allmänt förtroende.

Bismarck tyckes genom sin brutalt aggressiva politik,

med eller mot sin vilja, tjäna liberalismens sak i Frankrike. Han avhåller genom denna det klerikala partiet från alltför hänsynslösa omstörtningsförsök; tvingar den franska regeringen till en mera nationell politik och bidrager väsentligen genom den nya näring, han tid efter annan ger tyskhatet, att sammanhålla det Frankrike, vilket annars, fritt lämnat åt sig självt, måhända genast skulle sönderslitas i inre strider. Här om någonsin är det gamla uttrycket: »nos amis les ennemis» tillämpligt.

Såframt icke jesuiternas styrka skulle visa sig så stor, att denna endast genom krigets våldsamma medel kan brytas och krossas, tro vi icke att Bismarck på fullt allvar ånyo söker krig med Frankrike, därtill känner han för väl sinnesstämningen hos det tyska folket. Men vi tro att han hotar, för att förekomma direkta klerikala angrepp och för att nedslå modet hos jesuiterna. Det är, så synes åtminstone för närvarande, blott för att hava friare händer i striden mot dessa i n o m Tyskland, som han låter dem erfara styrkan och längden av sin arm även u t o m det tyska riket.

Thiers — för att ännu en gång återkomma till denna, vid slutet av sin långa händelserika bana mer och mer intressanta personlighet — är Frankrikes Fabius Cunctator, det är han, som förmått att tämja även en Gambettas eldighet. Han leder, sedan han störtades från makten, själv tyst och stilla allt vad sant liberalt och fosterländskt är i Frankrike. Med varje dag som det lugna d. v. s. det legala motståndet förlänges gentemot den nuvarande regeringen och den nuvarande nationalförsamlingen, blir det alltmer tydligt att dessa missbruka sin ställning: regeringen en makt, som armén och centralisationen förläna den, och nationalförsamlingen ett mandat, som gavs under helt andra förhållanden och länge sedan borde varit återlämnat i nationens händer. Skall Frankrike kunna räddas — åtminstone för en hel eller halv mansålder — blir det väsentligen tvenne mäns förtjänst, Thiers' och Mac Mahons. Om prästerna och legitimisterna — som känna att med varje lugn dag i Frankrike glida monarkien och påveväldet mer och mer undan — tillgripa våldsamma medel; om oppositionen även å sin sida förlorar tålamodet och svara med lika våldsamma medel, då är

det slut, allt sjunker, monarki och republik, vän eller fiende, ned i internationalens blodröda kaos. Men om jesuiter och monarkister inskränka sina angrepp på republiken, låt vara även ut till laglighetens yttersta gränser och vänstern likaledes tyglar sig själv och endast steg för steg inom samma område försvarar sig — då har Frankrike ännu ett liv av några decennier kanske. Men detta vilar ytterst på Mac Mahons gentlemanna- och soldatheder, på Thiers' statsmannavishet och fosterlandskärlek, på tvenne gubbars livstid!

En möjlighet återstår likväl: kejsardömet i sista stund f ö r e kaos i stället för kejsardömet e f t e r detsamma. Hemligheten av det Napoleonska väldets djupa rötter är tvåfaldig: å ena sidan den ära och makt varmed de tvenne kejsarna under vissa tidsperioder begåvat Frankrike, smickrande dess fåfänga och ingivande höga tankar om systemets duglighet, och å andra sidan att dessa Napoleonska institutioner blott äro, även de, en form av republiken — en president med diktatorisk myndighet, benämnd kejsare, och nedom honom allt annat »per capita». Efter triumviernas strider och de inre söndringarna i det gamla Rom var det kejsar Augustus, som uppfann denna form och Napoleon den förste förnyade densamma.

Vid jämförelse härmed blir det bourbonska konungadömet snart sagt en antikvarisk kuriositet, ett avgudabeläte som, tack vare det katolska prästerskapet, i sitt slutliga fall dock kan krossa mycket. Vi våga påstå att, även när hans aktier stodo som bäst, räknade greven av Chambord icke flera anhängare än prästerskapet och de mest bigotta, som ansågo honom bliva deras tjänligaste redskap, samt åtskilliga högadliga familjer, vilka hoppades på en reaktion till huvudsaklig fördel för dem själva. Något annat parti Orleans än det, som i brist på greven av Chambord håller till godo med reaktionens halvblod i stället för fullblod, finnes icke heller i Frankrike. »Henri V kung?» svarade oss en droskkusk — »nej, då kunna vi lika gärna taga oss en kung från Opéra Comique,» och samme kusk tillade: »obligatorisk folkuppfostran och republik, se där vad vi behöva». Detta sistnämnda yttrade även en deputerad, en av det moderatrepublikanska partiets chefer, till vilken vi hade

rekommendationsbrev, och med vilken vi länge samtalade. Han yttrade såsom sin åsikt att om man lyckades intrigera bort republiken, skulle det nya konungadömet icke, likt dess föregångare, hava bestånd i 15 eller 18 år: nej, blott efter 3 eller 4 måste en kris inträffa, så förfärlig, att Frankrike icke förut upplevat någon dylik. Och då bleve det icke de moderata republikanerna, som skulle komma till styret, utan män sådana som Rochefort och dennes likar.

Vi tillåto oss yttra, att bland mycket stort och beundransvärt, som vi sett i Frankrike och Paris, och trots allt vårt erkännande av den spänstighet, varmed franska nationen åter upprest sig från sitt förkrossande nederlag, det dock saknades något, vi skulle vilja ha funnit: ett monument, en staty så hög, att den kunde synas över hela Paris, en bildstod rest åt tålamodets goda gudinna. Fransmannen fick härvid tårar i ögonen och svarade: »Ja, ni har rätt; de nordiska folken äro lyckliga. De hava sitt lugn och veta att draga nytta av er gudinnas gåvor; allt här beror på att vi lära oss bida utan att förbittras, vänta utan att bliva otåliga. Sker detta, är Frankrike räddat, varom icke är det ohjälpligen förlorat.»

Sanningen härav är blott halv. Den franska livligheten, om den än i historien ofta visat sig hava varit ett kraftigt medel att vinna seger och ett lika kraftigt att återupprätta Frankrike efter nederlagen, har likväl alltför ofta just varit upphov till dessa sistnämnda. Men denna nationella otålighet har likväl icke ensamt och icke ens i främsta rummet givit anledning till Frankrikes olyckor, dessa ligga mycket djupare och äro av religiös art.

Bland de latinska folken har den franska nationen i den nyare tiden visat sig vara den mest livskraftiga och har till äventyrs härför att tacka de germanska elementer, som ingått uti och blivit sammansmälta med det stora hela. Detta oaktat har Frankrike icke heller undgått katolicismens hämmande inflytelser och varje skakning, varje revolutionär konvulsion, som förvridit dess utveckling, har förorsakats av striden mellan å ena sidan katolsk vidskepelse och vantro, och å den andra materialistisk otro och gudsförnekelse.

De förra hava haft sitt huvudsakliga tillhåll på landet, och sitt stöd hos den franska kvinnan, om vilken en fransk författare yttrat att ingen man får glömma, även i stunder av förtroligaste samtal med hustrun, att biktfadern står bakom henne.

Materialism och otro ha haft sitt egentliga stamhåll i Paris och de större städerna, såsom Lyon, Marseille och Bordeaux. Statsmannen och tänkaren, som frigjort sig från tron på de grova bedrägerierna med gråtande helgonbilder och uppenbarelser av den heliga jungfrun, har icke funnit någon mellanliggande grund att stå på, utan steg för steg nödgats förflytta sig från tro till negation av allt annat än det mänskliga jaget, och därunder hemfallit till alla de förirringar, vartill den husvilla människoanden gör sig skyldig.

Till följd härav har världen bevittnat dessa förunderliga omkastningar: från dyrkandet av förnuftets gudinna under den stora revolutionen till restaurationens prästvälde och övertro; från kommunardernas vansinne till vallfärderna nu senast; allt har varit ytterligt i ena eller andra riktningen. Vid sidan av en folkundervisning, som prästerna monopoliserat och ännu söka fasthålla i ofelbarhetsdogmens syftemål, hava tidningar och teatrar hejdlöst predikat vad tyskarna kalla: »Emancipation des Fleisches», köttets, de mänskliga drifternas frigörelse från varje band av högre och gudomlig art.

Emellertid börjar ett nytt fenomen att visa sig efter det tysk-franska krigets slut, det betydelsefulla, att lantallmogen i likhet med städernas arbetare fientligt uppträder mot jesuiternas samt det katolska prästerskapets maktspråk och konstgrepp. Och om Frankrike skall lyckas att segrande genomgå den närvarande krisen, så måste det komma att bero på den omständigheten, att lantbefolkningen*

* Emil Key skrev några sidor förut:

I allmänhet är det verkligen en god rekommendation att vara svensk, för att få reda på saker och ting. Sverige är beläget så långt bort att det ännu inger nyfikenhet, och är så utanför de europeiska striderna att den samtalande anser sig icke behöva frukta att »stöta på patrull» då han

förmår frigöra sig från katolsk vidskepelse, utan att hemfalla, likt städernas arbetare, till materialistisk otro. Men vi erkänna att det ser mörkt ut därmed, ty i den katolska religionen gäller regeln: »allt eller intet», och sedan folket mist den naiva tron, vad finner det att sätta i stället? Vår övertygelse är därför, att Frankrike icke kan räddas från undergångens kaos, såframt ej en katolsk reformation uppstår. En reformation, men icke genom protestantiskt proselytskap. Ty protestantismen själv, förstenad som den numera blivit, sinsemellan stridig och skild i de stora grupperna av lutersk och reformert protestantism, äger icke för närvarande och skall icke äga, synnerligen i Frankrike, någon pånyttfödande förmåga, förrän den själv blir pånyttfödd. En reformation måste försiggå inom den katolska kyrkan, men huru och av vem? La Mennais på sin tid och Pater Hyacinthe i våra dagar hava förgäves sökt lämna ett uppslag härtill. Den obligatoriska folkundervisning, som alla frisinnade, tänkande män i Frankrike numera ivrigt påyrka, skall, även om den, trots prästerskapets motstånd, blir en verklighet, icke vara nog. Ty den är blott ett medel, icke ett ändamål, och berör icke det innersta av själens och hjärtats behov.

---

oförbehållsamt yttrar sina tankar till en svensk resande. Så även vid mötet med en finfin abbé, som visade sig outtröttlig att fråga om Sveriges kyrkliga förhållanden. Då vi för honom omtalade prästernas ordförandeskap i kyrkostämma och skolråd, våra husförhör, lysningarna till vår kyrkliga vigsel, kyrkomötesinstitutionen m. m., tycktes det riktigt vattnas i munnen på honom, och han utbrast: »Sverige är ett lyckligt land. Er kyrkodisciplin är ju mera katolsk än vår!» Till gengäld sökte vi få abbén att bekänna kort i åtskilligt ur det inre av dagens historia. Detta skedde visserligen, om än med åtskilliga krumbukter och med mycken varsamhet, men därav framgick tillräckligt det frenetiska hat som det katolska prästerskapet hyser mot varje förverkligande av friare institutioner i Frankrike, jämte ett erkännande att *lantbefolkningen* tämligen allmänt börjar bliva prästfientlig, så att den numera måste *tvingas* tillbaka i den gamla strömfåran.

Mycket måste därför ännu inträffa i Frankrike, som skall förvåna den övriga världen; ömsom visa sig sympatetiskt tilldragande, ömsom uppväcka avsky och förakt, innan det skall lyckas att lösa ovannämnda problem, kärnan i framtidens civilisation och utveckling. Kristendomen, återförd till sin ursprungliga enkelhet och sanning; avklädd hela sitt påhäng av medeltidsdogmer och tillsatser — detta är framtidens stora uppgift, vars lösning i sig innebär även en lösning av nutidens alla sociala gåtor. Men i detta hänseende förekommer, kanske blott till följd av den mänskliga blickens kortsynthet, det tysk-franska kriget, med det nationalhat detta alstrat, som ett olyckligt hinder för en samverkan av fransk förståndsprecision och tyskt tankedjup.

Hade ej kriget varit, skulle bildningen i Frankrike med deltagande följt den pågående striden i Tyskland mot jesuiterna, och dessa skulle icke kunnat hoppas att hos det franska nationalhatet söka ett stöd. Som det nu står till, vill p r ä s t e n genast och i förbund med katolsk fanatism i Tyskland och Italien draga i härnad för påveväldet mot det tyska kejsardömet, obekymrad för övrigt hur det går med Frankrike. F r i t ä n k a r e n vill dröja för att — utan behov av dessa bundsförvanter och enbart genom det fria Frankrike — kunna besegra samme hatade motståndare, blind likväl för att han därigenom söker döda en kraft av vilken han själv kunde hava behov för egen inre utveckling.

Men å andra sidan, om kriget ej ägt rum, hade den tyskt protestantiska försvarskraften mot påveväldets anspråk icke varit på långt när så stark, och resultaten av striden för mänsklighetens fortgående utveckling måhända vida mera avlägsna än nu.

Så korsar det ena spörsmålet det andra och det nittonde seklet närmar sig sitt slut med åska i luften, med jordbävning under de gamla samhällslagren. Hurudan skall Guds sol gå upp över det tjugonde århundradet; vilka nya bildningsformer skall den belysa och vad skall det människosläkte tro och hoppas, som då trampar våra gravar?

Hemvägen gick över Dijon, Rom, Basel, Cassel — där även Wilhelmshöhe besöktes — Hamburg och

Köpenhamn. Om denna del av resan skrev Emil Key intet, ej heller om England. Men han — oppositionsmannen, från Sverige, där opposition ännu betraktades som ett halvt landsförräderi — hade i London bland annat besett parlamentshuset och till sin förvåning sett att oppositionen i England var i den grad »konstitutionell» att dess medlemmar och dess ledare hade sina bestämda platser i underhusets sal!

*

Denna resa blev — med undantag för några korta turer i grannlanden och till Hamburg — Emil Keys sista utomlandsresa. Han hemkom från densamma — uppfriskad genom nya intryck — till riksdagsarbetet, som redan under den tredje valperioden började bli överansträngande.

Rättelser och tillägg till första delen.

I texten till denna del äro några mina misstag i den första rättade. Här rättas några andra, som berott av minnesfel hos mina meddelare.

Del I, sid. 66 berättas om Carl Fleetwood på Vindö och stortjuven Lasse-Maja. Berättelsen är riktig men tjuven var i stället Ekstedt, lika rolig och ridderlig som Lasse-Maja. Liven var den tredje av de — genom humor, fantasi och hjärta — folkkära stortjuvarna i Småland. Ekstedt var trädgårdsmästarson från Vindö och under sina härjningar i Kalmartrakten skonade han alltid Ryssbylund. Ty där var friherrinnan Raab den forna fröken Caroline Fleetwood från Vindö och Ekstedt lät genom bekanta hälsa friherrinnan att hos gamla vänner stal han aldrig! Ryssbylundsbarnen berättade med stolthet för sina lekkamrater »att oss gör Ekstedt ingenting, för han var gammal bekant med mamma».

På Sundsholm väntade vi barn med spänning Lasse-Maja. I staden var något sådant äventyr ej att hoppas, ty där ropade ju nattvakten sin skyddsformel:

»För eld och brand och fiendehand
bevara Gud både stad och land!»

Och på Björnö ändrade nattväktaren, till ytterligare visso, »fiendehand» till »tjuvahand» och detta visade sig verksamt. Ty när Lasse-Maja hemsökte Carl Henrik Posse på Svartingstorp lämnade han det närbelägna Björnö i fred.

*

Då Emil Key berättade historien om Lindeberg (Del 1, sid. 101) nämnde han J. G. Carlén. Detta s. k. »revolutions-

får» var nämligen det på vilken alla frasradikala infall lokaliserades. Den, som verkligen fällde orden, var ej den då blott tjuguårige Carlén utan bokhandlaren Per Götrek, som uppmanade Lindeberg att låta hugga huvudet av sig, »ty det gör så gott».

*

Just under tryckningen av denna del har jag fått nedanstående upplysningar om det i förra delen (se sid. 103) omtalade förbundet.

Till Lunds Universitetsbibliotek har nyligen överlämnats en volym, som först tillhört det 1840 i Lund stiftade studentsällskapet »Förbundet», och som senare varit i Carl Schweders förvar. Den innehåller först sällskapets stadgar (19 paragrafer), undertecknade av de 15 personer, som den 10 dec. 1840 stiftade detsamma, samt 9 andra, som sedermera invalts (jfr nedan). Därefter följa ett antal i sällskapet föredragna vitterhetsalster, upptagande 92 kvartsidor; ett par, som aldrig blivit i boken inskrivna, ligga lösa i dess slut.

Emil Key har lämnat ett bidrag, på prosa, med titel »De sköna konsternas ståndpunkt i Sverige», upptagande omkring 4 ½ sida.

Medlemmarna voro:	Signatur el. pseudonym:	Antal bidrag:
Stiftarna:		
Joh. Andersson	Jo	4
C. Beck-Friis		
J. A. Berghman	—gh—	2
E. H. Brag	H—t eller Heribert	8
R. De la Gardie		
M. Fürst		
Frid. Holmer		
C. F. E. E. Key	Emil	1
Es. Palm		
G. M. Posse		
Elof Quiding		
Joh. And. Joh:son Quiding		
Carl E. Schweder	—r	6
W. Widegren		
H. A. Witt	Holjer	1

Invalde den 19 febr. 1841.

G. W. J. von Düben	Dbn	4
Carl A. Fürst	—st	3
Alfred Quiding		

Invald den 6 mars 1841.

Ludv. Borgström	Hugo	1

Invald den 17 okt. 1841.

O. M. Witt	Oo	2

Invalde den 17 febr. 1843.

Joh. Broomé
Astley Fürst

Invalde den 18 mars 1843.

Wilh. Flensburg
Thure Norling

Dessutom finnas ett tiotal anonyma bidrag.

Några redogörelser för sällskapets sammanträden innehåller boken icke.

*

Del I, sid. 151 berättar E. K. under sin egen ålderdom en anekdot om greve Gustaf Löwenhjelm och marskalk Soult. Men vid greve Löwenhjelms frånfälle sommaren 1856 skrev Emil Key (i N. C. L. tidning) att den person, som gav anledning till Löwenhjelms protest, var marskalk Sebastiani kallad »le Cupidon de l'Empire». Denne blev utrikesminister 1831 och det var vid någon diskussion i Deputerade Kammaren, han fällde det uttryck, som i så hög grad upprörde Löwenhjelm. Emil Key slutade artikeln på följande sätt:

»Den livlige gubben berättade detta tolv år senare för författaren jämte åtskilliga andra vid ett besök i Paris, tilläggande, under det att de stora blå ögonen gnistrade av eld: 'Ja, mina herrar! hade han icke tagit tillbaka sina ord, skulle han ta mig f—n blivit tvungen att slåss med mig.'

Sådan var greve Löwenhjelm, ännu på gamla dagar med en ynglings eld och värma tillgiven sitt fosterland och dess ära. Vad han uträttat som krigare, diplomat och statsman, därom skall historien en gång döma, ty namnet Gustaf Löwenhjelm är oupplösligt inflätat med vår historia efter

1809. Större snillen och längre statsmannavyer kan denna historia — rik på framstående personligheter — framte, men säkerligen ingen mera ridderlig och fosterländskt varm än han.»

Att Emil Key 1856 hade bättre minne än 30 år senare är säkert och namnet Soult bör således bytas mot Sebastiani.

Att Löwenhjelm blev hemkallad på grund av sitt självsvåldiga sätt är en sanning men en, som hade en annan sanning bakom sig, nämligen behovet att under Pariserkonferensen ersätta honom med en yngre och större kraft.

*

Del I, sid. 178 talas om bildningscirklarna och där nämnes att de hade en kort tillvaro. Ett undantag finnes dock, nämligen bildningscirkeln i Karlskrona, som fortgick till 1877. Det var antagligen på grund av Georg Améens brinnande intresse, som bildningscirkeln just i den stad, där han varit dess själ, så länge förblev livaktig.

Den första bildningscirkeln började i Stockholm 1845, då två unga gesäller stiftade en förening till spridandet av nyttiga kunskaper bland sina arbetskamrater. Företaget hälsades av de frisinnade som ett gott tidens tecken, men väckte hos det konservativa flertalet harm eller åtlöje.

*

Del I, sid. 367 står att kapten Hultin — som avled 1883 — fick en militär begravning genom Hugo Raabs försorg. Den senare var emellertid död 1 ½ år tidigare och jag glömde att nämna rätta sammanhanget.

»Den flärdfrie gamle kaptenen,» skriver E. Key, »hade i sitt barnafromma sinne en aldrig avtagande kärlek till de militära formerna. Detta föranledde hans iver att erhålla militär begravning. Jag talade — för att glädja den gamle — med min bror Hugo Raab om saken och denne lovade ordna den. Hugo var emellertid redan död, men genom att meddela Hugos utlovade försorg om saken lyckades

jag utverka militär begravning genom Hugos vän, dåvarande krigsministern general Ryding.

Dåvarande löjtnanten Otto Nordenfalk erhöll order att med ett korpralskap av Östgöta Andra Livgrenadjärregemente, taget av Tjust kompani, närvara vid begravningen. Gubben Hultin låg i sin kista, utsatt i tält uppslaget på gården vid Kallernäs, där vakt hölls hela natten, och åtföljdes av korpralskapet till graven vid Westrums kyrka. Nedsatt i griften och efter aktens slut gavs dubbla gevärssalvor ned i graven. Ett vackert erkännande var en från Jönköpings regementes officerscorps sänd, präktig krans.»

I samma sammanhang omtalade E. K. att Måns Hultin, mycket kraftigare än han sedan skriftligt berättade det i En gammal knekts minnen, sökte försvara Gustaf IV Adolf vid dennes avsättning. Under sina muntliga berättelser till E. K. brukade Hultin säga att detta försvar för alltid noterat honom som »Gustavian» och hindrat hans vidare befordran ehuru han var allt utom Gustavian och talade om »galne kungen» med ringaktning. Men han var ytterst lojal och hade givit Gustaf IV Adolf sin krigared, därför ville han försvara honom.

*

På grund av ändrade förhållanden omarbetades lantmannapartiets program år 1876. Här meddelas såväl motiveringar som ändringarna:

Undertecknade, som vid sammanträde med några av Andra kammarens ledamöter i lantmannapartiet, fått i uppdrag, att överse lantmannapartiets program av år 1867 samt uppgöra förslag till de rättelser, ändringar eller tillägg, vartill en framskriden tid och med den ändrade förhållanden kunna giva anledning, få nu framlägga det förslag varom vi, efter överläggning och samråd med andra kamrater, blivit ense.

§ 1.

Vid redigerandet av denna §, hava vi velat framhålla det vi på inga villkor vilja medgiva varken lottning eller kasernering och därför föreslagit att beväringen förlägges

i barackläger under övningstiden samt specialvapnen och stamtruppen värvas och avlönas. Måhända hava vi givit orätt benämning åt stamtruppen då vi kallat den befälsskola, men vi hava givit honom detta namn för att uttrycka, att huvudsakliga ändamålet med densamma skulle vara, att genom en större militärisk övning bildas till befäl.

Vi hava även velat påpeka nyttan av tidigare övning före värnpliktsåldern, men ansett oss ej kunna föreslå densamma såsom obligatorisk annat än i skolorna, ty så nyttigt det eljest skulle vara om mellan skolåldern och värnpliktsåldern instruktörer finge leda övningarna särdeles i målskjutning inom kommunerna, hava vi likväl i anseende till de större avstånden, som på många orter göra ett oftare sammanträffande nära omöjligt ävensom ynglingarnas alltmer dyrbara tid, ansett dessa omständigheter utgöra talande hinder för sådan övning.

Till slut hava vi velat förorda kustflottans lämplighet framför en djupgående stor flotta. Ett av andra personer uppsatt förslag, huvudsakligen överensstämmande med våra åsikter, har under tiden kommit oss till handa. Vi kunna dock ej därvid lämna oanmärkt att i detta framhålles att arméorganisationen borde ske i överensstämmelse med kungl. maj:ts förslag 1871, vilket av dåvarande riksdag icke godkändes.

Att stammen bör förläggas så att den bliver spridd i alla orter vore obestridligen av högt värde, men om ett nytt indelningsverk skall bildas länsvis, såsom berörda förslag antyder, torde likväl för närvarande lämnas oavgjort.

Ehuruväl vi icke hava något emot, att roten även lämnar hus och något jordstycke, ifall en ny, för ändamålet lämplig, stam därigenom lättare skulle kunna anvärvas, likväl och då de flesta av stammen snart nog torde komma att avgå som befäl lära de ej heller länge vara bebodda på ett vanligt soldattorp, och torde därför så gärna först som sist själva kunna förse sig med egna bostäder.

§ 2.

Som denna § är under fortskridande utveckling i avsedd riktning, hava vi ansett det vara av mindre vikt om denna kvarstår eller utgår.

§ 3.

Utan att ändra ordalydelsen i denna § hava vi ansett lämpligare att däråt föreslå en tidsenlig riktning. Vi hava nämligen ansett att industrien och näringen böra befordras, och att detta sparsammast, men dock ändamålsenligt kan ske genom av staten bekostad undervisning, vare sig genom fackskolor eller rörliga undervisare. Att enskilda personer eller korporationers fordringar på understöd av statsmedel icke böra tillmötesgås, därest de icke äro allmännyttiga ävensom att såväl föregående som efterföljande kontroller därvid iakttagas.

§ 4.

Är av en så väsentlig vikt att den framför andra förtjänar att bibehållas oförändrad och detta så mycket mer, som även andra paragrafer, t. ex. § 6, därunder inbegripes.

§ 5.

Med vidblivande av denna § hava vi ansett, att man numera kunde äga att fordra stegets uttagande till fullo genom lika rösträtt vid val. I beskattningsfrågor däremot torde tiden därtill ännu icke vara inne; och ehuru vi ansett att även däruti någon rättelse är av nöden hava vi likväl lämnat frågan öppen därom huru en röstskala rättvist skulle kunna graderas eller var det godtyckliga strecket borde sättas.

§§ 6 och 7.

Därvid äro motionerna för året anförda inom parenteser. (Det gällde skjutsbesvärens ordnande och järnvägarna.)

§ 8.

Uttrycken elementarskolor och folkundervisning hava vi trott kunna upptagas under det gemensamma namnet folkundervisning och att första villkoret för vinnande av den avsedda riktningen, vari undervisningen bör gå, vore lärarnas ändamålsenliga utbildning, för att därefter i en mera

mottaglig form än de nu vanliga meddela lärjungarna sitt vetande, vilket synnerligen vid religionsundervisningen är av nöden. Även hava vi velat påpeka behovet av en lämpligare indelning av undervisningstiden, så att de för det kommande praktiska livet nödiga läroämnena måtte få brorslotten.

§ 9.

I denna § hava vi ansett senare momentet kunna uteslutas, såsom tillkommet för tillfredsställande av ett färre antal olika tänkande.

§ 10.

Med bibehållande av denna § hava vi blott velat något närmare häntyda på den avsedda riktningen.

§ 11.

Fordringarna häri hava vunnit avseende.

§ 12.

Omnämnde minister hava vi ansett numera icke behövlig.

§ 13.

Frågan om införandet av ett advokatstånd har flera gånger varit behandlad av riksdagen men ej vunnit bifall, synnerligen emedan benämningen »stånd» medfört befarandet av dryga löningar. Ingen torde dock kunna förneka nyttan om ej nödvändigheten av dugliga sakförares anställande, varigenom domaren befrias ifrån det för hans ämbete oförenliga, men dock för närvarande nödiga förfarandet att med snärjande frågor söka utleta sanningen samt finge förbliva vad han ensamt bör vara, nämligen domare.

§ 14.

I alla medborgerliga förhållanden måste ansvarighet och skyldigheter noga avvägas mot rättigheter om miss-

förhållanden icke skola uppstå; samma förhållande måste äga rum mellan styrande eller regerande och medborgarna i samhället, även om de regerande eller statsstyrelsen för verkställande av sina åtgärder begagna sig av befullmäktigade eller tjänstemän. Det är här alltså med staten eller statsstyrelsen och icke med dess tjänare medborgaren har att göra. Tjänstemannen är statens befullmäktigade ombud, som tillsättes av kungl. maj:t utan medborgarens hörande. Att utrusta med maktfullkomlighet utan att ansvara för möjliga missbruk av denna makt, däremot medborgaren icke kan värja sig är följaktligen ett slags våld. Exempel här i landet hava visat att stora förluster blivit tillfogade medborgaren genom sådant missbruk därför den förorättade blivit anvisad att söka regress hos tjänstemannen, som vid sådant förhållande varit eller gjort sig utan tillgångar.

Statens skyldighet i detta avseende erkändes ock från rättslig synpunkt av juristmötet sistlidna sommar. Förklarades ock från både Danmark och Norge att staten från politisk synpunkt funnit klokast att i allmänhet ansvara för så beskaffade förluster, som tillfogats medborgarna, men mötet tvekade likväl att tillstyrka en lagstiftning med alla sina konsekvenser i denna riktning, av farhågor som det föregavs för missbruk åt motsatt håll.

Lantmannapartiets program 1867.

1:o. Ett tidsenligt, huvudsakligen på allmän värnplikt, byggt försvarssystem. Ingenting uppoffras för parad- och militärlyx, men ingenting underlåtes av vad som verkligen fordras till ett kraftigt och segrande värn av vår självständighet.

Programprojekt 1876.

1:o. Anslutning till det Tollska arméförslaget sålunda, att beväringen förlagd i barackläger övas högst 90 dagar, att specialvapnen värvas samt behövlig fast befälsskola för infanteriet avlönas. För övrigt militäriska övningar i skolorna och försvarets vidare utveckling i fall av behov och i mån av tillgångar. Ett lämpligt kust- och sjöförsvar till stöd för lantvärnet.

2: o. Bank- och kreditlagstiftningen ordnad på sundare och solidare grunder.	2: o. Är under utförande.
3: o. Sparsamhet i beviljandet av statsanslag och ökat avseende på ett ändamålsenligt användande därav.	3: o. Sparsamhet — — — därav. Befordrande av industrien och näringarna (synnerligast genom undervisning) såsom förnämsta villkoret för landets utveckling till ekonomiskt välstånd och oberoende. Understöd åt lokala behov endast där dessas tillfredsställande jämväl i vidare mån bidrager till landets förkovran. Alla understöd under lämpliga kontroller.
4: o. En mera rättvis och jämn fördelning av beskattningen, alla samhällsmedlemmar emellan.	4: o. Oförändrad.
5: o. Mera jämn avvägd rösträtt vid val av kommunala befattningar.	5: o. Alla, som äro berättigade deltaga i kommunal- och kyrkostämmas överläggningar och beslut, böra vid val äga lika rösträtt, men i beskattningsfrågor efter fyrkberäkning, dock med ett bestämt maximum.
6: o. Skjuts- och vägunderhållningsbesväret ordnas på ett för jordbruket mindre tryckande sätt än det närvarande.	6: o. (Är hänförlig under 4: de punkten och såsom redan under vederbörandes behandling kvarstår tills vidare.)
7: o. Kommunikationsväsendets fortsatta utveckling men företrädesvis blott i mån av egna tillgångar.	7: o. (Utgår såsom övergiven, enär man i avseende på medlens anskaffande tagit en motsatt riktning.)
8: o. Elementarskolorna och folkundervisningen ordnas och	8: o. Folkundervisningen ordnas och utvecklas i mera

utvecklas i mera tidsenlig och praktisk riktning.

9: o. Ingen återgång påyrkas i den nuvarande tullagstiftningen, som vilar på en teoretisk riktig princip, men därför godkännes icke det oförberedda och ensidiga sätt varpå den delvis blivit tillämpad.

10: o. Förändringar och förenklingar företagas i förvaltningens olika grenar, men varsamt så att detta utan rubbning i administrationens jämna gång kan verkställas.

11: o. Oftare fungerande domstolar på landet för åstadkommande av en snabbare lagskipning.

12: o. En minister för jordbruk, handel och allmänna arbeten.

tidsenlig och praktisk riktning, därvid större avseende fästes vid lärarnas utbildning. Religionsundervisningen lämpas efter lärjungens uppfattningsförmåga och bör inskränkning ske i sådana mindre nödiga ämnen, vilka inkräkta på tiden, för de för livet mest behövliga.

9: o. Ingen återgång påyrkas i den nuvarande tullagstiftningen, som vilar på en teoretisk riktig princip.

10: o. Nödiga förändringar — — — verkställas. Reorganisationen av förvaltningen verkställes i den riktning att alla obehövliga ämbeten och ämbetsverk indragas men att de behövliga ämbetsmännen väl avlönas och till fullo sysselsättas.

11: o. (Under utförande.)

12: o. (Torde vara mindre nödig.)

13: o. Dels dugliga sakförares anställande för rättskipningens befrämjande och dels införande av förlikningskommittéer för rättegångarnas minskande, förordnas.

13: o. Med regeringen för dessa och andra tidsenliga reformer, men icke med regeringen emot dem.

14: o. Då staten lämnar sina tjänstemän makt och myndighet, som övriga medborgare måste vid ansvar underkasta sig, så bör ock staten ansvara för all den förlust och skada som genom dessa tjänstemäns maktmissbruk eller oduglighet kan tillskyndas den enskilde.

15: o. Lika med punkten 13 här bredvid.

INNEHÅLL

1. Björnö 1
2. Jordbrukaren 10
3. Emil Key i sin socken och hemort 24
4. Emil Keys tidningsarbete 63
5. De religiösa tidsrörelserna 93
6. Verkningar av Krimkriget 116
7. Omkring representationsreformen 144
8. Riksdagsmannavalet 206
9. Lantmannapartiets bildande 222
10. Emil Key vid riksdagen 1867 256
11. Riksdagen 1868 277
12. Flyttningen till Stockholm 285
13. Riksdagen 1869 294
14. Riksdagen 1870 297
15. Lagtima och urtima riksdagen 1871 306
16. Riksdagen 1872 322
17. Norregård 336

Rättelser och tillägg till första delen 375

80 12. 17.

1992 -08- 26

83 02. 02.

1993 -02- 02

83 03. 16.

1993 -03- 16

83 04 13

83 05. 18.

1993 -04- 10

83 09. 07.

1993 -05- 18

83 10. 12.

94. 06. 17

86. 11. 06

94. 08. 03

87. 04. 08.

94. 08. 25

87.05.06

94. 09. 24

941013

88 -11- 25

90 -06- 15 94

90. 08. 29.

95. 11 09.

90 -10 31

06. 04. 27

94

1991 -06- 19

1991 -11- 25

91. 09. 04.

1992 -04- 29

1992 -11- 28

1992 -12- 28

91. 04. 15.